

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
САМАРҚАНД ИҚТИСОДИЁТ ВА СЕРВИС ИНСТИТУТИ**

“БУХГАЛТЕРИЯ ХИСОБИ ВА АУДИТ” КАФЕДРАСИ

СамИСИ ўқув-услубий кенгашида
муҳокама этилган
ЎУК раиси _____ Қ.Ж. Мирзаев
Баённома № _____ 2020 йил

**БУХГАЛТЕРИЯ ХИСОБИ
ФАНИДАН**

ЎҚУВ-УСЛУБИЙ МАЖМУА

Билим соҳаси: 100000 – Гуманитар соҳа
200000 – Ижтимоий соҳа, иқтисод ва ҳуқуқ

Таълим соҳаси: 110000 – Педагогика

Таълим йўналиши: 5111000 - Касб таълими иқтисод

САМАРҚАНД – 2020

“Бухгалтерия ҳисоби” фани бўйича ўқув-услубий мажмуа Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги томонидан 2019 йил 2 майдаги 394–сонли буйруғи билан тасдиқланган “Бухгалтерия ҳисоби” фан дастури асосида ишлаб чиқилган.

Тузувчи:

М.Э.Пўлатов – и.ф.д., СамИСИ «Бухгалтерия ҳисоби ва аудит» профессори

Такризчилар:

Уразов К.Б. – СамИСИ «Бухгалтерия ҳисоби ва аудит» кафедраси профессори

Абдуллаев З.Х. – Тошкент Давлат иқтисодиёт университети Самарқанд филиали, “Рақамли иқтисодиёт ва ахборот технологиялари” кафедраси мудири, PhD (Турдош ОТМ)

Ўқув-услубий мажмуа Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти Ўқув-услубий Кенгашида муҳокама этилган ва ўқув жараёнига тадбиқ этиш ҳамда нашр учун тавсия этилган. Баённома №__, __ август 2020 йил

«Бухгалтерия ҳисоби» фанидан тайёрланган ўқув-услубий мажмуа кафедра профессор-ўқитувчиларининг йиғилишида муҳокама қилинган ва тасдиқланган (2020 йил 29 август 1-сонли баённома).

МУНДАРИЖА

1. ЎҚУВ МАТЕРИАЛЛАР	5
2. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАВЗУЛАРИ	241
3. МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МАШҒУЛОТЛАРИ	341
4. ГЛОССАРИЙ	371
5. ИЛОВАЛАР	381

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
САМАРҚАНД ИҚТИСОДИЁТ ВА СЕРВИС ИНСТИТУТИ**

«БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ»

фанидан

ЎҚУВ МАТЕРИАЛЛАР

САМАРҚАНД 2020

1–МАЪРУЗА. “БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ” ФАНИНИНГ ПРЕДМЕТИ, ОБЪЕКТИ ВА ТАМОЙИЛЛАРИ

Маъруза режаси:

1. Хўжалик ҳисоби тўғрисида умумий тушунча ва унинг турлари.
2. «Бухгалтерия ҳисоби» фанининг предмети, тадқиқот усуллари ва бошқа иқтисодий фанлар билан ўзаро алоқалари
3. Бухгалтерия ҳисобининг мақсади, вазифалари, субъектлари ва объектлари.
4. Бухгалтерия ҳисобининг методи ва тамойиллари.

1.Хўжалик ҳисоби тўғрисида умумий тушунча ва унинг турлари.

Ҳар қандай кишилик жамиятининг ривожланиши уни бошқаришни тақозо этади. Бошқариш, ўз навбатида, кишилик жамиятининг турли тармоқ ва соҳаларида юз берган ва бераётган жараёнлар, хўжалик фаолиятини олиб бораётган субъектларнинг маблағлари, уларни ташкил этиш манбалари, эришаётган натижалари ва бошқа жиҳатлари тўғрисидаги ахборотларни мавжудлигига боғлиқ бўлади. Бундай ахборотларни ўзида мужассамлаштирувчи восита бўлиб хўжалик ҳисоби ҳисобланади.

Хўжалик ҳисоби негизида, кўриниб турибдики, «хўжалик» ва «ҳисоб» сўзлари ётади.

«**Хўжалик**» деганда маълум мақсадларга йўналтирилган, ўзининг базиси ва устқурмасига эга бўлган субъектлар тушунилади. Хўжалик сифатида қараладиган субъектлар бўлиб бир бутун мамлакатнинг ўзи ва унинг турли таркибий бўлинмалари, масалан, тармоқлари, соҳалари, минтақалари, ҳудудлари, вазирликлар, бирлашмалар, корхоналар ҳисобланади. Мамлакат доираисдаги хўжалик халқ хўжалиги, унинг энг кўйи бўғинидаги хўжалик корхона хўжалиги деб аталади. Иқтисодиётнинг юқори ва кўйи бўғинлари ўртасидаги хўжаликларга тармоқлар, соҳалар, бирлашмалар, вилоятлар, туман ва шаҳарлар хўжаликлари киради.

«**Ҳисоб**» - бу хўжаликда юз берган ва бераётган ходиса ва жараёнлар, уларнинг натижалари тўғрисидаги ахборотларни йиғиш, қайд этиш, гуруҳлаш ва узатиш тизими. Демак, ҳисобнинг асосий маҳсули бўлиб ахборот, ҳисоб юритишнинг асосий мақсади бўлиб, бу ахборотларни аниқ, тўлиқ ва ўз вақтида йиғиш, қайд этиш, гуруҳлаш ва фойдаланувчиларга етказиб бериш ҳисобланади.

Шундай қилиб, икки сўз йиғиндисидан ташкил топган «**хўжалик ҳисоби**» халқ хўжалигининг турли бўғинларида юз берган ва бераётган ходиса ва жараёнлар, уларни натижаларини соний ва сифат жиҳатдан

характерловчи ахборотларни йиғиш, қайд этиш, гуруҳлаш ва узатиш тизимидир.

Хўжалик ҳисобининг бошқарувда тутган ўрни ва аҳамияти у бажарадиган функцияларда ёрқин намоён бўлади.

Хўжалик ҳисобининг асосий функциялари сирасига ахборот бериш ва назорат қилиш функциялари киради.

Ахборот бериш функцияси – бу фойдаланувчиларни иқтисодиётнинг турли бўғинларида юз берган ва бераётган жараёнлар ҳамда эришилган натижалар тўғрисидаги ахборотлар билан таъминлаш. Айнан хўжалик ҳисоби берадиган ахборотлар иқтисодиётнинг барча бўғинларини стратегик ва тактик бошқариш воситаси, ўтказиладиган иқтисодий таҳлил ва аудитнинг асосий манбаи, назорат қилиш қуроли ҳисобланади.

Фойдаланувчиларга бериладиган ахборотлар қўйидаги талабларга жавоб бериши керак:

- **реаллик** – бериладиган ахборотларни аниқлиги ва гувоҳлик берувчи ҳужжатлар билан тасдиқланганлиги;

- **ўз вақтидалилик** – ахборотларни фойдаланувчиларга керакли вақтда етказиш;

- **батафсиллик**- ахборотларни фойдаланувчиларга уларнинг талабларини қониқтирадиган мазмунда бериш;

- **нейтраллик** – ахборотларни фойдаланувчиларга бир-бирини ҳуқуқларига путур етказмасдан бериш.

Назорат – бу юз берган, бераётган ва берадиган ходиса ва жараёнларни қонунийлиги, ҳаққонийлиги ва тўғри расмийлаштирилганлигини текшириш. Хўжалик ҳисоби томонидан олиб бориладиган назорат асосан учта турга бўлинади:

- Дастлабки назорат;
- Жорий назорат;
- Кейинги назорат.

Дастлабки назорат – хўжаликда юз берган ва бераётган ходиса ва операцияларни қонунийлиги, улар бўйича тайёрланган бошланғич ҳужжатларни тўғрилигини уларни имзолаш чоғида текшириш.

Жорий назорат – юз берган жараён ва операцияларни улар бўйича тузилган ҳисоботларни қабул қилиш чоғида текшириш.

Кейинги назорат – хўжаликда юз берган жараён ва операцияларни, маблағлар ҳолатини инвентаризация қилиш, тафтиш ўтказиш, таққослама далолатномаларни тузиш йўллари билан текшириш.

2.ХЎЖАЛИК ҲИСОБИ ТУРЛАРИ, УЛАРНИНГ УМУМИЙ ТАВСИФИ, ЯХЛИТ ТИЗИМ ЭКАНЛИГИ ВА ФАРҚЛИ ЖИҲАТЛАРИ

Ахборот бериш ва назорат қилиш воситаси ҳисобланган хўжалик ҳисобини турли белгилари бўйича таснифлаш, турларга ажратиш ва тавсифлаш мумкин. Ушбу таснифий белгилар хўжалик ҳисоби турларини, уларнинг бир-биридан фарқли, шунингдек ўхшаш жиҳатларини ифода этади.

Мақсади ва юклатилган вазифаларига кўра макон ва замонда юритиладиган хўжалик ҳисоби асосан учта турга бўлинади (1- расмга қarang).

1-расм. Хўжалик ҳисобининг турлари

Оператив (оператив-техник) ҳисоб деганда хўжалик юритувчи субъектларда оператив назорат қилиш ва бошқарув қарорларини қабул қилиш мақсадида юритиладиган тезкор ҳисоб тушунилади. Ушбу ҳисоб турининг характерли жиҳатларига уни асосан қисқа муддатларда (дақиқалар, соатлар, кунлар, ҳафталар, декадалар кесимида) юритилиши, шаклландиган ва тақдим этиладиган ахборотларнинг тўлиқ ҳужжатли асосга эга бўлишининг шарт эмаслиги, уларни қоғозли ва қоғозсиз, оғзаки ёки телефон алоқаси орқали фойдаланувчиларга етказилиши, тақдим этилган маълумотларнинг тахминийлиги кабилар кирази.

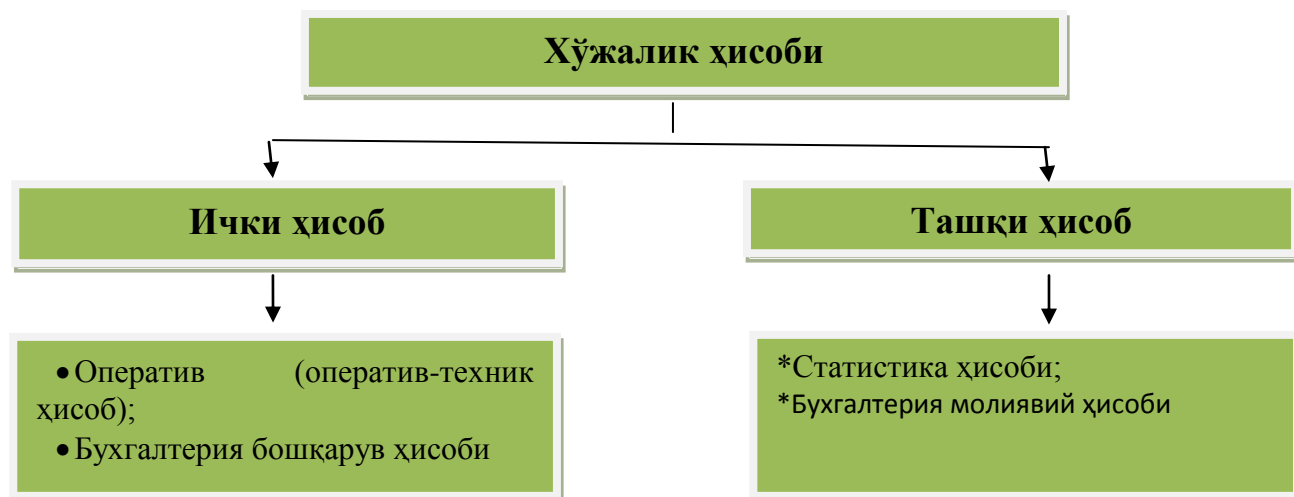
Бухгалтерия ҳисоби - бу хўжалик юритувчи субъектлар фаолияти, фаолият натижалари, уларнинг маблағлари (мулки, активлари), маблағларни ташкил топиш манбалари тўғрисидаги ахборотларни асосан пул ўлчов бирлигида қатъий ҳужжатли асосда йиғиш, қайд этиш, гуруҳлаш, жамлаш ҳамда уларни ички ва ташқи фойдаланувчилар ҳукмига тегишли шакл ва мазмунда тақдим этиш тизимидир. Ушбу ҳисоб турининг характерли жиҳатларига уни асосан ҳисобот даврлари кесимида (ой, чорак, ярим йил, тўққиз ой, йил) юритилиши, шаклландиган ва тақдим этиладиган ахборотларнинг тўлиқ ҳужжатли

асосга эга бўлиши, уларни молиявий ҳисоботнинг тегишли тасдиқланган шакллари кўринишида фойдаланувчиларга етказилиши, тақдим этилган маълумотларнинг реаллигига қонун олдида жавобгарликнинг мавжудлиги кабилар киради.

Статистика ҳисоби деганда жамиятда юз берган ва бераётган ёппа ходиса ва жараёнларни соний ақс эттирадиган ва сифат жиҳатдан тавсифлайдиган ҳисоб тизими тушунилади. Статистика ҳисобининг асосий маҳсули бўлиб статистик ҳисоботлар ҳисобланади. Статистик ҳисоботлар қатъий бухгалтерия ҳисоби маълумотлари асосида тузилади ва улар бухгалтерия ҳисоботи маълумотлари билан қатъий уйғун бўлиши шарт. Статистик ҳисоботлар реаллиги учун хўжалик юритувчи субъектлар раҳбарлари ва бош бухгалтерлари қонун олдида жавобгар ҳисобланадилар. Статистик ҳисоб маълумотларни туман, вилоят ва яхлит мамлакат доирасида жамлайди. Статистик ҳисоб давлат томонидан стратегик бошқарувни олиб боришда асосий ахборот манбаи бўлиб ҳисобланади.

Хўжалик ҳисобининг алоҳида турлари бир-бирини инкор этмайди, аксинча улар бир-бирини тўлдиради. Иқтисодиётнинг қуйи ва юқори бўғинларида юз берган ва бераётган жараёнлар тўғрисида ахборот бериш ва уларни назорат қилиш воситалари ҳисобланган оператив (оператив-техник) ҳисоб), бухгалтерия ҳисоби ва статистика ҳисоби бажаридаган функциялари ва вазифалари бўйича бир-бири билан муштаракдир. Айнан мақсад ва юклатилган вазифалар муштараклиги сабабли хўжалик ҳисоби турлари биргаликда яхлит халқ хўжалиги ҳисоби тизимини ташкил этади.

Шу билан бирга хўжалик ҳисоби турлари бир-биридан турли жиҳатлари бўйича фарқланади. Чунончи, *кимга мўлжалланганлиги ва ахборот фойдаланувчилари гуруҳларига кўра* хўжалик ҳисобининг юқорида санаб ўтилган турлари ички ва ташқи ҳисобга ажратилади (2-расм).

2-расм. Хўжалик ҳисобининг турларининг кимга мўлжалланганлиги ва ахборот фойдаланувчилари гуруҳларига кўра таснифи ва таркиби

Ички ҳисоб деганда фақат хўжаликнинг ўзида унинг ички мақсадларида юритиладиган ҳисоб тушунилади. Ички ҳисобга оператив (оператив-техник) ҳисоб, шунингдек бухгалтерия ҳисобининг таркибий қисми бўлган бухгалтерия бошқарув ҳисоби киради.

Бухгалтерия бошқарув ҳисоби - бу бухгалтерия ҳисобининг хўжалик юритувчи субъектлар фаолияти, фаолият натижалари, маблағлари (мулки, активлари), маблағларни ташкил топиш манбалари тўғрисидаги турли ўлчов бирликларидаги батафсил ахборотларни ички бошқарув сегментлари, яъни объектлар, субъектлар ва жавобгарлик марказлари кесимида йиғиш, қайд этиш, гуруҳлаш, жамлаш ҳамда уларни ички бошқарув органлари ҳукмига тезкор бошқарув қарорларини қабул қилиш учун мақбул шакл ва мазмунда тақдим этишга мўлжалланган таркибий қисми.

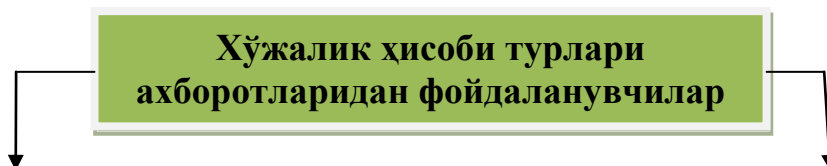
Бухгалтерия бошқарув ҳисобининг муҳим таркибий қисми бўлиб ишлаб чиқариш харажатлари ҳисоби ва таннарх калькуляцияси ҳисобланади.

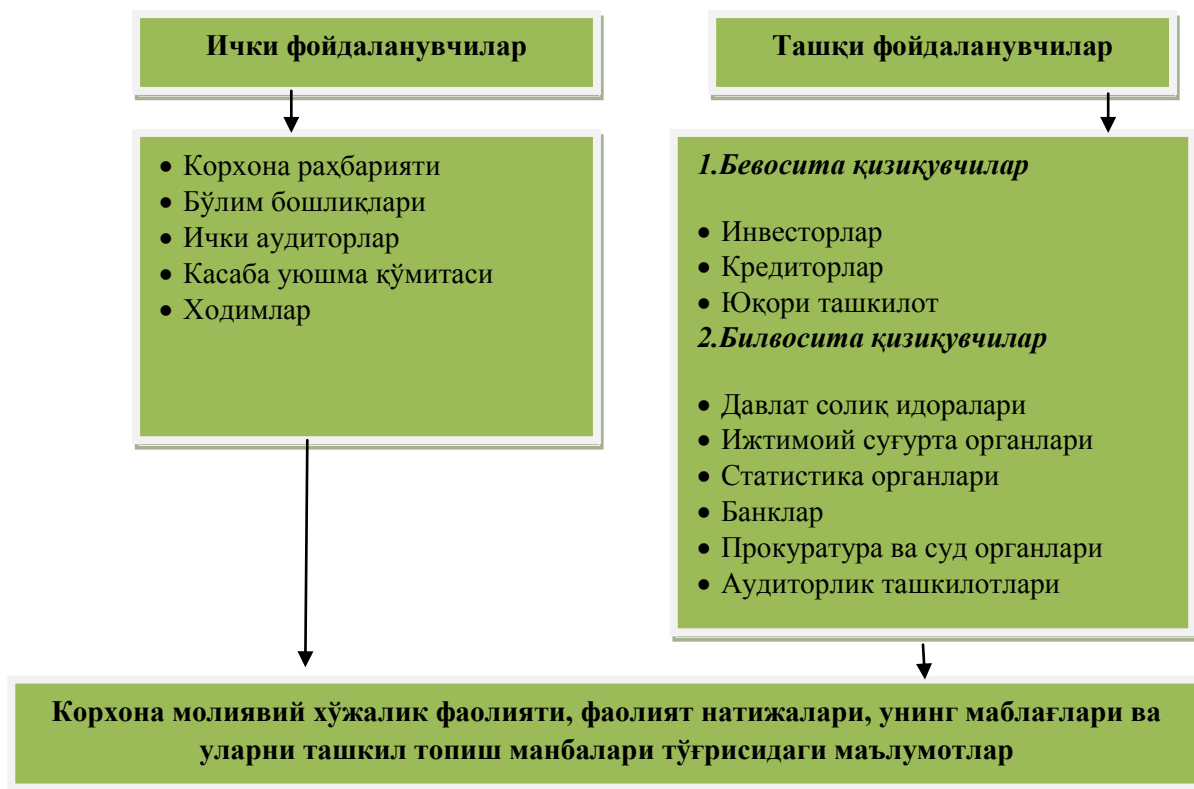
Ишлаб чиқариш харажатлари ҳисоби ва таннарх калькуляцияси – бу бухгалтерия бошқарув ҳисобининг хўжаликни ишлаб чиқариш жараёнлари ва уларнинг натижаларини у ёки бу усулларда акс эттирувчи ҳисоб тизимидир.

Ташқи ҳисоб деганда хўжалик фаолияти тўғрисидаги ахборотларни ташқи ахборот фойдаланувчиларга тақдим этувчи ҳисоб тизими тушунилади. Ташқи ҳисобга статистика ҳисоби ва бухгалтерия ҳисобининг таркибий қисми бўлган бухгалтерия молиявий ҳисоби киради

Бухгалтерия молиявий ҳисоби - бу бухгалтерия ҳисобининг хўжалик юритувчи субъектлар молиявий ва мулкӣ ҳолати тўғрисидаги молиявий характердаги ахборотларни йиғиш, қайд этиш, гуруҳлаш, жамлаш ҳамда уларни асосан ташқи фойдаланувчилар ҳукмига молиявий ҳисобот кўринишида тақдим этишга мўлжалланган таркибий қисми.

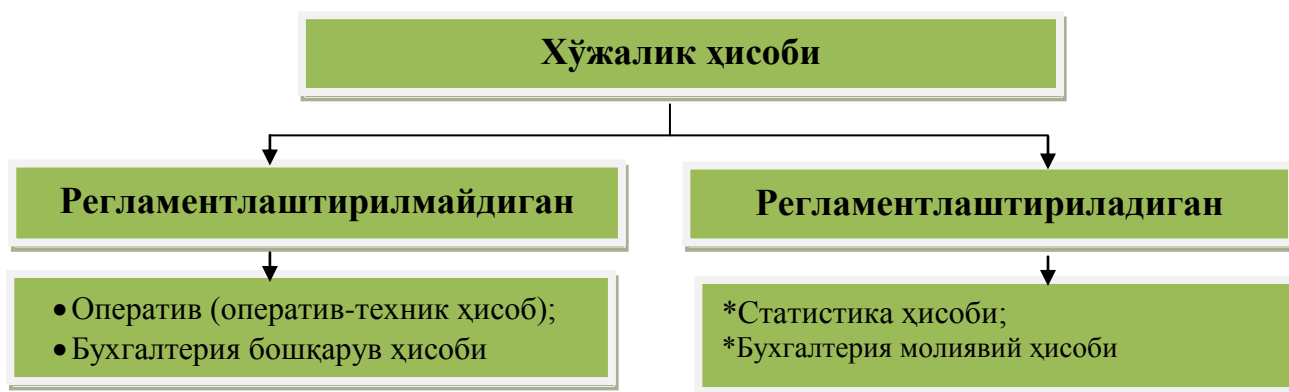
Хўжалик ҳисобининг ички ва ташқи ҳисобга ажратилиши улар ахборотларидан фойдаланувчиларнинг аниқ гуруҳларини шаклланишига олиб келди. Бундай фойдаланувчилар сирасига қуйидагилар киради (3-расмга қаранг).

3-расм. Хўжалик ҳисоби турлари ахборотларидан фойдаланувчилар

Давлат томонидан тартибга солинишига (регламентлаштирилишига) кўра хўжалик ҳисоби турлари қуйидаги иккита гуруҳга ажратилади (4-расм).

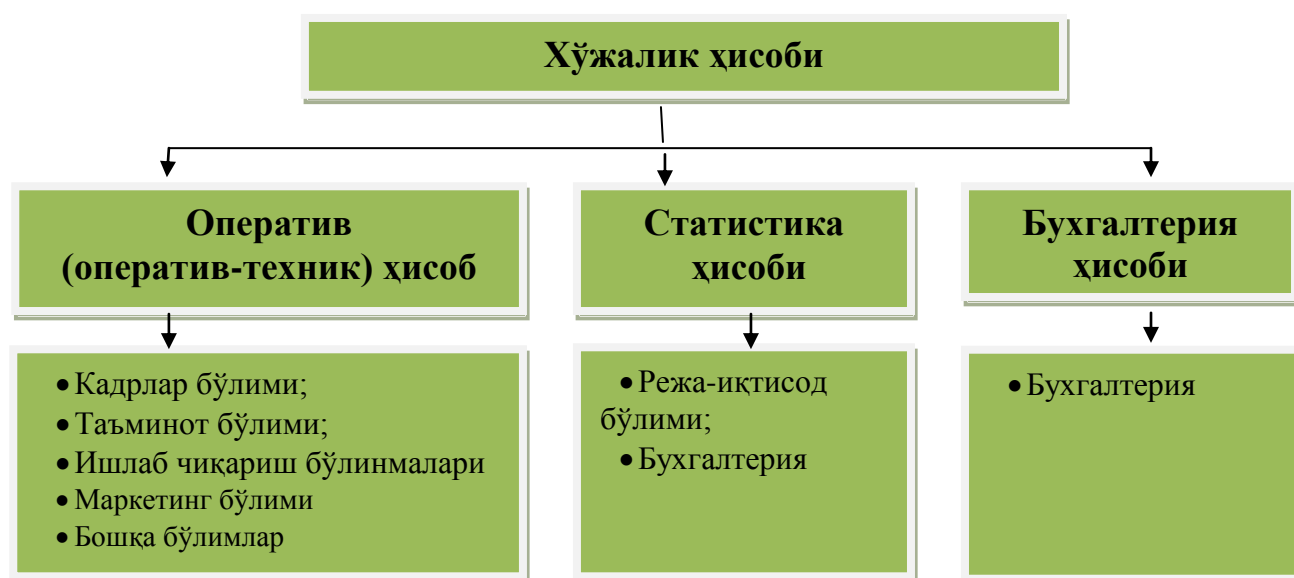
4-расм. Хўжалик ҳисобининг турларининг давлат томонидан тартибга солинишига (регламентлаштирилишига) кўра кўра таснифи ва таркиби

Регламентлаштирилмайдиган ҳисоб деганда шакл ва мазмуни, юритиш тартиби ва техникаси давлат томонидан қатъий белгилаб қўйилмаган ҳисоб тушунилади. Бундай ҳисоб турларига оператив

(оператив-техник) ҳисоб, бухгалтерия бошқарув ҳисоби киради. Ушбу ҳисоб турларида қўлланиладиган регистрлар, уларнинг шакллари, юритиш тартиби ҳар бир хўжалик томонидан ўз ҳошишига қараб белгиланади.

Регламентлаштириладиган ҳисоб деганда шакли ва мазмуни, юритиш техникаси ва тартиби қонунлар ва қонуности меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар билан тартибга солинган ҳисоб тушунилади. Регламентлаштириладиган ҳисобга Ўзбекистон Республикасида бухгалтерия молиявий ҳисоби ва статистика ҳисоби киради. Ушбу ҳисоб турлари шакл ва мазмун жиҳатдан барча хўжалик юритувчи субъектлар учун бир хилдир.

Хўжалик ҳисоби турлари уларни юритувчи бўлинмаларига қараб ҳам фарқланади (5-расмга қаранг).

5-расм. Хўжалик ҳисобининг турларининг уларни юритувчи бўлимлар кесимидаги таснифи

Шундай қилиб, юқоридаги тасниф ва тавсифлар асосида хўжалик ҳисоби турларини бир-биридан фарқловчи энг муҳим жиҳатларини куйидагича умумлаштириш мумкин (1-жадвалга қаранг).

1-жадвал

Хўжалик ҳисоби турларининг фарқли жиҳатлари

Ҳисоб турларини бир-биридан фарқловчи белгилар	Оператив (оператив-техник) ҳисоб	Статистика ҳисоби	Бухгалтерия ҳисоби
Кимга учун мўлжалланганлигига кўра	Ички ахборот фойдаланувчилар учун мўлжалланган	Ташқи ахборот фойдаланувчилар учун мўлжалланган	Ички ва ташқи ахборот фойдаланувчилар учун мўлжалланган
Ахборот	Корхона раҳбари,	Давлат статистика	Давлат солиқ органи,

фойдаланувчилар гуруҳларига кўра	бўлим бошлиқлари, менежерлар ва бошқа ходимлар	органи	банклар, ташқи ва ички инвесторлар, ҳуқуқни ҳимоя қилувчи органлар, кредиторлар, корхона раҳбарияти, бўлимлар бошлиқлари ва ходимлари
Юритиш бўлимларига кўра	Кадрлар, ишлаб чиқариш, таъминот, маркетинг, режа-иқтисод ва бошқа бўлимлар	Режа-иқтисод бўлими ёки бухгалтерия	Бухгалтерия
Таркибий қисмларига бўлинишига кўра	Қисмларга бўлинмайди	Қисмларга бўлинмайди	Бухгалтерия молиявий ҳисоби ва бухгалтерия бошқарув ҳисобига бўлинади
Давлат томонидан тартибга солиниши (регламентлаштирилиши)га кўра	Шакл ва мазмуни давлат томонидан белгиланмайди (регламентлаштирилмайди)	Шакл ва мазмуни давлат томонидан белгиланади (регламентлаштирилади)	Молиявий ҳисобни юритиш, бухгалтерия ҳисоботи шакллари ва мазмуни, уларни тузиш ва тақдим этиш тартиблари давлат томонидан белгиланади (регламентлаштирилади)

Яхлит халқ хўжалиги ҳисоби тизимини ташкил қилувчи ҳисоб турлари турли бошқа белгилари бўйича ҳам фарқланади ва таснифланади. Чунончи, хўжалик юритувчи субъектларни молиялаштирилишига кўра уларда юритиладиган бухгалтерия ҳисоби корхоналар бухгалтерия ҳисоби ва бюджет ташкилотлари бухгалтерия ҳисобига ажратилади.

Корхоналар бухгалтерия ҳисоби деганда ўзини ўзи тўлиқ маблағ билан таъминлайдиган, мустақил фаолият юритадиган хўжаликларда юритиладиган бухгалтерия ҳисоби тушунилади. Бундай ҳисобга завод ва фабрикалар, фирмалар, ширкатлар, жамоа хўжаликлари, қурилиш ташкилотлари, банклар ва бошқа корхоналарда юритиладиган бухгалтерия ҳисоби мисол бўлади.

Бюджет ташкилотлари бухгалтерия ҳисоби деганда давлат томонидан молиялаштириладиган муассасаларда юритиладиган бухгалтерия ҳисоби тушунилади. Бундай ҳисобга маориф, соғлиқни сақлаш, маданият ва бошқа ижтимоий соҳа муассасаларида юритиладиган бухгалтерия ҳисоби мисол бўлади.

Иқтисодиёт соҳалариги кўра бухгалтерия ҳисоби алоҳида шу соҳалар ҳисобидан иборат бўлади, масалан, саноатда бухгалтерия

ҳисоби, қишлоқ хўжалигида бухгалтерия ҳисоби ва бошқалар. Ушбу тармоқлар ва соҳалар хусусиятларидан келиб чиқиб, уларда юритиладиган бухгалтерия ҳисоби бир-биридан унинг объектлари мазмун-моҳияти бўйича фарқланади.

3. ХЎЖАЛИК ҲИСОБИДА ҚЎЛЛАНИЛАДИГАН ЎЛЧОВ БИРЛИКЛАРИ

Хўжалик ҳисоби турларида ахборотларни йиғиш, қайд этиш, гуруҳлаш, жамлаш ҳамда тегишли фойдаланувчиларга тақдим этишда турли ўлчов бирликлари қўлланилади. Ушбу ўлчов бирликларнинг турлари, гуруҳлари ва таркиби 2-жадвалда келтирилган.

2-жадвал

Хўжалик ҳисоби турларида қўлланиладиган ўлчов бирликларининг турлари, гуруҳлари ва таркиби

Ўлчов бирлиги	Гуруҳлари	Таркиби
Натурал ўлчов бирликлари	Оғирлик	Тонна, килограмм, грамм
	Узунлик	Километр, метр, сантиметр, дециметр, миллиметр, пагонметр ва бошқалар
	Ҳажм	Куб метр, квадрат метр, гектар, сотих ва бошқалар
	Сонли	Дона, бош, жуфтлик ва бошқалар
Меҳнат ўлчов бирликлари	Вақт	Йил, кун, соат, минут, секунд
	Киши-вақт	Киши-кун, киши-соат ва бошқалар
Қиймат ўлчов бирликлари	Хорижий валюта	Доллар, Евро, фунт-стерлинг, рубль, иена ва бошқалар
	Миллий валюта	Сўм, тийин

2. «БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ» ФАНИНИНГ ПРЕДМЕТИ, ТАДҚИҚОТ УСУЛЛАРИ ВА БОШҚА ИҚТИСОДИЙ ФАНЛАР БИЛАН ЎЗАРО АЛОҚАЛАРИ

«Бухгалтерия ҳисоб» махсус фан сифатида ўзининг предметига эга. Ушбу фаннинг **предмети** деганда у томонидан ўрганиладиган объектлар мажмуаси тушунилади.

«Бухгалтерия ҳисоб» фани предметини ташкил қилувчи объектлар бўлиб умуман олганда хўжалик юритувчи субъектлар фаолияти ва унинг натижалари, шунингдек хўжалик маблағлари ва ушбу маблағларнинг ташкил топиш манбалари ҳисобланади (6-расмга қаранг)

6-расм. «Бухгалтерия ҳисоби» фани предметини ташкил қилувчи объектлар

«Бухгалтерия ҳисоби» фани бухгалтерия ҳисоби предметини ташкил қилувчи юқорида санаб берилган объектлар моҳияти, уларнинг таснифий, тавсифи ва бошқа жиҳатлари тўғрисида умумий тушунчаларни ўргатади. Иқтисодиётнинг алоҳида олинган тармоқ ва соҳаларида бухгалтерия ҳисобининг предметини ташкил қилувчи объектларнинг хусусиятлари мос равишдаги тармоқ ва соҳаларда бухгалтерия ҳисоби фанида очиб берилади.

Хўжалик фаолияти деганда, умуман олганда, корхона ва ташкилотлар томонидан фойда олиш мақсадида олиб борилаётган ҳамда мазмунан алоҳида номлардаги фаолият турларини ташкил қилувчи хўжалик жараёнлари ва операциялари (муомалалари) мажмуаси тушунилади.

Хўжалик жараёни деганда корхона ва ташкилотларда юз берган ва бераётган операциялар йиғиндиси тушунилади.

Хўжалик операцияси деганда корхона ва ташкилотда юз берган ва бераётган аниқ ҳаракатлар, ишлар тушунилади.

Иқтисодиётни тобора эркинлаштирилиши корхоналарга турли фаолият турлари билан шуғулланишга, уларнинг ҳар бирини фойда олиш манбаига айланишига олиб келди.

Республикамизнинг қонунлари, чунончи Солиқ Кодексига мувофиқ корхона ва ташкилотларнинг хўжалик фаолияти икки турга бўлинади:

1. Асосий фаолият – бу корхона ва ташкилотнинг бош мақсадини ифодаловчи ҳамда унинг уставида кўрсатилган фаолият тури (ёки турлари).

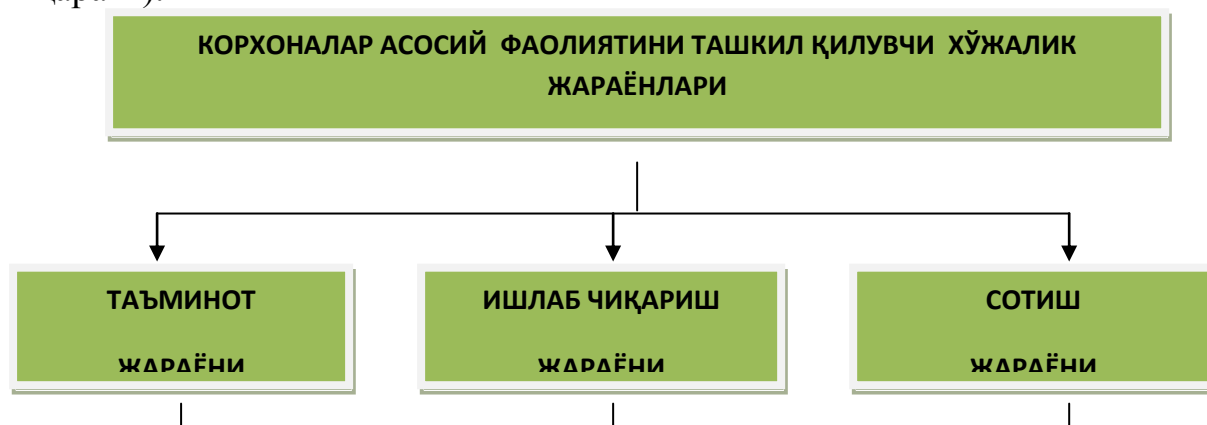
2. Асосий бўлмаган фаолият – бу корхона ва ташкилотнинг бош мақсади бўлиб ҳисобланмайдиган, шу билан бирга қўшимча фойда олиш мақсадида ҳамда асосий фаолият учун зарурат юзасидан юритиладиган фаолият тури ёки турлари.

Корхоналарнинг асосий ва асосий бўлмаган фаолият турлари 7-расмда келтирилган.

7-расм. Корхоналар хўжалик фаолиятининг турлари

Хар қандай корхонанинг асосий фаолияти турлари ўз ичига *таъминот, ишлаб чиқариш* ва *сотиш жараёнларини* олади (8- расмга қаранг).

8-расм. Корхоналар асосий фаолиятини ташкил қилувчи хўжалик жараёнлари

Таъминот жараёни деганда корхонани фаолият кўрсатиши учун зарур бўлган меҳнат предметлари ва воситалари, ишчи кучи, пул ва бошқа маблағлар билан таъминлаш тушунилади. Ушбу жараёнсиз фаолиятнинг кейинги жараёнлари, яъни ишлаб чиқариш ва сотиш жараёнларини амалга ошириб бўлмайди. Шунинг учун корхонанинг

доимий фаолият кўрсатиши айнан таъминот жараёнининг узликсизлигига бевосита боғлиқдир.

Ишлаб чиқариш жараёни деганда ишчи кучи ва меҳнат воситалари ёрдамида меҳнат предметларидан янги маҳсулотлар яратиш тушунилади. Ушбу жараён ўз ичига турли технологик операцияларни олади, бу операцияларни бажариш эса турли харажатларни амалга оширишни таъқоза этади. Ишлаб чиқариш жараёнининг пировард натижаси бўлиб тайёр маҳсулот ҳисобланади. Тайёр маҳсулотни ишлаб чиқаришга кетган моддий харажатлар, меҳнатга ҳақ тўлаш харажатлари, ишлаб чиқариш воситаларининг амортизация харажатлари ва бошқа ушбу жараёнга тегишли харажатлар ишлаб чиқариш харажатларини, яратилган маҳсулот қийматига киритилган харажатлар эса тайёр маҳсулотнинг таннархини ташкил қилади. Шунини таъкидлаш жоизки, корхона томонидан бажарилган ишлар, масалан курилиш-монтаж ишлари, кўрсатилган хизматлар, масалан туристларга кўрсатилган ётоқхона ва бошқа хизматлар ёки аудиторлик хизмати ҳам ишлаб чиқариш жараёнига тенглаштирилади. Бундай ишлаб чиқариш жараёнларининг натижаси бўлиб бажарилган иш ёки кўрсатилган хизмат ҳажми ҳисобланади, уларга сарфланган харажатлар бажарилган иш ёки хизматнинг таннархини ташкил қилади.

Сотиш жараёни деганда ишлаб чиқариш жараёнида яратилган тайёр маҳсулотларни, бажарилган ишларни, кўрсатилган хизматларни харидорлар (бююртмачилар)га сотиш тушунилади. Ушбу жараёнда тайёр маҳсулот, иш, хизматлар пулга айланади, сотувчи ва сотиб олувчи ўртасида ўзаро ҳисоб-китоблар бўйича қарзлар вужудга келади. Сотиш жараёнида корхонанинг ялпи тушуми, сотиш таннархи, сотишдан олинган фойда ёки зарари, сотиш жараёнининг харажатлари, унга доир солиқлар ва бошқа кўрсаткичлар ҳисобга олинади.

Асосий фаолиятни ташкил қилувчи барча хўжалик жараёнлари бухгалтерия ҳисобининг муҳим объектлари бўлиб ҳисобланади. Ҳар бир жараёнда юз берган операциялар бухгалтерия ҳисобида ўзининг соний ўлчовини ва сифат жиҳатдан тавсифини топади. Бухгалтерия ҳисоби таъминот жараёнида меҳнат предметлари ва воситаларини қанча миқдорда, қайси баҳоларда, қайси таъминотчилардан сотиб олинганлиги, шунингдек улар бўйича таъминотчилар билан ҳисоб-китобларнинг ҳолати тўғрисида батафсил ахборот беради. Ишлаб чиқариш жараёни бўйича бухгалтерия ҳисобида қандай маҳсулотлар ишлаб чиқарилганлиги, қанча ишлаб чиқарилганлиги, бунинг учун қанча харажат қилинганлиги, оморларга қабул қилинган тайёр маҳсулотнинг қиймати (таннархи) ва бошқа маълумотлар шаклланади. Сотиш жараёни бўйича бухгалтерия ҳисоби қанча маҳсулот сотилганлиги, кимларга сотилганлиги, қандай тўлов турлари бўйича сотилганлиги, қандай баҳоларда сотилганлиги, харидорлар билан ҳисоб-

китобларнинг ҳолати, сотишдан олинган тушум, сотишга доир харажатлар, сотишдан олинган фойда, ундан тўланадиган солиқлар ва бошқалар тўғрисида атрофлича ахборот беради.

Асосий бўлмаган фаолият – бу корxonанинг кунлик одатий бўлмаган фаолияти ёки фаолият турлари. Бундай фаолиятнинг кенг тарқалган турлари бўлиб инвестиция фаолияти, инновация фаолияти, молиявий фаолият ва эмиссия фаолияти ҳисобланади.

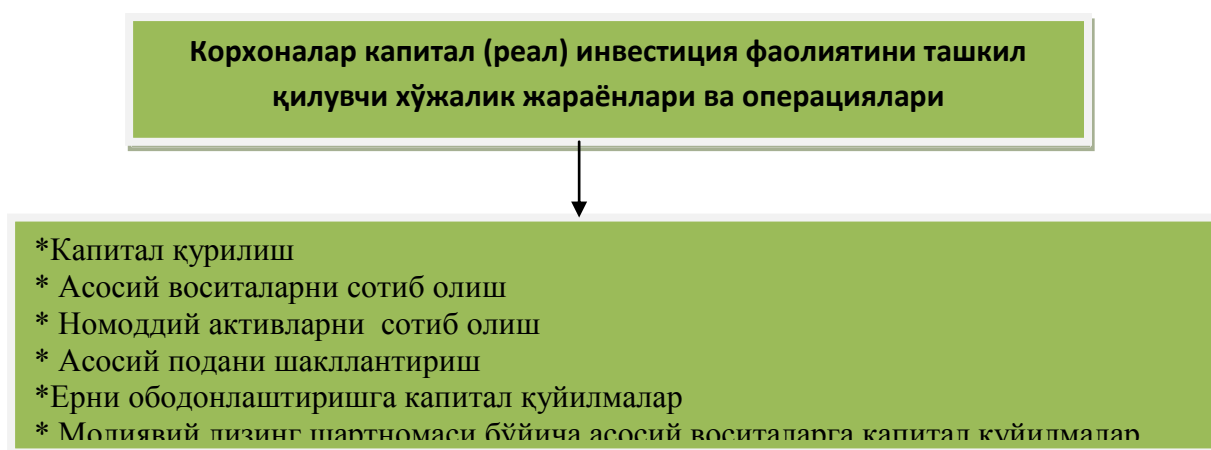
Инвестиция фаолияти – корxonанинг ўз маблағларини ўзининг моддий техника базасини яхшилашга, шунингдек ўзга корxonаларга ёрдам бериш ва қўшимча даромад олиш мақсадида киритиш билан боғлиқ фаолиятидир.

Корxonаларнинг инвестиция фаолият турлари 9- расмда келтирилган.

9-расм. Корxonалар инвестиция фаолиятининг турлари

Капитал (реал) инвестиция фаолияти – корxonанинг ўз маблағларини ўзининг моддий техника базасини яхшилаш ва ривожлантиришга киритиш билан боғлиқ фаолиятидир. Ушбу фаолиятни ташкил қилувчи асосий хўжалик жараёнлари ва операциялари бўлиб қуйидагилар ҳисобланади (10-расмга қаранг).

10-расм. Корxonалар капитал (реал) инвестиция фаолиятини ташкил қилувчи хўжалик жараёнлари ва операциялари

Молиявий инвестиция фаолияти – корхонанинг ўз маблағларини ўзга корхоналарга ёрдам бериш ва қўшимча даромад олиш мақсадида киритиш билан боғлиқ фаолиятидир. Ушбу фаолиятни ташкил қилувчи асосий хўжалик жараёнлари ва операциялари таркиби 11-расмда келтирилган.

Инвестиция фаолиятининг муҳим тури бўлиб инновация фаолияти ҳисобланади.

Инновация фаолияти – бу корхонанинг уни моддий-техника базасини янгилаш, маҳсулот (иш, хизмат) турлари ва сифатини яхшилаш, янги технологияларни киритиш ва жорий қилиш билан боғлиқ фаолияти.

Корхоналар молиявий инвестиция фаолиятини ташкил қилувчи хўжалик жараёнлари ва операциялари

- * Банклар ва бошқа акциядорлик жамиятлари акцияларини сотиб олиш
- * Давлатнинг ва корхоналарнинг облигацияларини сотиб олиш
- * Бошқа корхоналарга маблағларни таъсис бадали сифатида киритиш
- * Бошқа корхоналарга маблағларни кредит сифатида бериш
- * Пул маблағларини банкларга ва кредит уюшмаларига депозитга қўйиш

11-расм. Корхоналар молиявий инвестиция фаолиятини ташкил қилувчи хўжалик жараёнлари ва операциялари

Молиявий фаолият – ўзга корхоналар (банк ва бошқалар) маблағларини корхонага кредит ва қарз сифатида киритиш ҳамда жалб қилиш билан боғлиқ фаолият. Ушбу фаолиятни ташкил қилувчи асосий хўжалик жараёнлари ва операциялари таркиби 12-расмда келтирилган.

Корхоналар молиявий фаолиятини ташкил қилувчи хўжалик жараёнлари ва операциялари

- * Қимматли қоғозлар (акция, облигация ва бошқалар) чиқариш ва сотиш
- * Кредитларни олиш
- * Қарз олиш
- * Чиқарилган ва сотилган қимматли қоғозлар (акция, облигация ва бошқалар) қайтариб олиш ва бекор қилиш
- * Олинган кредитлар ва қарзларни қайтариш
- * Дивиденд ва фоизларни ҳисоблаш
- * Ҳисобланган дивиденд ва фоиз тўловини бериш

12-расм. Корхоналар молиявий фаолиятини ташкил қилувчи хўжалик жараёнлари ва операциялари

Молиявий фаолиятнинг асосий тури бўлиб эмиссия фаолияти ҳисобланади.

Эмиссия фаолияти – қимматли қоғозлар (акциялар ва облигациялар) чиқариш йўли билан бошқа корхоналар ва шахслар маблағларини жалб этиш билан боғлиқ фаолиятдир.

Корхона ва ташкилотларнинг хўжалик фаолиятининг натижалари бўлиб улар олган фойда ёки кўрган зарарлари ҳисобланади.

Фойда(Ф) – бу корхонанинг даромадлари (Д) ва харажатлари(Х) ўртасидаги ижобий фарқ, яъни

$$Ф = Д > Х.$$

Демак, қанчалик даромад кўп бўлиб, харажат кам бўлса, корхонанинг фойдаси шунчалик кўп бўлади.

Зарар – бу корхонанинг даромадлари ва харажатлари ўртасидаги салбий фарқ, бошқачасига харажатларни даромаддан кўп бўлиши, яъни:

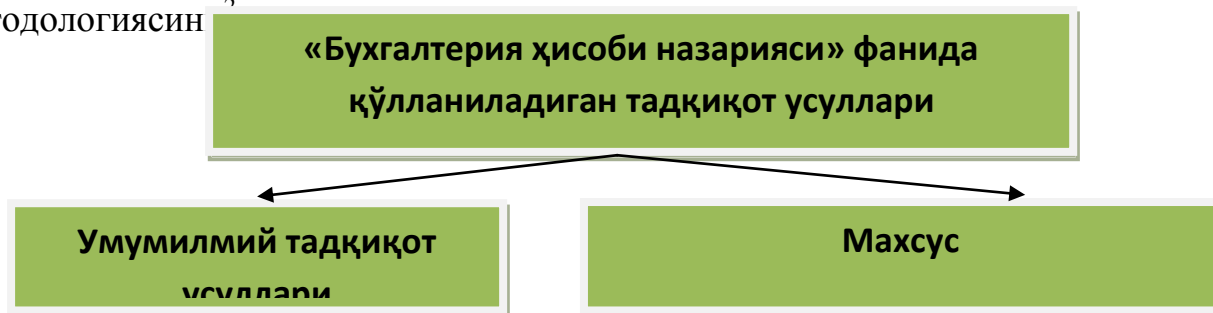
$$З = Д < Х$$

Демак, корхона даромадга қанчалик кўп харажат билан эришса, унинг зарари шунчалик кўп бўлади.

Хўжалик фаолиятини узлуксиз юритилиши ва ривожланиши бевосита корхоналарни турли манбалар эвазига шаклландиган маблағлар билан таъминланганлигига боғлиқ. Хўжалик маблағлари ва уларнинг манбаларининг таснифи ва тавсифи тўғрисида кейинги модулда батафсил тўхталамиз.

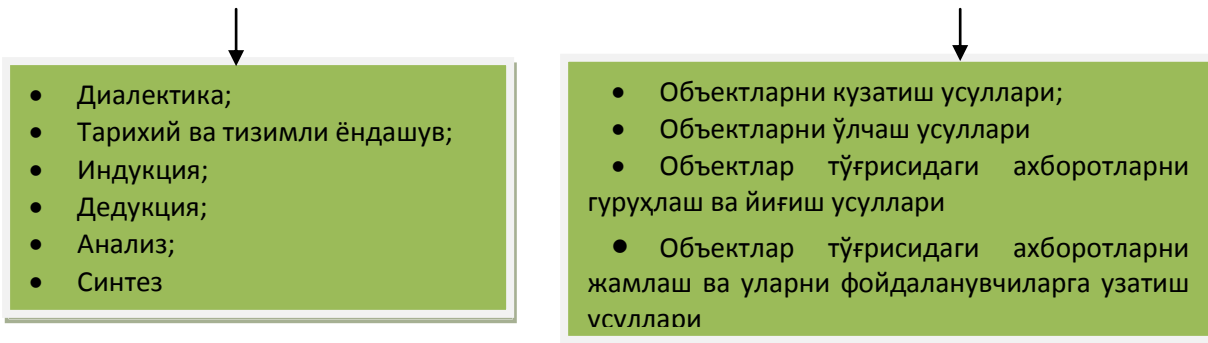
2.«БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ» ФАНИНИНГ ТАДҚИҚОТ УСУЛЛАРИ

«Бухгалтерия ҳисоби назарияси» фани махсус иқтисодий фан сифатида ўзининг тадқиқот усулларига эга (13-расмга қаранг). Ушбу тадқиқот усуллари биргаликда мазкур фаннинг методи¹ ва методологиясин

¹ **Метод** грекча «*methodos*» сўзидан олинган бўлиб, ходиса ва жараёнларни тадқиқ этишда қўлланиладиган усул, ёндашув мазмунини билдиради. .

² **Методология** – бу тадқиқот объектларини ёки фан предметини ўрганишда қўлланиладиган методлар ҳақидаги таълимотдир.

13-расм. «Бухгалтерия ҳисоби» фанида қўлланиладиган тадқиқот усуллари

«Бухгалтерия ҳисоби» фанини ўрганишда унда қўлланиладиган умумилмий ва махсус усулларнинг барчаси муҳим ўрин тутди. Чунончи, умумилмий тадқиқот усуллари моҳияти ва аҳамияти қуйидагиларда намоён бўлади.

Дилектика ёки *дилектик* усул бухгалтерия ҳисоби фанига макон ва замонда юз берган ва бераётган жараёнларни доимий ўзгариб турадиган ва бир-бирига боғлиқ бўлган жараёнлар сифатида яхлит тарзда ўрганишга имкон беради.

Тарихий ёндашув бухгалтерия ҳисобига одамлар ва жамият талабларини тарихий шаклланиши ва ривожланиши маҳсули (натижаси) сифатида қарашни англатади.

Тизимли ёндашув бухгалтерия ҳисобини таркибий ва ташкилий объект сифатида белгилайди.

Индукция усули иқтисодий субъектлар хўжалик фаолиятини хусусийликдан умумийликка қараб, яъни алоҳида олинган фактлар бўйича умумий хулосалар қилишга ўргатади.

Дедукция усули иқтисодий субъектлар хўжалик фаолиятини умумийликдан хусусийликка қараб, яъни умумий ҳолатдан келиб чиқиб, хусусий хулосалар чиқаришга ўргатади.

Индукция ва дедукция усуллари анализ ва синтез усуллари билан бевосита узвий боғлиқдир.

*Анализ*³ - бу «Бухгалтерия ҳисоби» фани предметини ташкил қилувчи объектлар ва улар тўғрисидаги ахборотларни турли таснифий белгиларига кўра гуруҳларга ажратишдир.

*Синтез*⁴ - бу «Бухгалтерия ҳисоби» фани предметини ташкил қилувчи объектлар ва улар тўғрисидаги ахборотларни турли таснифий белгилари бўйича умумлаштиришдир.

³ грекча analysis – яхлит тизимни таркибий қисмларга ажратиш маъносини англатади. Иқтисодиётда анализ иқтисодий ва ижтимоий жараёнлар, турли даражалардаги хўжалик фаолияти моҳияти, қонуниятлари ва тенденцияларини очиб бериш мақсадида қўлланилади.

Индукция ва дедукция, шунингдек анализ ва синтез усуллари ўртасидаги боғлиқлик бухгалтерия ҳисобида юз берган жараёнлар тўғрисидаги ахборотларни дастлаб аналитик ҳисоби регистрларида гуруҳлаш, шундан сўнг эса уларни синтетик ҳисоб регистрларида умумлаштиришга имкон беради.

Объектларни кузатиш усули бухгалтерия ҳисоби фани предметини ташкил қилувчи объектларнинг макон ва замонда ҳолати ва ҳаракати ни ҳақиқатда макон ва замонда га макон ва замонда юз берган ва бераётган жараёнларни доимий ўзгариб турадиган ва бир-бирига боғлиқ бўлган жараёнлар сифатида яхлит тарзда ўрганишга имкон беради.

Тарихий ёндашув бухгалтерия ҳисобига одамлар ва жамият талабларини тарихий шаклланиши ва ривожланиши маҳсули (натижаси) сифатида қарашни англатади.

Тизимли ёндашув бухгалтерия ҳисобини таркибий ва ташкилий объект сифатида белгилайди.

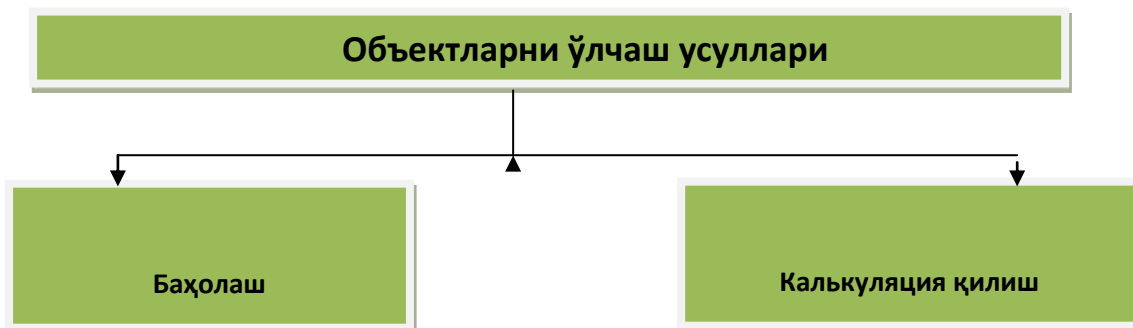
Индукция усули иқтисодий субъектлар хўжалик фаолиятини хусусийликдан умумийликка қараб, яъни алоҳида олинган фактлар бўйича умумий хулосалар қилишга ўргатади.

«Бухгалтерия ҳисоби» фанида предметини ўрганишда объектларни кузатиш, ўлчаш, улар тўғрисидаги ахборотларни гуруҳлаш, йиғиш, жамлаш ва фойдаланувчиларга узатиш каби махсус усуллар кенг қўлланилади. қўлланиладиган махсус усуллар тўғрисидаги умумий тушунчаларни ҳам беради. объектлада қўлланиладиган махсус усулларнинг таркиби улар гуруҳлари кесимида 14- расмда келтирилган.

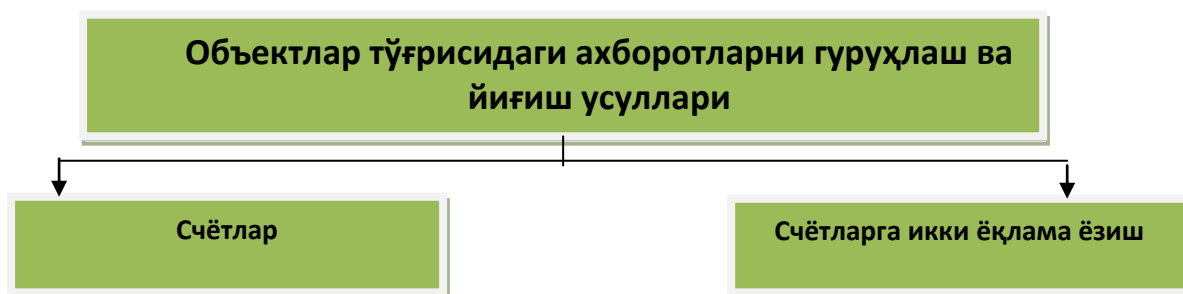

⁴ гречка synthesis – объектнинг турли элементларини яхлит бирлик (tizim) сифатида бирлаштириш маъносини англатади.

14-расм. Бухгалтерия ҳисобида қўлланиладиган объектларни хронологик ва тизимли кузатиш ва улар тўғрисидаги ахборотларни қайд этиш усуллари

15-расм. Бухгалтерия ҳисобида қўлланиладиган объектларни ўлчаш усуллари

16-расм. Бухгалтерия ҳисобида қўлланиладиган объектлар тўғрисидаги ахборотларни гуруҳлаш ва йиғиш усуллари

17-расм. Бухгалтерия ҳисобида қўлланиладиган объектлар

тўғрисидаги ахборотларни жамлаш ва уларни фойдаланувчиларга узатиш усуллари

«Бухгалтерия ҳисоби» фанида унинг предметини ташкил қилувчи объектларни ўрганишда қўлланиладиган махсус усулларнинг мазмун ва моҳияти 3-жадвалда келтирилган.

3-жадвал

«Бухгалтерия ҳисоби» фанида унинг предметини ташкил қилувчи объектларни ўрганишда қўлланиладиган махсус усулларнинг моҳияти

Махсус усулнинг номи	Махсус усулнинг мазмун ва моҳияти
Бухгалтерия баланси	Корхонанинг маълум бир санага бўлган активлари ва уларни ташкил топиш манбалари ҳолатини ягона пул бирлигида ифодалаш усули
Бухгалтерия ҳисоби счетлари	бу корхона активлари, хусусий капитали, мажбуриятлари, даромад, харажат, фойда ва зарарларини ҳисобот давридаги ҳолати (бошланғич ва охирги), шунингдек уларнинг шу даврдаги ҳаракати (кўпайиши ва камайиши) тўғрисидаги маълумотларни пул ифодасида акс эттириш усули.
Бухгалтерия ҳисоби счётларига икки ёқлама ёзув	юз берган операциянинг суммасини икки марта, яъни бир счётнинг дебетига, бошқа бир счётнинг кредитига ёзиш усули.
Баҳолаш	бу корхона активларининг қийматини пулда ифодалаш усули.
Калькуляция	бу хўжалик активларининг сотиб олиш, ишлаб чиқариш ва сотиш қийматларини ҳисоблаб топиш усули.
Хужжатлаштириш	бу хўжалик операцияларини маълум бир хужжатлар билан расмийлаштириш усули.
Инвентаризация	бухгалтерия ҳисобида унинг маълумотларини тўғрилигини, корхона активларини ҳақиқий ҳолатини, моддий жавобгар шахсларнинг ўз функцияларини сидқидилдан виждонан бажараётгалигини, мулкни талон-тарож қилинмаганлигини аниқлаш усули.
Молиявий ҳисобот	маълум даврдаги молиявий хўжалик фаолияти кўрсаткичларини пулда белгиланган шакл ва мазмунда ифодалаш усули.
Меъёрлаштириш	корхона активлари минимал миқдори, эскириш даражаси, сарф-харажатларини ҳисобдан чиқариш, солиқ ва тўловлар ва бошқа ҳисоб-китобларда давлат томонидан белгиланган меъёрларни қўллаш усули.
Лимитлаштириш	корхона активларининг зарур қолдиқларининг энг кичик миқдорларини белгилаш ва қўллаш усули.
Бюджетлаштириш	корхона хўжалик фаолияти бизнес режа кўрсаткичлари, пул оқимларини прогнозлаштириш усули.

«Бухгалтерия ҳисоби» фанида унинг объектларини ўрганишда қўлланиладиган махсус усулларнинг барчаси бир-бири билан узвий боғлиқдир. Ушбу боғлиқликларга мисоллар қуйидаги 4-жадвалда келтирилган.

4-жадвалда

Бухгалтерия ҳисобида қўлланиладиган махсус усулларнинг ўзаро боғлиқлиги

Усуллар	Усулларнинг ўзаро боғлиқлиги
Баланс, счётлар ва ҳисоботнинг ўзаро боғлиқлиги	Ҳисобот даври бошига тузилган баланс маълумотлари счётларни очишга асос бўлади, ҳисобот даври охирида эса счётлар маълумотлари якуний балансни тузишга асос бўлади. Балансда акс эттирилган активлар, мажбуриятлар ва хусусий капиталнинг ҳолати тўғрисидаги маълумотларнинг кенгрок тафсилоти молиявий ҳисоботнинг алоҳида шаклларида келтирилади. Демак, баланс ва ҳисобот бир-бирини тўлдиради
Ҳужжатлаштириш, счётлар ва икки ёқлама ёзувнинг ўзаро боғлиқлиги	Бухгалтерия ҳисобининг характерли жиҳати барча операцияларни қатъий ҳужжатлаштирилиши, ҳужжатларда акс эттирилган суммаларни у ёки бу счётга олиб борилиши, бунда суммани счётларнинг бирини дебетига ва иккинчисининг кредитига ёзилишидадир. Демак, бухгалтерия ҳисобида шакллантириладиган ахборотларнинг тўғрилиги айнан юқоридаги усуллар асосида уларни олдинма-кетин қўллаш асосида назорат қилинади
Баҳолаш ва бошқа усулларнинг ўзаро боғлиқлиги	Баҳолашсиз ҳеч қандай актив ва мажбуриятни ҳисобда акс эттириб бўлмайди. Баҳолаш учун активлар қиймати (таннархи) калькуляция қилинади. Ушбу иккала усул асосида аниқланган қиймат кейинчалик ҳужжатларда, счётларда, икки ёқлама ёзувларда, баланс ва ҳисоботда, инвентаризацияда қўлланилади. Демак, баҳолаш ва калькуляциясиз ҳисобда қўлланиладиган биронта бошқа усулни қўллаб бўлмайди.
Инвентаризация ва бошқа усулларнинг боғлиқлиги	Мулк ва мажбуриятларнинг реал ҳолатини баҳолаш усули сифатида инвентаризация счётлар, баланс ва ҳисобот маълумотлари реаллигини таъминлайди, унинг натижалари тегишли равишда ҳужжатлаштирилади ҳамда счётларда икки ёқлама ёзув асосида акс эттирилади. Демак, инвентаризация бухгалтерия ҳисобининг назорат функциясини бажаришнинг ҳамда унинг барча усулларини тўғри қўлланилаётганлигига баҳо беришнинг асосий воситаларидан биридир.
Лимитлаштириш, меъёрлаштириш ва бюджетлаштириш усулларининг бошқа усуллар билан боғлиқлиги	Ушбу усуллар бухгалтерия ҳужжатларини тузиш, счётларни юритиш, баланс ва ҳисоботнинг бошқа шакллариини тузишда амал қилиниши ҳамда назорат қилини лозим бўлган шартлардан ҳисобланади. Ҳужжатлар, счётлар, инвентаризация, баҳолаш ва калькуляция қилиш усуллари ёрдамида корхонада белгиланган лимитларга ва меъёрларга амал қилинаётганликка, шунингдек тузилган бюджетлар ижросига баҳо берилади.

3.«БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ» ФАНИНИНГ БОШҚА ИҚТИСОДИЙ ФАНЛАР БИЛАН ЎЗARO АЛОҚАЛАРИ

«Бухгалтерия ҳисоби» фани ўзининг кўп йиллик тарихига эга. Ушбу фанни вужудга келишига энг катта ҳисса қўшган мактаблардан бири бўлиб Италия мактаби ҳисобланади. Айнан ушбу мактаб вакили, мутахассислиги бўйича математик бўлган Лука Пачоли (1445-1517) «Бухгалтерия ҳисоби» фанини яратувчиси сифатида бутун дунё мамлакатларида тан олинган. Унинг 1494 йилда чоп этилган «Счетлар ва ёзувлар тўғрисида трактат» номли асари биринчи марта бухгалтерия ҳисобини фан сифатида ўқитилишига асос бўлган. Ушбу асарда биринчи марта бухгалтерия счётлари, уларга икки ёқлама ёзиш тушунчалари киритилди, уларнинг моҳияти очиб берилди, бу ёзувни амалга оширишда тўртта омил, яъни субъект, объект, вақт, жой ҳисобда кўриниб турилишлик заруриятлари исботланган.

Лука Пачолидан кейинги олти аср мабойнида бухгалтерия ҳисобида жуда кўп янги постулатлар ва тартиблар, чунончи Де Ля Порта постулати (XVIII аср), Ж. Савари постулати (XVIII аср), Ж.Дзаппа постулати (XIX аср), Ж.Чербони постулати (XIX аср), И. Ф. Шер постулати (XX аср), Э.Шмаленбах постулати (XX аср), шунингдек П.Герстнер тартиби (XIX аср охири ва XX аср боши), В. Ригер тартиби (XX аср), Ч. Гаррисон тартиби (XX аср) ва бошқалар вужудга келди. Ушбу ва бошқа постулат ҳамда тартибларнинг вужудга келиши Бухгалтерия ҳисобини янада ривож топишига олиб келди.

«Бухгалтерия ҳисоби» фани барча гуманитар, ижтимоий-иқтисодий, математика, табиий, умумқасбий ва ихтисослик фанлари билан узвий боғлиқдир. Макон ва замонда юз берган ва бераётган хўжалик фактлари (ходиса ва жараёнлар) бухгалтерия ҳисобида иқтисодий қонунлар ва категорияларга мувофиқ ўрганилади. Демак, «Бухгалтерия ҳисоби» фанини чуқур ўрганиш ва ўзлаштиришда «Иқтисодиёт назарияси», «Макроиқтисодиёт», «Микроиқтисодиёт», «Тадбиркорлик асослари», «Хуқуқшунослик», «Ўзбекистон Республикаси конституцияси» каби фанлар берадиган билимлар муҳим аҳамият касб этади. Ушбу фанларда ўрганилган таянч атамалар ва тушунчаларга «Бухгалтерия ҳисоби» фанида ҳисоб объекти сифатида кенгроқ ёндашилади, чунончи уларни тан олиш, баҳолаш, хужжатлаштириш, тегишли счётларда, баланс ва ҳисоботда акс эттириш тартиблари очиб берилади. Демак, «Бухгалтерия ҳисоби»ни ўрганишни бошлагунча ўтилган фанлардан олинган билимлар ушбу фанни чуқур ўзлаштиришга асос бўлади. Ўз навбатида, «Бухгалтерия ҳисоби» фанини чуқур ўрганиш ва ўзлаштириш ундан кейин ўрганиладиган «Молиявий ҳисоб», «Бошқарув ҳисоби», «Бюджет ҳисоби», «Банкларда бухгалтерия

ҳисоби», «Бошқа тармоқларда бухгалтерия ҳисобининг хусусиятлари», «Статистика», Аудит», «Иқтисодий таҳлил», «Менежмент», «Маркетинг» ва бошқа фанларни чуқур ўзлаштиришга имкон яратади. Чунончи, «Бухгалтерия ҳисоби» фанида счётлар ва уларга икки ёқлама ёзув тартиблари бўйича олинган билимлар ушбу тартибларни Молиявий ҳисоб», «Бюджет ҳисоби», «Банкларда бухгалтерия ҳисоби», «Бошқа тармоқларда бухгалтерия ҳисобининг хусусиятлари» каби фанларда турли тармоқларда қўллаш хусусиятларини билиб олишни енгиллаштиради. Бухгалтерия ҳисобига оид билимларни чуқур билмаслик келгусида нафақат бухгалтерия ҳисобига доир барча фанларнинг, балки аудитнинг ҳам объектлари ҳисобланган активлар, мажбуриятлар ва хусусий капитал элементларини аудит қилишга ўргатадиган «Аудит» фанини ҳам чуқур ўзлаштира олмайди. Буларнинг барчаси, бир томондан, «Бухгалтерия ҳисоби» фанини бошқа фанлар билан узвий боғлиқлигини кўрсатса, иккинчи томондан эса, уни бошқа фанлар билан узвий боғлиқ ҳолда ўрганишни зарурат қилиб қўяди.

3. БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИНИНГ МАҚСАДИ, ВАЗИФАЛАРИ, СУБЪЕКТЛАРИ ВА ОБЪЕКТЛАРИ.

1.БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ МЕТОДИ ТЎҒРИСИДА ТУШУНЧА

Бухгалтерия ҳисоби иқтисодий фан ва амалий фаолият сифатида ўзининг методига эга.

Бухгалтерия ҳисобининг фан сифатидаги **методи** деганда унинг объектларини ўрганишда қўлланиладиган усуллар мажмуаси тушунилади.

Бухгалтерия ҳисобининг амалий фаолият сифатидаги **методи** деганда унинг объектларини акс эттиришда қўлланиладиган усуллар мажмуаси тушунилади.

Ҳам фан, ҳам амалий фаолият сифатида бухгалтерия ҳисобининг **методи** моддийликка, яъни материализмга ҳамда узлуксиз ҳаракатланиш ва ривожланишга, яъни диалектикага асосланади.

Умуман олганда бухгалтерия ҳисоби хўжалик фаолияти жараёнлари, активлар, уларнинг манбалари ва эришилган молиявий натижаларни акс эттиришни макон ва замонда, диалектик ҳаракатда амалга оширади.

2.БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ МЕТОДИНИ ТАШКИЛ ҚИЛУВЧИ УСУЛЛАРНИНГ ТАСНИФИ ВА УМУМИЙ ТАВСИФИ

Бухгалтерия ҳисобининг методининг моҳияти унда қўлланиладиган усулларда ёрқин намоён бўлади. Бухгалтерия ҳисобида қўлланиладиган усуллар уни методининг элементлари, деб тан олинади.

Бухгалтерия ҳисоби методини ташкил қилувчи асосий усулларга қуйидагилар киради:

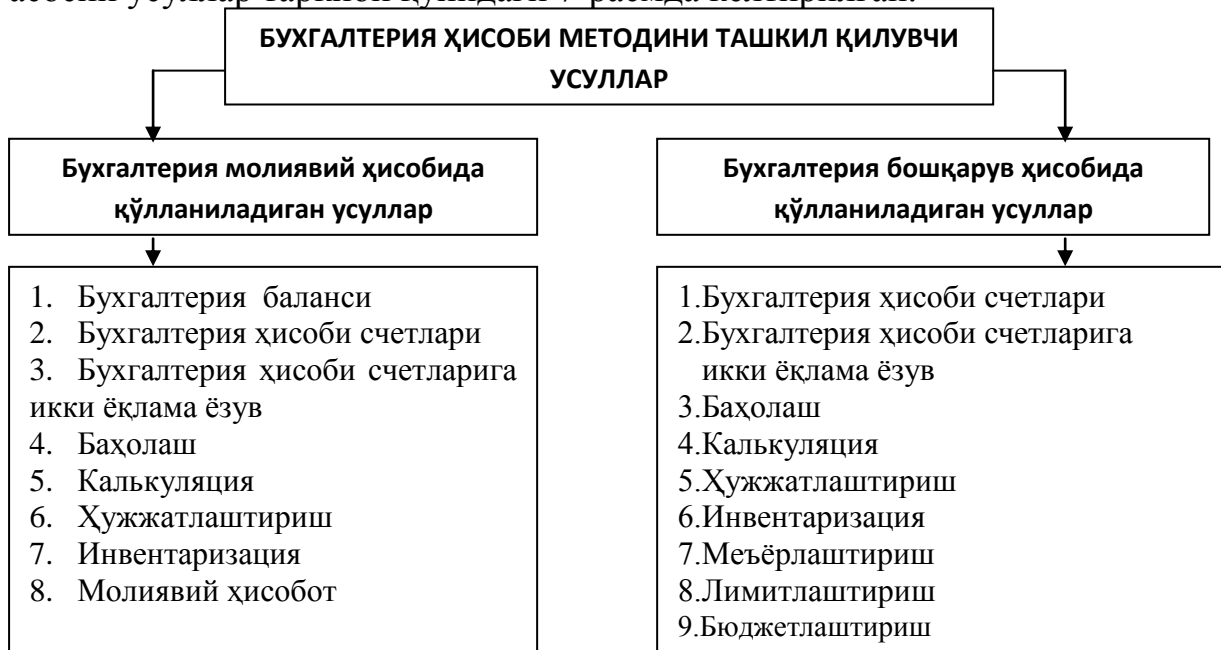
1. Бухгалтерия баланси;
2. Бухгалтерия ҳисоби счетлари;
3. Бухгалтерия ҳисоби счетларига икки ёқлама ёзув;
4. Баҳолаш;
5. Калькуляция;
6. Хужжатлаштириш;
7. Инвентаризация;
8. Молиявий ҳисобот;
9. Меъёрлаштириш;
10. Лимитлаштириш;
11. Бюджетлаштириш

Бухгалтерия ҳисобида қўлланиладиган юқоридаги усулларни турли белгилари бўйича таснифлаш мумкин.

Бухгалтерия ҳисобининг таркибий қисмларига тегишлилигига кўра унда қўлланиладиган усулларни иккита гуруҳга ажратиш мумкин:

1. Бухгалтерия молиявий ҳисобида қўлланиладиган усуллар.
2. Бухгалтерия бошқарув ҳисобида қўлланиладиган усуллар.

Бухгалтерия ҳисобининг таркибий қисмларида қўлланиладиган асосий усуллар таркиби қуйидаги 7-расмда келтирилган.

7-расм. Бухгалтерия ҳисоби методини ташкил қилувчи усулларнинг бухгалтерия ҳисоби таркибий қисмларига тегишлилигига кўра таснифи

Бухгалтерия ҳисоби функцияларига тегишлилигига кўра унда қўлланиладиган усулларни қуйидаги гуруҳга ажратиш мумкин:

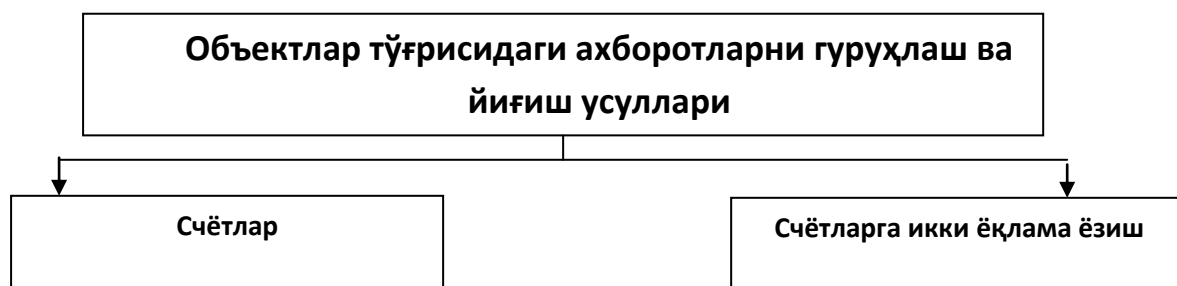
1. Объектларни кузатиш ва улар тўғрисидаги ахборотларни қайд этиш усуллари
2. Объектлар тўғрисидаги ахборотларни гуруҳлаш ва йиғиш усуллари

3. Объектларни баҳолаш усуллари
4. Объектлар тўғрисидаги ахборотларни жамлаш ва узатиш усуллари

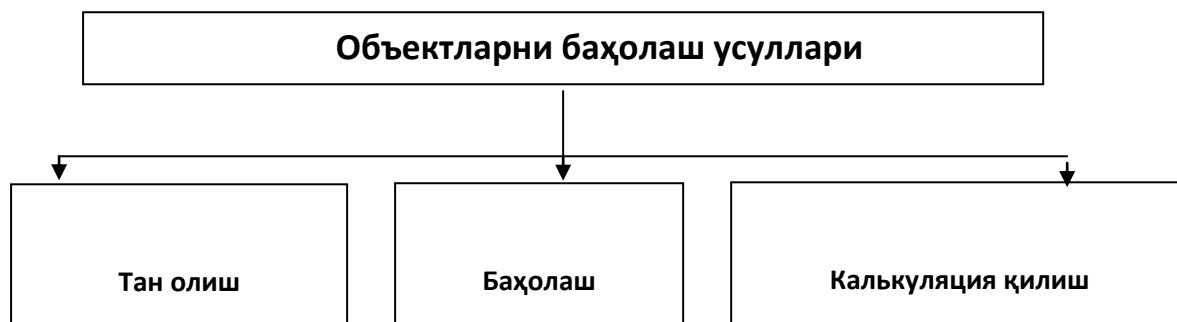
Бухгалтерия ҳисоби усуллари ушбу гуруҳлар кесимидаги таркиби 8,9,10,11- расмларда келтирилган.

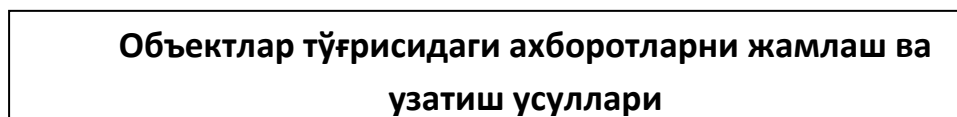
8-расм. Бухгалтерия ҳисобида қўлланиладиган объектларни кузатиш ва улар тўғрисидаги ахборотларни қайд этиш усуллари

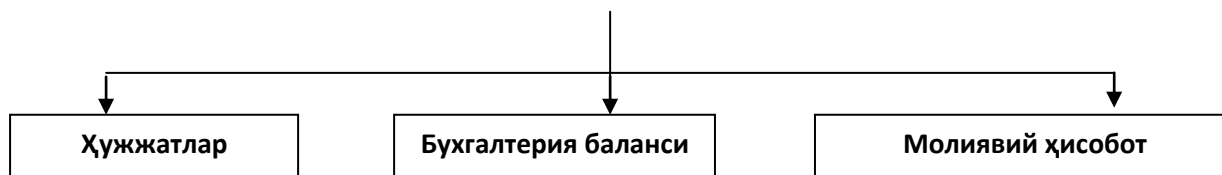

9-расм. Бухгалтерия ҳисобида қўлланиладиган объектлар тўғрисидаги ахборотларни гуруҳлаш ва йиғиш усуллари

10-расм. Бухгалтерия ҳисобида қўлланиладиган объектларни баҳолаш усуллари

11-расм. Бухгалтерия ҳисобида қўлланиладиган объектлар тўғрисидаги ахборотларни жамлаш ва узатиш усуллари

Бухгалтерия ҳисоби методини ташкил қилувчи усулларнинг ҳар бири ўз мазмун ва моҳиятига эга. Улар қуйида келтирилган.

Бухгалтерия баланси	Корхонанинг маълум бир санага бўлган активлари ва уларни ташкил топиш манбалари ҳолатини ягона пул бирлигида ифодалаш усули
Бухгалтерия ҳисоби счетлари	бу корхона активлари, хусусий капитали, мажбуриятлари, даромад, харажат, фойда ва зарарларини ҳисобот давридаги ҳолати (бошланғич ва охирги), шунингдек уларнинг шу даврдаги ҳаракати (кўпайиши ва камайиши) тўғрисидаги маълумотларни пул ифодасида акс эттириш усули.
Бухгалтерия ҳисоби счетларига ёқлама ёзув	юз берган операциянинг суммасини икки марта, яъни бир счетнинг дебетига, бошқа бир счетнинг кредитига ёзиш усули.
Баҳолаш	бу корхона активларининг қийматини пулда ифодалаш усули.
Калькуляция	бу хўжалик активларининг сотиб олиш, ишлаб чиқариш ва сотиш қийматларини ҳисоблаб топиш усули.
Ҳужжатлаштириш	бу хўжалик операцияларини маълум бир ҳужжатлар билан расмийлаштириш усули.
Инвентаризация	бухгалтерия ҳисобида унинг маълумотларини тўғрилигини, корхона активларини ҳақиқий ҳолатини, моддий жавобгар шахсларнинг ўз функцияларини сидқидилдан виждонан бажараётгалигини, мулкни талон-тарож қилинмаганлигини аниқлаш усули.
Молиявий ҳисобот	маълум даврдаги молиявий хўжалик фаолияти кўрсаткичларини пулда белгиланган шакл ва мазмунда ифодалаш усули.
Меъёрлаштириш	корхона активлари минимал миқдори, эскириш даражаси, сарф-харажатларини ҳисобдан чиқариш, солиқ ва тўловлар ва бошқа ҳисоб-китобларда давлат томонидан белгиланган меъёрларни қўллаш усули.
Лимитлаштириш	корхона активларининг зарур қолдиқларининг энг кичик миқдорларини белгилаш ва қўллаш усули.
Бюджетлаштириш	корхона хўжалик фаолияти бизнес режа кўрсаткичлари, пул оқимларини прогнозлаштириш усули.

Бухгалтерия ҳисоби методини ташкил қилувчи усулларнинг барчаси бир-бири билан узвий боғлиқдир. Ушбу боғлиқликларга мисоллар қуйида келтирилган.

БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ УСУЛЛАРИНИНГ ЎЗАРО БОҒЛИҚЛИГИ

Усуллар	Усулларнинг ўзаро боғлиқлиги
Баланс, счётлар ва ҳисоботнинг ўзаро боғлиқлиги	Ушбу усулларнинг ўзаро боғлиқлиги улар мақсадининг муштараклиги, олдинма-кетин қўлланиши ҳамда бир-бирини тўлдиришида намоён бўлади. Бу усулларнинг барчаси корхонанинг мулкӣ ва молиявий ҳолати тўғрисида пул ўлчовида ахборотларни акс эттиради. Ҳисобот даври бошига тузилган баланс маълумотлари счётларни очишга асос бўлади, ҳисобот даври охирида эса счётлар маълумотлари якуний балансни тузишга асос бўлади. Балансда акс эттирилган активлар, мажбуриятлар ва хусусий капиталнинг ҳолати тўғрисидаги маълумотларнинг кенгрок тафсилоти молиявий ҳисоботнинг алоҳида шаклларида келтирилади. Демак, баланс ва ҳисобот бир-бирини тўлдиради
Ҳужжатлаштириш, счётлар ва икки ёқлама ёзувнинг ўзаро боғлиқлиги	Бухгалтерия ҳисобининг характерли жиҳати барча операцияларни қатъий ҳужжатлаштирилиши, ҳужжатларда акс эттирилган суммаларни у ёки бу счётга олиб борилиши, бунда суммани счётларнинг бирини дебетига ва иккинчисининг кредитига ёзилишидадир. Демак, бухгалтерия ҳисобида шаклантириладиган ахборотларнинг тўғрилиги айнан юқоридаги усуллар асосида уларни олдинма-кетин қўллаш асосида назорат қилинади
Баҳолаш ва бошқа усулларнинг ўзаро боғлиқлиги	Баҳолашсиз ҳеч қандай актив ва мажбуриятни ҳисобда акс эттириб бўлмайди. Баҳолаш учун активлар қиймати (таннархи) калькуляция қилинади. Ушбу иккала усул асосида аниқланган қиймат кейинчалик ҳужжатларда, счётларда, икки ёқлама ёзувларда, баланс ва ҳисоботда, инвентаризацияда қўлланилади. Демак, баҳолаш ва калькуляциясиз ҳисобда қўлланиладиган биронта бошқа усулни қўлаб бўлмайди.
Инвентаризация ва бошқа усулларнинг боғлиқлиги	Мулк ва мажбуриятларнинг реал ҳолатини баҳолаш усули сифатида инвентаризация счётлар, баланс ва ҳисобот маълумотлари реаллигини таъминлайди, унинг натижалари тегишли равишда ҳужжатлаштирилади ҳамда счётларда икки ёқлама ёзув асосида акс эттирилади. Демак, инвентаризация бухгалтерия ҳисобининг назорат функциясини бажаришнинг ҳамда унинг барча усулларини тўғри қўлланилаётганлигига баҳо беришнинг асосий воситаларидан биридир.
Лимитлаштириш, меъёрлаштириш ва бюджетлаштириш усулларининг бошқа усуллар билан боғлиқлиги	Ушбу усуллар бухгалтерия ҳужжатларини тузиш, счётларни юриштиш, баланс ва ҳисоботнинг бошқа шакллариини тузишда амал қилиниши ҳамда назорат қилини лозим бўлган шартлардан ҳисобланади. Ҳужжатлар, счётлар, инвентаризация, баҳолаш ва калькуляция қилиш усуллари ёрдамида корхонада белгиланган лимитларга ва меъёрларга

	амал қилинаётганликка, шунингдек тузилган бюджетлар ижросига баҳо берилади.
--	---

4.БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИНИНГ ТАМОЙИЛЛАРИ

2. БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ ТАМОЙИЛЛАРИ ТЎҒРИСИДА

ТУШУНЧА

Бухгалтерия ҳисобининг муҳим жиҳатларидан бири унинг барча учун мазмунан бир хиллигидир. Ушбу жиҳат бухгалтерия ҳисобини бир мамлакат доирасида эмас, балки барча дунё мамлакатларида ҳам бирхиллаштириш масаласини кўндаланг қилиб кўяди.

Бухгалтерия ҳисобини умумжаҳон миқёсида тартибга солиш ва бирхиллаштиришнинг асосий заруратлари сирасига қуйидагиларни киритиш мумкин.

БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИНИ УМУМЖАҲОН МИҚИЁСИДА ТАРТИБГА СОЛИШ ВА БИРХИЛЛАШТИРИШНИНГ ЗАРУРАТЛАРИ

маблағларнинг таркибан ва мазмунан бир хиллиги
маблағларни ташкил топиш манбаларининг бир хиллиги
фаолият турларининг мазмунан бир хиллиги
фаолият натижасининг бир хиллиги
ахборот фойдаланувчилар синфларининг бир хиллиги
ахборот фойдаланувчилар мақсадларининг ўхшашлиги
ахборот фойдаланувчилар манфаатларининг ўхшашлиги
биргаликда фаолият юритишга интилишларнинг мавжудлиги, манфаатлар бирлиги
инвестицияларга талабнинг борлиги

Бухгалтерия ҳисобини умумжаҳон миқёсида тартибга солиш ва бирхиллаштиришнинг асосий йўллари ва воситалари бўлиб қуйидагилар ҳисобланади.

БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИНИ УМУМЖАҲОН МИҚИЁСИДА ТАРТИБГА СОЛИШ ВА БИРХИЛЛАШТИРИШНИНГ ЙЎЛЛАРИ

халқаро жиҳатдан тан олинган яхлит тартиб-қоидаларга ўтиш
халқаро даражада умумбелгиланган тартибларга мос келадиган хусусий ҳисоб тизимини яратиш

БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИНИ УМУМЖАҲОН МИҚИЁСИДА ТАРТИБГА СОЛИШ ВА БИРХИЛЛАШТИРИШ ВОСИТАЛАРИ

яхлит қонунлар
яхлит стандартлар
яхлит пул бирлиги ва бошқа ўлчов бирликлари
яхлит тамойиллар

Жаҳон мамлакатлари бухгалтерия ҳисобини тартибга солиш бўйича икки гуруҳга бўлинади:

1. Бухгалтерия ҳисоби давлат томонидан тартибга солинадиган мамлакатлар.

2. Бухгалтерия ҳисоби давлат томонидан тартибга солинмайдиган мамлакатлар.

Ўзбекистон Республикаси 1-гуруҳ мамлакатлар сафига киради. Яъни республикамизда бухгалтерия ҳисобининг мазмуни, шакли ва юритиш тартиби тўлиқ давлат томонидан регламентлаштирилади.

Бухгалтерия ҳисобини давлат томонидан регламентлаштирилишининг муҳим белгиларидан бири бўлиб уни умумбелгиланган тамойилларга асосланиб юритилиши ҳисобланади.

Бухгалтерия ҳисоби тамойиллари деганда уни уни юритишда амал қилиш лозим бўлган қоида ва тартиблар мажмуаси тушунилади.

Бухгалтерия ҳисоби тамойиллари унинг ахборотлари сифати, тақдим этилиши, сақланиши ва бошқа жиҳатларига бўлган талабларни ўзида ифодалаш воситасидир.

Бухгалтерия ҳисобини юритишнинг асосий тамойиллари республикамизда «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида Қонуни», шунингдек 1-сон БХМС «Ҳисоб сиёсати ва молиявий ҳисобот» билан белгиланган.

Республикамизнинг бухгалтерия ҳисоби тўғрисида қонуни ва бошқа қонуности меъёрий ҳужжатлари билан белгиланган бухгалтерия ҳисобини юритиш ва молиявий ҳисоботни тузишда қўлланиладиган тамойилларни турли гуруҳларга ажратиш мумкин. Улар ичида энг кенг тарқалганлари ва тан олинганлари бўлиб қуйидаги гуруҳлар ҳисобланади:

1-гуруҳ – бу фундаментал ёки муҳит тамойиллари.

2-гуруҳ – бу методологик ёки соҳа тамойиллари.

3-гуруҳ – бу сифат тамойиллари.

2. Бухгалтерия ҳисобининг фундаментал тамойиллари

Фундаментал ёки муҳит тамойиллари деганда бевосита ҳисоб бирлиги ёки субъекти ҳисобланган корxonанинг макон ва замонда мавжудлигини, фаолият олиб бораётганлигини, шу сабабли бу фаолиятни ўлчаш, баҳолаш лозимлигини ифодаловчи тамойиллар тушунилади. Уларга *алоҳидалик, узлуксизлик, баҳолаш ва даврийлик* каби тамойиллар киради.

Алоҳидалик тамойили. Бу хўжалик юритувчи субъектни мустақил фаолият юритувчи, ўз мажбуриятлари олдида жавоб берувчи бирлик эканлигини ифодалайди. Мустақил хўжалик юритувчи субъект, бизнес бирлиги сифатида ҳар бир корхона ўзида бухгалтерия ҳисобини юритиши ҳамда молиявий ҳисоботни тузиши ва тегишли фойдаланувчиларга тақдим этиши шарт.

Узлуксизлик тамойили. Бу тамойил корxonани доимо ҳаракатдаги субъект, яъни ўз фаолиятини келгусида давом эттирувчи ва

ривожлантурувчи субъект сифатида қарайди. Бухгалтерия ҳисобини узликсиз юритилиши корхонанинг келажаги борлигидан дарак беради. Бундан ташқари бухгалтерия ҳисоби корхонанинг келажакда равнақ топишига хизмат қилувчи восита ҳамдир.

Қиймат тамойили. Бу тамойил корхона активлари ва пасивларини таннарх ёки бозор баҳоларида (улардан қайси бири паст бўлса, ўшанда) ҳисобга олишни билдиради.

Пулда ифодалаш тамойили. Бу тамойил барча актив ва пасивларни, юз берган операцияларни миллий валютада, яъни сум ва тийинларда акс эттиришни билдиради.

3. Бухгалтерия ҳисобининг методологик тамойиллари

Методологик ёки соҳа тамойиллари деганда бевосита бухгалтерия ҳисобини юритишга ва молиявий ҳисоботларни тузиш ҳамда тақдим этишга тегишли тамойиллар тушунилади. Уларга *ҳисоблаш, икки ёқлама ёзув, мазмуннинг шаклдан устунлиги, ҳисобот даври даромадлари ва харжатларининг мослиги, эҳтиёткорлик ёки консерватизм, нейтраллик, аҳамиятлилик, муҳимлилик* каби тамойиллар киради.

Ҳисоблаш тамойили. Бу тамойил корхонанинг даромад ва харажатларини юз берган вақтига кўра тан олиш ва шу вақтдан бошлаб уларни бухгалтерия ҳисобида ва ҳисоботда акс эттиришни билдиради. Солиқ Кодексига мувофиқ 1998 йил 1 январдан бошлаб барча корхоналар учун уларнинг мулк шаклидан қатъий назар сотиш моменти қилиб маҳсулот (иш, хизмат) ни жўнатиш (бажариш) санаси, улар учун тўлов пулини қачон келиб тушишидан қатъий назар, қабул қилинди.

Икки ёқлама ёзув тамойили. Бу тамойил корхонада юз берган ҳар қандай операциянинг суммасини бир вақтнинг ўзида иккита ҳисоботда, яъни бирининг дебетида ва иккинчисининг кредитида акс эттиришни билдиради. Ушбу тамойилга амал қилиш корхонанинг активлари ва уларнинг ташкил топиш манбалари суммаларини доимо тенг бўлишини таъминлайди.

Ҳисобот даври даромад ва харажатларининг мослиги тамойили. Бу тамойил ҳисобот даври харажатларига шу даврда реал даромад келтирган қисмини киритишни билдиради.

Мазмунни шаклдан устунлик тамойили. Бу тамойил корхона активларини ҳуқуқий мақоми бўйича эмас, балким уларнинг иқтисодий мазмуни, эгаллик қилиш ҳуқуқини берилиш вақтига кўра ҳисобга олиш ва балансга киритишни ифодалайди. Масалан, товар–моддий бойликлар корхонага келиб тушган санадан бошлаб, улар учун ҳақ тўланган ёки тўланмаган бўлишидан қатъий назар, корхона активлари таркибига киритилади ва балансга олинади. Узоқ муддали ижарага олинган асосий

воситалар ҳам уларнинг ҳақи тўланиши муддатидан қатъий назар корхона балансига олинган кундан бошлаб киритилади.

Эҳтиёткорлик ёки консерватизм тамойили. Бу тамойил корхона ҳисоботида активлар ва даромадларни кам (кўп) қилиб кўрсатмасликни, шу билан бирга мажбуриятларни ёки харажатларни кўп (кам) қилиб кўрсатмасликни ифодалайди. Ушбу тамойилни қўллаш яширилган резервларни вужудга келтириш, бирон мақсадда актив ёки фойдани камайтириб (кўпайтириб) кўрсатиш, харажат ва мажбуриятларни кўпайтириб (камайтириб) кўрсатиш ҳуқуқини бермайди.

Нейтраллик тамойили. Бу тамойил моливий ҳисоботни биронта шахс манфаатлари учун бошқа биронта шахс зарарлари эвазига мослаштирмасликни билдиради.

Аҳамиятлилик тамойили. Бу тамойил ҳисобда шаклланган маълумотларни фойдаланувчиларнинг ахборотга бўлган эҳтиёжларини қондиришда аҳамиятлилигини билдиради.

Муҳимлилик тамойили. Бу тамойил ҳисоб ва ҳисобот маълумотларини фойдаланувчиларнинг тақдим этилган ахборот асосида қабул қилган қарорларига таъсирини билдиради.

4. Бухгалтерия ҳисобининг сифат тамойиллари

Сифат тамойиллари деганда бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботи ахборотларини сифат жиҳатларини ифодаловчи тамойиллар тушунилади. Уларга *аниқлилик, тушунарлилик, яқунланганлик, таққосламалик, тежамкорлик, тезкорлик* каби тамойиллар киради.

Аниқлилик тамойили. Бу тамойил ҳисобда акс эттирилган ҳар бир суммани қатъий ҳужжатли асосга эга бўлишлигини билдиради.

Тушунарлилик тамойили. Бу тамойил ҳисоб маълумотларини барча фойдаланувчилар учун тушунарлилигини билдиради.

Яқунланганлик тамойили. Бу тамойил ҳисоб маълумотларини бирон бир ҳисобот даври учун жамланганлигини, яъни молиявий ҳисобот ҳисобот даври маълумотларини тўлиқ камраб олганлигини билдиради.

Таққосламалик тамойили. Бу тамойил ҳисобот маълумотларини ўзаро мос ҳисобот даврлари бўйича (чорақлар, йил) мавжуд реал тенденцияларни аниқлаш учун ўзаро таққослаш имкониятларини билдиради. Бундай таққослашлар учун ўтган йиллар маълумотлари таққослама баҳоларда қайта ҳисобланиши лозим.

Тежамкорлик тамойили. Бу тамойил ҳисоб ва ҳисоботни кам меҳнат ва молиявий маблағлар сарфлаб олиб боришни билдиради.

Тезкорлик тамойили. Бу тамойил ҳисоб ва ҳисобот маълумотларини бошқарув органларига керакли вақтда ва ҳажмда беришни билдиради. Кечиктириб берилган маълумотлар ҳисобнинг

бошқарув воситаси сифатидаги ролини пасайтиради. Аксинча, ўз вақтида берилган маълумотлар ҳисобни бошқарув воситаси сифатида ролини, унинг таъсирчанлик кучини оширади.

Бухгалтерия ҳисобини юритиш негизида ётувчи тамойиллар бири-бири билан узвий боғлиқдир.

Мисол 1. Товарнинг қиймати 100000 сўм. Корхонага ушбу товар учун 120000 сўм таклиф этилмоқда. Даромад қандай тамойилларга асосланган ҳолда тан олинishi ва ҳисобга олинishi керак?

Жавоб: даромадни тан олиш ва ҳисобга олиш негизида ҳисоблаш, қиймат, мазмуннинг шаклдан устунлиги, икки ёқлама ёзув ва муҳимлилик тамойиллари ётади. Ушбу товардан олинadиган даромад 120000 сўм миқдорида тан олинмайди, чунки ҳали товар сотилган эмас, у учун фақат таклиф тушган. Икки ёқлама ёзув ҳам берилмайди, чунки хўжалик операцияси ҳақиқатдан ҳам юз бермаган. Мазмуннинг шаклдан устунлигига кўра товар эгаси ўзгармаган. Агар ушбу таклифни эътиборга олиб, бухгалтерия ёзуви берилганда эди, даромад реал бўлмасди, мос равишда, у тўғрисидаги ахборот муҳим хатоликларга, чунончи нотўғри бошқарув қарорларини қабул қилинишига олиб келар эди.

Мисол 2. Ўтган йилда ҳам, ҳисобот йилида ҳам ТМЗларни ҳисобга олишнинг бир хил усуллари корхонада қўлланилди.

Жавоб: Демак, корхонада бухгалтерия ҳисобини юритишда қиймат, таққосламалик, даврийлик каби тамойиллар қўлланилган.

Мисол 3. Корхона балансида пул маблағлари йилнинг бошида 10 млн. сўм, йилнинг охирида 15 миллион сўм, пул кирими 100 миллион сўм, пул чиқими 95 миллион сўм бўлган. Пул киримининг охириги қолдиғи қуйидаги тамойилларни қўллаш асосида тан олинади: қиймат; пулда ифодалаш; даврийлик; икки ёқлама ёзув; муҳимлилик; таққосламалик.

2 МАЪРУЗА. БУХГАЛТЕРИЯ БАЛАНСИ, УНИНГ ТУЗИЛИШИ ВА МАЗМУНИ

Маъруза режаси:

1. Баланс тўғрисида тушунча, унинг ҳисоб жараёнида тутган ўрни
2. Бухгалтерия балансининг турлари
3. Бухгалтерия балансининг таркибий тузилиши ва элементлари
4. Хўжалик операцияларининг бухгалтерия балансига таъсири ва балансдаги ўзгаришларнинг турлари

1. БАЛАНС ТЎҒРИСИДА ТУШУНЧА, УНИНГ ҲИСОБ ЖАРАЁНИДА ТУТГАН ЎРНИ

Бухгалтерия ҳисобининг муҳим вазифаларидан бири бўлиб мулкга эгалик қилиш ҳуқуқини ифодаловчи

$$\text{Актив} = \text{Хусусий капитал} + \text{Мажбуриятлар}$$

математик тенгликни ҳамма вақт таъминлаб бериш ва сақлаш ҳисобланади.

Ушбу тенгликни таъминлаш учун бухгалтерия ҳисоби одатда, маълум бир даврнинг бошида актив, хусусий капитал ва мажбуриятларнинг бошланғич ҳолатини билишдан бошланиб, шу даврнинг охирида уларнинг охириги ҳолатини билиш билан яқунланади. Бундай ахборотларни олиш усули бўлиб бухгалтерия баланси ҳисобланади.

Бухгалтерия баланси негизида «баланс» сўзи ётади. Бу сўз лотинча «**bis**», яъни «**иккита**» ва «**lanx**», яъни «**тарози палласи**» сўзларидан олинган бўлиб, ўзаро тенглик, бир хиллик рамзи ҳисобланади.

Шуни таъкидлаш жоизки, Бухгалтерия ҳисоби ва амалиётида «баланс» сўзи на фақат тенглик мазмунида, балким давлат аҳамиятига

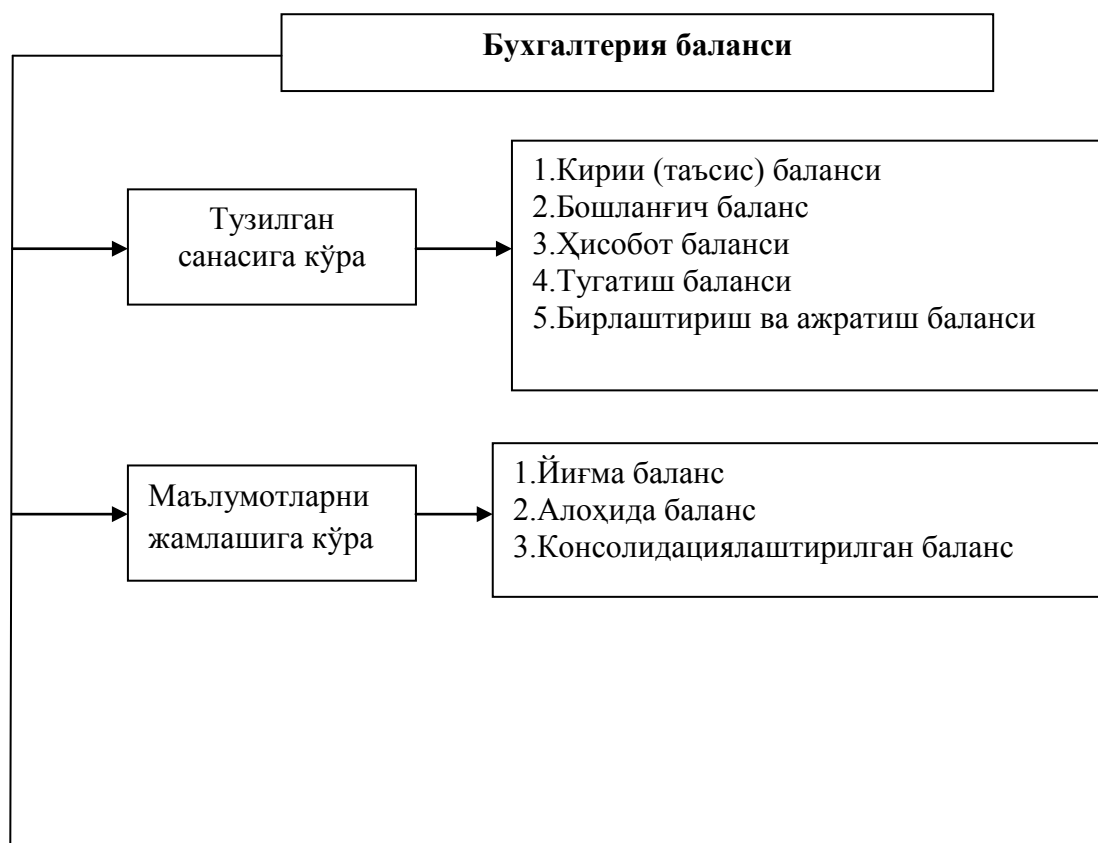
молик муҳим бухгалтерия ҳисоби хужжати сифатида ҳам талқин этилади. Ўзбекистон Республикасида бухгалтерия баланси хўжалик юритувчи субъектлар томонидан тузиладиган молиявий ҳисоботнинг таркибий қисми ҳисобланади. Унинг шакли, таркиби ва тузиш тартиби Молия Вазирлигининг 2002 йил 27 декабрдаги 140- сон буйруқ билан тасдиқланган «Молиявий ҳисобот шакллари тўлдириш Қоидалари» билан, баланси тақдим этиш тартиби эса Молия Вазирлигининг 2000 йил 15 июндаги 47- сон буйруғи билан тасдиқланган «Чораклик ва йиллик молиявий ҳисоботларни тақдим этиш муддатлари тўғрисида Низом» да белгиланган.

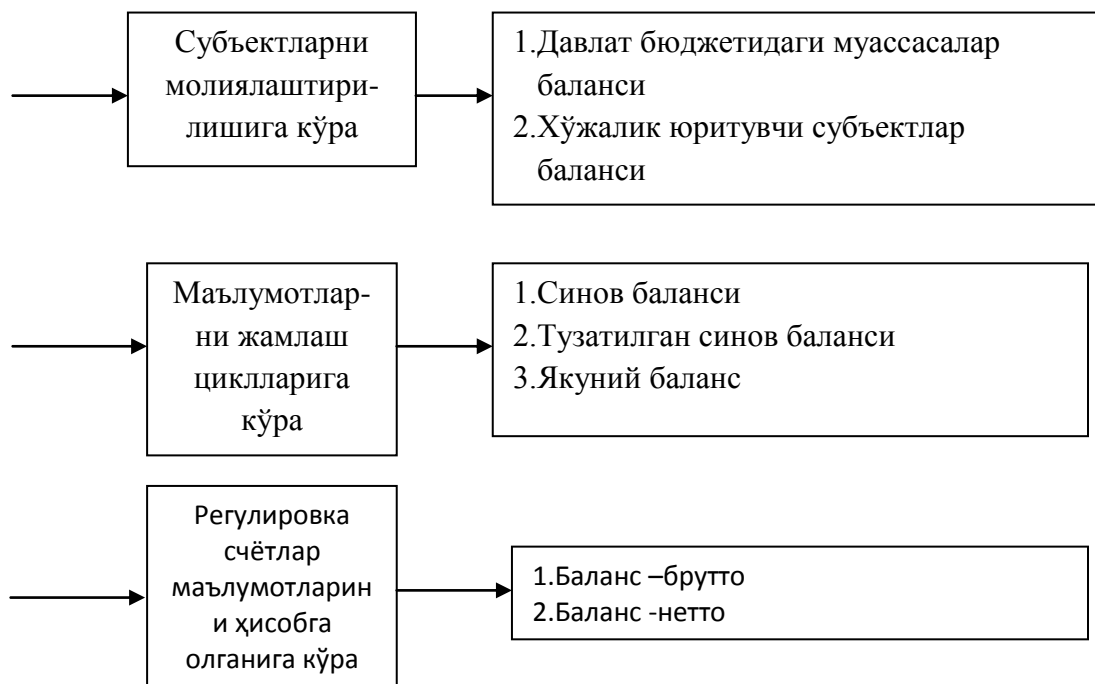
2. БУХГАЛТЕРИЯ БАЛАНСИНING ТУРЛАРИ

Корхоналар томонидан тузиладиган бухгалтерия балансини турли белгилари бўйича таснифлаш мумкин, масалан тузилган санасига, маълумотларни жамлаш ҳажмига, субъектларни молиялаштирилишига, регулировка счетлари қолдиқлари ҳисобга олинганлигига ва бошқа белгиларига қараб (12-расмга қаранг).

Тузилган санасига кўра бухгалтерия балансини қуйидаги турларга ажратиш мумкин: кириш (ёки таъсис) баланси; бошланғич ва ҳисобот баланси; тугатиш баланси; бирлаштириш ва ажратиш баланси.

Кириш ёки таъсис баланси деганда корxonанинг давлат рўйхатидан ўтган санасига, яъни таъсис этилган кунига тузилган баланси тушунилади. Одатда ушбу санага тузилган балансининг активида фақат таъсисчиларнинг янги ташкил этилган корхона олдидаги қарзи, балансининг пассивида эса эълон қилинган устав капиталининг миқдори кўрсатилади.

12-расм. Бухгалтерия балансини таснифлаш асослари

Бошланғич баланс деганда ҳисобот даври бошига, **ҳисобот баланси** деганда эса ҳисобот даврининг охирига тузилган баланс тушунилади. Ҳисобот баланси кейинги давр учун бошланғич баланс бўлиб ҳисобланади.

Тугатиш баланси – корхона тугатилиши санасига тузилган баланс.

Бирлаштириш баланси – икки ва ундан ортиқ корхоналар бир бири билан қўшилганда қўшилиш санасига тузилган баланс.

Ажратиш баланси – бу корхона ихтиёридан мустақил бошқа корхона ажралиб чиқганда бир – бирига маблағларни топшириш ва қабул қилиш санасига тузилган баланс.

Маълумотларни жамлаш даражасига кўра баланс йиғма ва алоҳида баланс турларига бўлинади.

Йиғма баланс - бу бир тизим корхоналари баланслари моддаларини горизонтал ҳолда жамлаш натижасида тузилган баланс, масалан трест, концерн, компания, вазирлик ва шу каби юқори органлар томонидан тузилган баланс.

Алоҳида баланс –бу ҳар бир хўжалик юритувчи субъект томонидан тузилган баланс.

Ўз қарамоғида шўъба хўжалик жамиятларига эга бўлган бош корхоналар **консолидациялаштирилган баланс** тузадилар.

Субектларни молиялаштирилишига қараб баланс бир биридан тубдан фарқ қиладиган давлат бюджетдаги муассасалар баланси ва хўжалик юритувчи субъектлар балансига бўлинади.

Ҳисоб маълумотларини жамлаш циклларига кўра синов баланси, тузатилган синов баланси ва охириги якуний баланс турларини ажратиш мумкин.

Синов баланси – бу вақтинчалик счетлар ёпилмасдан тузилган, шунингдек ҳисобот даври охиригаа айрим счетлар бўйича ҳисобкитоблар маълум сабабларга кўра охиригача амалга оширилмаган ҳолда тузилган дастлабки баланс

Тузатилган синов баланси - мавжуд камчиликлар тузатилгандан сўнг, лекинда вақтинчалик счетлар ёпилмасдан тузилган баланс.

Якуний баланс – бу вақтинчалик счетлар ёпилгач, молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот ва тақсимланмаган фойда тўғрисидаги ҳисоботларнинг маълумотлари эътиборга олиниб тузилган баланс.

Охириги учта турдаги балансни тузиш тартиби чет эл корхоналари амалиётида кенг тарқалган.

Регулировка счетлари қолдиқларини ҳисобга олиб баланс-брутто ва баланс –нетто тузилиши мумкин.

Баланс- брутто - бу активлар суммасидан жамланган амортизация ва эскириш суммаларини, шунингдек савдо устамаларини, шубҳали қарзлар бўйича мавжуд резерв суммасини чегириб ташламасдан тузилган баланс. Ушбу баланс корхона активларининг реал қийматини ифода этмайди.

Баланс-нетто – бу активлар суммасидан жамланган амортизация ва эскириш суммаларини, шунингдек савдо устамаларини, шубҳали қарзлар бўйича мавжуд резерв суммасини чегириб ташлаш йўли билан тузилган баланс. Ушбу баланс корхона активларининг реал қийматини ифода этади.

3. БУХГАЛТЕРИЯ БАЛАНСИНING ТАРКИБИЙ ТУЗИЛИШИ ВА ЭЛЕМЕНТЛАРИ

Бухгалтерия балансининг тузилиши ва таркиби. Ҳам тенглик, ҳам хужжат сифатида эътироф этиладиган бухгалтерия баланси икки томонли, яъни чап ва ўнг томонли, жадвал кўринишига эга бўлади. Жадвалнинг чап томони «Актив», ўнг томони эса – «Пассив» номи билан аталади. Жадвалнинг «Актив» томонида корхонанинг хўжалик активлари уларнинг турлари бўйича, жадвалнинг «Пассив» томонида эса хўжалик активлари уларнинг ташкил топиш манбалари бўйича акс эттирилади. «Актив» ва «Пассив» томонларда кўрсатилган активлар ва уларнинг ташкил топиш манбалари суммаларининг йиғиндиси бир бирига тенг келади, айнан шу тенглик «баланс» дейилади.

Жадвал кўринишидаги бухгалтерия баланси ички томондан бўлимлардан, бўлимлар эса- алоҳида моддалардан иборат бўлади.

Баланс бўлими деганда корхона активларини ва уларнинг ташкил топиш манбаларини ифодаловчи моддалар суммасини у ёки бу белгисига қараб жамлаш усули тушунилади.

Баланс моддаси деганда баланснинг ҳар бир қатори тушунилади, ҳар бир қатор эса ўз навбатида битта ёки бир нечта бухгалтерия ҳисоби счетларини ўз ичига олади. Шунинг учун ҳам баланснинг тасдиқланган шаклида ҳар бир модда бўйича қавс ичида тегишли счетларнинг тартиб рақамлари кўрсатилган.

Ўзбекистон Республикасида қўлланилаётган бухгалтерия балансининг «**Актив**» томони хўжалик активларини хизмат муддатига кўра қуйидаги иккита бўлим бўйича тизимлашга асосланган:

I-бўлим. «**Узоқ муддатли активлар**». Ушбу бўлимда 1 йилдан кўп муддатда оборотда бўладиган асосий воситалар, номоддий активлар, молиявий ва капитал инвестициялар, шунингдек узоқ муддатли дебиторлик қарзлар ва муддати узайтирилган харажатларнинг қолдиқ суммалари кўрсатилади.

II-бўлим. «**Жорий активлар**». Ушбу бўлимда 1 йилдан кам муддатда оборотда бўладиган ишлаб чиқариш захиралари ва харажатлари, тайёр маҳсулотлар ва товарлар, пул маблағлари, дебиторлик қарзлар ва бошқа жорий активларнинг қолдиқ суммалари кўрсатилади.

Баланснинг «**Пассив**» томони хўжалик активларини ташкил топиш манбаларини турига қараб қуйидаги иккита бўлим бўйича тизимлашга асосланган:

I-бўлим. «**Ўз маблағларининг манбаи**». Ушбу бўлимда устав капитали, қўшилган капитал, резерв капитали, тақсимланмаган фойда ва хусусий капиталнинг бошқа элементларининг қолдиқ суммалари кўрсатилади.

II-бўлим. «**Мажбуриятлар**». Ушбу бўлимда корхонанинг юридик ва жисмоний шахслар олдидаги қарзларининг қолдиқ суммаси кўрсатилади.

Бухгалтерия балансида бўлимлар бўйича маълумотлар алоҳида қаторда, иккала бўлим суммаларининг йиғиндиси алоҳида қаторда акс эттирилади.

Айрим моддалар бўйича қавс ичида ўзаро айирмалар кўринишида кўрсатилган счетлар уларнинг биринчиси суммасидан иккинчисини суммасини айириб ташлагандан кейин қоладиган суммани шу қаторга ёзишни билдиради. Бундан ташқари бухгалтерия балансида маълумотлар, мос равишда, ҳисобот давр бошига ва ҳисобот давр охирига алоҳида устунларда кўрсатилади. Бу баланс моддаларидаги ўзгаришларни визуал назорат қилиб бориш имконини беради.

Бухгалтерия баланси тўғрисида тасаввурни равшанлаштириш учун куйида унинг қисқартирилган шакли ва таркиби шартли маълумотлар билан келтирилган.

«Баҳор» хусусий корхонасининг бухгалтерия баланси
(минг сум ҳисобида)

Актив	Сумма	Пассив	Сумма
1- бўлим. Узоқ муддатли активлар		1-бўлим. Ҷз маблағларининг манбаи	
Асосий воситалар	2000	Устав капитали	5000
Номоддий активлар	100	Тақсимланмаган фойда	1000
Молиявий инвестициялар	500	Резервлар	200
1-бўлим бўйича жами	2600	1-бўлим бўйича жами	6200
2-бўлим. Жорий активлар		2-бўлим. Мажбуриятлар	
Ишлаб чиқариш захиралари	4500	Қисқа муддатли кредитлар	1000
Тайёр маҳсулотлар	1500	Тўланадиган ҳисоблар	600
Товарлар	1300	Олинган аванслар	1400
Пул маблағлари	200	Бюджет олдидаги қарзлар	600
Дебиторлик қарзлар	500	Иш ҳақи бўйича қарзлар	500
2- бўлим бўйича жами	8000	Суғурта бўйича қарзлар	200
		Бошқа қарзлар	100
		2- бўлим бўйича жами	4400
БАЛАНС	10600	БАЛАНС	10600

1. ХЎЖАЛИК ОПЕРАЦИЯЛАРИНИНГ БУХГАЛТЕРИЯ БАЛАНСИГА ТАЪСИРИ ВА БАЛАНСДАГИ ҶЗГАРИШЛАРНИНГ ТУРЛАРИ

Фаолият кўрсатаётган корхонанинг баланси ўзгаришсиз қолиши мумкин эмас, чунки содир бўлган хўжалик жараёнлари ва операциялари албатта активлар ва уларни ташкил топиш манбаларининг давр бошидаги ҳолатига таъсир кўрсатмасдан қолмайди. Мисол учун, корхона ўз устав капиталини кўпайтирса ёки камайтирса –бу албатта ҳам активга, ҳам пассивга таъсир ўтказди. Ёки омбордан материал

ишлаб чиқаришга берилса активларнинг таркибида ўзгариш юз беради, иш ҳақидан даромад солиғи ушланса, активларни ташкил топиш манбалари таркибида ички ўзгариш юз беради. Бундай мисолларни кўплаб келтириш мукин.

Демак, юз берган операциялар натижасида балансида турли ўзгаришлар бўлиб туради. Ушбу ўзгаришларни тўртта типга ажратиш мумкин:

Ўзгариш типи	Ўзгаришнинг номи
1-тип	Бухгалтерия балансининг активи таркибидаги ўзгаришлар
2-тип	Бухгалтерия балансининг пассиви таркибидаги ўзгаришлар
3-тип	Бухгалтерия баланси активи ва пассивининг кўпайишига олиб келувчи ўзгаришлар
4-тип	Бухгалтерия баланси активи ва пассивининг камайишига олиб келувчи ўзгаришлар

2.БАЛАНС АКТИВИ ТАРКИБИДАГИ ЎЗГАРИШЛАР

Бу типдаги ўзгаришлар, мазмунидан кўришиб турибдики, фақат бухгалтерия балансининг актив қисмига кирувчи элементларга (моддаларга) тегишлидир. Яъни юз берган хўжалик операцияси фақат актив элементларига тегишлидир. Корхонада юз берган операция натижасида бир актив кўпаяди, иккинчиси эса камаяди. Пировардида эски баланс ўзгаришсиз қолади.

Бу тип ўзгаришнинг формуласи қуйидагича бўлади:

$$A + X - X = П$$

Мисоллар:

№	Хўжалик операцияси мазмуни	Операцияни баланс моддаларига таъсири
1	Кассадаги пуллар банкдаги ҳисоб-китоб счётига топширилди	Касса моддасидаги сумма камаяди, Ҳисоб-китоб моддасидаги сумма кўпаяди. Бирок баланснинг олдинги суммаси ўзгармайди
2	Кассага пуллар банкдаги ҳисоб-китоб счётидан келиб тушди	Касса моддасидаги сумма кўпаяди, Ҳисоб-китоб моддасидаги сумма камаяди. Бирок баланснинг олдинги суммаси ўзгармайди
3	Омбордан материаллар ишлаб чиқаришга сарфланди	Материаллар моддасидаги сумма камаяди, тугалланмаган асосий ишлаб чиқариш моддасидаги сумма кўпаяди. Бирок баланснинг олдинги суммаси ўзгармайди
4	Ишлаб чиқаришдан тайёр маҳсулот олинди	Тугалланмаган асосий ишлаб чиқариш моддасидаги сумма камаяди, тайёр маҳсулот моддасидаги сумма кўпаяди. Бирок баланснинг олдинги суммаси ўзгармайди

5	Корхона банкдаги ҳисоб-китоб счётидан бошқа корхонага қарз сифатида пул ўтказиб берди	Ҳисоб-китоб моддасидаги сумма камаяди, молиявий инвестиция моддасидаги сумма кўпаяди. Бироқ баланснинг олдинги суммаси ўзгармайди
6	Корхонанинг ҳисоб-китоб счётига бошқа корхонага олдин берилган қарз суммаси келиб тушди	Ҳисоб-китоб моддасидаги сумма кўпаяди, молиявий инвестиция моддасидаги сумма камаяди. Бироқ баланснинг олдинги суммаси ўзгармайди

3.БАЛАНС ПАССИВИ ТАРКИБИДАГИ ЎЗГАРИШЛАР

Бу типдаги ўзгаришлар, мазмунидан кўришиб турибдики, фақат бухгалтерия баланснинг пассив қисмига кирувчи элементларга (моддаларга) тегишлидир. Яъни юз берган хўжалик операцияси фақат пассив элементларига тегишлидир. Корхонада юз берган операция натижасида битта пассив кўпаяди, иккинчиси эса камаяди. Пировардида эски баланс ўзгаришсиз қолади.

Бу тип ўзгаришнинг формуласи қуйидагича бўлади:

$$A = П + X - X$$

Мисоллар:

№	Хўжалик операцияси мазмуни	Операцияни баланс моддаларига таъсири
1	Тақсимланмаган фойданинг бир қисми резерв капиталига ўтказилди	Тақсимланмаган фойда моддасидаги сумма камаяди, резерв капитали моддасидаги сумма кўпаяди. Бироқ баланснинг олдинги суммаси ўзгармайди
2	Резерв капитали тақсимланмаган фойдага ўтказилди	Тақсимланмаган фойда моддасидаги сумма кўпаяди, резерв капитали моддасидаги сумма камаяди. Бироқ баланснинг олдинги суммаси ўзгармайди
3	Тақсимланмаган фойдадан таъсисчиларга дивиденд ҳисобланди	Тақсимланмаган фойда моддасидаги сумма камаяди, таъсисчилар олдидаги мажбуриятлар моддасидаги сумма кўпаяди. Бироқ баланснинг олдинги суммаси ўзгармайди
4	Тақсимланмаган фойданинг бир қисми устав капиталини кўпайтиришга йўналтирилди	Тақсимланмаган фойда моддасидаги сумма камаяди, устав капитали моддасидаги сумма кўпаяди. Бироқ баланснинг олдинги суммаси ўзгармайди
5	Иш ҳақидан даромад солиғи ушлаб қолинди	Иш ҳақи бўйича қарзлар моддасидаги сумма камаяди, бюджетга қарзлар моддасидаги сумма кўпаяди. Бироқ баланснинг олдинги суммаси ўзгармайди

4.БАЛАНС АКТИВИ ВА ПАССИВИНИНГ КўПАЙИШИГА ОЛИБ КЕЛУВЧИ ЎЗГАРИШЛАР

Бу типдаги ўзгаришлар, мазмундан кўриниб турибдики, бухгалтерия балансининг ҳам активи, ҳам пассивга кирувчи элементларга (моддаларга) тегишлидир. Яъни юз берган хўжалик операцияси бир вақтнинг ўзида ҳам актив, ҳам пассив пассив элементларига тегишлидир. Корхонада юз берган операция натижасида корхонанинг активи ҳам, пассиви ҳам бир хил суммага кўпаяди. Пировардида эски баланс суммаси кўпайиш томонга ўзгаради.

Бу тип ўзгаришнинг формуласи қуйидагича бўлади:

$$A + X = П + X$$

Мисоллар:

№	Хўжалик операцияси мазмуни	Операцияни баланс моддаларига таъсири
1	Хом ашё ва материаллар таъминотчилардан қарзга олинди	Материаллар моддасидаги сумма кўпаяди, таъминотчилар олдидаги қарзлар моддасидаги сумма кўпаяди. Мос равишда, баланс активи ва пассиви бир хил суммага кўпаяди
2	Ҳисоб-китоб счётига банк кредити келиб тушди	Ҳисоб-китоб счёти моддасидаги сумма кўпаяди, олинган кредитлар бўйича қарз моддасидаги сумма ҳам кўпаяди. Мос равишда, баланс активи ва пассиви бир хил суммага кўпаяди
3	Таъсисчилар устав капиталини кўпайтиришга қарор қилдилар	Таъсисчиларнинг қарзлари моддасидаги сумма кўпаяди, устав капиталы моддасидаги сумма ҳам кўпаяди. Мос равишда, баланс активи ва пассиви бир хил суммага кўпаяди
4	Юқори ташкилотдан қайтариб бермаслик шарти билан автомашина келиб тушди	Асосий воситалар моддасидаги сумма кўпаяди, резерв капиталы моддасидаги сумма кўпаяди. Мос равишда, баланс активи ва пассиви бир хил суммага кўпаяди
5	Валюта счётига хорижий банкдан чет Эл валютасида кредит олинди	Ҳисоб-китоб счёти моддасидаги ва кредит моддасидаги сумма кўпаяди. Мос равишда, баланс активи ва пассиви бир хил суммага кўпаяди

5.БАЛАНС АКТИВИ ВА ПАССИВИНИНГ КАМАЙИШИГА ОЛИБ КЕЛУВЧИ ЎЗГАРИШЛАР

Бу типдаги ўзгаришлар, мазмунидан кўришиб турибдики, бухгалтерия балансининг ҳам активи, ҳам пассивга кирувчи элементларга (моддаларга) тегишлидир. Яъни юз берган хўжалик операцияси бир вақтнинг ўзида ҳам актив, ҳам пассив пассив элементларига тегишлидир. Корхонада юз берган операция натижасида корхонанинг активи ҳам, пассиви ҳам бир хил суммага кмаяди. Пировардида эски баланс суммаси камайиш томонга ўзгаради.

Бу тип ўзгаришнинг формуласи қуйидагича бўлади:

$$A - X = П - X$$

Мисоллар:

№	Хўжалик операцияси мазмуни	Операцияни баланс моддаларига таъсири
1	Кассадан ходимларга иш ҳақи берилди	Касса счёти моддасидаги сумма кўмаяди, ходимлар олдидаги қарзлар моддасидаги сумма ҳам камаяди. Мос равишда, баланс активи ва пассиви бир хил суммага камаяди
2	Ҳисоб-китоб счётидан банк кредити қайтарилди	Ҳисоб-китоб счёти моддасидаги сумма камаяди, олинган кредитлар бўйича қарз моддасидаги сумма ҳам камаяди. Мос равишда, баланс активи ва пассиви бир хил суммага камаяди.
3	Ҳисоб-китоб счётидан бюджетга солиқлар тўланди	Ҳисоб-китоб-счёти моддасидаги сумма камаяди, бюджет олдидаги қарзлар моддасидаги сумма ҳам камаяди. Мос равишда, баланс активи ва пассиви бир хил суммага камаяди.
4	Валюта счётидан хорижий банкдан чет эл валютасида олинган кредит қайтарилди	Валюта счёти моддасидаги ва кредит моддасидаги сумма камаяди. Мос равишда, баланс активи ва пассиви бир хил суммага камаяди.

Демак, балансдаги ўзгаришларнинг типлари бўйича қуйидаги хулосаларни қилиш мумкин:

- I- ва II- типдаги ўзгаришлар олдинги баланс суммасини ҳеч қачон ўзгартирмайди.

- III- ва IV –типдаги ўзгаришлар албатта олдинги баланс суммасини ўзгаришига олиб келади, жумладан учинчи тип ўзгаришлар баланс суммасини ошишига, тўртинчи тип ўзгаришлар баланс суммасини камайишига сабаб бўлади.

- ҳеч қачон балансдаги ўзгариш типлари бир вақтнинг ўзида активни бир суммага ошириб, пассивни эса ўша суммага камайитириши мумкин эмас.

• ҳеч қачон балансдаги ўзгариш типлари активни бир суммага кўпайтиришга (камайтиришга), пассивни эса бошқа бир суммага кўпайтиришга (камайтиришга) олиб келиши мумкин эмас.

3 МАЪРУЗА. СЧЁТЛАР ТИЗИМИ ВА ИККИЁКЛАМА ЁЗУВ

Маъруза режаси:

1. Счётлар тўғрисида тушунча, уларнинг аҳамияти, таркибий тузилиши ва элементлари
2. Бухгалтерия ҳисоби счётларини очиш, юритиш ва ёпиш тартиби
3. Бухгалтерия ҳисоби счётларининг таснифи ва тавсифи

1. СЧЁТЛАР ТЎҒРИСИДА ТУШУНЧА, УЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ, ТАРКИБИЙ ТУЗИЛИШИ ВА ЭЛЕМЕНТЛАРИ

Корхона активлари ва уларнинг манбалари ҳолати ҳамда ҳаракатини акс эттириш учун бухгалтерия ҳисобида «счётлар» деб ном олган усул қўлланилади.

Счётлар – бу корхона активлари, хусусий капитали, мажбуриятлари, даромад, харажат, фойда ва зарарларини ҳисобот давридаги ҳолати (бошланғич ва охири), шунингдек уларнинг шу даврдаги ҳаракати (кўпайиши ва камайиши) тўғрисидаги маълумотларни пул ифодасида акс эттириш усули.

Бухгалтерия ҳисобида унинг ҳар бир объектини акс эттириш учун алоҳида счётлар кўзда тутилади. Ҳар бир счёт ўзининг тартиб рақамига ва аниқ номига эга бўлади. Одатда, счётнинг номи объектнинг номи билан бир ҳил бўлади. Мисол учун, асосий воситаларни акс эттириш учун айнан шундай номдаги № 0100, кассадаги пул маблағларини акс эттириш учун «Кассадаги пул маблағлари» номли № 5000 - счёт ва бошқа шу каби счётлар кўзда тутилади. Барча қўлланиладиган счётларнинг тартиб рақамлари ва аниқ номлари махсус счётлар режасида ўз аксини топади.

Бухгалтерия ҳисоби счётларининг тузилиши ва юритилиши. Амалиётда бухгалтерия ҳисоби счётлари китоблар, журналлар, мемориал-ордерлар, ведомостлар, карточкалар кўринишида қўлда ёки замонавий компьютерларнинг экранларида юритилади. Ушбу ҳужжатлар бухгалтерия ҳисоби счётларининг регистрлари ҳисобланади. Регистрлар кўринишида юритиладиган бухгалтерия ҳисоби счётлари ёзувларни тартиб билан тизимлаш учун икки томонга ажратилади – чап ва ўнг томонларга. Счётларнинг чап томони «дебет», ўнг томони эса –

«кредит» деб аталади.⁵ Ҳар бир счёт ички томондан тўртта элементни ўз ичига олади:

- **Бош қолдиқ** –бу счёт бўйича ҳисобот даври бошидаги қолдиқ сумма. Бухгалтерлар тилида уни «**бош сальдо**» ҳам деб атайдилар.

- **Дебет оборот** –бу счётнинг дебет тарафига ёзилган суммаларнинг йиғиндиси. Актив счётларда ушбу оборот ҳисобот даврида счётнинг бош қолдиғи суммасини жами қанчага кўпайганлигини билдиради, пассив счётларда эса - ҳисобот даврида счётнинг бош қолдиғи суммасини жами қанчага камайганлигини билдиради.

- **Кредит оборот** - бу счётнинг кредит тарафига ёзилган суммаларнинг йиғиндиси. Актив счётларда ушбу оборот ҳисобот даврида счётнинг бош қолдиғи суммасини жами қанчага камайганлигини билдиради, пассив счётларда эса - ҳисобот даврида счётнинг бош қолдиғи суммасини жами қанчага кўпайганлигини билдиради.

- **Охирги қолдиқ** - бу счёт бўйича ҳисобот даври охиридги қолдиқ сумма. Бухгалтерлар тилида уни «**охирги сальдо**» ҳам деб атайдилар.

Шундай қилиб, бухгалтерия ҳисоби счётларини график кўринишда куйидагича ифодалаш мумкин.

АКТИВ СЧЁТ

Дебет
Кредит

Бош қолдиқ (С1)	
Кўпайиши (+)	Камайиши (-)
Дебет оборот (До)	Кредит оборот (Ко)
Охирги қолдиқ (С2)	

ПАССИВ СЧЁТ

Дебет
Кредит

	Бош қолдиқ (С1) Кўпайиш (+)
Камайиш (-)	
Дебет оборот (До)	Кредит оборот (Ко)
⁵ Дебет – у қарздор, кредит – у ишонади деган маънони билдиради.	

Охирги қолдик (С2)

Актив ва пассив счётларда давр охиридаги қолдик сумма қуйидаги математик алгоритмлар ёрдамида топилади:

Актив счётларда	Пассив счётлар
$Оқ = Бқ + До - Ко$	$Оқ = Бқ + Ко - До$

2. БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ СЧЁТЛАРИНИ ОЧИШ, ЮРИТИШ ВА ЁПИШ ТАРТИБИ

Бухгалтерия ҳисоби счётлари, одатда, ҳисобот даврнинг бошига очилади, ҳисобот давр давомида уларга ёзувлар ўтказиб борилади ва ҳисобот даврининг охирида ёпилади.

Счётларнинг очилиши деганда уларнинг бош қолдиғини мос равишда дебет ва кредитда кўрсатиш тушунилади.

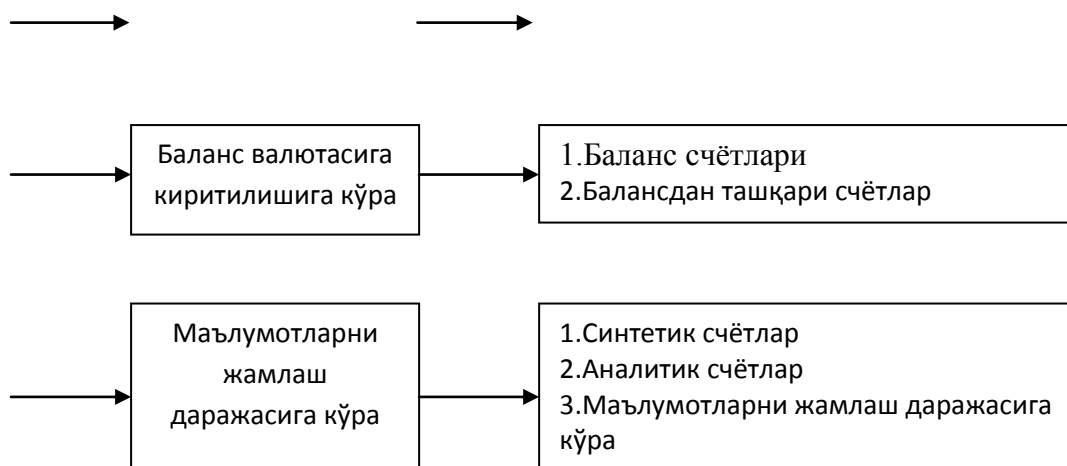
Счётларга ёзиш деганда юз берган операция суммасини уларнинг дебет ва кредит томонларида акс эттириш тушунилади.

Счётларнинг ёпилиши деганда уларнинг дебет ва кредит оборотлари суммаларини ҳисоблаш ва охирги қолдик суммаларини топиш тушунилади.

3. БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ СЧЁТЛАРИНИНГ ТАСНИФИ ВА ТАВСИФИ

Бухгалтерия ҳисобида қўлланиладиган счётлар қуйидаги белгилари бўйича таснифланади.

Бухгалтерия ҳисоби счётларини таснифлаш асослари

Доимийлигига кўра бухгалтерия ҳисоби счётлари доимий ва транзит счётларга бўлинади.

Доимий счётлар деганда ҳисобот даврининг охирида қолдиққа эга бўладиган ва бухгалтерия балансида акс эттириладиган активлар, хусусий капитал ва мажбуриятларни ҳисобга олишга мўлжалланган счётлар тушунилади.

Транзит счётлар деганда ҳисобот даврида корхонанинг даромад ва харажатларини ҳисобга олиш учун қўлланилиб, ҳисобот даврининг охирида ёпилиб кетадиган ва қолдиққа эга бўлмайдиган счётлар тушунилади.

Баланс томонларида жойлашишига кўра бухгалтерия ҳисоби счётлари актив, контрактив, пассив, контрпассив счётларга бўлинади.

Актив счётлар – корхона активларини акс эттиришга мўлжалланган счётлар.

Пассив счётлар – корхона активларини ташкил топиш манбаларини кўрсатувчи хусусий капитал ва мажбуриятларни акс эттиришга мўлжалланган счётлар.

Контрактив счётлар – корхона активларининг соф қийматини топишда чегириб ташланадиган суммаларни акс эттиришга мўлжалланган счётлар.

Контрпассив счётлар – корхонанинг хусусий капитали ва мажбуриятларининг соф қийматини топишда чегириб ташланадиган суммаларни акс эттиришга мўлжалланган счётлар.

Балансга суммаси киритилишига кўра бухгалтерия ҳисоби счётлари баланс ва балансдан ташқари счётларга бўлинади.

Баланс счётлари –бу қолдиқлари балансга киритиладиган счётлар. Активлар, мажбуриятлар ва хусусий капитални акс эттиришга мўлжалланган барча счётлар баланс счётлари ҳисобланади.

Балансдан ташқари счётлар – корхонада вақтинчалик сақланаётган, фойдаланилаётган, лекинда унга тегишли бўлмаганлиги учун балансга киритиб бўлмайдиган активларни, шартли ҳуқуқ ва мажбуриятларни акс эттиришга мўлжалланган счётлар.

Маълумотларни жамлаш даражасига кўра бухгалтерия ҳисоби счётлари синтетик ва аналитик счётларга бўлинади.

Синтетик счётлар – бу маълумотларни фақат пул ифодасида қайд этиб ва жамлаб берувчи счётлар. Улар асосида юритиладиган ҳисоб **синтетик ҳисоб** деб аталади. 21- сон БҲМСда кўрсатилган барча счётлар синтетик счётлар ҳисобланади. Демак, давлат томонидан фақат синтетик счётлар регламентлаштирилади.

Аналитик счётлар – бу маълумотларни турли батафсилликларда ва турли ўлчов бирликларида қайд этиб ва жамлаб берувчи счётлар. Ушбу счётлар асосида юритиладиган ҳисоб **аналитик ҳисоб** деб аталади. Аналитик счётлар корхоналар томонидан мустақил равишда очилади ва юритилади. Аналитик счётлар суммаларининг йиғиндиси синтетик счёт суммасига тенг бўлиши лозим. Масалан, корхонанинг № 6010 «Таъминотчилар ва пудратчиларга тўланадиган счётлар» синтетик счётида акс эттирилган жами қарзларининг суммаси ушбу счётга очилган аналитик счётлар (ушбу ҳолда алоҳида таъминотчилар)нинг қарзлари суммалари йиғиндисидан иборат бўлиши керак.

1. БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ СЧЁТЛАРИНИ ДАВЛАТ ТОМОНИДАН ТАРТИБГА СОЛИШНИНГ ЗАРУРАТИ ВА АҲАМИЯТИ

Счётлар режаси – бу корхоналар, ташкилотлар ва муассасаларнинг молиявий хўжалик фаолиятини бухгалтерия ҳисобида акс эттиришда қўлланиладиган счётларнинг тартиблаштирилган тизими. Ўзбекистон Республикасида счётлар режаси ва уни қўллаш бўйича йўриқнома давлат аҳамиятига молик меъерий ҳужжат ҳисобланади. Ушбу меъерий ҳужжатни ишлаб чиқиш ва жорий қилиш Молия Вазирлигига юклатилган.

Бухгалтерия ҳисоби счётларини давлат томонидан тартибга солишнинг заруратлари

1. Бухгалтерия ҳисоби предмети ва уни ташкил қилувчи объектларнинг мазмун ва моҳиятини барча корхоналар учун яхлитлиги, яъни бир хиллиги.

2. Республикамизда бухгалтерия ҳисоби тўғрисида қонуннинг ҳамма учун яхлитлиги.

3. Бухгалтерия ҳисоби маълумотларини қайд этиш, гуруҳлаш, жамлаш тартиби ва технологиясининг бир хиллиги.

4. Ҳисобот шакллари ва уларнинг тўлғазилишининг ҳамма учун бир хиллиги ва уни яхлит ҳолда давлат томонидан тартибга солиниши.

5. Счётларнинг бевосита баланс ва ҳисоботнинг аниқ моддалари билан узвий боғлиқлигининг ҳамма учун бир хиллиги.

6. Счётларнинг тартиб рақами ва номларини барча фойдаланувчилар учун бир хилликда фойдаланишнинг осонлиги.

7. Бухгалтерия ҳисоби бўйича кадрларни универсал тарзда, яъни кенг тармоқ ва соҳалар учун тайёрлаш зарурати.

Бухгалтерия ҳисоби счётларини давлат томонидан тартибга солишнинг аҳамияти

1. Бухгалтерия ҳисоби предмети ва уни ташкил қилувчи объектларнинг мазмун ва моҳиятини барча корхоналарда яхлит, яъни бир хил талқин этилишини таъминлайди.

2. Республикамизда бухгалтерия ҳисоби тўғрисида қонуннинг барча корхоналарда яхлит тарзда жорий этилишини таъминлайди.

3. Бухгалтерия ҳисоби маълумотларини қайд этиш, гуруҳлаш, жамлаш тартиби ва технологиясининг бир хил тарзда жорий этилишини таъминлайди

4. Ҳисобот шакллари ва уларнинг тўлғазилишининг ҳамма учун бир хил тартибда амалга оширилишини таъминлайди.

5. Счётларнинг бевосита баланс ва ҳисоботнинг аниқ моддалари билан узвий боғлиқлигини ҳамда уларнинг реаллигини таъминлайди.

6. Счётларнинг тартиб рақами ва номларини барча фойдаланувчилар учун бир хилликда фойдаланиш имконини беради.

7. Бухгалтерия ҳисоби бўйича кадрларни универсал тарзда, яъни кенг тармоқ ва соҳалар учун тайёрлаш имконини беради.

2.БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ СЧЁТЛАРИ РЕЖАСИНИНГ ТУРЛАРИ

Республикамизда урта турдаги счётлар режаси амал қилади.

№	Счётлар режасининг номи
1	Хўжалик юритувчи субъектлар молиявий хўжалик фаолияти бухгалтерия ҳисоби счётлар режаси ва уни қўллаш бўйича йўриқнома (21-сон БҲМС)
2	Банклар ва кредит уюшмалари молиявий хўжалик фаолияти бухгалтерия ҳисоби счётлар режаси
3	Бюджет ташкилотлари молиявий хўжалик фаолияти бухгалтерия ҳисоби счётлар режаси

Ушбу счётлар режалари бир томондан бир-бирига ўхшаш жиҳатларга эга. Бундай ўхшаш жиҳатлар бўлиб қуйидагилар ҳисобланади:

1. Мақсади бўйича барча счётлар режаси ҳисоб маълумотларини ягона пул бирлигида ифода этувчи счётларни олади.

2. Барча счётлар режаси корхона ва ташкилотларда ҳисоб объектларини акс эттиришга мўлжалланган счётларни ўз ичига олади.

3. Барча счётлар режаларида счётлар актив ва пассив, контр-актив ва контр-пассив, доимий ва вақтинчалик, баланс ва балансдан ташқари счётларга бўлинади.

4. Ҳисоб объектлари мазмун ва моҳияти бир хил бўлганлиги учун кўпчилик счётларнинг номлари бир-бирига ўхшаш бўлади.

Шуинг билан бирга юқоридаги учта счётлар режаси бир-биридан фойдаланувчи субъектлари, бу субъектларнинг мақсадлари, тартиб рақамлари, разрядлари, номлари ва бошқа жиҳатлари билан фарқ қилади.

Фарқ қиладиган белгилари	21-сон БҲМС	Бюджет ташкилотлари счётлар режаси	Банк ва кредит уюшмалари счётлар режаси
1. Қўлланиладиган субъектлар	Барча хўжалик юритувчи субъектлар (завод ва фабрика-лар, фермер хўжа-ликлари, савдо, транспорт, қурилиш, хизмат кўрсатиш корхоналари ва бошқалар)	Бюджет ташкилотлари (мактаблар, коллежлар, институтлар, университетлар, шифохоналар, ҳарбий қисмлар ва бошқалар)	Банклар, Кредит уюшмалари
2. Счётларнинг разрядлари	4 хонали сонлардан иборат	3 хонали сонлардан иборат	5 хонали сонлардан иборат
3. Тартиб рақамлари	Ўзига хос	Ўзига хос	Ўзига хос
4. Номлари	Ўзига хос	Ўзига хос	Ўзига хос
5. Таркибий қисми	Ўзига хос	Ўзига хос	Ўзига хос

3. ХЎЖАЛИК ЮРИТУВЧИ СУБЪЕКТЛАР МОЛИЯВИЙ-ХЎЖАЛИК ФАОЛИЯТИ БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ СЧЁТЛАР РЕЖАСИ

(21-СОН БҲМС)НИНГ МАЗМУНИ ВА ТАРКИБИЙ ТУЗИЛИШИ

«Хўжалик юритувчи субъектлар молиявий-хўжалик фаолияти бухгалтерия ҳисобининг счётлари режаси ва уни қўллаш бўйича йўриқнома» Молия Вазирлиги томонидан махсус 21- сонли БҲМС сифатида биринчи марта 2000 йил 30 мартда 37- сон буйруқ билан тасдиқланди. 2002 йил 9 сентябрда 103-сон буйруқ билан Молия Вазирлиги ушбу БҲМС ни янги таҳрирда қайта тасдиқлади, у

Ўзбекистон Республикаси Адлия Вазирлиги томонидан 2002 йил 23 октябрда 1181 – сон тартиб рақами билан рўйхатдан ўтди.

21- сон БХМС сифатида тасдиқланган счётлар режаси олтига қисм, ўнта бўлимдан иборат, у ўз ичига 208 та баланс счётларини, 40 та молиявий натижалар ҳисоботини тузишга мўлжалланган счётларни ва 14 та балансдан ташқари счётларни олади. Счётлар режасида бухгалтерия ҳисоби счётлари молиявий ҳисоботнинг шакллари бўлган бухгалтерия баланси ва молиявий натижалар тўғрисида ҳисоботнинг таркибий элементларига мос равишда қуйидаги қисм ва бўлимларга ажратилган.

21- сон БХМС га мувофиқ счётлар режасининг таркибий тузилиши

Қисмларнинг номи	<i>Бўлимларнинг номи</i>	Счётларнинг серияси
I. Узоқ муддатли активлар	1. Асосий воситалар, номоддий активлар ва бошқа узоқ муддатли активлар	0100 - 0900
II. Жорий активлар	2. Товар-моддий захиралар 3. Келгуси давр харажатлари ва муддати узайтирилган харажатлар – жорий қисми. 4. Олинадиган счётлар 5. Пул маблағлари, қисқа муддатли инвестициялар ва бошқа жорий активлар	1000 - 2900 3000 - 39 4000 - 49 5000 - 5900
III. Мажбуриятлар	6. Жорий мажбуриятлар 7. Узоқ муддатли мажбуриятлар	6000 - 6900 7000 - 7900
IV. Хусусий капитал	8. Капитал, фойда ва резервлар	8000 - 8900
V. Молиявий натижаларни шаклланиши ва ишлатилиши	9. Даромадлар ва харажатлар	9000 - 9900
VI. Балансдан ташқари счётлар		001 - 014

4. КОРХОНАЛАР БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ ИШЧИ СЧЕТЛАРИ РЕЖАСИ

Корхоналар бухгалтерия ҳисоби ишчи счётлари режаси – бу айнан битта олинган корхонада унинг хусусиятларидан келиб чиқиб, ишлаб чиқилган счётлар режасидир. Унда 21- сон БХМСдан фарқли ўлароқ қўшимча счётлар очилади, кераксиз ва ишлатилмайдиган счётлар

ундан чиқариб ташланади. Мисол учун, туристик-меҳмонхона хўжаликлари кўрсатаётган хизматлар турлари таннархига кирувчи харажатлар ҳисоби учун ўзларининг ишчи счётлар режасида қуйидаги счётларни очишлари мумкин: 2010 «Туристтик хизматлар харажатлари»; 2020 «Меҳмонхона хизматлари харажатлари. Худди шундай феремер хўжаликлари ишчи счётлари режасида ҳам етиштирилаётган қишлоқ хўжалик маҳсулотлари алоҳида турлари бўйича махсу счётлар, масалан 2010 «Ўсимчилик харажатлари», 2020 «Чорвачилик харажатлари» каби счётларни кўзда тутишлари мумкин. Ярим тайёр маҳсулотлар, яроқсиз маҳсулотлар каби мулк турлари умуман бўлмайдиган корхоналар ушбу активлар ҳисобини юритишга мўлжалланмаган счётларни ўзларининг ишчи счётлар режаларида назарда тутмасликлари ҳам мумкин.

Ишчи счётлари режаси корхона ҳисоб сиёсатининг муҳим таркибий элементи сифатида раҳбар томонидан тасдиқланади ва қўлланилади.

1. СЧЁТЛАРГА ИККИ ЁҚЛАМА ЁЗУВ ТЎҒРИСИДА ТУШУНЧА, УНИНГ МОҲИЯТИ ВА АҲАМИЯТИ

Бухгалтерия ҳисобининг бошқа ҳисоб турларидан фарқ қиладиган жиҳатларидан бири шундаки, юз берган операциянинг суммаси унда икки марта, яъни бир счётнинг дебетига, бошқа бир счётнинг кредитига ёзилади. Бундай ёзувга **икки ёқлама ёзув усули** деб аталади.

Счётларга икки ёқлама ёзувни, бошқачасига, бухгалтерия ёзуви, бухгалтерия ўтказмаси деб ҳам атайдилар.

Счётларга икки ёқлама ёзув тушунчасини адабиётларга биринчи бўлиб киритган олим сифатида Лука Пачоли тан олинади. Айнан битта суммани счётларга икки марта ёзиш пастулат (қоида) сифатида шу олим томонидан эътироф этилган.

Бухгалтерия ҳисоби счётларига икки ёқлама ёзув катта назорат аҳамиятига эга. Унда, бир томондан балансдан ташқари барча счётларнинг ўзаро алоқалари, счётларнинг оборот ва қолдиқ суммаларини тенглиги, пировардида счётларнинг бухгалтерия баланси билан узвий боғлиқлиги ёрқин намоён бўлади.

2. БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ СЧЁТЛАРИГА ЁЗУВЛАРНИНГ ТУРЛАРИ

Бухгалтерия ўтказмалари *оддий ва мураккаб* турларга бўлинади.

Оддий бухгалтерия ўтказмаси деганда иккита счет қатнашган, шундан бири дебетланган ва бошқаси кредитланган ўтказмага айтилади.

Мураккаб ўтказмалар – бу уч ва ундан кўп счетлар қатнашиб тузилган ўтказмаларга айтилади. Бундай ўтказмаларда битта счет дебетланиб, икки ва ундан кўп бошқа счетлар кредитланади ёки шунинг тескараси бўлади.

Бухгалтерия ўтказмаларини турли усулларда бериш мумкин: горизонтал, вертикал, счетлар схемаси кўринишида.

Горизонтал усул асосан оддий бухгалтерия ўтказмаларини беришда қўлланилади ва тахминан қуйидаги кўринишга эга бўлади:

Дебет	Кредит	Сумма
1010	6010	1000000

Вертикал усул оддий ва мураккаб бухгалтерия ёзувларида қўлланилади ва қуйидаги кўринишда бериледи:

- Оддий ўтказмада

Дебет	1010	1000000
Кредит	6010	1000000

- Мураккаб ўтказмада

Дебет 1010	1800000	Дебет 2010	600000
Кредит 6010	1000000	Дебет 2310	200000
Кредит 2810	500000	Дебет 2510	300000
Кредит 4610	300000	Кредит 1010	1100000

Амалиётдаги счетларнинг ҳисоб регистрларида асосан мураккаб бухгалтерия ўтказмалари қўлланилади.

Счетлар схемаси усулида юқоридаги бухгалтерия ўтказмалари қуйидагича акс эттирилади:

1010	6010	4610
2810		
1800000	1000000	300000
500000		

Бухгалтерия ўтказмаларини беришда қуйидаги кетма-кетликга амал қилиниши лозим.

1. Юз берган операциянинг мазмунига кўра унда қатнашган счетлар аниқланади.

2.Операцияда қатнашаётган счетларнинг актив ёки пассив счетлар эканлиги аниқланади.

3.Актив ва пассив счетларда кўпайиши ва камайишларни уларнинг қайси тарафида акс эттирилиши тартибига кўра уларнинг бири дебетланади, иккинчиси эса кредитланади.

Юқоридаги келтирилган бухгалтерия ўтказмаларига шарҳ:

1.Таъминотчидан 1000000 сумлик материаллар келиб тушган, операцияда 1010 «Материаллар» ва 6010 «Таъминотчилар ва пудратчиларга тўланадиган счетлар» счетлари қатнашади. 1010 счет актив, унда кўпайиши юз бераяпти. Демак, ушбу счет дебетланади. 6010 счет пассив счет ҳисобланади, унда ҳам кўпайиши юз бераяпти. Демак ушбу счет кредитланади.

2.Таъсисчилардан уларнинг ҳиссаси сифатида 300000 сумлик материаллар келиб тушиди. Операцияда 1010 «Материаллар» ва 4610 «Таъсисчиларнинг устав капиталига бадаллари бўйича қарзлари» счетлари қатнашади. 1010 счет актив, унда кўпайиши юз бераяпти. Демак, ушбу счет дебетланади. 4610 счет ҳам актив счет ҳисобланади, унда камайиши юз бераяпти. Демак ушбу счет кредитланади.

3.500000 сумлик тайёр маҳсулот материаллар счеига ўтказилди. Операцияда 1010 «Материаллар» ва 2810 «Тайёр маҳсулотлар» счетлари қатнашади. 1010 счет актив, унда кўпайиши юз бераяпти. Демак, ушбу счет дебетланади. 2810 счет ҳам счет ҳисобланади, унда камайиши юз бераяпти. Демак ушбу счет кредитланади.

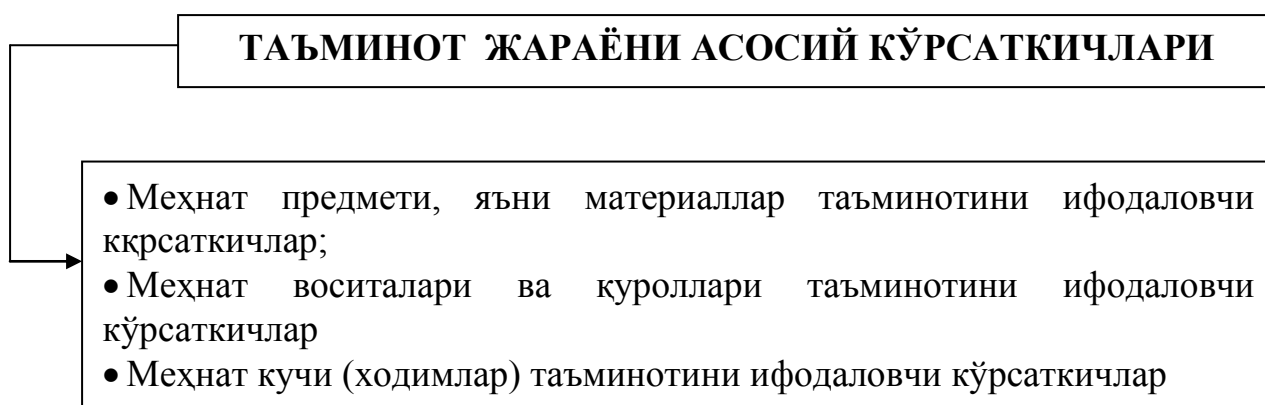
4 МАЪРУЗА. АСОСИЙ ХУЖАЛИК ЖАРАЁНЛАРИ ҲИСОБИ

Маъруза режаси:

- 1.Таъминот жараёнининг ҳисоби
2. Ишлаб чиқариш жараёнининг ҳисоби
- 3.Сотиш жараёнининг ҳисоби

1. ТАЪМИНОТ ЖАРАЁНИ АСОСИЙ КЎРСАТКИЧЛАРИ ВА УЛАР ҲИСОБИНИНГ ВАЗИФАЛАРИ

Ҳар қандай хўжалик юритувчи субъектнинг асосий фаолияти бири-бири билан узвий боғлиқ бўлган таъминот, ишлаб чиқариш ва сотиш жараёнларини ўз ичига олади. Бухгалтерия ҳисобида корхоналар асосий фаолиятини ташкил қилувчи ушбу жараёнларни соний ва суммовий жиҳатдан ифодаловчи турли кўрсаткичлар тўғрисидаги ахборотлар шаклланади. Чунончи, таъминот жараёнини ифодаловчи бундай кўрсаткичларнинг асосийлари бўлиб қуйидагилар ҳисобланади (15.1- расмга қаранг).

15.1- расм. Таъминот жараёни асосий кўрсаткичлари

Таъминот жараёни бўйича бухгалтерия ҳисобининг асосий вазифаларига қуйидагилар киради:

- меҳнат предметлари ва воситаларини уларнинг моҳиятини очиқ берувчи мезонларига мос равишда ҳисобга олиш;
- меҳнат предметлари ва воситаларини тўғри туркумлаш ва гуруҳларга ажратиш;
- меҳнат предметлари ва воситаларини тўғри баҳолаш;
- меҳнат предметлари ва воситаларига қилинган қўшимча харажатларни (ташиб келтириш, бож ва солиқ тўловлари, курс

ўртасидаги фарқлар, устамалар, сертификациялаш ва бошқалар) тўғри ҳисобга олиш, уларни ушбу бойликлар таннархига (қийматиغا) ёки корхона харажатларига киритиш;

- меҳнат предметлари ва воситалари ҳолати ва ҳаракатини тўғри, ўз вақтида ва тегишли бошланғич ҳужжатлар билан расмийлаштириш ва ҳисобга олиш;

- меҳнат предметлари ва воситаларига моддий жавобгарликни таъминлаш, моддий жавобгар шахслар томонидан ҳисоботларни туғри ва ўз вақтида тузилиши, тақдим этилишини назорат қилиш;

- меҳнат предметлари ва воситалари ҳолати ва ҳаракати бўйича моддий жавобгар шахсларнинг ҳисоботлари маълумотлари ва ҳисоб маълумотларини тўлиқ уйғунлигини таъминлаш;

- меҳнат предметлари ва воситалари бутлигини таъминлаш, бунинг учун уларни белгиланган муддатларда қайта руйхатдан ўтказиш (инвентаризация қилиш), унинг натижаларини тўғри аниқлаш ва ҳисобга олиш;

- мавжуд меҳнат предметлари ва воситаларидан унумли фойдаланиш, бунинг учун корхонада меъёридан ортиқ ёки кераксиз меҳнат предметлари ва воситаларини сақламаслик, улар нобудгарчиликларига ва талон-тарожига йўл қўймаслик, кераксиз меҳнат предметлари ва воситаларини сотиш ва унинг натижаларини тўғри ҳисобга олиш;

- меҳнат предметлари ва воситаларини асосли равишда қайта баҳолаш ва унинг натижаларини ҳисобда тўғри акс эттириш ва бошқалар.

2.ХОМ АШЁ ВА МАТЕРИАЛЛАР ТАЪМИНОТИ ҲИСОБИНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШ АСОСЛАРИ

Таъминот жараёнида асосий меҳнат предмети ҳисобланган хом ашё ва материаллар таъминоти энг муҳим ҳисобланади. Хом ашё ва материаллар, бошқачасига, ишлаб чиқариш захиралари ҳам деб аталади. Улар ишлаб чиқаришдаги ролига кўра асосий ва ёрдамчи ишлаб чиқариш захираларига бўлинади.

Асосий ишлаб чиқариш захираси деганда ишлаб чиқариладиган маҳсулотни асосий компонентини ташкил этадиган хом - ашё материаллар тушунилади. Масалан, колбаса ишлаб чиқарувчи корхона учун асосий хом-ашё материал бўлиб гўшт ҳисобланади. Қолган материаллар, айтайлик, чеснок, калампир, туз, сирка, ўраш плёнкаси, шпагат ва бошқалар ушбу корхона учун ёрдамчи материаллар ҳисобланади. Худди шундай қурилиш ташкилотида қурилиш

материаллари, транспорт корхонасида эҳтиёт қисмлар асосий ишлаб чиқариш захиралари бўлиб хизмат қилади.

Республикамизнинг 4-сон БҲМС «Товар- моддий захиралар»га мувофиқ (п.7) ишлаб чиқариш захиралари уларнинг таннархи ёки соф сотиш қийматидан бири бўйича уларнинг энг кичигини танлаш йўли билан баҳоланади.

Ишлаб чиқариш захираларининг таннархи-бу уларни сотиб олишга ёки ишлаб чиқаришга кетган барча харажатлар мажмуаси.

Сотиб олинган ишлаб чиқариш захираларининг таннархи уларни сотиб олиш қиймати, божхона йиғим ва тўловлари, сертификация харажатлари, комиссия тўлови, транспорт-тайёрлов ва бошқа сотиб олишда кетган харажатларни ўз ичига олади. Қўшилган қиймат солиғини (ҚҚС) тўловчи ҳисобланмаган корхоналарда ишлаб чиқариш захираларини сотиб олишда таъминотчиларга тўланган ҚҚС ҳам уларнинг таннархига киритилади. ҚҚС тўловчи корхоналарда захираларни сотиб олишда тўланган ҚҚС суммаси бюджетга ушбу солиқ бўйича қарздан чегирилади, яъни ҚҚС бўйича бюджет олдидаги қарзнинг камайтирилишига олиб борилади.

Сотишнинг соф қиймати –бу ишлаб чиқариш захирасининг таннархидан кичик қиймати бўлиб, фақатгина уларни керагидан кўп миқдорда йиғилиб қолганида баҳони пасайтириш ҳолларида вужудга келади. Бундай ҳолда ишлаб чиқариш захиралари пасайтирилган баҳоларда, яъни сотишнинг соф қийматида балансда акс эттирилади.

Корхоналарда ишлаб чиқариш захиралари уларнинг сақланиш жойлари кесимида соний ва суммавий кўринишда, шунингдек бухгалтерияда уларнинг синтетик ва аналитик ҳисоби юритилади

Ишлаб чиқариш захираларининг сақланиш жойлари бўлиб омборлар, цехлар, майдончалар, участкалар, молхоналар ва бошқалар ҳисобланади. Барча сақлаш жойларида захиралар бўйича аниқ моддий жавобгар шахслар белгиланади ва улар билан моддий жавобгарлик тўғрисида шартномалар тузилади.

Моддий жавобгар шахслар бўлиб омбор мудирлари, цех бошлиқлари, хўжалик бўлими мудирлари, прораблар, гараж бошлиғи, мол боқар чўпонлар, бўрдоқчилик базалари мудирлари ва бошқалар ҳисобланади.

Моддий жавобгар шахсларнинг асосий вазифаларига ишлаб чиқариш захираларини ўз вақтида кирим қилиш, корхона раҳбари фармойиши билан уларни ишлаб чиқариш цехлари ва участкаларига кўрсатилган миқдорда бериш, моддий бойликларни бутлигини тўлиқ таъминлаш, талон-тарожликга йул қўймаслик, захираларнинг кирим ва чиқимини тўғри ва ўз вақтида тегишли ҳужжатлар билан расмийлаштириш, уларнинг ҳолати ва харакати тўғрисида ҳисоботларни

белгиланган муддатларда тўғри тузиш ва бухгалтерияга топшириш киради.

Ишлаб чиқариш захираларини сақланиш жойларида соний ва суммавий жихатдан миқдор ва пул ўлчовларида ҳисобга олиш учун ҳар бир ишлаб чиқариш захирасига инвентар карточка очилади ёки умумий обмор китоби юритилади. Бунда улар қиримида қуйидаги бошланғич ва жамлама ҳужжатлар ишлатилади:

1. Счёт фактура – ташқи таъминотчилардан олинган ишлаб чиқариш захираларини қабул қилишда.

2. Накладной- ички бўлинмалардан қирим қилишда.

3. Қабул қилиш далолатномаси – таъсисчилардан, бошқа шахслардан қайтариб бермаслик шарти билан қабул қилинганда, ички алмашувда, ёрдамчи ишлаб чиқаришдан олинганда, илмий изланишлар ва тажриба –конструкторлик ишланмалари натижаси сифатида қирим қилинганда ва бошқа ҳолларда.

4. Инвентаризация варағи ва таққослама қайднома – инвентаризацияда ортиқчалар аниқланганда, бир моддий жавобгар шахсдан иккинчисига топширилганда.

Корхоналар бухгалтерияси хом ашё ва материалларнинг синтетик ҳисобини республикамизнинг 21-сон БҲМС «Хўжалик юритувчи субъектлар молиявий-хўжалик фаолияти бухгалтерия ҳисоби счётлар режаси ва уни қўллаш бўйича йўриқнома»га мувофиқ олиб боришлари лозим. Ушбу БҲМСда хом ашё ва материаллар таъминоти синтетик ҳисобини юритиш учун қуйидаги актив счётлар кўзда тутилган (15.1-жадвалга қаранг).

15.1-жадвал

Хом ашё ва материаллар ҳисоби учун мўлжалланган синтетик счётлар тизими

Счет коди	Счет номи	Счётнинг тайинланиши
1010	Хом –ашё ва материаллар	Ушбу счётнинг дебитида асосий ва ёрдамчи хом-ашё ва материалларнинг, қайта ишлов учун тайёрланган қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг, ем-хашак ва тўшаш материалларининг бошланғич қолдиғи ва уларни турли манбалардан келиб тушуш эвазига қўпайиши, кредитида эса – материалларнинг ишлаб чиқаришга сарфи ва бошқа чиқимлари натижасида камайиши таннарх ёки соф сотиш қийматларидан энг кичик бўлган қийматда акс эттирилади.
1020	Сотиб олинган ярим тайёр	Ушбу счётнинг дебитида ярим тайёр маҳсулотлар, бутловчи буюмлар, қурилиш деталлари ва

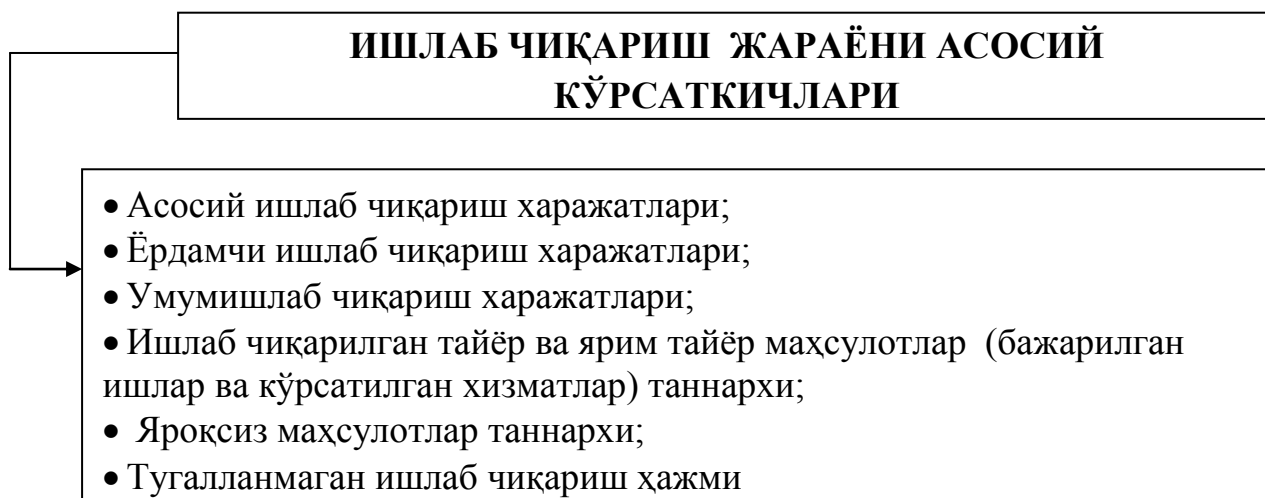
	маҳсулотлар ва бутловчи буюмлар	конструкцияларининг мавжуд қолдиқлари ва уларни четдан сотиб олиш эвазига кўпайиши, кредитида эса – уларнинг ишлаб чиқаришга, қурилишга сарфи ва бошқа чиқимлари натижасида камайиши таннарх ёки соф сотиш қийматларидан энг кичик бўлган қийматда акс эттирилади.
1030	Ёқилғи	Ушбу счетнинг дебитида мавжуд нефть маҳсулотлари, ёқилғи-мойлаш материалларининг (нефть, бензин, керосин, дизел ёқилғиси, мойлар ва бошқалар), газсимон ёқилғи турларининг (газ ва газолин), шунингдек қаттиқ ёқилғи турларининг (кўмир, ўтин ва бошқалар) қолдиғи ва уларни четдан сотиб олиш эвазига кўпайиши, кредитида эса – уларнинг ишлаб чиқариш ва бошқарувга сарфи, шунингдек бошқа чиқимлари натижасида камайиши таннарх ёки соф сотиш қийматларидан энг кичик бўлган қийматда акс эттирилади.
1040	Эҳтиёт қисмлар	Ушбу счетнинг дебитида машина ва механизлар, транспорт воситаларини таъмирлаш учун зарур бўлган эҳтиёт қисмлари, автомобилларнинг захирадаги шиналарининг мавжуд қолдиғи ва уларни четдан сотиб олиш эвазига кўпайиши, кредитида эса – уларнинг ишлаб чиқариш ва бошқарувга сарфи, шунингдек бошқа чиқимлари натижасида камайиши таннарх ёки соф сотиш қийматларидан энг кичик бўлган қийматда акс эттирилади.
1050	Қурилиш материаллари	Ушбу счетнинг дебитида қурилиш, қурилиш – монтаж ишлари, қурилиш деталлари ва конструкцияларини яшаш учун зарур бўлган қурилиш материалларининг захирадаги мавжуд қолдиғи ва уларни четдан сотиб олиш эвазига кўпайиши, кредитида эса – уларнинг қурилиш, қурилиш-монтаж ишларига, турли конструкцияларни ишлаб чиқаришга сарфи, шунингдек бошқа чиқимлари натижасида камайиши таннарх ёки соф сотиш қийматларидан энг кичик бўлган қийматда акс эттирилади.
1060	Тара ва тара материаллари	Ушбу счетнинг дебитида хўжалик инвентари ва буюми сифатида ишлатилмаётган барча турдаги таралар, тараларни яшаш ва таъмирлаш учун зарур бўлган материал ва деталларнинг захирадаги мавжуд қолдиғи ва уларни четдан сотиб олиш эвазига кўпайиши, кредитида эса – уларнинг ишлатилиши, шунингдек бошқа чиқимлари натижасида камайиши таннарх ёки соф сотиш қийматларидан энг кичик бўлган қийматда акс эттирилади.

1070	Четга қайта ишлаш учун берилган материаллар	Ушбу счетнинг дебетида четга қайта ишлаш учун берилиши мумкин бўлган асосий ва ёрдамчи материалларнинг захирадаги мавжуд қолдиғи ва уларни четдан сотиб олиш эвазига кўпайиши, кредитида эса – уларнинг ишлатилиши, шунингдек бошқа чиқимлари натижасида камайиши таннарх ёки соф сотиш қийматларидан энг кичик бўлган қийматда акс эттирилади.
1080	Инвентар ва хўжалик жиҳозлари	Ушбу счетнинг дебетида арзон ва тез эскирувчи инвентарлар ва хўжалик жиҳозларининг мавжуд қолдиғи ва уларни турли манбалардан олинishi эвазига кўпайиши, кредитида эса – уларнинг ишлатилиши, шунингдек бошқа чиқимлари натижасида камайиши таннарх ёки соф сотиш қийматларидан энг кичик бўлган қийматда акс эттирилади.
1090	Бошқа материаллар	Ушбу счетнинг дебетида юқоридаги счетларга киритилмаган, ишлаб чиқаришдан , асосий воситаларни тугатишдан ва бошқа операциялардан олинган моддий бойликларнинг (чиқиндилар, тузатиб бўлмайдиган брак маҳсулотлар, металллом, эски шиналар ва резиналар, ишлатилган мой, нигрол ва ш.к.) захирадаги мавжуд қолдиғи ва уларни ишлаб чиқаришдан олинishi эвазига кўпайиши, кредитида эса – уларнинг ишлатилиши, шунингдек бошқа чиқимлари натижасида камайиши таннарх ёки соф сотиш қийматларидан энг кичик бўлган қийматда акс эттирилади.
1510	Материалларни тайёрлаш ва сотиб олиш	Ушбу счет корхонанинг ҳисоб сиёсатида тайёрлов жараёнини алоҳида акс эттириш кўзда тутилган ҳолда қўлланилади. Унинг дебетида материалларни тайёрлаш ва сотиб олиш жараёнининг қиймати, кредитида эса ушбу қийматни кирим қилинган материаллар қийматига киритилиши эттирилади. Агар корхонанинг ҳисоб сиёсатида материалларнинг киримини бевосита тўғридан тўғри 1010-1090 – счетларда акс эттириш кўзда тутилган бўлса, у ҳолда 1510-счет қўлланилмайди.
1610	Материаллар қийматидаги четланишлар	Ушбу счет корхонанинг ҳисоб сиёсатида материалларнинг тайёрлов ва сотиб олиш қийматини ҳисоб баҳоларида акс эттириш кўзда тутилган ҳолда қўлланилади. Ҳисоб баҳоси бўлиб, одатда, норматив ёки режали таннарх ҳисобланади. Тайёрланган (сотиб олинган) материалларнинг ҳақиқий таннархини ҳисоб баҳосидан кўп бўлиши ушбу счетнинг дебетида, кам бўлиши эса унинг кредитида 1510-счет билан корреспонденцияланган ҳолда акс эттирилади. 1610-счетнинг дебет қолдиғи

		<p>суммаси ҳисоб баҳоларидан ортиқ қийматда келиб тушган материалларга тўғри келадиган четланишлар суммасини кўрсатади. Баҳолар ўртасидаги фарқлар сотиб олинган материалларни ҳақиқатда сарфланган вақтида уларнинг ҳисоб баҳосидаги қийматига пропорционал равишда харажатлар счетларига киритилиб борилади.</p>
--	--	--

1. ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ЖАРАЁН АСОСИЙ КЎРСАТКИЧЛАРИ ВА УЛАР ҲИСОБИНИНГ ВАЗИФАЛАРИ

Корхоналарда ишлаб чиқариш жараёни ўз ичига асосий, ёрдамчи ва умумишлаб чиқаришни олади. Бухгалтерия ҳисобида ишлаб чиқаришнинг ушбу турларини соний ва суммовий жиҳатдан ифодаловчи турли кўрсаткичлар тўғрисидаги ахборотлар шаклланади. Чунончи, ишлаб чиқариш жараёнини ифодаловчи бундай кўрсаткичларнинг асосийлари бўлиб қуйидагилар ҳисобланади (16.1-расмга қаранг).

16.1- расм. Ишлаб чиқариш жараёни асосий кўрсаткичлари

Ишлаб чиқариш жараёни ва унга қилинадиган харажатлари бўйича бухгалтерия ҳисобининг асосий вазифаларига қуйидагилар киради:

- ишлаб чиқариш турларига қилинган харажатларни тўғри туркумлаш ва гуруҳларга ажратиш;
- ишлаб чиқариш турларига қилинган харажатларни тўғри, ўз вақтида ва тегишли бошланғич ҳужжатлар билан расмийлаштириш ;
- ишлаб чиқариш турларига қилинган харажатлар бўйича моддий жавобгар шахсларнинг ҳисоботлари маълумотлари ва ҳисоб маълумотларини тўлиқ уйғунлигини таъминлаш;
- тугалланган ишлаб чиқариш харажатларини тўғри ва ўз вақтида тайёр маҳсулотлар (ишлар, хизматлар) таннархига киритиш;
- тугалланмаган ишлаб чиқаришга тўғри келадиган харажатларни тўғри ва ўз вақтида ҳисобга олиш, бунинг учун уларни белгиланган муддатларда қайта рўйхатдан ўтказиш (инвентаризация қилиш), унинг натижаларини тўғри аниқлаш ва ҳисобга олиш;
- таннархни ошиб кетишига сабаб бўлувчи нораціонал чиқимларни вужудга келиш сабаблари ва айбдорларини топиш, бундай чиқимларга йўл қўймаслик учун моддий жавобгар шахслар фаолиятини доимий назорат қилиш;
- мавжуд ишлаб чиқариш захиралари ва воситаларидан унумли фойдаланиш устидан назорат ўрнатиш;
- ишлаб чиқариш харажатларини солиқ солиш базаси объекти сифатида тўғри шакллантириш ва бошқалар.

2. ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ХАРАЖАТЛАРИНИНГ ТУРЛАРИ ВА ТАРКИБИ

Ишлаб чиқариш харажатлари – бу бевосита маҳсулотларни (иш, хизматларни) ишлаб чиқаришга кетган, шунингдек уларнинг таннархини ташкил этувчи харажатлар.

Таннарх – бу маҳсулот (иш,хизмат) ларни ишлаб чиқаришга кетган барча харажатларнинг пулда ифодаланган мажмуаси.

Ишлаб чиқариш харажатларининг турлари ва таркиби республикамизда Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 5 февралдаги 54-сон қарори билан тасдиқланган «*Маҳсулот (иш, хизмат) ларни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида Низом*» билан белгиланган.

Ушбу Низомга мувофиқ корхоналарнинг барча ишлаб чиқариш харажатлари қуйидаги белгилари бўйича таснифланади.

- Ишлаб чиқариш жараёнидаги ролига қараб;
- Таннархга киритилиш усулига қараб;
- Ишлаб чиқариш хажмига нисбатан ўзгаришига қараб;
- Иқтисодий моҳиятига қараб.

Ишлаб чиқариш жараёнидаги ролига қараб ишлаб чиқариш харажатлари асосий ишлаб чиқариш, ёрдамчи ишлаб чиқариш, умум ишлаб чиқариш харажатларига бўлинади.

Асосий ишлаб чиқариш харажатлари деганда ишлаб чиқаришнинг асосий технологик жараёнларини бевосита олиб борувчи ишлаб чиқариш цехлари харажатлари тушунилади. Бундай харажатларга асосий цехларнинг технологик жараёнларида маҳсулот (иш, хизмат) ларни ишлаб чиқарилишига бевосита сарфланган харажатлар киради.

Ёрдамчи ишлаб чиқариш харажатлари деганда асосий ишлаб чиқариш цехлари учун ёрдамчи ва хизмат кўрсатувчи бўлиб ҳисобланган ишлаб чиқариш бўлинмаларининг (цехларнинг) харажатлари тушунилади. Ёрдамчи цехлар бўлиб, масалан, таъмирлаш цехи, механика цехи, буғ бериш цехи ва бошқалар ҳисобланади. Ушбу цехларнинг харажатлари алоҳида ҳисобга олинади ва ҳар ойнинг охирида асосий ишлаб чиқариш харажатлари таркибига киритилади.

Умум ишлаб чиқариш харажатлари деганда барча асосий ва ёрдамчи ишлаб чиқариш цехларини бошқарувига ва ташкил этишга тааллуқли бўлган, шунингдек уларга хизмат кўрсатувчи бўлинмаларнинг харажатлари тушунилади. Масалан, таъминот бўлими, ёнғинга қарши курашиш бўлими, иситиш бўлими, кўриқлаш бўлими ва бошқалар асосий ва ёрдамчи цехларга турли хизматларни кўрсатади. Бу бўлинмаларнинг харажатлари ҳам алоҳида ҳисобга олинади ва ой охирида ҳисоб сиёсатида белгиланган тартибга мувофиқ асосий ва ёрдамчи ишлаб чиқариш харажатларига киритилади.

Таннархга киритилиш усулига қараб барча ишлаб чиқариш харажатлари бевосита ва билвосита харажатларга бўлинади.

Бевосита харажатлар деганда у ёки бу ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг таннархига тўғридан- тўғри олиб бориладиган харажатлар тушунилади. Уларга мисол қилиб, масалан, нон ишлаб чиқаришда тузилган калькуляцияга мувофиқ бевосита сарфланган ун ва бошқа

материалларнинг харажатларини, бевосита нон ишлаб чиқариш билан шуғулланган ишчиларга ҳисобланган иш ҳақи харажатларини, ишлаб чиқариш цехининг бевосита бошқа харажатларини келтириш мумкин.

Билвосита харажатлар деганда корхонанинг бутун ишлаб чиқариш фаолиятига тааллуқли бўлган, лекинда аниқ бир бўлинманинг (маҳсулотнинг) таннархига тўғридан-тўғри киритиб бўлмайдиган, шунинг учун маълум бир тартибга мувофиқ бўлинмалар (маҳсулотлар) ўртасида тақсимланадиган харажатлар тушунилади. Аксарият умум ишлаб чиқариш харажатлари айнан билвосита харажатлар ҳисобланади, улар ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг ҳиссаси, цех ходимлари иш ҳақининг ҳиссаси ва бошқа белгиларига қараб мутаносиб тарзда тақсимланади.

Ишлаб чиқариш ҳажмига нисбатан ўзгаришига қараб ишлаб чиқариш харажатлари ўзгарувчан ва шартли ўзгармас турларга бўлинади:

Ўзгарувчан харажатлар – бу ишлаб чиқариш ҳажмининг ошиши ва камайишига кўра сарфи миқдор жиҳатдан бевосита ўзгариб турадиган харажатлар. Масалан, материал сарфи бевосита ишлаб чиқарилган тайёр маҳсулотнинг миқдорига боғлиқ, ишбай ишлайдиган ходимга ҳисобланадиган иш ҳақи суммаси эса - унинг ишлаб чиқарган маҳсулоти (бажарган иши)нинг миқдорига боғлиқ.

Шартли ўзгармас харажатлар – бу ишлаб чиқариш ҳажмининг ўзгаришига қарамасдан суммаси ўзгармайдиган, лекинда нисбий даражаси ўзгариши мумкин бўлган харажатлар. Мисол қилиб ишлаб чиқариш қуроллари ва воситалари бўйича шартномага асосан қатъий суммада тўланадиган ижара ҳақи, мол-мулкни суғурта қилиш харажатларини келтириш мумкин. Бундай харажатлар миқдор жиҳатдан шартли ўзгармас, лекинда ишлаб чиқариш ҳажмига нисбатан даражаси ўзгарувчан харажатлар ҳисобланади.

Иқтисодий моҳиятига кўра маҳсулот таннархига киритиладиган барча ишлаб чиқариш харажатлари «Маҳсулот (иш, хизмат) ларни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиби ва молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида Низом»га асосан қуйидаги элементларга бўлинади:

• *Ишлаб чиқаришга доир моддий харажатлар (қайтариладиган чиқиндилар қийматидан ташиқари)* – бу гуруҳга кирувчи харажатлар 12 та моддадан иборат бўлиб, уларнинг тўлиқ рўйхати Низомнинг 1.1 – пунктида келтирилган.

• *Ишлаб чиқариш характеридаги меҳнатга ҳақ тўлаш харажатлари* - бу гуруҳга кирувчи харажатлар 7 та модда ва 12 қуйи моддадан иборат бўлиб, уларнинг тўлиқ рўйхати Низомнинг 1. 2 – пунктида келтирилган.

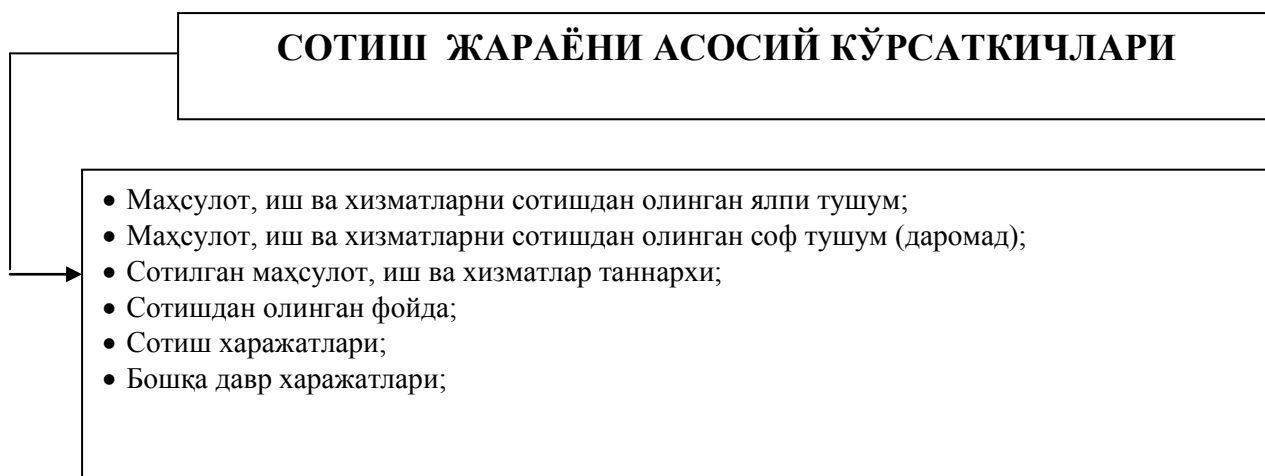
• *Ишлаб чиқаришга тегишли бўлган ижтимоий сугуртага ажратмалар* – бу гуруҳга кирувчи харажатлар 2 та моддадан иборат, уларнинг номи Низомнинг 1.3 – пунктида келтирилган.

• *Ишлаб чиқаришга доир асосий воситалар ва номоддий активларнинг амортизацияси* – бу гуруҳга кирувчи харажатлар 2та моддадан иборат, уларнинг номи Низомнинг 1.4 – пунктида келтирилган.

• *Ишлаб чиқаришга доир бошқа харажатлар* - бу гуруҳга кирувчи харажатлар 9 та модда ва 11 та қўйи моддадан иборат бўлиб, уларнинг тўлиқ рўйхати Низомнинг 1.5 –пунктида келтирилган.

1. СОТИШ ЖАРАЁНЛАРИНИНГ АСОСИЙ КЎРСАТКИЧЛАРИ ВА УЛАР ҲИСОБИНИНГ ВАЗИФАЛАРИ

Корхоналар асосий фаолиятининг охириги жараёни – бу сотиш ёки реализация жараёнидир. Бухгалтерия ҳисобида сотиш жараёнини соний ва суммовий жиҳатдан ифодаловчи турли кўрсаткичлар тўғрисидаги ахборотлар шаклланади. Бундан кўрсаткичларнинг асосийлари бўлиб қуйидагилар ҳисобланади (17.1- расмга қаранг).

17.1- расм. Сотиш жараёни асосий кўрсаткичлари

Маҳсулот (иш, хизмат)ларни сотишдан олинган тушум иккита турга бўлинади. Булар: (1) ялпи тушум; (2) соф тушум.

Ялпи тушум – бу маҳсулот (иш, хизмат)ларни сотишдан олинган жами тушум бўлиб, у ўз ичига соф тушум ҳамда бюджетга тўланадиган билвосита солиқларни (акциз солиғи, қўшилган қиймат солиғи ва автомобил ёқилғилари истеъмоли солиғи) олади.

Соф тушум - бу маҳсулот (иш, хизмат)ларни сотишдан корхонанинг ўзи кўрган даромад бўлиб, у ўз ичига сотилган маҳсулот (иш, хизмат)лар таннархи ҳамда корхона ялпи фойдасини олади.

Сотиш таннархи – бу сотилган маҳсулот (иш, хизмат)ларнинг ишлаб чиқариш (бажариш, кўрсатиш) харажатлари мажмуаси.

Сотишдан олинган ялпи фойда - соф тушум ва сотиш таннархи ўртасидаги фарқ.

Сотиш харажатлари – бу маҳсулот (иш, хизмат)ларни сотиш учун корхона томонидан қилинган қўшимча харажатлар, масалан реклама харажатлари, сотиш бўлими ва омборхоналарини сақлаш, уларда банд ходимлар меҳнат ҳақи ва бошқа харажатлар. Сотиш харажатлари сотиш таннархига киритилмайдиган, улар корхонанинг давр харажатларига киритиладиган ҳамда сотишдан олинган ялпи фойдаси эвазига қопланадиган харажатлари бўлиб ҳисобланади.

Бошқа давр харажатлари деганда корхонани маъмурий-бошқарув харажатлари ва бошқа операцион харажатлари тушунилади.

Маъмурий-бошқарув харажатлари – бу бошқарувга доир харажатлар (иш ҳақи, ижтимоий суғуртага ажратмалар, амортизация харажатлари, сафар харажатлари, телефон алоқаси ва бошқа шу каби бошқарув билан боғлиқ харажатлар)дир. Ушбу харажатларнинг аниқ турлари ва таркиби «Маҳсулот (иш, хизмат)ларни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида Низом»нинг «Маъмурий-бошқарув харажатлари» номли бўлимида тўлиғича келтирилган.

Бошқа операцион харажатлар - бу корхоналар умум фаолиятига доир давр харажатлари (моддий ёрдам, компенсациялар, мол-мулк, ер, сув ва бошқа давр харажатларига олиб бориладиган солиқлар, бюджетдан ташқари мақсадли фондларга мажбурий ажратмалар, мулкни сотишдан ва беришдан кўрилган зарарлар ва бошқа шу каби операцион харажатлар)дир. Ушбу харажатларнинг аниқ турлари ва таркиби «Маҳсулот (иш, хизмат)ларни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида Низом»нинг «Бошқа операцион харажатлар» номли бўлимида тўлиғича келтирилган.

Сотиш жараёни бўйича бухгалтерия ҳисобининг асосий вазифаларига қуйидагилар киради:

- маҳсулот (иш, хизмат)ларни сотишни тўғри, ўз вақтида ва тегишли бошланғич ҳужжатлар билан расмийлаштириш;
- маҳсулот (иш, хизмат)ларни сотишдан олинган даромадларни тўғри, ўз вақтида ва тегишли счётларда акс эттириш;
- сотилган маҳсулот (иш, хизмат)лар таннархини тўғри ва ўз вақтида аниқлаш, у тўғрисидаги тизимли ахборотларни тегишли счётларда акс эттириш;

- маҳсулот (иш, хизмат)ларни сотиш харажатларини тўғри, ўз вақтида ва тегишли бошланғич ҳужжатлар билан расмийлаштириш, улар тизимли ҳисобини тегишли счётларда юритиш ва бошқалар.

сотиш, бошқарув ва бошқа давр харажатларини тўғри, ўз вақтида ва тегишли бошланғич ҳужжатлар билан расмийлаштириш, улар тизимли ҳисобини тегишли счётларда юритиш ва бошқалар.

5 МАЪРУЗА. ХУЖЖАТЛАШТИРИШ ВА ИНВЕНТАРИЗАЦИЯ

Маъруза режаси:

1. Хўжалик жараёнлари ва муомалаларини ҳужжатлаштиришнинг заруриятлари ва аҳамияти
2. Бухгалтерия ҳисобида қўлланиладиган ҳужжатларнинг таснифи, тавсифи ва уларга қўйиладиган талаблар
3. Корхоналарда ҳужжатлар айланишини ташкил қилиш
4. Инвентаризация

1. ХЎЖАЛИК ЖАРАЁНЛАРИ ВА МУОМАЛАЛАРИНИ ХУЖЖАТЛАШТИРИШНИНГ ЗАРУРАТИ ВА АҲАМИЯТИ

Бухгалтерия ҳисобининг бошқа ҳисоб турларидан яна битта фарқли хусусияти шундаки, унда акс эттирилган хўжалик операциялари қатъий ҳужжатлаштирилган бўлади, яъни ҳисобда акс эттирилган маълумотлар ҳужжатли асосга эга бўлади. Бу ўз навбатида бухгалтерия ҳисоби маълумотларини муҳимлигини, ишонарлигини, юридик кучга эга эканлигини таъминлайди. Шунинг учун ҳам ҳужжатлаштириш бухгалтерия ҳисобининг муҳим усули ҳисобланади.

Ҳужжатлаштириш – бу хўжалик операцияларини маълум бир ҳужжатлар билан расмийлаштириш усули.

Ҳужжат – бу хўжалик операцияларини ҳақиқатда юз берганлигига гувоҳ берувчи ёки уларни келгусида юз беришига асос бўлувчи ёзма гувоҳнома. Масалан, товар-моддий бойликларни ҳақиқатда сотилганлиги ёки олинганлигига счет-фактуралар, пулни кассага олинганлигига кирим касса ордери гувоҳ ҳисобланади. Бошқа бир ҳужжатлар хўжалик операцияларини келгусида юз беришига асос бўлади, масалан берилган ишончнома шу шахс томонидан бошқа корхонадан товар-моддий бойликларни қабул қилиб олишига, чек эса кассирга пулни банкдан нақд олишга ҳуқуқ беради.

2. БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИДА ҚЎЛЛАНИЛАДИГАН ХУЖЖАТЛАРНИНГ ТАСНИФИ, ТАВСИФИ ВА УЛАРГА ҚЎЙИЛАДИГАН ТАЛАБЛАР

Бухгалтерия ҳисобида жуда кўп турдаги ҳужжатлар ишлатилади. Уларни турли белгиларига қараб таснифлаш мумкин (қуйида келтирилган чизмага қаранг).

Мақсадига кўра бухгалтерия ҳужжатлари гувоҳлик берувчи, фармойиш берувчи, фармойиш ва гувоҳлик берувчи, бухгалтерлик ҳисоб-китобларини акс эттирувчи турларга бўлинади.

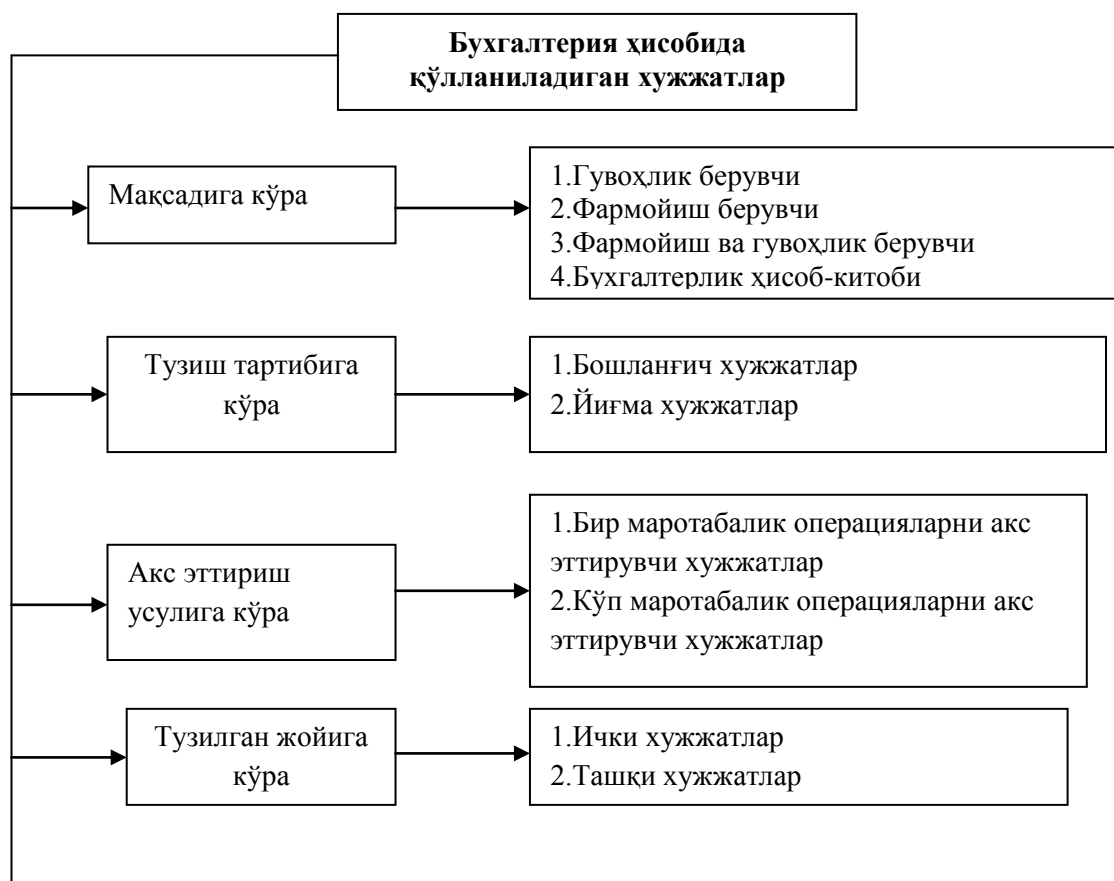
Гувоҳлик берувчи ҳужжатлар деганда, юқорида айтиб ўтганимиздек, хўжалик операцияларини ҳақиқатда юз берганлигига гувоҳ берувчи ҳужжатлар тушунилади.

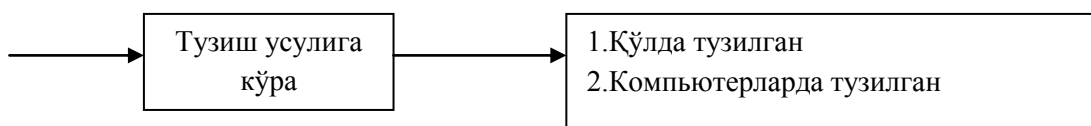
Фармойиш берувчи ҳужжатлар деганда у ёки бу ҳаракатни келгусида амалга оширишга фармойиш берувчи ҳужжатлар тушунилади. Масалан, инвентаризация ўтказиш тўғрисида фармойиш, товарни олиб келуш учун берилган ишончнома ва шу кабилар.

Фармойиш ва гувоҳлик берувчи ҳужжатлар деганда бир вақтнинг ўзида хўжалик операциясини амалга оширишга берилган фармойишни ифодаловчи, ҳам бу фармойиш асосида ҳақиқатда юз берган хўжалик операциясига гувоҳлик берувчи ҳужжатлар тушунилади. Масалан, касса чиким ордери бир вақтнинг ўзида пулни берилиши учун тузилган раҳбариятнинг фармойишини, шунингдек шу фармойиш асосида пулни ҳақиқатда кимгадир берилганлиги тўғрисида гувоҳлик берувчи ҳужжат ҳисобланади. Пул чеки ҳам худди шундай ҳужжат ҳисобланади.

Бухгалтерлик ҳисоб-китобларини акс эттирувчи ҳужжатлар деганда бевосита юз берган хўжалик операциясини акс эттирмайдиган, лекин у ёки бу кўрсаткични, қарзни топиш учун бухгалтер томонидан тузилган ҳужжатлар тушунилади. Бундай ҳужжатларга мисол қилиб солиқлар ҳисоб-китобларини, мажбурий ажратмалар ҳисоб-китобларини, амортизацияни аниқлаш ҳисоб-китобларини келтириш мумкин.

Тузиш тартибига кўра бухгалтерия ҳисобида ишлатиладиган ҳужжатлар бошланғич ва йиғма ҳужжатларга бўлинади.

Бухгалтерия ҳисобида қўлланиладиган ҳужжатларни таснифлаш асослари

Бошланғич ҳужжатлар деб хўжалик операцияси содир бўлган вақтда тузилган ҳужжатлар тушунилади. Барча гувоҳлик берувчи ҳужжатлар бошланғич ҳужжатлар ҳисобланади.

Йиғма ҳужжатлар деганда бошланғич ҳужжатлар асосида тузилган ва уларнинг маълумотларини маълум давр учун жамлаб берадиган ҳужжатлар тушунилади. Бундай ҳужжатларга моддий ҳисоботлар, аванс ҳисоботлари, товар-пул ҳисоботлари, банк кўчирмалари ва бошқалар киради.

Акс эттириш усулига кўра бухгалтерия ҳужжатлари бир маротаба юз берган ва кўп маротаба юз берган операцияларни акс эттирадиган ҳужжатларга бўлинади.

Бир маротаба юз берган операцияларни акс эттирувчи ҳужжатлар деганда фақат битта операцияни у юз берган вақтда акс эттирувчи ҳужжатлар тушунилади, масалан, пулни кассага кирим қилганда тузилган кирим касса ордери, товар жўнатишганда тузилган счёту-фактура ва шу каби ҳужжатлар.

Кўп маротаба юз берган операцияларни акс эттирувчи ҳужжатлар деганда бир хил мазмундаги ва кўп такрорланиб тутувчи хўжалик операцияларни маълум бир даврда (масалан ҳафта, ўн кунлик, бир ой ичида) битта ҳужжат билан расмийлаштирувчи ҳужжатлар тукунилади, масалан омбордан ишлаб чиқаришга хар куни бериладиган материаллар бир ҳафта, ўн кун ёки бир ойга очилган битта забор листи билан расмийлаштирилиши мумкин. Бундай ҳужжатлар бошланғич ҳужжатлар сонини камайишига, уларни тузиш ва ишловига кетадиган вақтни анчагина тежалишига олиб келади.

Тузилган жойига кўра ҳужжатлар ички ва ташқи ҳужжатларга бўлинади.

Ички ҳужжатлар деб корхонанинг ўзида тузилган, **ташқи ҳужжатлар** деб эса корхонага четдан келиб тушган ҳужжатлар тушунилади. Масалан, тайёр маҳсулотни жўнатишда тузилган счёту-фактура ички, материалларни таъминотчилардан келиб тушганлигини кўрсатувчи счёту-фактура эса ташқи ҳужжат ҳисобланади.

Тузиш усулига кўра бухгалтерия ҳужжатлари кўлда ва компьютерларда тузилган ҳужжатларга бўлинади.

Бухгалтерия ҳисобида қўлланиладиган ҳужжатлар шакл ва мазмунига кўра унификациялаштириш ва стандартлаштириш талабларига жавоб беришлари керак.

Ҳужжатларни унификациялаштириш деганда бир хил мазмундаги операцияларни барча корхоналарда ягона шакл ва мазмундаги ҳужжатлар билан расмийлаштирилиши тушунилади. Масалан, 1998 йил 1 январдан бошлаб Ўзбекистон Республикасида товар-моддий захираларни сотиш ва сотиб олиш операцияларини фақатгина тасдиқланган ягона шаклдаги счет –фактура билан расмийлаштириш тартиби қўлланилади. Худди шундай тартиб кассадаги ва банклардаги пул маблағлари ва бошқа активларга доир операцияларни ҳужжатлаштиришда ҳам ишлатилади.

Ҳужжатларни стандартлаштириш деганда бир хил номдаги ҳужжатлар учун ягона размер ва шаклларни ўрнатилиши тушунилади. Юқорида айтилган счет-фактура ва бошқа ҳужжатлар стандарт ҳужжатларга мисол бўла олади.

Бухгалтерия ҳисоби ҳужжати деб тан олинishi учун ҳужжат маълум талабларга жавоб бериши лозим. Бу талабларга қуйидагилар киради:

1. Ҳужжат аниқ реквизитларга эга бўлишлиги ва бу реквизитлар тўлиғича кўрсатилган бўлишлиги керак. Бухгалтерия ҳисобида қўлланиладиган ҳужжатларнинг асосий реквизитларига қуйидагилар киради:

- Ҳужжатнинг номи;
- Ҳужжатнинг тартиб рақами
- Ҳужжатнинг тузиш санаси
- Операцияда қатнашувчи томонларнинг номи, адреси, телефони, банк реквизитлари, солиқ тўловчи сифатидаги идентификацион рақами (СТИР);
- Юз берган операциянинг мазмуни;
- Раҳбар ва бош ҳисобчининг фамилияси, исми – шарифи;
- Операцияга асос бўлган ҳужжат (масалан, ишончноманинг номери ва санаси);
- Операцияда бевосита қатнашган шахсларнинг фамилияси, исми-шарифи.

2. Ҳужжат имзоланган бўлиши керак (раҳбар, бош ҳисобчи ва операцияларда қатнашган бошқа шахслар томонидан).

3. Ҳужжат корхонанинг муҳри билан тасдиқланган бўлиши керак.

4. Ҳужжат қалам билан тузилмаган бўлиши керак;

5. Ҳужжатнинг барча нусхалари бир хил бўлиши лозим.

Ушбу талабларнинг биронтасига амал қилинмай тузилган ҳужжат тўлиқ юридик кучга эга бўлмайди.

Бухгалтерия ҳисобида жуда кўп номдаги ва сондаги ҳужжатлар тузилади. Шунинг учун ҳужжатлар айланишини тўғри ташкил этиш, уларни белгиланган муддатларда корхонада сақлаш ва давлат архивига белгиланган тартибларда топшириш ўта муҳим ҳисобланади.

3. КОРХОНАЛАРДА ҲУЖЖАТЛАР АЙЛАНИШИНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШ

Ҳужжатлар айланиши деганда уларнинг тузилишидан тортиб, то архивга топширилишигача бўлган жараёнлар ҳамда операциялар мажмуаси тушунилади. Уни ҳужжатлар айланиш графиги ҳам деб атайдилар. Ҳужжатлар айланиш графиги корхоналар ҳисоб сиёсатининг муҳим таркибий элементи ҳисобланади. У бош бухгалтер томонидан тузилади ва раҳбар томонидан тасдиқланади.

Ҳужжатлар айланиш графиги кирим ва чиқим касса ордерлари мисолида қуйида намуна сифатида келтирилган.

**Хужжатлар айланиш графиги
(кирим ва чиқим касса ордерлари мисолида)**

Хужжат айланишига доир операциялар	Бўлимлар					
	Бошқарув аппарати	Касса	Банк	Омбор	Бухгалтерия	Архив
1. Хужжатни тузиш ва журналга кайд этиш					┌	
2. Хужжатни бажаришга узатиш	└					
3. Хужжатни ҳисоботга киритиш		└				
4. Хужжатни ҳисобот билан бухгалтерияга топшириш		└			└	
5. Хужжатга ишлов бериш					└	
6. Хужжатни архивга топшириш					→	→

1. ИНВЕНТАРИЗАЦИЯНИНГ МОҲИЯТИ, УНИ ЎТКАЗИШНИНГ ЗАРУРИЯТЛАРИ ВА АҲАМИЯТИ

Бухгалтерия ҳисобининг олдинги маърузаларида тавсифи берилган усуллари корхона мулкининг ва мажбуриятларининг ҳолати ва ҳаракатини пул ифодасида акс эттиради. Бироқ, ушбу усуллар корхона мулки ва мажбуриятларининг ҳақиқатда мавжуд ҳолатини акс эттира олмайди. Ушбу вазифани бажариш бухгалтерия ҳисобининг «инвентаризация» номли усулига юклатилади.

«Инвентаризация» сўзи қайта ҳисобдан ўтказишни билдиради. Корхонанинг мулкининг ҳақиқий ҳолати уларни қайта санокдан ўтказиш, ўлчаш, тортиш, санаш йўллари билан амалга оширилади. Ушбу муолажалар биргаликда инвентаризациянинг моҳиятини ташкил этади.

Инвентаризация усулини қўллаш зарурати ва аҳамияти у томонидан бажариладиган қуйидаги функцияларда намоён бўлади:

Биринчидан, ҳисоб маълумотларида кўрсатилган мулкнинг реал борлигини аниқлаш ва унга иқдор бўлиш.

Иккинчидан, мулк бўйича жавобгар шахсларнинг ўз функционал мажбуриятларини қай даражада сидқидилдан тўлиқ бажараётганликларига баҳо бериш.

Учинчидан, мулк ва мажбуриятлар бўйича ҳисоб маълумотлари ва уларнинг ҳақиқатда мавжудлигининг ўзаро мувофиқлигини таъминлаш.

Инвентаризациянинг турлари:

• **режали инвентаризация** – бу корxonанинг моддий жавобгар шахсларни навбатдаги меҳнат таътилига чиқариш режасига кўра ўтказиладиган инвентаризация.

• **режадан ташқари инвентаризация** – бу кўзда тутилмаган ҳолларда, масалан фавқулотдаги ҳодисалар юз берганда (ўғрилиқ, тошқин ва шу каби ҳодисалар содир бўлганда) ўтказиладиган инвентаризация.

Инвентаризациянинг характерли хусусиятлари:

• инвентаризация тўсатдан ўтказилади, яъни моддий жавобгар шахс уни ўтказилиши тўғрисида олдиндан хабар топмаслиги лозим.

• инвентаризация раҳбарнинг буйруғи ёки фармойиши билан тасдиқланган доимий харакатдаги ва ишчи инвентаризация комиссиялари томонидан ўтказилади, ушбу комиссияга моддий жавобгар шахс албатта киритилади.

• инвентаризация маълум муддатга ўтказилади, унинг бошланиш ва тугаш вақти буйруқда ёки фармойишда кўрсатилган бўлиши керак.

• инвентаризацияни ўтказиш белгиланган тартибда ва усулларда амалга оширилади.

• инвентаризация натижалари махсус санок ва таққошлаш далолатномалари билан расмийлаштирилади.

2. ИНВЕНТАРИЗАЦИЯНИ ЎТКАЗИШ МУДДАТЛАРИ ВА ТАРТИБИ

Инвентаризацияни ўтказиш муддатлари ва тартиби ҳар бир мулк ва мажбурият турлари бўйича республикамизнинг қуйидаги БХМСлари билан регламентлаштирилган:

Инвентаризация объекти	Инвентаризацияни ўтказиш муддатлари	Қайси БХМСга мувофиқ
<i>Асосий воситалар</i>	Икки йилда бир марта йиллик ҳисобот олдиндан	5- сон БХМС, 19-сон БХМС
Кутубхона фонди	Беш йилда бир марта	5- сон БХМС, 19-сон БХМС
Товар-моддий бойликлар (ёқилғи, озик –овқатлар, қимматбаҳо металлардан ташқари)	Йилига камида бир марта	4-сон БХМС, 19-сон БХМС
Ёқилғи, озик –овқатлар	Ҳар чоракда	4 –сон БХМС

		19-сон БХМС
Қимматбаҳо металлар	Тармоқ йўриқномасига мувофиқ белгиланган муддатларда	Махсус йўриқнома
Пул маблағлари, Пулли эквивалентлар ва хужжатлар	Хар ойда бир марта	12- сон БХМС 19—сон БХМС
Ҳисоб-китоблар	Бир марта йиллик ҳисобот олдида	19-сон БХМС

19-сон БХМС «Инвентарзацияни ташкил этиш ва ўтказиш»га мувофиқ қуйидаги ҳолларда инвентарзация ўтказилиши шарт:

- мол-мулк ижарага берилганда, сотиб олинганда, сотилганда, шунингдек, давлат корхонаси ўзгартирилган (давлат тасарруфидан чиқарилган) чоғда қонунчиликда назарда тутилган ҳолларда;
- йиллик молиявий ҳисоботни тузиш олдида.

Айрим жойлар ва мавсумий тусда ишлайдиган корхоналарда ишлаб чиқариш захиралари улар энг кам миқдорда қолганда қуйидаги ҳолларда инвентарзация қилинади:

- асосий воситалар ва товар-моддий бойликлар қайта баҳоланганда;
- моддий жавобгар шахслар алмашганда (ишларни қабул қилиш - топшириш кунда);
- ўғирлик ёки суиистеъмол, шунингдек, бойликларни ишдан чиқариш фактлари аниқланганда;
- табиий офатлар, ёнғинлар, фалокатлар ёки ғайритабиий шароитлар юзага келтирилган бошқа фавқулодда вазиятлар юз берганда;
- хўжалик юритувчи субъект тугатилганда (қайта ташкил этилганда) тугатиш (ажратиш) балансини тузиш олдида ва қонунчиликда назарда тутилган бошқа ҳолларда.

Умумий (жамоавий) моддий жавобгарлик шароитида инвентарзация жамоа раҳбари ўзгарганда, жамоадан унинг эллик фоиздан ортиқ аъзолари чиқиб кетганда, шунингдек жамоанинг битта ёки бир нечта аъзоси талаби билан ўтказилади. исобот йилидаги инвентарлашлар миқдори, уларни ўтказиш санаси, мол-мулк ва молиявий мажбуриятлар рўйхати хўжалик юритувчи субъект раҳбари томонидан белгиланади, ушбу стандартнинг 1.5 ва 1.6-бандларида назарда тутилган ҳоллар бундан мустасно.

Инвентарзацияни ўтказиш учун хўжалик юритувчи субъектлар таркибида:

- хўжалик юритувчи субъект раҳбари ёки унинг ўринбосари (комиссия раиси);
- бош бухгалтер;

бошқа мутахассислар (муҳандислар, иқтисодчилар, техниклар ва ҳоказолар) бўлган доимий ишлайдиган инвентарлаш комиссиялари тузилади.

Инвентаризация комиссияси таркибига хўжалик юритувчи субъектнинг ички аудит вакиллари киритилиши мумкин.

Ишлар ҳажми катта бўлганда мол-мулк ва молиявий мажбуриятлар инвентаризациясини бир вақтда ўтказиш учун таркибида:

инвентаризацияни тайинлаган хўжалик юритувчи субъект раҳбарининг вакили (комиссия раиси);

мутахассислар: товаршунос, муҳандис, технолог, механик, иш юритувчи, иқтисодчи, бухгалтерия ходими ва бошқалар бўлган ишчи инвентарлаш комиссиялари тузилади.

Комиссия таркибига инвентаризация қилинаётган бойликлар, нархлар ва бирламчи ҳисобни яхши биладиган тажрибали ходимлар киритилиши керак.

Биргина моддий жавобгар шахсларда худди шу ходимни кетма-кет икки марта ишчи инвентаризация комиссиясининг раиси қилиб тайинлаш тақиқланади.

Доимий ишлайдиган ва ишчи инвентаризация комиссияларининг шахсий таркибини хўжалик юритувчи субъект раҳбари ўзининг буйруғи, қарори ёки фармойиши билан тасдиқлайди.

Инвентаризацияни ўтказиш чоғида комиссиянинг ақалли битта аъзоси йўқ бўлса, бу ҳол инвентаризация натижаларини ҳақиқий эмас деб топиш учун асос бўлиб хизмат қилади.

Доимий ишлайдиган инвентаризация комиссиялари:

- бойликлар сақланишини таъминлашга доир профилактика ишларини ўтказиш, зарурат бўлганда ўз мажлисларида бойликларнинг сақланиши масалалари бўйича цех, бўлим, шуъбалар раҳбарларининг ахборотларини тинглайди;

- инвентаризация ўтказилишини ташкил этади ва ишчи инвентаризация комиссиялари аъзоларига йўл-йўриқ беради;

- инвентаризация тўғри ўтказилганини назорат тариқасида текширувларни амалга оширади, шунингдек, инвентаризация орасидаги даврда сақлаш ва қайта ишлаш жойларида товар-моддий бойликларни танлаб инвентаризациядан ўтказиш;

- инвентаризация натижалари тўғри чиқарилганини, базалар, омборлар, омборхоналар, цехлар, қурилиш участкалари ва бошқа сақлаш жойларида бойликларни қайта навларга ажратиш бўйича таклифлар асосли эканлигини текширади;

зарур ҳолларда (инвентаризацияни ўтказиш қоидалари жиддий бузилганлиги аниқланган ва бошқа ҳолларда) хўжалик юритувчи субъект раҳбарининг топшириғига биноан такрорий ялпи инвентаризациясини ўтказиш;

- бойликлар камомеди ёки уларни шикастлашга, шунингдек, бошқа бузилишларга йўл қўйган шахслардан олинган тушунтиришларни кўриб чиқади ва аниқланган камомадлар ҳамда бойликларни шикастлашдан кўрилган талафотларни бир изга солиш тартиби тўғрисида таклиф берадилар.

Ишчи инвентарлаш комиссиялари:

- сақлаш ва ишлаб чиқариш жойларида бойликлар ва пул маблағларини инвентаризациясини амалга оширади;

- хўжалик юритувчи субъект бухгалтерияси билан биргаликда инвентаризация натижаларини аниқлашда иштирок этади ва камомадлар ҳамда қайта навларга ажратиш чоғидаги ортиқча чиқишларни ҳисобга олиш ҳамда табиий йўқолиш меъёрлари доирасида камомадларни ҳисобдан ўчириш бўйича таклифлар ишлаб чиқади;

- товар-моддий бойликларни қабул қилиш, сақлаш ва беришни тартибга солиш, ҳисобга олишни яхшилаш ва улар сақланишини назорат қилишни тартибга солиш масалалари, шунингдек, меъёрдан ортиқча ва ишлатилмайдиган моддий бойликларни сотиш бўйича таклифлар киритади.

Ишчи инвентарлаш комиссиялари қуйидаги ҳоллар учун жавоб беради:

а) хўжалик юритувчи субъект раҳбарининг буйруғига мувофиқ инвентарлашни ўз вақтида ўтказиш ва уни ўтказиш тартибига риоя қилиш учун;

б) ҳисоб-китобларда текширилаётган асосий воситалар, товар-моддий бойликлар, пул маблағлари ва воситаларнинг ҳақиқатдаги қолдиқлари тўғрисидаги маълумотлар рўйхатга тўлиқ ва аниқ қайд этилиши учун;

в) товар-моддий бойликларнинг улар нархи белгиланадиган фарқловчи белгилари (тури, нави, русуми, ҳажми, прејскурант бўйича тартиб рақами, артикули ва ҳ.к.) рўйхатда тўғри кўрсатилиши учун;

г) белгиланган тартибга мувофиқ инвентаризация материаллари тўғри ва ўз вақтида расмийлаштирилиши учун.

Инвентаризация комиссиялари аъзолари товарлар, материаллар ва бошқа бойликлар камомеди ва ишлатиб юборгани ёки ортиқча чиққанини яшириш мақсадида рўйхатга бойликларнинг ҳақиқатдаги қолдиқлари тўғрисида атайлаб нотўғри маълумотларни киритганлик учун белгиланган тартибга мувофиқ жавобгарликка тортиладилар. Мол-мулкнинг ҳақиқатдаги мавжудлигини текширишни бошлашдан олдин инвентаризация комиссияси инвентаризация пайтидаги энг сўнгги кирим-чиқим ҳужжатларини ёки моддий воситалар ва пул маблағлари ҳаракати тўғрисидаги ҳисоботларни олиши керак.

Инвентаризация комиссиясининг раиси ҳисоботларга илова қилинган барча кирим-чиқим ҳужжатларига "инвентарлашгача ...да

(сана)" деб кўрсатган ҳолда виза қўяди, бу эса бухгалтерияга ҳисоб маълумотлари бўйича инвентаризацияни бошлаш пайтида мол-мулк қолдиқларини аниқлаш учун асос бўлиб хизмат қилиши керак.

Моддий жавобгар шахслар инвентаризация бошланишига қадар мол-мулкка доир барча кирим-чиқим ҳужжатлари бухгалтерия ёки комиссияга топширилгани ва улар жавобгарлигига келиб тушган барча бойликлар кирим қилингани, чиқиб кетганлари эса чиқимга ҳисобдан ўчирилгани тўғрисида тилхат берадилар. Мол-мулкни сотиб олишга ҳисобот бериладиган суммалари ёки уни олиш учун ишончномалари бўлган шахслар ҳам шундай тилхат берадилар.

Инвентаризацияни ўтказиш олдидан ишчи инвентаризация комиссиялари аъзоларига буйруқ, комиссия раисларига эса пломбир топширилади (инвентаризация комиссияси ишлайдиган бутун иш вақтида пломбир комиссия раисида сақланади). Буйруқда инвентаризацияни ўтказишга доир ишни бошлаш ва тугатиш муддатлари белгиланади.

Агар мол-мулк инвентаризацияси бир неча кун мобайнида ўтказилса, моддий бойликлар сақланаётган хона инвентаризация комиссияси кетаётганида муҳрланиши керак. Инвентаризация комиссиялари ишида танаффус бўлганда (тушлик вақти, тунда, бошқа сабабларга кўра) рўйхатлар инвентаризация ўтказилаётган ёпиқ хонадаги яшиқда (жавон, сейфда) сақланиши шарт.

Товар-моддий бойликларнинг ҳақиқатда мавжудлигини текширишга киришишдан олдин ишчи инвентаризация комиссияси:

- ёрдамчи бинолар, ертўлалар ва бойликлар сақланадиган, алоҳида кириш-чиқиш эшиклари бўлган бошқа жойларни пломбалаши;

- оғирликни ўлчайдиган барча асбоблар созланганини текшириши ва уларни тамғалашнинг белгиланган муддатларига риоя қилиши шарт.

Тўсатдан ўтказиладиган инвентаризацияда барча товар-моддий бойликлар инвентаризация комиссияси ҳозирлигида, қолган ҳолларда эса - олдиндан тайёрлаб қўйилади. Бойликлар гуруҳларга бўлиниши, навларга ажратилиши ва улар миқдорини санаш учун қулай бўлган маълум тартибда номлари, навлари, ҳажмлари бўйича жойлаштирилиши керак.

Асосий воситалар, хом ашё, материаллар, тайёр маҳсулот, товарлар, пул маблағлари ва бошқа бойликларни инвентаризацияси уларнинг ҳар бир жойлашган ери ва ана шу бойликларни сақлаётган жавобгар шахс бўйича ўтказилади.

Ҳақиқатдаги қолдиқларни текшириш моддий жавобгар шахсларнинг (кассирлар, хўжалик, савдо корхонаси, омборхона, тайёрлов пункти ва ҳоказолар мудирлари) албатта иштирок этиши билан амалга оширилади.

Инвентаризация пайтида бойликларнинг мавжудлиги албатта санаш, тарозида тортиш, ўлчаш йўли билан аниқланади.

Етказиб берувчининг очилмаган ўрамида сақланаётган материаллар ва товарлар бўйича ушбу бойликлар миқдори истисно тариқасида хужжатлар асосида, ушбу бойликлар бир қисмини албатта натурада (танлаб олиб) текшириш билан аниқланиши мумкин. Қопланмаган маҳсулотлар оғирлиги (ёки ҳажми)ни ўлчаш ва техник ҳисоб-китоблар асосида аниқлашга йўл қўйилади; ўлчаш далолатномалари ва ҳисоб-китоблар рўйхатга илова қилинади. Тарозида тортиладиган кўп миқдордаги товарлар инвентаризациясида тарозида тортиш қайдномаларини ишчи инвентаризация комиссиясининг аъзоларидан бири ва моддий жавобгар шахс юритади. Иш куни охирида (ёки тарозида тортиш тугагач) ана шу қайдномалар маълумотлари солиштирилади ва чиқарилган яқун инвентаризация рўйхатига қайд этилади. Тарозида тортиш қайдномалари рўйхатга илова қилинади.

Инвентаризация қилинаётган бойликлар ва объектларнинг номлари ва уларнинг миқдори рўйхатларда номенклатура бўйича ва ҳисобда қабул қилинган ўлчов бирликларида кўрсатилади.

Рўйхатларга ишчи инвентаризация комиссиясининг барча аъзолари ва моддий жавобгар шахслар имзо чекадилар. Рўйхат охирида моддий жавобгар шахслар комиссия бойликларни уларнинг ҳозирлигида текширганини, комиссия аъзоларига нисбатан ҳеч қандай даъволар йўқлиги ва рўйхатда саналган бойликлар масъулиятли сақлашга қабул қилинганини тасдиқлайдиган тилхатга имзо чекадилар.

Бойликларнинг ҳақиқатда мавжудлигини текшириш пайтида моддий жавобгар шахслар ўзгарган тақдирда бойликларни қабул қилган шахс инвентаризация рўйхатларига уларни олганлиги, топширган шахслар эса уларни топширганлиги хусусида имзо чекадилар.

Хўжаликка тегишли бўлмаган, бироқ унда жойлашган бойликларга алоҳида рўйхатлар тузилади.

Инвентаризация рўйхатлари механик воситаларда ёки қўлда тўлдирилиши мумкин.

Қўлда тузиладиган инвентаризация рўйхатлари аниқ-равшан қилиб тўлдирилади. Ҳеч қандай ўчириш ва тузатиб ёзишларга йўл қўйилмайди.

Инвентаризация рўйхатининг ҳар бир саҳифасида сўз билан товар-моддий бойликлар тартиб рақамлари сони ва ушбу саҳифада ёзилган барча бойликлар миқдорининг умумий якуни, бу бойликлар қандай ўлчов бирликларида кўрсатилганидан қатъи назар, кўрсатилади.

Рўйхатларнинг барча нусхаларида хатоларни тузатиш нотўғри ёзувлар устига чизиш ва чизилганлари устига тўғри ёзувларни қўйиш йўли билан амалга оширилиши керак. Тузатишлар таъкидланиши ва инвентаризация комиссиясининг барча аъзолари ва моддий жавобгар шахслар томонидан имзоланиши керак.

Инвентаризация рўйхатларида тўлдирилмаган сатрларни қолдиришга йўл қўйилмайди. Рўйхатларнинг охириги varaқларида тўлдирилмаган сатрлар устига чизиб қўйилади.

Моддий жавобгар шахслар инвентаризациядан сўнг инвентаризация рўйхатларида хатоларни аниқлаган тақдирда улар дарҳол (омбор, омборхона, шуъба ва ҳоказолар очилгунига қадар) буни ишчи инвентаризация комиссиясига маълум қилишлари шарт. Моддий жавобгар шахсларнинг камомад ёки ортиқча чиқиш товар-моддий бойликлар номидаги хато, ўтказиб юбориш, янглишиш ва ҳоказолар туфайли юз бергани хусусидаги тушунтиришлари омбор, омборхона, шуъба очилгунига қадар қабул қилинади. Ишчи инвентаризация комиссияси кўрсатилган фактларни текширишни амалга оширади ва улар тасдиқланган тақдирда аниқланган хатоларни белгиланган тартибда тузатади.

Хўжалик юритувчи субъектлар раҳбарлари товар-моддий бойликлар ва пул маблағларининг тўғри ҳамда ўз вақтида ўтказилиши ва уларнинг кутилмаганда ўтказилишини таъминлаш учун жавобгардир. Улар бойликларнинг ҳақиқатда мавжудлигини қисқа муддатларда тўлиқ ва аниқ текширишни таъминлайдиган шароитларни яратиб беришлари шарт.

Бош бухгалтер тегишли бўлинмалар ва хизматлар раҳбарлари билан биргаликда инвентаризация ўтказишнинг белгиланган қоидаларига риоя этилишини синчиклаб назорат қилишга мажбур.

Инвентаризация тугаганидан сўнг инвентаризация тўғри ўтказилганини назорат тариқасида текширишлар ўтказилиши мумкин. Уларни инвентаризация комиссиялари аъзолари ва моддий жавобгар шахслар иштирокида албатта инвентаризация ўтказилган омбор, омборхона, шуъба ва ҳоказолар очилишига қадар ўтказиш керак. Инвентаризациялар тўғри ўтказилганини назорат тариқасида текшириш натижалари далолатнома билан расмийлаштирилади ва инвентаризация тўғри ўтказилганлигини назорат тариқасида текширишларни ҳисобга олиш дафтаридида рўйхатга олинади.

3. ИНВЕНТАРИЗАЦИЯ НАТИЖАЛАРИНИ АНИҚЛАШ, РАСМИЙЛАШТИРИШ ВА ҲИСОБДА АКС ЭТТИРИШ ТАРТИБИ

Инвентаризациянинг натижасида ҳисоб маълумотларидан четланишлар аниқланиши мумкин. Бундай четланишлар бўлиб камомад ва ортиқчалар ҳисобланади.

Камомад деганда, инвентаризациядан ўтказилган мулк ва мажбуриятлар ҳақиқий ҳолатининг ҳисоб маълумотларидан кам чиқиши тушунилади.

Ортикча деганда, инвентаризациядан ўтказилган мулк ва мажбуриятлар ҳақиқий ҳолатининг ҳисоб маълумотларидан кўп чиқиши тушунилади.

Инвентаризацияда мулк ва мажбуриятларнинг кам ёки кўп чиққанлиги инвентаризация рўйхатига киритилган мол-мулклар ва мажбуриятлар суммаларини ҳисоб маълумотлари билан таққослаш йўли билан аниқланади. Бунинг учун бухгалтерияда махсус «Таққослаш қайдномаси (Сличительная ведомость)» тузилади.

Инвентаризацияда аниқланган камомадлар ҳисоби махсус 5910 «Камомадлар ва бойликларга етказилган заралардан йўқотишлар» счётида олиб борилади. Камомадлар аниқланганда ушбу 5910 сёт дебетланади ва кам чиққан товар моддий бойликни ифодаловчи мос сёт кредитланади, яъни:

Дебет 5910	Кредит 0100, 0400, 1000, 2010, 2810,
	2910, 5010

Аниқланган камомадларнинг белгиланган меъёрлардаги миқдори табиий камайиш ва йўқотишлар сифатида тан олинади ҳамда улар корхона харажатларига олиб борилади. Камомадларнинг меъёрдаги миқдорини ҳисобдан чиқарилишига қуйидагича ёзув қилинади:

Дебет	Кредит
2010,2310,2510,9430	5910

Аниқланган камомадларнинг белгиланган меъёрлардаи н ташқариси моддий жавобгар шахслардан қонун доирасида ундирилиб олинади. Бунга ҳисобда қуйидага ёзув қилинади:

Дебет	Кредит
4730	5910

Инвентаризацияжа аниқланган ортикчалар корхонанинг даромадига олинади. Бунда ҳисобда қуйидага ёзув қилинади:

Дебет	Кредит
0100, 0400, 1000, 2010, 2810, 2910, 5010	9390

6 МАЪРУЗА. БУХГАЛТЕРИЯ ХИСОБИНИНГ РЕГИСТРЛАРИ ВА ШАКЛЛАРИ

Маъруза режаси:

1. Ҳисоб регистрлари тушунчаси
2. Ҳисоб регистрларининг таснифи ва тавсифи
3. Ҳисоб регистрларини юритиш ва тўлғазиш тартиби;

4. Ҳисоб регистрларидаги хатоликлар ва уларни тузатиш усуллари.
5. Бухгалтерия ҳисоби шакллари.

1. ҲИСОБ РЕГИСТРЛАРИ ТУШУНЧАСИ

Корхонада ҳисоб маълумотларини йиғиш, қайд этиш ва жамлаш ҳисоб сиёсатида акс эттирилган регистрлар ёрдамида амалга оширилади.

Ҳисоб регистрлари – бу бухгалтерия ҳисоби маълумотларини қайд этиш, гуруҳлаш ва жамлашда ишлатиладиган ахборот ташувчилардир.

Юқоридаги таърифдан кўриниб турибдики, ҳисоб регистрлари қуйидаги вазифаларни бажаради:

1. Юз берган хўжалик операциялари, уларни тасдиқловчи ҳужжатларни қайд этиш (регистрация қилиш);

2. Бошланғич маълумотларни активлар, хусусий капитал, мажбуриятлар, даромад, харажат, фойда ва зарарлар счётлари кесимларида қайд этиш, гуруҳлаш ва жамлаш;

3. Оралиқ маълумотларни активлар, хусусий капитал, мажбуриятлар, даромад, харажат, фойда ва зарарлар счётлари кесимларида қайд этиш, гуруҳлаш ва жамлаш;

4. Йиғма маълумотларни активлар, хусусий капитал, мажбуриятлар, даромад, харажат, фойда ва зарарлар счётлари кесимларида қайд этиш, гуруҳлаш ва жамлаш.

2. ҲИСОБ РЕГИСТРЛАРИНИНГ ТАСНИФИ ВА ТАВСИФИ

Амалиётда бухгалтерия ҳисоби маълумотларини қайд этиш, гуруҳлаш ва жамлашда қўлланилаётган ахборот ташувчиларни номи, шакли, мақсади, юритилиш тартиби ва бошқа жиҳатларига қараб ҳар хил турларга ажратиш мумкин.

Номланишига кўра ҳисоб регистрлари қуйидагиларга бўлинади:

1. Китоблар
2. Журнал-ордерлар
3. Қайдномалар
4. Мемориал-ордерлар
5. Карточкалар
6. Машинограммалар

1. Китоблар – булар хўжалик операцияларини қайд этиш учун мўлжалланган ҳисоб варақаларини ўз ичига олган, муқоваланган ва тикилган ҳисоб регистрлари. Уларга мисол этиб Касса китобини, Бош китобни, иш ҳақи ҳақи китобини, асосий воситалар ҳисоби китобини, келиб тушган юкларни қайд этиш китобини ва бошқаларни келтириш мумкин. Ушбу ҳисоб регистрларининг афсаллиги шундаки, улар у ёки бу маълумотларни бир неча ҳисобот даври учун ўзида

мужассамлаштиради, бу маълумотларни йўқолиб кетмаслигига, яхши сақланишига имкон беради. Шу билан бирга улар фақат қўлда юритишга мўлжалланган, замонавий компьютерларнинг имконларидан бу китобларни айнан шу кўринишида учун фойдаланиб бўлмайди.

Бухгалтерия ҳисобида қўлланиладиган китоблар ичида муҳим ролни Бош китоб ўйнайди. Ушбу китоб ҳисобот йилининг бошида очилади, унда ҳар бир счетга алоҳида варақ ажратилади. Китобга ёзувлар ойма-ой уларга ажратилган қаторларда кўрсатилади. Бош китобда счетларнинг дебет томони ёзувлари барча корреспонденцияланадиган кредит счетлар бўйича акс эттирилади, кредит томони ёзувлари жамланган ҳолда кўрсатилади.

2.Журнал-ордерлар – бу маълумотларни счетларнинг кредити бўйича гуруҳланган ҳолда қайд этишга мўлжалланган регистрлар. Айнан журнал-ордерлар Бош китобнинг кредитида жамланган ҳолда кўрсатилган маълумотларни барча корреспонденцияланадиган дебет счетлар бўйича акс эттиради, яъни журнал-ордерлар Бош китобнинг тўлдирувчиси, давоми ҳисобланади. Ўзбекистон Республикасида бухгалтерия ҳисоби счетлари бўйича турли журнал –ордерларни юритиш кўзда тутилган, масалан 50 «Касса» счёти бўйича №1, 51 «Ҳисоб-китоб счёти» бўйича № 2, 60 «Таъминотчилар ва пудратчилар билан ҳисоб-китоблар» счёти бўйича № 6, шунингдек бошқа счетлар бўйича бошқа журнал-ордерлар юритилади. Журнал-ордерлар бухгалтерия ҳисобини журнал-ордер шаклининг асосини ташкил этади.

3.Қайдномалар –бу счетларнинг дебети бўйича аналитик ҳисобни олиб боришга мўлжалланган регистрлар. Қайдномалар ҳам турли счётлар бўйича ҳар хил шакл ва мазмунда юритилади.

4.Мемориал-ордерлар - бу маълумотларни бир вақтнинг ўзида счетларнинг ҳам дебети, ҳам кредити бўйича гуруҳланган ҳолда қайд этишга мўлжалланган регистрлар. Ушбу регистрлар бухгалтерия ҳисобини мемориал-ордер шаклининг асосини ташкил этади.

5.Карточкалар - булар хўжалик операцияларини қайд этиш учун мўлжалланган ва алоҳида ҳисоб варақалари сифатида қалин қоғозга ёки картон қоғозга типографик усулда маълум шаклда тайёрланган регистрлар. Уларга мисол этиб омбор ҳисоби карточкасини, ходимнинг шахсий счёти карточкасини, автомобиллар иши ҳисоби карточкасини ва бошқаларни келтириш мумкин.

6.Машинограммалар - булар замонавий компьютерларда тегишли алгоритмлар ва дастурлар асосида шаклланган аналитик ва синтетик ҳисоб, шунингдек молиявий ҳисобот регистрлари. Машинограммалар бухгалтерияҳисобининг компьютерлаштирилган шаклини асосини ташкил этади.

Мақсадига кўра бухгалтерия ҳисобида қўлланиладиган барча ҳисоб регистрлари қуйидагиларга бўлинади:

1. Аналитик ҳисоб регистрлари – бу счётлар бўйича юритиладиган қайд этиш китоб ва журналлари, журнал-ордерлар.
2. Синтетик ҳисоб регистрлари – бу йиғма журнал-ордерлар ва бош китоб.
3. Йиғма ҳисоб регистрлари – бу молиявий ҳисобот шакллари.

3. ҲИСОБ РЕГИСТРАНИНИ ЮРИТИШ ВА ТЎЛҒАЗИШ ТАРТИБИ

Ҳисоб регистрларини юритиш ва тўлғазиш ўз тартибига эга. Бу тартиблар қуйидагилардан иборат.

Дастлаб, аналитик ҳисоб регистрлари – қайд этиш китоб ва журналлари, журнал-ордерлар юритилади. Улар ҳар ойда очилади ва ёпилади.

Кейин синтетик ҳисоб регистрлари – Бош китоб юритилади.

Бош китоб маълумотлари ҳар ойда оборот ведомости тузишга асос бўлади.

Оборот ведомости асосида жамлама регистрлари – йиғма ҳисобот шакллари тўлғазилади.

4. ҲИСОБ РЕГИСТРАРИДАГИ ХАТОЛИКЛАР ВА УЛАРНИ ТУЗАТИШ УСУЛЛАРИ

Бухгалтерия ҳисоби регистрларида турли сабабларга кўра ҳар хил хатоликларга йўл қўйилиши мумкин. Бу хатоликлар ёзувлардаги грамматик, орфографик, ҳисоб-китоблар қилишдаги арифметик ва бошқа хатоликлардан иборат бўлади.

Юқоридаги хатоликларни тузатишда бухгалтерия ҳисобида қуйидаги усуллар қўлланилади: (1) корректура усули; (2) сторно ёки “қизил ёзув” усули; (3) қўшимча ёзув (ўтказма) усули

Корректура усули

Ушбу усулда ёзувлардаги грамматик, орфографик, ҳисоб-китоблар қилишдаги арифметик ва бошқа хатоликлар устидан бир чизик тортилади. Шундан сўнг усти, ёни қисмига тўғри ёзув қилинади. Ёзувни тўғриланганлиги «Тузатишга ишонилсин» ёзи билан тасдиқланиб, имзоланади. Бу усулдан ҳисоб регистрлари маълумотлари жамланмагунча фойдаланилади.

Мисол: счётда 1800000 сўмлик операция 1500000 сўм бўлиб ўтган.

Тузатишгача ҳолат		Тузатишдан кейинги ҳолат	
Дт	Кт	Кт	Дт
1010 «Материаллар»		1010	
«Материаллар»			
С1 – 500000		С1 - 500000	
1) 2500000	2) 1500000	1) 2500000	2)
1500000	1800000		
3) 5000000	4) 2000000	3) 5000000	4)
2000000			
Об. 7500000	Об. 3500000	Об. 7500000	
Об.3500000	3800000		
С2 – 4500000		С2 - 4500000	
		4200000	

Сторно ёки “қизил ёзув” усули

Ушбу усул регистрларда сумма ортиғи билан кўрсатилганда ва улар жами маълумотлардан жой олганда қўлланилади. Бу хатоликлар кейинги ҳисобот даврларида тўғриланади. Бунинг учун суммаси берилган ёзув (ўтказма) қайтарилади, фақат фарқ сумма қизил ёзув билан ёки минус ишораси билан кўрсатилади. Қизил ёзув умумий суммадан айиришни билдиради. Тузатиш махсус маълумотномаси билан расмийлаштирилади ва тасдиқланади.

Мисол: счётада 1300000 сўмлик операция 1500000 сўм бўлиб ўтган.

Тузатишгача ҳолат		Тузатишдан кейинги ҳолат	
Дт	Кт	Кт	Дт
1010 «Материаллар»		1010	
«Материаллар»			
С1 – 500000		С1 - 500000	
1) 2500000	2) 1500000	1) 2500000	2)
1500000			
3) 5000000	4) 2000000	3) 5000000	4)
2000000			
			5) -
200000			

Об. 7500000	Об. 3500000
3300000	

С2 – 4500000

Об. 7500000	Об.
--------------------	------------

С2 - 4700000

Қўшимча ёзув (ўтказма) усули

Ушбу усул регистрларда сумма камқилиб кўрсатилганда ва улар жами маълумотлардан жой олганда қўлланилади. Бу хатоликлар кейинги ҳисобот даврларида тўғриланади. Бунинг учун суммаси берилган ёзув (ўтказма) қайтарилади, фақат фарқ суммага. Қўшимча ёзув умумий сумма устига қўшилади. Тузатиш махсус маълумотномаси билан расмийлаштирилади ва тасдиқланади.

Мисол: счётада 1800000 сўмлик операция 1500000 сўм бўлиб ўтган.

Тузатишгача ҳолат

Дт
Кт

1010 «Материаллар»	
«Материаллар»	

С1 – 500000

1) 2500000

1500000

3) 5000000

2000000

300000

2) 1500000

4) 2000000

Тузатишдан кейинги ҳолат

Кт

Дт

1010

С1 - 500000

1) 2500000

2)

3) 5000000

4)

5)

Об. 7500000	Об. 3500000
3800000	

С2 – 4500000

Об. 7500000	Об.
--------------------	------------

Об.

С2 - 4200000

1.БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ ШАКЛЛАРИ ВА УЛАРДА ҲИСОБНИ ЮРИТИШ ТЕХНИКАСИ ТЎҒРИСИДА ТУШУНЧА

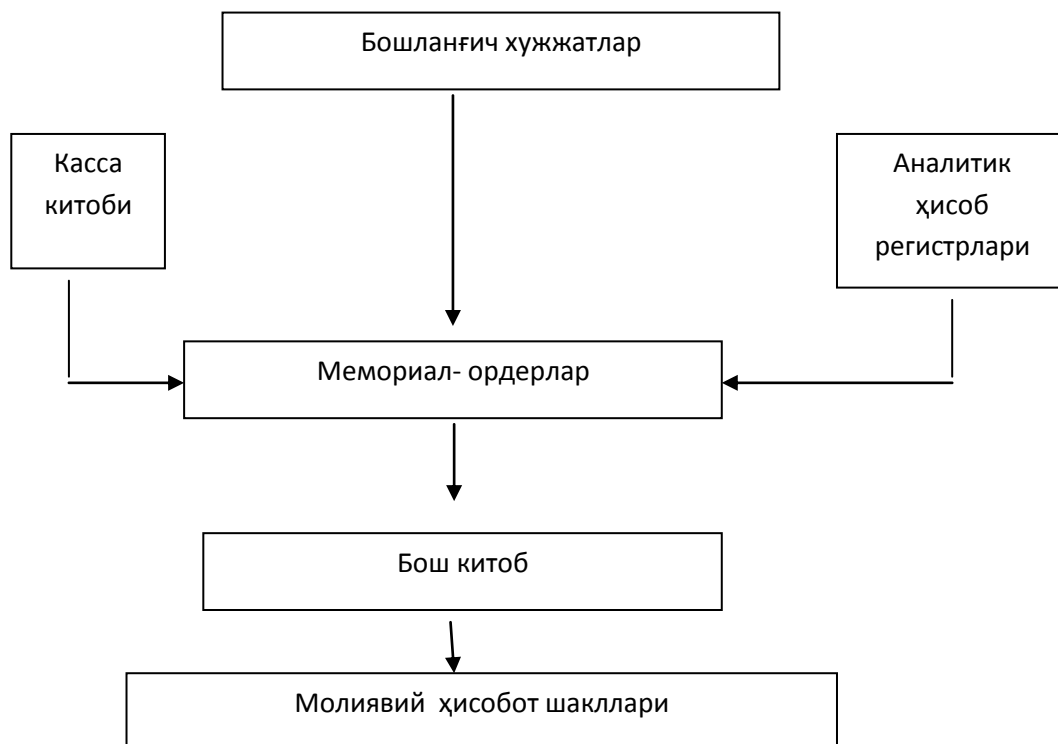
Ҳисоб шакли – бу бухгалтерия ҳисоби маълумотларини қайд этиш, гуруҳлаш ва йиғишда қўлланиладиган регистрларнинг тизимли мажмуаси.

Бухгалтерия ҳисоби амалиётида унинг **журнал - ордер, мемориал-ордер, китоб-журнал, бош журнал, компьютерлаштирилган, ихчамлаштирилган шакллари** мавжуд ва улар иқтисодиётнинг турли тармоқ ва соҳаларида қўлланилиб келинмоқда.

Бухгалтерия ҳисоби цикли қайси ҳисоб шаклидан қатъий назар ўз ичига қуйидаги муолажаларни (процедураларни) олади:

1. Счётларни очиш.
2. Юз берган операцияларни ҳужжатлаштириш ва қайд этиш.
3. Юз берган операцияларни счётларга ўтказиш (яъни счётларга ёзиш).
4. Счётларни ёпиш.
5. Дастлабки балансни тузиш (синов балансини тузиш).
6. Тузатиш ёзувларини киритиш (зарур ҳолларда)
7. Тузатиш ёзувларини эътиборга олган ҳолда тузатилган синов балансини тузиш.
8. «Фойда ва зарарлар тўғрисида ҳисобот» ни тузиш.
9. Яқуний балансни тузиш.

2. БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИНИ МЕМОРИАЛ-ОРДЕР ШАКЛДА ЮРИТИШ

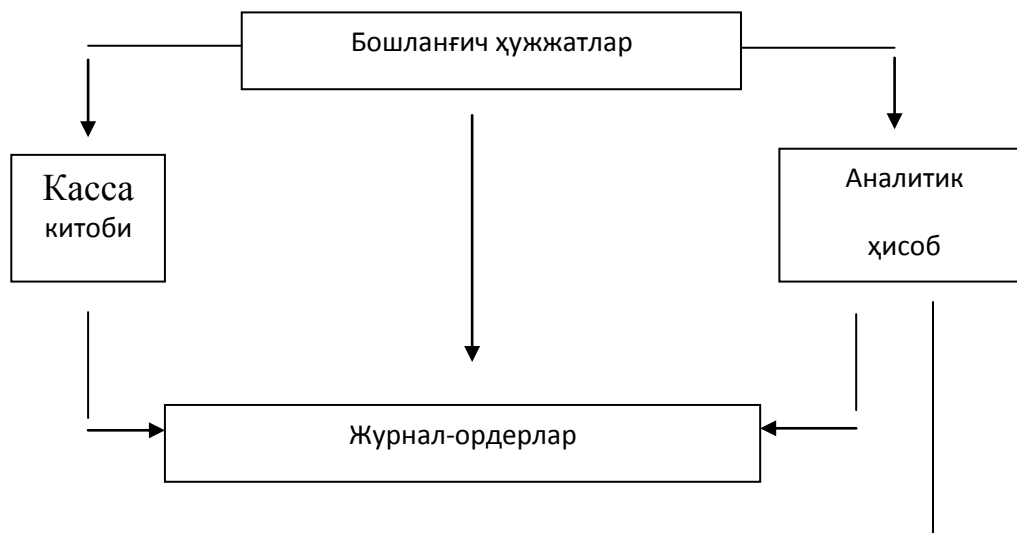
Бухгалтерия ҳисобининг ушбу шакли негизда, кўриниб турибдики, мемориал-ордерлар ётади. Мемориал-ордерлар бухгалтерия ҳисобининг ҳар бир счёти бўйича қуйидаги шаклда юритилади:

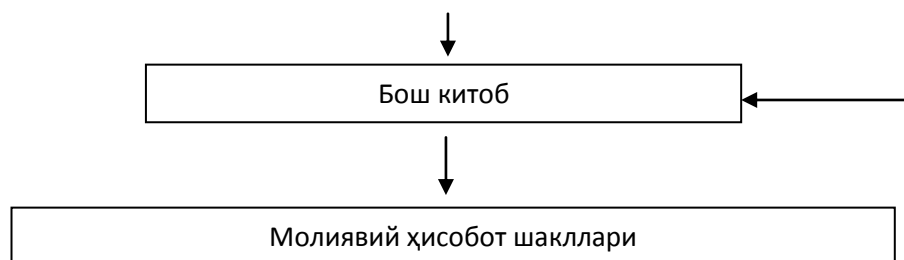
Мемориал-ордер № _____
_____ 20__ й.

Операциянинг мазмуни	Дебет	Кредит	Сумма
Бош қолдиқ			
Жами дебет бўйича			
Жами кредит бўйича			
Охирги қолдиқ			

Мемориал-ордерларга ёзувлар касса китоби, бошқа аналитик ҳисоб регистрлари ва бошланғич ҳужжатлар асосида ўтказилади. Мемориал-ордерларнинг йиғма маълумотлари Бош китобга ўтказилади. Бош китоб маълумотлари асосида молиявий ҳисоботнинг тегишли шакллари тўлғазилади.

3.БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИНИ ЖУРНАЛ-ОРДЕР ШАКЛДА ЮРИТИШ

Бухгалтерия ҳисобининг ушбу шакли негизида, кўриниб турибдики, журнал-ордерлар ҳамда ёрдамчи ва ишлов қайдномалари ётади.

Бухгалтерия ҳисобининг журнал-ордер шаклида ҳар бир счёт ёки бир нечта счётлар бўйича алоҳида журнал-ордерлар юритилади. Барча счётларнинг дебити бўйича ёрдамчи ва ишлов қайдномалари, кредит томони бўйича эса «Журнал-ордер»лар тузилади. Бухгалтерия ҳисобини журнал-ордер шаклида қўлланиладиган журнал-ордерлар ҳамда қайдномалар рўйхати қуйидаги жадвалларда келтирилган.

Бухгалтерия ҳисоби журнал-ордер шаклида қўлланиладиган журнал-ордерлар

Шакл т/р	Қайси счётларнинг кредити бўйича
1	5000 «Кассадаги пул маблағларини ҳисобга олувчи счётлар»
2	5100 «Ҳисоб-китоб счётидаги пул маблағларини ҳисобга олувчи счётлар» 5200 «Чет Эл валютасидаги пул маблағларини ҳисобга олувчи счётлар»
3	5500 «Банкдаги махсус счётлардаги пул маблағларини ҳисобга олувчи счётлар»
4	6800 «Қисқа муддатли кредитлар ва қарзларни ҳисобга олувчи счётлар» 7800 «Узоқ муддатли кредитлар ва қарзларни ҳисобга олувчи счётлар»
6	6000 «Мол етказиб берувчи ва пудратчиларга тўланадиган счётлар»
7	6970 «Ҳисобдор шахсларга бўлган қарзлар»
8	6100 «Ажратилган бўлинмалар, шўъба ва қарам хўжалик жамиятларига тўланадиган счётлар» 6300 «Олинган бўнақларни ҳисобга олувчи счётлар» 6400 «Бюджетга тўловлар бўйича қарзлар (турлари бўйича) 6600 «Таъсисчиларга бўлган қарзни ҳисобга олувчи қарзлар» 6900 «Турли кредиторларга бўлган қарзларни ҳисобга олувчи счётлар»
10	1000 «Материалларни ҳисобга олувчи счётлар» 2000 «Асосий ишлаб чиқаришни ҳисобга олувчи счётлар» 2300 «Ёрдамчи ишлаб чиқаришни ҳисобга олувчи счётлар» 2500 «Умумишлаб чиқариш харажатларини ҳисобга олувчи счётлар» 2600 «Ишлаб чиқаришдаги яроқсизликларни ҳисобга олувчи счётлар» 2700 «Хизмат кўрсатувчи хўжаликларни ҳисобга олувчи счётлар» 3100 «Келгуси давр харажатларини ҳисобга олувчи счётлар» 3200 «Кечиктирилган харажатларни ҳисобга олувчи счётлар» 6500 «Суғурта ва мақсадли давлат жамғармаларига тўловлар бўйича

	қарзни ҳисобга олувчи счётлар» 6700 «Меҳнат ҳақи бўйича ходим билан ҳисоблашишларни ҳисобга олувчи Счётлар»
11	9030 «Ишлар бажаришдан ва хизматлар кўрсатишдан даромадлар 9200 «Асосий воситалар ва бошқа активларнинг чиқиб кетишини ҳисобга олувчи счётлар» 9300 «Асосий фаолиятнинг бошқа даромадларини ҳисобга олувчи счётлар» 9410 «Сотиш харажатлари» 9420 «Бошқарув харажатлари» 9430 «Бошқа операцион харажатлар»
12	8300 «Устав капиталини ҳисобга олувчи счётлар» 8400 «Кўшилган капитални ҳисобга олувчи счётлар» 8500 «Резерв капиталини ҳисобга олувчи счётлар» 8700 «Тақсимланмаган фойда (қопланмаган зарар)ни ҳисобга олувчи счётлар 8800 «Мақсадли тушумларни ҳисобга олувчи счётлар» 8900 «Келгуси харажатлар ва тўловлар резервларини ҳисобга олувчи счётлар»
13	0100 «Асосий воситаларни ҳисобга олувчи счётлар» 0200 «Асосий воситалар эскиришини ҳисобга олувчи счётлар» 0400 «Номоддий активларни ҳисобга олувчи счётлар» 0500 «Номоддий активларни эскиришини ҳисобга олувчи счётлар»
15	6200 «Кечиктирилган мажбуриятлар (даромадлар)ни ҳисобга олувчи счётлар» 9800 «Солиқлар ва йиғимларни тўлаш учун фойдани ишлатилишини ҳисобга олувчи счётлар» 9900 «Якуний молиявий натижани ҳисобга олувчи счётлар»
16	0700 «Ўрнатилмаган асбоб-ускуналарни ҳисобга олувчи счётлар» 0810 «Капитал қуйилмаларни ҳисобга олувчи счётлар»

**Бухгалтерия ҳисоби журнал-ордер шаклида қўлланиладиган
ёрдამчи ва ишлов қайдномалари**

Шакл тартиб рақами	Шакл номи	Қайси счётларнинг дебити бўйича
1	Қайднома	5000 «Кассадаги пул маблағларини ҳисобга олувчи счётлар»
2	Қайднома	5100 «Ҳисоб-китоб счётидаги пул маблағларини ҳисобга олувчи Счётлар»
5	Қайднома	Олинадиган счётлар тўғрисида таҳлилий маълумотнома

1-сон қайднома
200__ йил _____

ой бошига

ҚОЛДИҚ

№	Сана	Операция мазмуни	Кредит счётлардан 5010 счёт дебетига:				5010 «Касса» дебети бўйича
			5110				
1	2	3	4	5	6	7	12

ой охирига қолдиқ

Тўлдирилган сана « » _____ 20__ й.

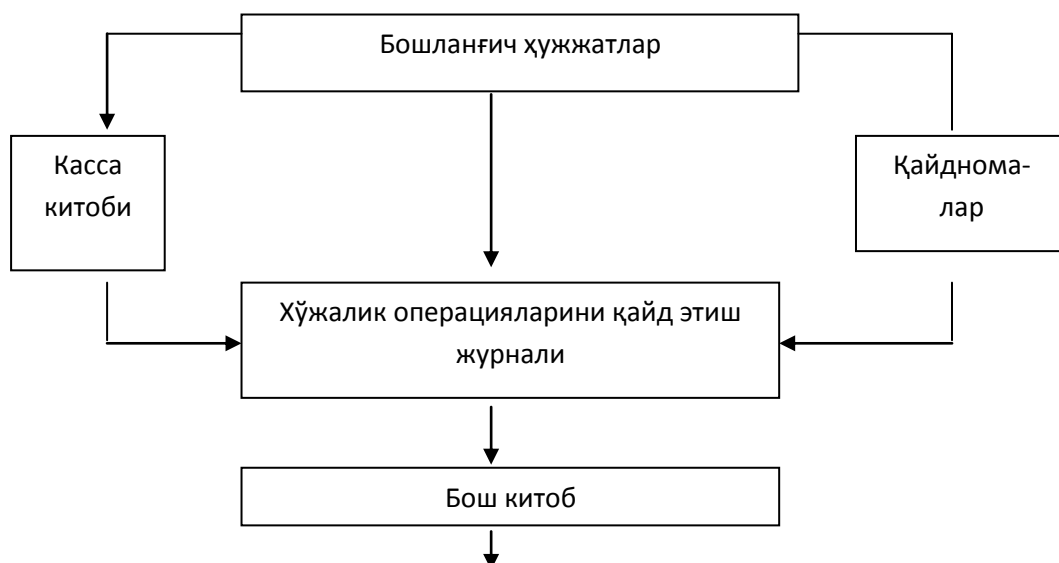
Бажарувчи _____ Бош _____ ҳисобчи _____

Имзо

Имзо

Журнал-ордер шаклида тегишли журнал-ордерларга ёзувлар касса китоби, бошқа аналитик ҳисоб регистрлари ва бошланғич ҳужжатлар асосида ўтказилади. Қайдномалар ва журнал-ордерларнинг йиғма маълумотлари Бош китобга ўтказилади. Бунда Бош китобда счётнинг дебетигаги ёзувлар счётлар корреспонденцияси кесимида, кредитида эса умумий суммада ойма-ой кўрсатилади. Ушбу шаклда ҳам Бош китоб маълумотлари асосида молиявий ҳисоботнинг тегишли шакллари тўлғазилади.

4. БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИНИ ИХЧАМЛАШТИРИЛГАН ШАКЛДА ЮРИТИШ

Молиявий ҳисобот шакллари

Бухгалтерия ҳисобининг ушбу шакли негизда, кўриниб турибдики, хўжалик операцияларини қайд этиш журнали ёки журналлари ётади. Республикаимизнинг 20-сон БҲМС «Кичик тадбиркорлик субъектлари томонидан ҳисобни юритиш ва ҳисоботни тузишнинг ихчамлаштирилган тартиби»га мувофиқ ушбу шаклда бухгалтерия ҳисобини юритишда қўлланиладиган регистрлар белгиланган.

Бухгалтерия ҳисобининг ихчамлаштирилган шаклида ҳисобот даври давомида юз берган барча операциялар махсус «Хўжалик операцияларини қайд этиш журнали»да қайд этилади. Ушбу журнал барча сётлар бўйича қуйидаги кўринишда юритилади.

Хўжалик операцияларини қайд этиш журнали

№	Хужжат		Операция мазмуни	Сётлар корреспонденцияси		Сумма
	№	Сана		Дебет	Кредит	
Жами сумма						

Ихчамлаштирилган шаклда хўжалик операцияларини қайд этиш китобида акс эттирилган ёзувлар асосида Бош китоб юритилади, охиригиси асосида эса молиявий ҳисоботнинг тегишли шакллари тўлғазилади.

5.БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИНИ КОМПЬЮТЕРЛИ ШАКЛДА ЮРИТИШ

Аналитик ҳисоб
машино-
граммалари

Синтетик ҳисоб
машинограммалари

Молиявий ҳисобот
шакллари

Бухгалтерия ҳисобининг ушбу шакли негизида, кўришиб турибдики, компьютер хотирасида ягона маълумотлар базасини яратиш ётади. Ушбу маълумотлар базаси бухгалтерлар томонидан юз берган операцияларга гувоҳлик берувчи бошланғич ҳужжатлар маълумотларини компьютерга киритиш орқали шакллантирилади. Ягона маълумотлар базаси асосида бухгалтерия ҳисобининг барча счётлари бўйича синтетик ва аналитик ҳисоб регистрлари машинограммалар кўринишида босмадан чиқади. Компьютерга киритилган дастурга асосан синтетик ва аналитик ҳисоб регистрлари журнал-ордерлар ёки мемориал-ордерлар кўринишларида ҳамда Бош китоб ва молиявий ҳисоботнинг тасдиқланган шаклларида олинади. Ҳозирги пайтда республикамизда бухгалтерия ҳисобининг компьютерлаштирилган шакли «1 С:Бухгалтери», «АКА», «БЭМ» дастурлари асосида қўлланиб келинмоқда.

7 МАЪРУЗА. ПУЛ МАБЛАҒЛАРИ ВА ВАЛЮТА ОПЕРАЦИЯЛАРИ ХИСОБИ

Маъруза режаси

- 1. Пул маблағларининг турлари, моҳияти ва улар ҳисобининг вазифалари*
- 2. Кассадаги пул маблағларининг ҳисоби*
- 3. Ҳисоб-китоб счётидаги пул маблағларининг ҳисоби*

1. Пул маблағларининг турлари, моҳияти ва улар ҳисобининг вазифалари

Корхоналар хўжалик фаолиятида иштирок этувчи активлар ичида жуда катта ролни пул маблағлари ўйнайди.

Пул маблағлари деганда ўта тез ликвидлик характериға эға бўлган, барча муносабатларда умумий эквивалент ролини ўйнайдиган, давлат томонидан қоғозли ва металл кўринишда маълум қийматларда чиқариладиган махсус товар тушунилади. Пулнинг жамиятдаги ўрни у томонидан бажариладиган қиймат ўлчови, тўлов воситаси, муомала воситаси ва жамғариш воситаси каби функцияларида ёрқин намоён бўлади.

Бухгалтерия ҳисобида пул маблағларини асосан иккита белгисига қараб, яъни кўриниши ва турган жойига қараб, гуруҳлаш ва акс эттириш кенг қўлланилади.

Кўринишиға кўра пул маблағлари иккиға бўлинади:

• **Миллий валютадаги пул маблағлари** – бу давлат томонидан метал ва қоғозларда қиймати ифодаланган, муомала, айирбошлаш, баҳолашда умумий эквивалент ролини бажарарувчи махсус банк белгилари. Пул белгилари бўлиб бизнинг мамалакатимизда сўм ва тийинлар ҳисобланади.

• **Чет эл мамлакатлари пул маблағлари** – бу ўзға давлатларнинг метал ва қоғозларда қиймати ифодаланган, муомала, айирбошлаш, баҳолашда умумий эквивалент ролини бажарарувчи махсус банк белгилари. Уларға АҚШ доллари, Англия фунт стерлинги, ЕВРО ва

бошқалар мамлакатларнинг миллий валюталари киради. Чет элмамлакатлари валюталаридан ўзаро ҳисоб-китобларда фойдаланиш давлатлараро келишувларга асосан амалга оширилади.

Турган жойига қараб пул маблағлари қуйидаги гуруҳларга бўлинади:

- **Кассадаги пул маблағлари** – бу корхонанинг кунлик эҳтиёжлари учун зарур бўлган, турли мақсадлар ва манбалардан келиб тушган, белгиланган муддатлар ва миқдорларгача сақланадиган кассадаги пул маблағлари. Кассада сақланиши мумкин бўлган пул маблағларининг энг кичик миқдори касса лимити деб аталади ва у корхона томонидан аниқланиб, хизмат қилувчи банк билан тузилган шартномада кўрсатилади.

- **Йўлдаги пул маблағлари** – бу корхона кассасидан банкга турли йўллар билан топширилган, масалан инкассаторлар орқали, алоқа бўлими орқали, банкнинг кечки кассалари орқали, лекинда ойнинг охирида ҳали ҳисоб-китоб счётига кирим қилинганлиги банк кўчирмаси билан тасдиқланмаган пул маблағлари. Пул маблағлари ҳисоб-китоб счётига кирим қилинган кундан бошлаб улар йўлдаги пул маблағлари гуруҳидан чиқарилади.

- **Банкдаги пул маблағлари** – бу корхонанинг хизмат қилувчи банкларда очилган депозит счётларида сақланаётган пул маблағлари. Корхона битта асосий, ҳоҳлаганча махсус депозит счётларни хизмат қилувчи банкларда очиши ва уларда ўз пул маблағларини сақлаши мумкин. Чет эл валютаси билан муомаларга эга бўлган корхоналар хизмат қилувчи банкларда битта асосий ва ҳоҳлаганча махсус валюта счётларини, масалан, конвертация учун, консигнацион товарлар учун ва бошқа мақсадлар учун, очишлари мумкин.

Пул маблағлари бўйича бухгалтерия ҳисобининг асосий вазифалари бўлиб қуйидагилар ҳисобланади:

- Пул маблағлари ҳолати ва ҳаракати устидан доимий назоратни олиб бориш;

- Пул маблағларини кассадан ўз вақтида банкга топширишни назорат қилиш;

- Кассада пул маблағларининг белгиланган минимал миқдоридан кўп миқдоридаги пул маблағларини туриб қолишига йўл қўйилмасликни назорат қилиш;

- Пул маблағларидан мақсадли фойдаланишни назорат қилиш;

- Пул маблағлари ҳаракатини ўз вақтида ва тўғри тегишли ҳужжатлар билан расмийлаштириш;

- Пул маблағлари бўйича моддий жавобгарликни ўрнатиш, моддий жавобгар шахсларнинг фаолиятини доимий назорат қилиб бориш;

- Пул маблағларини бутлигини, талан-тарож бўлиб кетмаслигини доимий назорат қилиш, бунинг учун уларни қонунда белгиланган муддатларда (хар ойда) инвентаризациясини ўтказиш ва бошқалар.

2.Кассадаги пул маблағларининг ҳисоби

Кассадаги пул маблағларининг ҳисоби Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан тасдиқланган ва Ўзбекистон Республикаси Адлия Вазирлиги томонидан 1998 йил 17 декабрда 565-тартиб рақами билан рўйхатга олинган «Юридик шахслар томонидан касса операцияларини ошириш Қоидалари»га ва уларга киритилган ўзгартиришлар ва қўшимчаларга мувофиқ олиб борилади. Ушбу меъёрий ҳужжатга асосан хўжалик юритувчи субъектлар касса хўжалигини ташкил этишлари лозим. Касса хўжалиги ўз ичига қуйидаги элементларни олади:

- Касса бўйича моддий жавобгар шахс, яъни кассир, у билан моддий жавобгарлик тўғрисида тузилган шартнома;

- Тегишли хавфсизлик воситалари билан таъминланган ва жиҳозланган касса хонаси. Ушбу хонанинг эшик ва дерезаларига темир панжаралар ўрнатилган бўлиши, ичида темир сейфлар, сигнализация ва ўт ўчириш анжомлари бўлиши зарур;

- Касса бўйича ҳужжатлар тизими, яъни касса китоби, кирим ва чиқим касса ордерлари, уларни қайд этиш журнали ва бошқалар.

Кассага пул маблағлари турли манбалардан келиб тушади, масалан банкдан, савдо шаҳобчаларидан, корхона ходимларидан ва бошқа манбалардан. Барча ҳолларда пул маблағлари кассага «Кирим касса ордери» ҳужжати асосида қабул қилинади. Ушбу барча корхоналар учун ягона шакл ва мазмунга эга бўлган ҳужжат бухгалтерияда тузилади, унга кирим ва чиқим касса ордерларини қайд этиш журнали бўйича тартиб рақами берилади. Кирим касса ордери чап ва ўнг томонларга бўлинади. Унинг чап томони кирим касса ордери деб аталиб, унда пул маблағларининг кимдан, қачон, нима мақсадда ва қанча миқдорда олинганлиги кўрсатилади. Ҳужжатнинг ўнг томони кирим касса ордерига квитанция деб аталади ва унда ҳам чап томондаги ёзувлар бир хил мазмунда акс эттирилади. Кирим касса ордери бош ҳисобчи ва пулни қабул қилиб олган кассир томонидан имзоланади. Ҳужжатнинг чап томони кассирда қолади, ўнг томони эса пулни топширган шахсга берилади.

Кассадан пул маблағлари турли мақсадларда чиқим қилинади, масалан иш ҳақи, нафақа, сафар харажатлари ва бошқа мақсадларда, шунингдек келиб тушган савдо тушуми ва бошқа мақсадларда олинган пуллар

банкдаги корхонанинг ҳисоб-китоб счётига топширилади. Барча ҳолларда пул маблағларининг кассир бўйнидан соқит этилиши «Чиқим касса ордери» ҳужжати билан расмийлаштирилади. Ушбу ҳужжат ҳам ҳамма корхоналар учун ягона шакл ва мазмунга эга. Унда қачон, кимга, нима учун, қанча миқдорда пул берилганлиги, олган шахснинг ҳақиқатда пулни қандай ҳужжат асосида олганлиги тўғрисида маълумотлар ёзилади. Чиқим касса ордери корхона раҳбари, бош ҳисобчи, кассир ва пулни олган шахс томонидан имзоланади. Ҳужжатлар сонини кўпайтириб юбормаслик учун кассада иш ҳақи, мукофат пуллари, нафақалар, сафар харажатлари ва бошқалар олдин кассада қайдномалар асосида берилиши, шундан сўнг уларнинг умумий суммасига битта чиқим касса ордери тузилиши мумкин. Бундай ҳолларда чиқим касса ордерларида ушбу қайдномаларнинг тартиб рақамлари, қайдномаларда эса – чиқим касса ордерининг тартиб рақами кўрсатилади. Барча чиқим касса ордерларига кирим ва чиқим касса ордерларини қайд этиш журнали бўйича тартиб рақамлари берилади.

Кирим ва чиқим касса ордерларида тузатишлар, бўяб ёзишлар, битта тартиб рақамини такрорланиши мумкин эмас.

Кирим ва чиқим касса ордерлари асосида кассир «Касса китоби»ни юритади. Ушбу китоб тикилган, номерланган, корхона раҳбари ва бош ҳисобчи томонидан имзоланган ва корхона муҳри билан тасдиқланган бўлиши лозим. Китобнинг ҳар бир варағи икки қисмдан иборат бўлиб, ўнг қисми чап қисмининг тагига букилади, улар ўртасига нусха ўтказувчи қоғоз қўйилади. Кассир китобнинг чап қисмига давр бошига кассадаги пул маблағларининг қолдиғини, кейинги қатордан бошлаб олдин кирим касса ордерлари бўйича қабул қилинган пул маблағларини, кейин эса чиқим касса ордерлари бўйича пул маблағларини чиқимини алоҳида устунчаларда кўрсатади. Барча кирим ва чиқим касса ордерлари ёзилгач, кирим ва чиқим суммалари жамланади. Китобнинг сўнгида кассир давр охирига кассада қолган пул маблағларининг қолдиғини, шу жумладан тарқатилмай қолинган иш ҳақи суммасини, ёзади. Касса китобининг ўнг томони йиртиб олинади ва ҳисобот сифатида барча кирим ва чиқим ҳужжатлари билан бирга имзоланиб бухгалтерияга топширилади. Кассирнинг ҳисоботи бухгалтер томонидан текшириб қабул қилинади, ҳисоботнинг охириги қисмида унга нечта кирим ва чиқим ҳужжатлари киритилганлиги ёзилади ва имзоланади. Касса китобида ҳам бошқа касса ҳужжатлари каби бўяб ёзишлар, тузатишлар мумкин эмас. Бузилган касса китобининг варақлари қайта ёзилади, бузилган варақлар китобда сақланиши керак.

Бухгалтерияга топширилган касса ҳисоботи ва унга илова қилинган бошланғич ҳужжатлар кассадаги пул маблағларининг синтетик ва аналитик ҳисоби регистрларини (1-сон журнал-ордер ва 1-сон қайдномани) юритишга асос бўлади.

Чет эл валютаси бўйича касса операциялари юз берган ҳолларда, уларга доир муомалалар алоҳида касса китобида қайд этилади.

Кассадаги пул маблағларининг синтетик ҳисобини юритиш учун 21-сон БҲМС да 5010 «Миллий валютадаги пул маблағлари» ва 5020 «Чет эл валютасидаги пул маблағлари» счётлар кўзда тутилган. Ушбу актив счётларнинг дебет тарафида пул маблағларининг қолдиқлари ва давр мабойнидаги киримлари, кредит тарафида эса уларнинг чиқимлари акс эттирилади. Ушбу счётлар бўйича асосий бухгалтерия ёзувлари қуйидагилардан иборат бўлади.

Тартиб рақами	Операциянинг мазмуни	Дебет счет	Кредит счет	Ёзувга асос бўлувчи ҳужжат
1.	Пул маблағларининг тушуми: -банкдаги ҳисоб-китоб счётидан -валюта счётидан -таъсисчилардан олинганда -ҳисобдор шахслардан олинганда -кредит олинганда -қарз олинганда - қайтарилмайдиган молиявий ёрдам -сотишдан олинганда -ходимлардан қарзни қопланиши -ортиқчалар эвазига -мақсадли маблағлар	5010- 5020	5110 5210 4610 4220- 4230 6810 6820 9380 9010- 9030 4730 9390 8810- 8890	Кирим Касса Ордери
2.	Пул маблағларини чиқими: -ҳисоб-китоб счётига топширилса -валюта счётига топширилса -кредит қайтарилса -қарз қайтарилса -иш ҳақи берилса -сафар харажатлари бўйича қарз берилса -хўжалик заруриятларига берилса -иш ҳақи ҳисобидан аванс берилса -сафар харажатлари учун аванс -нафақа берилса -келгуси давр учун сарфланса -инкассаторларга топширилса -камомад чиқса	5110 5210 6810 6820 6710- 6720 6970 9420 4210 4220 6520 3110- 3190 5710 4730	5010- 5020	Чиқим касса ордери

Кассада турли пулли эквивалентлар (маркалар, билетлар, йўлланмалар ва бошқалар) сақланиши мумкин. Бундай пулли эквивалентларнинг ҳисоби махсус 5610 «Пулли эквивалентлар» счётида ҳисобга олинади.

3. Ҳисоб-китоб счётидаги пул маблағларининг ҳисоби

Корхоналарнинг бўш турган пул маблағлари банкда очилган ҳисоб-китоб счётида сақланади. Ҳисоб- китоб счёти корхона ташкил этилган вақтда танлаб олинган банк муассасаларидан бирида очилади. Ҳисоб-китоб счётини очиш учун банк муассасига ариза билан чиқилади ва унга қуйидаги ҳужжатлар илова қилинади:

- Маҳаллий ҳокимиятнинг корхонани давлат рўйхатидан ўтказилганлиги тўғрисида қарорининг нусхаси;
- Корхонанинг натариусдан тасдиқланган устави;
- Натариусдан тасдиқланган таъсис шартномаси;
- Корхона бўйича биринчи ва иккинчи шахсларнинг имзоларини намуналари карточкаси.

Корхона ва банк ўртасида хизмат кўрсатиш бўйича шартнома тузилади, унда томонларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, жавобгарликлари, хизматлар учун тўланадиган тўловнинг миқдори, сақланадиган пул маблағлари учун банк тўлайдиган фоизлар ва бошқа жиҳатлар акс эттирилади. Шартномага мувофиқ банкда корхонага 20 та рақамдан иборат бўлган шахсий счёт очилади, ушбу счёт корхонанинг банкдаги ҳисоб-китоб счётининг рақамини билдиради. Барча банк операцияларига доир ҳужжатларда корхона ўзининг ушбу ҳисоб-китоб счёти рақамини, банкнинг номи ва кодини кўрсатиши шарт бўлади.

Корхонанинг ҳисоб-китоб счётига пул маблағлари нақд ва нақдсиз йўллар билан келиб тушади. Нақд пуллар ҳисоб-китоб счётига корхонанинг ўзи томонидан топширилади. Бунинг учун кассир ёки пул топшириш ваколати берилган бошқа шахс банкда махсус “Нақд пул топширишга эълон” ҳужжатини тўлдиради. Ушбу ҳужжат уч қисмдан иборат: биринчи қисми нақд пул топширишга эълон деб аталади, иккинчи қисми квитанция ва учинчи қисми ордер деб аталади. Ҳужжатнинг барча қисмлари бир хил мазмундаги ёзувларга эга бўлади, яъни уларда ҳисоб-китоб счётининг рақами, нима учун ва қанча пул топширилаётганлиги, шунингдек пулни топширган шахснинг фамилияси, исми-шарифи ва имзоси акс эттирилади. Пул банк кассасига топширилгач, топширувчи шахснинг қўлига имзоланган ва муҳр билан тасдиқланган квитанция берилади, эълон ва ордер банкда қолади. Охириги ҳужжат ҳам банк кўчирмаси билан илова сифатида корхонага қайтиб келади.

Нақдсиз йўл билан пул маблағлари корхонанинг ҳисоб-китоб счётига бошқа корхоналардан, давлат органларидан, банкнинг ўзидан келиб тушуши мумкин. Бундай пул маблағлари банкда корхонанинг ҳисоб-китоб счётига тўлов топшириқномалари, электрон авизо, мемориал-ордерлар асосида киритилади.

Корхона ҳисоб-китоб счётидан пул маблағлари нақд ва нақдсиз йўллар билан чиқим қилинади. Пул маблағларини нақд олиш учун корхона банк томонидан шартномага мувофиқ чек дафтарчаси билан таъминланади. Ушбу дафтарчанинг ҳар бир варағи икки қисмдан иборат бўлиб, чап қисми корешок, ўнг қисми эса чек деб аталади. Дафтарчага киритилган чекларнинг тартиб рақамлари босмаҳона усулида олдиндан ёзилган бўлади. Нақд пуллар корхонага чек асосида берилади. Чекнинг юза қисмида пул олиш ваколати берилган шахснинг фамилияси, исми-шарифи, олиниши керак бўлган сумманинг миқдори кўрсатилади, чек раҳбар ва бош ҳисобчи томонидан имзоланади ва корхона муҳри билан тасдиқланади. Чекнинг орқа тарафида олинаётган пул маблағларининг миқдори мақсадлари бўйича акс эттирилади, шунингдек пул олувчи шахснинг имзоси ва паспорт бўйича маълумотлари, унинг имзосини тасдиқловчи раҳбар ва бош ҳисобчининг имзолари кўрсатилади. Чек банкда, унинг корешоги чек дафтарчасида қолади. Чек дафтарчасида бўяб ва тузатиб ёзишлар мумкин эмас, уларга қўйиладиган имзолар ҳам банкга берилган имзо намуналаридан фарқ қилмаслиги керак. Бу талабларга жавоб бермайдиган чеклар банк томонидан қабул қилинмайди ва бузилган ҳисобланади, уларни қайтадан расмийлаштириш, бузилган чекларни дафтарчага қайтадан элимлаб қўйиш лозим. Тўлиқ фойдаланилган чек дафтарчалари банкга топширилади ва унинг ўрнига янги чек дафтарчаси сотиб олинади.

Корхона ҳисоб-китоб счётидан пул маблағлари нақдсиз йўл билан бошқа корхоналарга, давлат органларига ўтқазиб берилади, шунингдек банкнинг ўзи орқали шартнома шартларига кўра кўрсатилган хизматлар учун ушлаб қолинади. Пул маблағларини нақдсиз чиқим қилишга асос бўлиб тўлов топшириқномалари, инкассо топшириқномалари, банкнинг мемориал ордерлари ҳисобланади.

Тўлов топшириқномаси – бу корхона томонидан банкга маълум бир суммани бошқа юридик шахсларга олинган активлар, бажарилган ишлар, кўрсатилган хизматлар учун, шунингдек корхонанинг давлат органлари олдидаги мажбуриятларини тўлаш учун берган ёзма гувоҳномаси. Барча корхоналар учун ягона шакл ва мазмунга эга бўлган ушбу ҳужжатда унинг тартиб рақами, тузилган санаси, тўловчи ва олувчи корхоналарнинг номлари, банк реквизитлари, солиқ тўловчи сифатидаги реквизитлари, ўтқазиладиган сумманинг миқдори, ўтқазилмақсади ва унга асос бўлувчи ҳужжатнинг тартиб рақами ва санаси кўрсатилади.

Тўлов топшириқномаси корхона раҳбари ва бош ҳисобчи томонидан имзоланади ва корхона муҳри билан тасдиқланади.

Инкассо топшириқномаси – бу банк муассасасига солиқ идораси, йўл фонди ва бошқа мажбурий тўловларни йиғувчи органлар томонидан корхонанинг рухсатисиз унинг ҳисоб-китоб счётидан ўтқазиб бериш учун келиб тушган ёзма топшириқнома.

Мемориал –ордерлар – бу банк муассасанинг кўрсатган хизматлари учун корхонанинг ҳисоб-китоб счётидан ўндириб олган суммаларини тасдиқловчи ҳужжат.

Банк муассасаси барча кирим ва чиқим ҳужжатлари асосида шартномада кўрсатилган муддатларда корхонага ҳисоб-китоб счётидан маълум бир давр учун кўчирма берадилар. Кўчирмада давр боши ва ихирига ҳисоб –китоб счётидаги пул маблағларининг қолдиғи, шу даврдаги барча кирим ва чиқимларнинг суммалари ҳужжатлар асосида кўрсатилади. Банк кўчирмасига чекдан ташқари барча кирим ва чиқимга гувоҳлик берувчи ҳужжатлар илова қилинади. Банк кўчирмалари корхона бухгалтериясида ҳисоб-китоб счётидаги пул маблағларининг синтетик ва аналитик ҳисоб регистрларини юритишга асос бўлади.

Ҳисоб китоб счётидаги пул маблағларининг синтетик ҳисоби 5110 «Ҳисоб-китоб счёти»да бритади. Ушбу актив счётнинг дебет тарафида пул маблағларининг қолдиғи ва кўпайиши, кредит тарафида эса камайиши акс эттирилади. Айрим ҳолларда банк тузилган шартномага мувофиқ миқдорнинг илтимосига кўра ҳисоб –китоб счётидан унда мавжуд бўлган суммадан кўп бўлган суммани чиқим қилиши мумкин. Бундай ҳолларда ҳисоб- китоб счётининг қолдиғи вақтинча кредитда бўлиб қолади ва у корхонанинг банк олдидаги кредиторлик қарзини ифода қилади. Ушбу кредиторлик қарзи **овердрафт** деб аталади.

Ҳисоб -китоб счёти бўйича асосий хўжалик операцияларига қуйидаги бухгалтерия ёзувлари қилинади.

Тартиб рақами	Операциянинг мазмуни	Дебет счет	Кредит счет	Ёзувга асос бўлувчи ҳужжат
1.	Пул маблағларининг тушуми: -корхона кассасидан тушганда -валюта счётидан тушганда -харидорлардан аванс тушганда -харидорлардан қарз келиб тушса -таъсисчилардан олинганда -таъминотчилардан қайтарилганда -кредит олинганда -қарз олинганда -қайтарилмайдиган молиявий ёрдам келиб тушганда -бюджетдан келиб тушганда	5110	5010 5210 6310 4010 4610 6010 6810 6820 9380 6410	Чиқим касса Ордери, банк кўчирмалари ва уларга илова қилинган ҳужжатлар

	-ижтимоий суғурта органларидан келиб тушганда -мақсадли маблағлар келиб тушганда -махсус счётлардан келиб тушганда -қисқа муддатли инвестициялар қиймати келиб тушганда -инкассатор суммасида ортиқча суммалар аниқланганда		6520 8810- 8890 5500 5810- 5820 9390	
2.	Пул маблағларини чиқими: -корхона кассасига келиб тушганда -валюта счётига топширилса -кредит қайтарилса -қарз қайтарилса -таъминотчига аванс ўтказилганда -таъминотчига қарз ўтказилса -харидорга аванс қайтарилса -бюджетга аванс ўтказилса -бюджетга қарз ўтказилса -ижтимоий суғурта учун ўтказилса -мажбурий тўловлар ўтказилса -келгуси давр учун сарфланса -депозит счётларга ўтказилса -хайрия сифатида ўтказилса -таъсис бадали сифатида киритилса -махсус счётларга ўтказилса	5010 5210 6810 6820 4310- 4330 6010 6310 4410 6410 6520 6520 3110- 3190 5890 9430 0600 5500	5110	Банк кўчирмалари ва уларга илова қилинган бошланғич хужжатлар

1. Валюта счётидаги пул маблағларининг ҳисоби

Валюта счётини очишга асос бўлиб ташқи иқтисодий фаолиятни юритишга берилган рухсатнома (лицензия) , корхона устави, маҳаллий ҳокимиятдан давлат рўйхатидан ўтганлик тўғрисида қарор ва бошқа тегишли хужжатлар ҳисобланади.

Валюта счётидаги пул маблағларининг ҳисоби 5210 «Мамлакат ичидаги валюта счётлари» ва 5220 « Чет элдаги валюта счётлари» да юритилади. Ушбу валюта счётларини юритиш ҳисоб-китоб счётини юритиш тартибига тўлиқ ўхшайди. Фақат фарқ шундаки, валюта счётлари икки бирликда, яъни чет эл валютаси ва миллий валюталарда юритилади. Банк валюта счётларидаги пул маблағларининг ҳолати ва ҳаракатини фақат чет эл валютасида ҳисобини юритади ва чет эл

валютасида ифодаланган валюта счётларидан кўчирмани беради. Корхона эса валюта счётларидаги пул маблағларини ҳам чет эл валюталарида, ҳам уларни Марказий банк эълон қилган расмий курслар бўйича миллий валютага ўтказилган ҳолда ҳисобга олади. Бухгалтерия баланси ва молиявий ҳисоботнинг бошқа шаклларида чет эл валюталари фақат миллий валюта ҳисобида акс эттирилади.

Чет эл валюталарининг келиб тушиши ва чиқими операциялар юз берган санадаги расмий курслар бўйича ҳисобга олинади. Келиб тушган санадан бошлаб мавжуд чет эл валюталари бўйича расмий курсларни ўзгариши санасига курслар ўртасидаги фарқлар вужудга келади. Агар курслар ўсиш томонга ўзгарган бўлса мавжуд чет валюталари бўйича корхона ижобий курс фарқларидан даромадга эга бўлади. Агар курс пасайиш томонга ўзгарган бўлса мавжуд чет валюталари бўйича корхона салбий курс фарқларидан зарар кўрган бўлади.

Валюта счётлари бўйича асосий хўжалик операцияларига қуйидаги бухгалтерия ёзувлари қилинади.

Тар-тиб рақами	Операциянинг мазмуни	Дебет счет	Кредит счет	Ёзувга асос бўлувчи ҳужжат
1.	Пул маблағларининг тушуми: -корхона кассасидан тушганда -харидорлардан аванс тушганда -харидорлардан қарз келиб тушса -таъсисчилардан олинганда -таъминотчилардан қайтарилганда -кредит олинганда -қарз олинганда -қайтарилмайдиган молиявий ёрдам келиб тушганда -мақсадли маблағлар келиб тушганда -инкассатор суммасида ортикча суммалар аниқланганда -ижобий курс фарқларига	5210- 5220	5010 6310 4010 4610 6010 6810 6820 9380 8810- 8890 9390 9540	Чиқим касса ордери, банк кўчирмалари ва уларга илова қилинган ҳужжатлар
2.	Пул маблағларини чиқими: -корхона кассасига келиб тушганда -кредит қайтарилганда -қарз қайтарилганда -таъминотчига аванс ўтказилганда -таъминотчига қарз ўтказилса -харидорга аванс қайтарилса -келгуси давр учун сарфланса -хайрия сифатида ўтказилса	5020 6810 6820 4310- 4330 6010 6310 3110- 3190 9430	5210- 5220	Банк кўчирмалари ва уларга илова қилинган бошланғич ҳужжатлар

	-таъсис бадали сифатида киритилса	0600		
	-валюта сотилганда	9220		
	-салбий курслар фарқига	9630		

Валюта счёталаридаги пул маблағларининг аналитик ҳисоби банк муассасаларида очилган счёталар бўйича юритилади.

2. Банкдаги бошқа счёталардаги пул маблағлари, пулли эквивалентлар ва йўлдаги пул маблағларининг ҳисоби

Корхоналарнинг пул маблағлари касса, ҳисоб-китоб ва валюта счёталаридан ташқари яна қуйидаги бошқа актив счёталарда ҳам ҳисобга олинади.

•**5510 «Аккредитивлар»** - бу счётада банк муассасаларида корхонанинг у ёки бу миждози билан ҳисоб-китобларни олиб бориш учун очилган счёталаридаги пул маблағларининг ҳолати ва ҳаракати акс эттирилади. Аккредитив счёталар қисқа муддатларга корхонанинг маблағлари ёки банк кредитлари ҳисобидан очилиши мумкин, бунда қуйидаги бухгалтерия ёзувлари қилинади:

Дебет 5510 «Аккредитивлар»

Кредит 5110«Ҳисоб-китоб счёти», 5210 «Мамлакат ичидаги валюта счёталари», 5220 «Чет эллардаги валюта счёталари», 6810 « Қисқа муддатли банк кредитлари» .

Аккредитив счёталар улардаги маблағларнинг ишлатилиши билан, шунингдек ишлатилмай қолган маблағларни ташкил этилган манбасини акс эттирувчи счётага қайтарилиши билан ёпилади, яъни:

Дебет 6010 «Таъминотчи ва пудратчилар билан ҳисоб-китоблар», 5110«Ҳисоб-китоб счёти», 5210 «Мамлакат ичидаги валюта счёталари», 5220 «Чет эллардаги валюта счёталари», 6810 « Қисқа муддатли банк кредитлари» .

Кредит 5510 «Аккредитивлар»

•**5520 «Чек дафтарчалари»** - бу счётада корхонанинг у ёки бу миждозлари билан ҳисоб-китобларни чек дафтарчалари асосида олиб бориш учун очилган махсус депонент счёталаридаги пул маблағларининг ҳолати ва ҳаракати акс эттирилади. Ушбу счёталар ҳам аккредитив счёталар каби қисқа муддатларга корхонанинг маблағлари ёки банк кредитлари ҳисобидан очилиши мумкин, бунда қуйидаги бухгалтерия ёзувлари қилинади:

Дебет 5520 «Чек дафтарчалари»

Кредит 5110«Ҳисоб-китоб счёти», 5210 «Мамлакат ичидаги валюта счёталари», 5220 «Чет эллардаги валюта счёталари», 6810 « Қисқа муддатли банк кредитлари» .

Чек дафтарчалари счётлари улардаги маблағларнинг ишлатилиши билан, шунингдек ишлатилмай қолган маблағларни ташкил этилган манбасини акс эттирувчи счётга қайтарилиши билан ёпилади, яъни:

Дебет 6010 «Таъминотчи ва пудратчилар билан ҳисоб-китоблар», 6990 «Бошқа мажбуриятлар», 5110 «Ҳисоб-китоб счёти», 5210 «Мамлакат ичидаги валюта счётлари», 5220 «Чет эллардаги валюта счётлари», 6810 « Қисқа муддатли банк кредитлари».

Кредит 5510 «Чек дафтарчалари»

• **5530 «Бошқа махсус счётлар»** - ушбу актив счёт корхонанинг махсус мақсадлар учун олдиндан резерв қилиб тўпланадиган, кейин эса ўша мақсадларда сарфланадиган маблағларини акс эттириш учун мўлжалланган. Бундай счётлар бўлиб, масалан, конвертация счёти, консигнацион товарлардан олинган тушумлар счёти, капитал қуйилмалар счёти ва бошқалар ҳисобланади. Ушбу счётларнинг дебетида маблағларнинг резерв қилинганлиги, кредитида эса уларнинг ишлатилганлиги акс эттирилади.

• **5610 «Пулли эквивалентлар»** – ушбу актив счётда сотиб олинган алоқа бўлимларининг маркалари, йўл патталари, санатория йўлланмалари ва бошқа пулли хужжатларнинг ҳолати ва ҳаракати (кўпайиши дебетида, камайиши эса кредитида) акс эттирилади.

• **5710 « Йўлдаги пул маблағлари»** - ушбу актив счётда корхонанинг сотишдан олинган ва инкассаторларга, алоқа бўлимларига, банкнинг кечки кассаларига топширилган пул маблағлари ҳолати ва ҳаракати (кўпайиши дебетида, камайиши эса кредитида) акс эттирилади.

3. Қисқа муддатли инвестицияларнинг ҳисоби

Қисқа муддатли инвестициялар ҳисобини юритиш учун янги счётлар режасида кўзда тутилган счётларнинг тавсифи қисқача қуйидагилардан иборат.

5810 «Қимматли қоғозлар» счёти бир йил муддатгача акцияларга, давлатнинг фоизли облигацияларига ва бошқа қимматли қоғозларга киритилган маблағларни акс эттиришга мўлжалланган. Ушбу счётда сотиб олинган қимматли қоғозлар дастлаб сотиб олиш баҳосида кўрсатилади. Қайтариб бериш ёки сотиш вақтида уларнинг қиймати номинал қийматига етказилади. Ўртадаги фарқ қимматли қоғозлар бўйича ҳисобланган харажатлар ва даромадларни акс эттирувчи счётлар билан регуляровка қилинади.

5830 « Қисқа муддатга берилган қарзлар» счёти бир йилгача муддат билан бошқа корхоналарга пул маблағлари кўринишида

берилган қарзларни ҳисобга олишга мўлжалланган. Ушбу счетнинг дебитида берилган қарзлар, кредитида эса қарзларни қайтарилиши кўрсатилади.

5890 « Бошқа жорий инвестициялар» смети банкнинг турли депозит счетларига қўйилган маблағлар акс эттиришга мўлжалланган. Унинг дебитида депозит сётларга қўйилган маблағлар, кредитида эса қайтариб олинган маблағлар кўрсатилади.

Қисқа муддатли инвестицияларни сётларда акс эттирилиши

№	Операциянинг мазмуни	Дебет счёт	Кредит счёт	Асос	Сумма
1.	Қимматли қоғозларни сотиб олиш	5810	5010, 5110	Чиқим касса ордери, банк кўчирмаси	1000000
2.	Қимматли қоғозларни активларни бериш эвазига сотиб олиш	5810	9010, 9210, 9220	Шартнома, сёт-фактура	500000
3.	Қисқа муддатли қарзларни пул билан берилиши	5830	5010, 5110, 5210	Шартнома, чиқим касса ордери, банк кўчирмаси	600000
4.	Қисқа муддатли қарзларни моддий бойликлар билан берилиши	5830	9010, 9020, 9210, 9220	Шартнома, сёт-фактура	2000000
5.	Депозит сётни очилиши	5890	5010, 5110, 5210	Шартнома, чиқим касса ордери, банк кўчирмаси	300000
6.	Қисқа муддатли инвестицияларни қайтарилиши	5010, 5110, 5210, 0120- 0190 1010- 1090 1210, 2810 2910- 2990	5810, 5830, 5890	Шартнома, касса, банк хужжатлари, сёт-фактура	4400000
7.	Қисқа муддатли инвестицияларни узоқ муддатли инвестицияларга ўтқазिश	0610- 0690	5810- 5890	Шартнома	4400000

8 МАЪРУЗА. МЕХНАТ ВА ИШ ҲАҚИ ХИСОБИ

Маъруза режаси

- 1..Иш ҳақи бўйича мажбуриятларнинг ҳисоби*
- 2. Ижтимоий суғурта ва давлатнинг мақсадли фондларига ажратмалар бўйича мажбуриятларнинг ҳисоби*

1. Иш ҳақи бўйича мажбуриятларнинг ҳисоби

Иш ҳақи – бу ходимга бажарган иши ёки ишлаган вақти учун ҳисобланган рағбатлантиришнинг миқдори.

Корхона учун ҳисобланган иш ҳақи, бир томондан ,харажат, иккинчи томондан, тўланиши керак бўлган мажбурият ҳисобланади. Ходим учун иш ҳақи унинг ишлаб топган даромади ҳисобланади.

Иш ҳақининг иккита шакли, яъни ишбай ва вақтбай шакллари, шунингдек унинг иккита турлари, яъни асосий иш ҳақи ва қўшимча иш ҳақи турлари, мавжуд.

Ишбай иш ҳақи деганда ходимларга ҳақиқатда бажарган ишлари учун ҳисобланган иш ҳақи тушунилади. Ушбу иш ҳақи шаклида ходимга ҳисобланадиган иш ҳақининг миқдори бевосита у бажарган ишнинг ҳажмига ва бир бирлик иш учун белгиланган иш ҳақи суммасига боғлиқ бўлади. Иш ҳақининг ушбу шакли ишчилар, курувчилар, сотувчилар ва бошқа бевосита иш бажарувчилар учун қўлланилади.

Вақтбай иш ҳақи деганда ходимларга ҳақиқатда ишлаган вақтлари учун ҳисобланган иш ҳақи тушунилади. Ушбу иш ҳақи шаклида ходимга ҳисобланадиган иш ҳақининг миқдори бевосита у ишлаган соатлар ёки кунларнинг сонига, шунингдек штат жадвалига мувофиқ белгиланган иш ҳақи суммасига боғлиқ бўлади. Иш ҳақининг ушбу

шакли ишчилар, қурувчилар, сотувчилар ва бошқа бевосита иш бажарувчилар учун қўлланилади.

Асосий иш ҳақи деганда ходимнинг ҳақиқатда бажарган ёки ишлаган вақти учун ҳисобланган иш ҳақи тушунилади.

Қўшимча иш ҳақи деганда ходимга уни ижтимоий ҳимоя қилиш мақсадида, шунингдек унга корхона фаолиятида эришилган ютуқлар, атоқли саналар, турли шарт –шароитлар учун асосий иш ҳақиға қўшимча тарзда ҳисобланган тўловлар тушунилади. Қўшимча иш ҳақиға вақтинчалик меҳнат қобилиятини йўқотганлик учун ҳисобланган нафақалар, меҳнат таътили ҳақи, унвон, категория ва бошқа ажралиб турадиган тавсифлари учун бериладиган қўшимчалар, мукофатлар, моддий ёрдамлар ва компенсациялар киради.

Асосий ва қўшимча иш ҳақларини ҳисоблашга қуйидаги ҳужжатлар асос бўлади:

- **Ишбай ишловчилар учун** – бажарилган ишларнинг ҳажмини тасдиқловчи ҳужжатлар (нарядлар, маълумотномалар, ҳисоботлар, далолатномалар ва бошқалар), бир бирлик иш учун белгиланган иш ҳақи меъёри, ишга чиқиш ҳисоби табели (ишни коллектив тарзда бажарувчилар учун).

- **Вақтбай ишловчилар учун** – штат жадвали, ишга чиқиш ҳисоби табели

- **Меҳнат таътилинини ҳисоблаш учун** – буйруқ, ходимнинг иш ҳақи бўйича бухгалтерияда юритилган шахсий счёти варағи.

- **Вақтинчалик меҳнат қобилиятини йўқотганликда бериладиган нафақани ҳисоблаш учун** – касаллик варақаси, касабан уюшма қўмитасининг қарори ва ходимнинг иш ҳақи бўйича бухгалтерияда юритилган шахсий счёти варағи.

Асосий иш ҳақини ҳисоблаш тартиби. Ишбай иш ҳақи шаклида ишловчи ходимга асосий иш ҳақи суммаси унинг ҳақиқатда бажарган иш ҳажмини бир бирлик иш учун белгиланган иш ҳақи меъёриға кўпайтириш йўли билан топилади. Масалан, ишчи ой мабойнида 100 дона маҳсулот ишлаб чиқарди. Бир бирлик маҳсулот учун иш ҳақи меъёри –300 сўм. Ишчиға ҳисобланадиган иш ҳақи суммаси бу ҳолда 30000 сўмни (100х 300) ташкил этади.

Вақтбай иш ҳақи шаклида ишловчи ходимга асосий иш ҳақи суммаси унинг ҳақиқатда ишлаган соатлари ёки кунлари сонини бир соатлик ёки бир кунлик ўртача иш ҳақиға кўпайтириш йўли билан топилади. Масалан, бухгалтернинг штат жадвали бўйича маоши –30000 сўм. Январ ойида у 15 кун тўлиқ ишлади, қолган кунлар учун касаллик варақасини тақдим этди, унинг меҳнат стажини –4 йил, болаларининг сони –2 та. Январ ойидаги календар иш кунлари сони –25. Бухгалтерга асосий

иш ҳақи ҳисоблаш учун бир кунлик ўртача иш ҳақи суммаси топилади. Бизнинг мисолимизда у 1200 сўм (30000 : 25). Бухгалтернинг ҳақиқатда ишлаган кунларига ҳисобланадиган иш ҳақи суммаси 18000 сўм (1200 x 15).

Касал кунлар учун нафақа ҳисоблаш тартиби. Касал кунлар учун нафақа ҳисоблаш қуйидаги тартибда амалга оширилади.

1. Ходимга ўтган ойда ҳисобланган иш ҳақи, шунингдек ўртача ойлик мукофотлар суммаси асос қилиб олинади ва у касал бўлган ойдаги календар иш кунлари сонига бўлинади. Топилган сумма ўртача бир кунлик тўлов суммасини беради. Айтайлик, юқоридаги мисолда келтирилган бухгалтернинг декабрдаги иш ҳақи 20000 сўм, ўртача ойлик мукофат суммаси 5000 сўм бўлган. Унда ўртача бир кунлик тўлов суммаси январ ойи учун 1000 (25000 : 25) сўм бўлади.

2. Касал кунларга нафақа ҳисоблаш учун бир кунлик ўртача тўлов суммаси нафақани тўлаш коэффициентига кўпайтирилади. Ушбу коэффициент Ўзбекистон Республикаси Адлия Вазирлигидан 2000 йил 19 январда 873 –тартиб рақами билан рўйхатдан ўтган “Меҳнатга лаёқатсизлик варақалари ва маълумотномаларини бериш тўғрисида Йўриқнома”, шунингдек Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 28 февралдаги “Вақтинчалик меҳнатга лаёқатсизлик бўйича нафақалар тўлаш меъёрларини такомиллаштириш тўғрисида” ги 71-сон қарорига мувофиқ 2002 йил 1 мартда бошлаб ходимнинг хизматлари, меҳнат стажи, касаллик тоифаси, болаларининг сонига қараб қуйидагича белгиланган:

1. Иш ҳақининг 100 % миқдориди:

- Иккинчи жаҳон урушининг қатнашчилари ҳисобланган ходимларга;
- Байналмилалчи жангчиларга ва уларга тенгаштирилган шахсларга;
- Қаромоғида 16 ёшга (ўқувчилар учун –18 ёш) тўлмаган уч нафар ва ундан кўп фарзанди бўлган ходимларга;
- Чернобыль АЭСдаги авария оқибатларини тугатишда иштирок этган ходимларга, Чернобыль АЭСдаги авария натижасида радиоактив ифлосланиш зонасидан эвакуация қилинган ходимларга;
- Кўчирилган қон ҳосил қилувчи органлар касалликлари (ўткир лейкоз), қалқонсимон без (аденома, рак) ва хавфли ўсмалар билан боғлиқ касалликларга чалинган ходимларга;
- Ядро полигонларида ва бошқа радиация-ядро объектларида ҳарбий хизматни ўтаган пенсия ёшидаги шахслар қаторидан ногирон ходимларга;
- Ишда шикастланган ва касб касалликларига чалинган ходимларга.

2. *Ойлик иш ҳақининг 60 % дан 100% гача бўлган миқдорда:*

- Ижтимоий аҳамиятга эга касалликлар бўйича ҳисобда турувчи ходимларга, улар томонидан давлат ижтимоий суғуртасига бадаллар тўлаб келиниши муддатига (иш стажига) қараб.

3. *Ойлик иш ҳақининг 60%дан 80 % гача бўлган миқдорда* - қолган ҳолларда, ходимларнинг умумий иш стажига қараб.

Давлатимиз қонунларига мувофиқ вақтинчалик меҳнатга лаёқатсизлик учун нафақалар ўз соғлигига атайлаб зиён этказилганда, мастлик ёки наркомания оқибатида, жиноят содир этган ва улар билан боғлиқ бошқа ҳолларда вужудга келганда ҳисобланмайди ва тўланмайди.

Бизнинг мисолда келтирилган бухгалтер барча кўрсаткичлари бўйича учинчи гуруҳ бўйича нафақа олувчи ҳисобланади. Шунинг учун унинг бир кунлик нафақа суммаси тўлов коэффициентига кўра 600 сўмни ($1000 \times 0,6$) ташкил қилади.

3. Бир кунлик нафақа суммаси касал бўлган календар иш кунлари сонига кўпайтирилади. Топилган сумма касал кунлар учун ҳисобланадиган нафақанинг суммасини билдиради. Бизнинг мисолимизда бухгалтерга ҳисобланадиган нафақа суммаси 6000 сўмни (600×10) ташкил қилади.

Ишбай ишловчи ходимларга касал кунлар учун нафақа ҳисоблашда охириги икки ойлик иш ҳақи ва ўртача ойлик мукофат суммаси асос қилиб олинади. Қолган ҳисоб-китоблар юқорида келтирилган тартибда амалга оширилади.

Меҳнат таътили ҳақини ҳисоблаш тартиби. Корхона ходимлари иш фаолиятининг биринчи йили 6 ой ишлаганларидан сўнг, кейинги йилларда эса меҳнат таътили графиги ёки ходимнинг аризасига мувофиқ меҳнат таътилини олиш ҳуқуқига эгадирлар. Меҳнат таътилини қайси санадан бошлаб неча кунга берилиши корхона раҳбарининг буйруғида кўрсатилади. Буйруқ асосида меҳнат таътили ҳақи қуйидаги тартибда ҳисобланади.

1. Ишбай ишловчилар учун

- олдинги меҳнат таътилидан кейинги меҳнат таътилигача олган иш ҳақи суммаси, шунингдек шу даврда олган мукофатларининг суммаси топилиб, ушбу сумма ишлаган ойлар сонига бўлинади. Топилган сумма ўртача бир ойлик тўлов суммасини билдиради. Айтайлик, ходимнинг ўтган йилда олган ишбай иш ҳақи суммаси 360000 сўмни, олган мукофатлари 120000 сўмни ташкил қилган, дейлик. Унда ушбу ходимга

ўртача бир ойлик тўлов 40000 сўмни $((360000 + 120000) / 12)$ ташкил этади.

- Ҳўртача ойлик тўлов суммаси ойдаги ўртача иш кунлари сонига (25,4 кун) бўлинади. Топилган сумма ўртача бир кунлик тўлов суммасини билдиради. Бизнинг мисолимизда ушбу тўлов 1575 сўмни $(40000:25,4)$ ташкил қилади.

- Ҳўртача бир кунлик тўлов суммаси буйруқ бўйича берилган меҳнат таътили кунлари сонига кўпайтирилади. Топилган сумма ходимнинг меҳнат таътили ҳақини билдиради. Агар ходимга 15 кунлик меҳнат таътили берилган бўлса, у ҳолда унинг меҳнат таътили ҳақи 23625 сўмни (1575×15) ташкил қилади.

2.Вақтбай ишловчилар учун -ходимнинг охирги ойдаги маоши ва ўртача бир ойлик олган мукофатлари суммаси меҳнат таътили ҳақини ҳисоблашга асос қилиб олинади. Ҳисоб-китобларнинг қолган қисми юқорида келтирилган тартибга ўхшаш тарзда амалга оширилади.

Иш ҳақининг ҳисобланган барча турлари ва уларнинг жами суммаси ҳисоб-тўлов қайдномасида ёки иш ҳақи бўйича юритилган китобда алоҳида устунчаларда кўрсатилади.

Иш ҳақидан ушланмалар. Ҳисобланган иш ҳақидан турли ушланмалар қилинади, уларни икки гуруҳга ажратиш мумкин:

- **Мажбурий ушланмалар** - буларга даромад солиғи, 2,5 фоизлик бюджетдан ташқари пенсия фондига ушланма, суд ва бошқа органларнинг ижро ҳужжатлари бўйича ушланмалар (алиментлар, жарималар ва бошқалар), берилган аванс суммаси, ортиқча ҳисобланган меҳнат таътили ҳақи, етказилган зарарлар киради.

- **Ихтиёрий ушланмалар** – буларга хайрия сифатидаги ушланмалар, касаба уюшма ва бошқа уюшмаларга аъзолик тўловлари, жамғарма счётларига ушланмалар, турли коммунал хизматлар учун ушланмалар ва бошқа ходимнинг ўз аризасига кўра амалга ошириладиган бошқа ушланмалар киради.

Иш ҳақидан ушланмаларнинг барча турлари ва уларнинг жами суммаси ҳисоб-тўлов қайдномасида ёки иш ҳақи бўйича юритилган китобда алоҳида устунчаларда кўрсатилади. Меҳнат Кодексига мувофиқ (164-модда) ходимнинг иш ҳақидан ушланмаларнинг жами миқдори ҳисобланган иш ҳақининг 50 фоизидан ошиб кетмаслиги лозим.

Ҳисоб-тўлов қайдномасида ёки иш ҳақи бўйича юритилган китобда ҳисобот даври бошидаги қарз, шунингдек ҳисобланган жами иш ҳақи ва жами иш ҳақидан ушланмалар асосида ҳар бир ходим бўйича ҳисобот даврининг охиридаги қарз, яъни корxonанинг ходимга бўлган ёки ходимнинг корхона олдидаги қарзи, аниқланади.

Иш ҳақини бериш тизимлари. Ходимларга иш ҳақини беришнинг иккита тизими мавжуд:

• **Авансли тизим** – ушбу тизим асосан вақтбай ишловчи ходимлар учун қўлланилади. Унга мувофиқ тўлиқ ишлаган ходимларга ҳисобот ойнанинг биринчи ярими учун белгиланган иш ҳақининг 50 фоизигача аванс берилади. Аванс кассадан тўлов қайдномаларига асосан берилади.

• **Аванссиз тизим** – ушбу тизимда иш ҳақи бўйича корхонанинг қарзи фақат ҳисобот ойна тугагандан сўнг тўлов қайдномаларига асосан берилади.

Банкдан иш ҳақи учун олинган пул маблағлари кассадан олинган кундан бошлаб уч кун ичида тарқатилади. Ушбу муддатда олинмаган иш ҳақи депонентланган иш ҳақи деб аталади, у алоҳида қайдномага кўчирилиб ёзилади ва банкга топширилади. Депонентланган иш ҳақлари ходимларнинг талабига кўра банкдан дарҳол олиб келиниши ва тарқатилиши лозим.

Иш ҳақи бўйича мажбуриятларнинг синтетик ва аналитик ҳисоби. 21- сон БҲМС га мувофиқ иш ҳақи бўйича мажбуриятларнинг синтетик ҳисоби 6710 “Ходимлар билан меҳнатга ҳақ тўлаш бўйича ҳисоб-китоблар” ва 6720 “Депонентланган иш ҳақи” счётларида юритилади. Ушбу пассив счётларнинг қолдиқи кредит тарафида бўлиб, у корхонанинг ўз ходимлари олдидаги қарзини кўрсатади. Счётнинг кредит тарафида иш ҳақининг барча турларини ҳисобланиши, дебет тарафида эса иш ҳақидан ушланмаларнинг барча турлари, шунингдек иш ҳақи бўйича қарзнинг узилиши куйидаги ёзувлар билан акс эттирилади:

Операциянинг мазмуни	Дебет	Кредит	Асос
Иш ҳақини ҳисобланиши:			Ҳисоб-тўлов қайдномалари,
-Асосий ишлаб чиқариш ходимларига	2010	6710	Буйруқлар,
-Ёрдамчи ишлаб чиқариш ходимларига	2310		нарядлар,
-Умумхўжалик ишлари ходимларига	2510		ҳисоботлар,
-Ёрдамчи хўжаликлар ходимларига	2710		табел, касаллик
-Бошқарув ходимларига	9420		варақалари
-Сотишга доир ходимларга	9410		ва бошқа
-Капитал қурилишга доир ходимларга	0810		хужжатлар
-Асосий воситаларни тугатиш учун	9210		
-Моддий ёрдамлар, ҳисобланган компенсацияларга	9430		
-Касал кунлар учун ҳисобланган нафақа суммасига	9430		
-Ҳисобланган дивиденд суммасига	6520	6720	
-Депонентланган иш ҳақига	8710		
	6710		
Иш ҳақидан ушланмалар:			Ҳисоб-тўлов қайдномалари,
-Даромад солиғи	6710	6410	буйруқлар, ижро
-4,0% лик пенсия фондига ушланма		6520	

-Алиментлар ва жарималар		6990	хужжатлари ва бошқа хужжатлар
-Олинган аванс		4210	
-Касаба ва бошқа уюшмаларга тўловлар		6990	
-Кредитга сотилган товарлар учун ушланмалар		4710	
-Олинган қарзлар учун ушланмалар		4720	
-Курсатилган зарарлар учун ушланмалар		4730	
-Хизмат сафарига берилган авансларнинг ортиқча суммалари ушланганда		4220	
-Бошқа турли мақсадларда берилган тўловлар ушланганда		4230- 4290	
Иш ҳақини берилиши	6710- 6720	5010	

Иш ҳақи бўйича мажбуриятларнинг аналитик ҳисоби ходимлар бўйича олиб борилади.

2. Ижтимоий суғурта ва давлатнинг мақсадли фондларига ажратмалар бўйича мажбуриятларнинг ҳисоби

Корхоналарнинг суғурта ва бюджетдан ташқари мақсадли фондларга ажратмалар бўйича мажбуриятларининг ҳисоби 6510 “Суғурта бўйича тўловлар” ва 6520 “Давлатнинг мақсадли фондларига тўловлар” счётларида олиб борилади. Ушбу пассив счётларнинг кредитида мажбуриятларнинг қолдиғи ва ҳисоблаш натижасида уларнинг кўпайиши, дебитида эса ушбу маблағларнинг мақсадли белгиланган тартибларга кўра ишлатилиши ва тегишли органларга ўтказиб берилиши қуйидаги ёзувлар билан акс эттирилади.

№	Операциянинг мазмуни	Дебет	Кредит	Асос
1.	Суғурта учун ҳисобланганда ва ушланганда: -Корхонанинг ходимлари ва мол-мулкани суғуртаси учун -Иш ҳақидан ушланганда	2010, 9430 6710	6510	Суғурта шартномаси, ҳисоб-тўлов қайдномаси
2.	Пенсия фондига ажратма ва ушланмалар: -Иш ҳақи фондидан 31,6% ажратма -Иш ҳақидан 2,5% лик ушланма -Соф тушумдан 0,7% лик ушланма -хизматлар учун ушланмалар	2010, 2310, 2510, 9410, 9420 6710 9430		Махсус ҳисоб-китоблар
3.	Йўл фондига ажратмалар (соф тушумдан 1,5 %лик, товарооборотдан 1% лик ва бошқалар)	9430	6520	Махсус ҳисоб-китоблар

4.	Иш билан фандлик фондига иш ҳақи фондидан 0,9% лик ажратма	2010, 2310, 2510, 9410, 9420 ва бошқа	6520	Махсус ҳисоб- китоблар
5.	Касаба ушмалар кенгашига иш ҳақи фондидан 0,5% лик ажратма	2010, 2310, 2510, 9410, 9420 ва бошқа лар	6520	Махсус ҳисоб- китоблар
6.	Суғурта ва мақсадли тўловлар бўйича мажбуриятларни камайиши: -нафақа учун ишлатилганда -йўқотишлар қопланганда -ўтказилган авансга -банкдан ўтказилганда	6520 6510	6710 1010- 1090, 2810, 2910-2990 ва бошқа- лар 6510- 6520 5110	Банк ҳужжатлари, ҳисоб-тўлов қайдномала ри, далолатнома -лар ва бошқа ҳужжатлар

Суғурта ва мақсадли фондларга мажбуриятларнинг аналитик ҳисоби ушбу тўловларнинг турлари бўйича олиб борилади.

9 МАЪРУЗА. ТОВАР-МОДДИЙ ЗАХИРАЛАР ҲИСОБИ

Маъруза режаси

1. Ишлаб чиқариш захираларининг ҳисоби
2. Ишлаб чиқариш ҳаражатларининг ҳисоби

3.Тайёр маҳсулотларнинг ҳисоби

4.Товарларнинг ҳисоби

1. Ишлаб чиқариш захираларининг ҳисоби

Хўжалик юритишнинг муҳим омили бўлиб корxonанинг ишлаб чиқариш захираларига эга бўлишлиги ҳисобланади.

Ишлаб чиқариш захиралари –бу ишлаб чиқаришнинг моддий асосини ташкил этувчи меҳнат предметларидир. 4-сон БҲМС «Товар-моддий захиралар» га мувофиқ, ишлаб чиқариш захираларига қуйидаги кўринишларга эга бўлган активлар киради:

- **Хом- ашё ва материаллар** – маҳсулот (иш, хизмат) ни ишлаб чиқариш (бажариш)да унинг моддий асосини ташкил қилувчи меҳнат предметлари;

- **Ярим тайёр маҳсулотлар (полуфабрикатлар)** – бу ишловнинг маълум технологик босқичларидан ўтган, лекинда мустақил тайёр материал сифатида тан олиниши мумкин бўлмаган, кейинги ишлавга муҳтож меҳнат предметлари;

- **Бутловчи қисмлар** – бу буюмни бир бутун ҳолатга келтиришда зарур бўлган қисмлари.

- **Ёқилғи** – бу ишлаб чиқаришда ишлатиладиган ёқилғилар (бензин, керосин, салярка, суюлтирилган газ ва бошқалар);

- **Мойлаш материаллари** – бу техник воситаларни ишлатишга кетадиган солидол, афтол ва шу каби мойлар.

- **Эҳтиёт қисмлар** – бу техник воситаларнинг таркибий унсурлари (поршен, гильза, баллон, камера ва бошқалар);

- **Қурилиш материаллари** – бу объектларни қуриш, таъмирлашда қулланиладиган материаллар (ғишт, тахта, цемент ва бошқалар);

- **Ем-хашаклар** – бу корxonаларнинг балансида турган хайвонларни сақлаш, ўстириш, боқиш учун етиштирилган, сотиб олинган омухталар, кўкат ўтлар, силос, ёнтоқ, самон ва шу каби ем-хашаклар.

- **Тара** – бу маҳсулотларни ўрашда, ташишда, сақлашда ишлатиладиган активлар (бутулка, бочка, ящик , халта ва бошқалар);

Ишлаб чиқариш захираларига юқоридагилардан ташқари истесно тариқасида инвентарлар ва хўжалик буюмлари, шунингдек ўстиришдаги ва боқувдаги моллар ҳам киради.

Ишлаб чиқариш захиралари ишлаб чиқаришдаги ролига кўра асосий ва ёрдамчи захираларга бўлинади.

Асосий ишлаб чиқариш захираси деганда ишлаб чиқариладиган маҳсулотни асосий компонентини ташкил этадиган хом - ашё материаллар тушунилади. Масалан, колбаса ишлаб чиқарувчи корхона учун асосий хом-ашё материал бўлиб гўшт ҳисобланади. Қолган материаллар, айтайлик, чеснок, қалампир, туз, сирка, ўраш плёнкаси, шпагат ва бошқалар ушбу корхона учун ёрдамчи материаллар ҳисобланади. Худди шундай қурилиш ташкилотида қурилиш материаллари, транспорт корхонасида эҳтиёт қисмлар асосий ишлаб чиқариш захиралари бўлиб хизмат қилади.

Ишлаб чиқариш захиралари ҳисобининг вазифалари. Ишлаб чиқариш захиралари бўйича бухгалтерия ҳисобининг асосий вазифаларига қуйидагилар киради:

- Ишлаб чиқариш захираларини уларнинг моҳиятини очиб берувчи мезонларига мос равишда ҳисобга олиш;
- Ишлаб чиқариш захираларини тугри туркумлаш ва гуруҳларга ажратиш;
- Ишлаб чиқариш захираларини тугри баҳолаш;
- Ишлаб чиқариш захираларига килинган қўшимча харажатларни (ташиб келтириш, бож ва солиқ тўловлари, курс ўртасидаги фарқлар, устамалар, сертификациялаш ва бошқалар) тугри ҳисобга олиш, уларни уз вақтида сотиб олинган захиралар таннархига (қийматига) ёки корхона харажатларига киритиш.
- Ишлаб чиқариш захиралари ҳолати ва ҳаракатини тугри, уз вақтида ва тегишли бошланғич ҳужжатлар билан расмийлаштириш ҳисобга олиш;
- Ишлаб чиқариш захираларига моддий жавобгарликни таъминлаш, моддий жавобгар шахслар томонидан ҳисоботларни тугри ва ўз вақтида тузилиши, тақдим этилишини назорат қилиш;
- Ишлаб чиқариш захиралари ҳолати ва ҳаракати бўйича моддий жавобгар шахсларнинг ҳисоботлари маълумотлари ва ҳисоб маълумотларини тўлиқ уйғунлигини таъминлаш;
- Ишлаб чиқариш захираларининг бутлигини таъминлаш, бунинг учун уларни белгиланган муддатларда қайта руйхатдан утказиш (инвентаризация қилиш), унинг натижаларини тугри аниқлаш ва ҳисобга олиш;
- Мавжуд ишлаб чиқариш захираларидан унумли фойдаланиш, бунинг учун омборларда меъеридан ортиқ захираларни сақламаслик, уларни қўшимча нобудгарчиликларига йўл қўймаслик, кераксиз материалларни сотиш ва унинг натижаларини тугри ҳисобга олиш;
- Ишлаб чиқариш захираларини асосли равишда қайта баҳолаш ва унинг натижаларини ҳисобда тўғри акс эттириш;

- Арзон баҳоли буюмларнинг эскиришини тўғри ҳисоблаш, тўлик эскирган буюмларни ўз вақтида ҳисобдан чиқариш, уларни баланс қийматини ҳисоботда тўғри акс эттириш.

Ишлаб чиқариш захираларини баҳолаш. Ишлаб чиқариш захиралари 4-сон БҲМС «Товар- моддий захираларга мувофиқ (п.7) уларнинг таннархи ёки сотилишини соф қийматидан бири бўйича энг кичигини танлаш йўли билан баҳоланади.

Ишлаб чиқариш захираларининг таннархи-бу уларни сотиб олишга ёки ишлаб чиқаришга кетган барча харажатлар мажмуаси.

Сотиб олинган ишлаб чиқариш захираларининг таннархи уларни сотиб олиш қиймати, божхона йиғим ва тўловлари, сертификация харажатлари, комиссия тўлови, транспорт-тайёрлов ва бошқа сотиб олишда кетган харажатларни ўз ичига олади. Қўшилган қиймат солиғини (ҚҚС) тўловчи ҳисобланмаган корхоналарда ишлаб чиқариш захираларини сотиб олишда таъминотчиларга тўланган ҚҚС ҳам уларнинг таннархига киритилади. ҚҚС ни тўловчи корхоналарда захираларни сотиб олишда тўланган ҚҚС суммаси бюджетга ушбу солиқ бўйича қарздан чегирилади (зачетга олинади).

Ишлаб чиқарилган захираларнинг таннархи – бу ўз кучи билан ишлаб чиқарилган материаллар ва бошқа захираларга кетган бевосита ва билвосита моддий, меҳнат ва бошқа устама харажатлар мажмуаси.

Сотишнинг соф қиймати –бу ишлаб чиқариш захирасининг таннархидан кичик қиймати бўлиб, фақатгина уларни керагидан кўп миқдорда йиғилиб қолганида баҳони пасайтириш ҳолларида вужудга келади. Бундай ҳолда ишлаб чиқариш захиралари пасайтирилган баҳоларда, яъни сотишнинг соф қийматида балансда акс эттирилади.

Ишлаб чиқариш захиралари қиймати 4- сон БҲМС га мувофиқ (п. 16-18) қуйидаги усулларнинг бирида баҳоланади:

- **ФИФО** –захираларни келиб тушиш вақтидаги баҳосида чиқим қилиш, яъни биринчи тушум, биринчи чиқим .Ушбу усулда олдин келган захира олдин сарфланади ва ишлаб чиқариш таннархига келиб тушган баҳосида киритилади, ушбу захира тугагач, кейинги тушган захира тушгандаги баҳосида сарфланади ва ишлаб чиқариш таннархига киритилади. Ушбу усулнинг характерли хусусияти шундаки, ҳисобот даври охирида корхонада фақатгина охирги навбатда ва баҳоларда келиб тушган захиралар қолади. Кейинги ойда қолган захиранинг чиқими биринчи навбатда келиб тушган баҳосида ишлаб чиқариш таннархига киритилади. Масалан, «А» материал 5 январда 1000 дона 100 сумдан жами 100000 сумга, 15 январда 2000 дона 150 сумдан 300000 сумга, 20 январда 1000 дона 200 сумдан 200000 сумга келиб тушди. Айтайлик, январда жами материаллардан 3500 донаси ишлаб чиқаришга сарфланди. Ишлаб чиқариш таннархига киритилган захираларнинг қиймати ушбу усулда жами 500000 сумни ташкил этади. Ой охирида

омборда 20 январда келиб тушган ва ишлатилмай қолган 500 дона материал 200 сумдан жами 100000 сумга захира бўлиб қолади. Кейинги ойда ушбу материални ишлаб чиқаришга сарфланиши айнан шу баҳода, яъни 200 сумдан чиқим қилинади.

• **АВЭКО** – бу захиралар қийматини ўртача нархлардаги баҳолар бўйича ҳисобдан чиқариш усули. Юқоридаги мисолимизда келиб тушган бир дона материалнинг ўртача қиймати 150 сўмни (600000/4000), ишлаб чиқаришга сарфланган материалнинг қиймати 525000 сумни (3500*150) ва ой охирида қолган материаллар қиймати 75000 сўмни (500*150) ташкил этади.

• **ЛИФО** – бу захираларни охириги тушум баҳосидан бошлаб ҳисобдан чиқариш усули. Юқоридаги мисолда ишлаб чиқаришга сарфланган материаллар қиймати 550000 сумни (1000*200+2000*150+500*100), ой ихирида қолган материаллар қиймати – 50000 сўмни (500*100) ташкил этади. Баҳоларни ўсиб бориши юз бераётган шароитда ушбу усул дастлаб таннархни ошишига, кейинчалик эса камайишига, ой охирида эски нархлардаги материалларни омборларда қолиб кетишига олиб келади. Шунинг учун материалларни кўп марталаб қайта баҳолаш зарурияти туғилади.

Захираларнинг юқорида келтирилган усуллари ишлаб чиқарилган маҳсулотларни таннархига ва уларнинг қолдиқ қийматига турлича таъсир кўрсатади. Чунончи, энг кичик таннарх ва энг катта захиралар қолдиғи ФИФОда, энг катта таннарх ва энг кичик захиралар қолдиғи ЛИФО да юз беради. Бизнинг мисолимизда, жумладан бу қуйидагича:

КЎРСАТКИЧЛАР	ФИФО	АВЭКО	ЛИФО
Таннарх	500000	525000	550000
Захира қолдиғи	100000	75000	50000

Ишлаб чиқариш захиралари қийматини баҳолаш усуллари таннарх орқали фойдага, у орқали эса фойдадан(даромаддан) олинadиган солиқларга ҳам турлича таъсир кўрсатади. Мисол учун захиралардан 3500 донаси 250 сумдан сотилди дейлик. Бунда корхонанинг сотишдан олган фойдаси ва фойдадан олинadиган солиқлар (давр харажатлари , солиқ базасига қайта қўшиладиган харажатлар ва имтиёзлар ҳисобга олинмаган шартли равишда) қуйидагича бўлади.

КЎРСАТКИЧЛАР	ФИФО	АВЭКО	ЛИФО
Соф тушум	875000	875000	875000
Таннарх	500000	525000	550000

Фойда	375000	350000	325000
Фойда солиғи, 20%	75000	70000	65000
Инфраструктура-ни ривожлантириш солиғи, 8%	24000	22400	20800

Мисолдан кўриниб турибдики, энг катта фойдадан олинadиган солиқлар ФИФО да, энг кичиги эса ЛИФО да намоён бўлади.

БХМС №4 га мувофиқ (п.17) Ўзбекистон Республикасида кўпроқ эътиборли бўлган ФИФО ва АВЭКО усулларни қўллаш кўзда тутилган, ЛИФО усулини қўллаш кўзда тутилмаган.

Хўжалик юритувчи субъектлар ишлаб чиқариш захираларининг қийматини баҳолашнинг юқорида келтирилган ФИФО ва АВЭКО усулларидан бирини танлаб олишлари ва уни ўзларининг ҳисоб сиёсатларида кўрсатишлари керак. Бир вақтнинг ўзида икки усулни қўллаш таъқиқланади. Бир усулдан иккинчисига асос бўлганда ўтиш мумкин ва бу тўғрида ҳисоб сиёсатига киритилган ўзгаритиришлар тегишли органларга етказилиши керак.

Ишлаб чиқариш захираларининг сақлаш жойларидаги ҳисоби.

Корхоналарда ишлаб чиқариш захираларининг сақланиш жойлари бўлиб омборлар, цехлар, майдончалар, участкалар, молхоналар ва бошқалар ҳисобланади. Барча сақлаш жойларида захиралар бўйича аниқ моддий жавобгар шахслар белгиланади ва улар билан моддий жавобгарлик тўғрисида шартномалар тузилади.

Моддий жавобгар шахслар бўлиб омбор мудирлари, цех бошлиқлари, хўжалик бўлими мудирлари, прораблар, гараж бошлиғи, мол боқар чўпонлар, бўрдоқчилик базалари мудирлари ва бошқалар ҳисобланади.

Моддий жавобгар шахсларнинг асосий вазифаларига ишлаб чиқариш захираларини ўз вақтида кирим қилиш, корхона раҳбари фармойиши билан уларни ишлаб чиқариш цехлари ва участкаларига кўрсатилган миқдорда бериш, моддий бойликларни бутлигини тўлиқ таъминлаш, талон-тарожликга йул қўймаслик, захираларнинг кирим ва чиқимини тўғри ва ўз вақтида тегишли ҳужжатлар билан расмийлаштириш, уларнинг ҳолати ва харакати тўғрисида ҳисоботларни белгиланган муддатларда тўғри тузиш ва бухгалтерияга топшириш киради.

Ишлаб чиқариш захиралари уларнинг сақланиш жойларида соний ва суммавий жихатдан миқдор ва пул ўлчовларида ҳисобга олинади. Бунинг учун ҳар бир ишлаб чиқариш захирасига инвентар карточка очилади ёки умумий обмор китоби юритилади. Бунда куйидаги бошланғич ва жамлама ҳужжатлар ишлатилади:

- **Кирим бўйича:**

5. Счёт фактура – ташқи таъминотчилардан олинган ишлаб чиқариш захираларини қабул қилишда.

6. Накладной- ички бўлинмалардан кирим қилишда.

7. Қабул қилиш далолатномаси – таъсисчилардан, бошқа шахслардан қайтариб бермаслик шарти билан қабул қилинганда, ички алмашувда, ёрдамчи ишлаб чиқаришдан олинганда, илмий изланишлар ва тажриба –конструкторлик ишланмалари натижаси сифатида кирим қилинганда ва бошқа ҳолларда.

8. Инвентаризация варағи ва таққослама қайднома – инвентаризацияда ортикчалар аниқланганда, бир моддий жавобгар шахсдан иккинчисига топширилганда

• **Чиким бўйича:**

Талабнома – омбордан ишлаб чиқаришга берилганда

2. Забор варақаси - бир моддий жавобгар шахсдан иккинчисига ҳар кунда маълум миқдордаги материалларни бериб бориш ҳолларида

3. Счет-фактура – материаллар четга сотилганда, бепул берилганда, таъсис бадали сифатида киритилганда ва бошқа ҳолларда

4. Ҳисобдан чиқариш далолатномалари – материалларни ҳисобдан чиқариш ҳоллари булганда ва бошқалар.

Моддий жавобгар шахслар кирим ва чиким ҳужжатлари асосида белгиланган муддатларда (ҳисоб сиёсатида мувофиқ белгиланган муддатларда) моддий ҳисобот тузадилар. Ушбу ҳисоботлар тасдиқланган шаклларда тузилади. Уларда ишлаб чиқариш захираларининг ҳолати ва ҳаракати соний ва суммавий кўринишда акс эттирилади. Моддий ҳисоботлар икки нусхада тузилади, моддий жавобгар шахслар томонидан имзоланади ва уларнинг биринчи нусхаси бухгалтерияга топширилади. Айнан моддий ҳисоботлар ва уларга тикилган бирламчи ҳужжатлар ишлаб чиқариш захираларининг синтетик ҳисобини юритишга асос бўлиб ҳисобланади.

Материалларнинг синтетик ҳисоби. Материалларининг синтетик ҳисобини юритиш учун 21-сон БҲМС да қуйидаги счётлар кўзда тутилган.

• **1010 «Хом–ашё ва материаллар».** Ушбу счётнинг дебетида асосий ва ёрдамчи хом-ашё ва материалларнинг, қайта ишлов учун тайёрланган қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг, ем-хашак ва тўшаш материалларининг бошланғич қолдиғи ва уларни турли манбалардан келиб тушуш эвазига кўпайиши, кредитида эса – материалларнинг ишлаб чиқаришга сарфи ва бошқа чикимлари натижасида камайиши таннарх ёки соф сотиш қийматларидан энг кичик бўлган қийматда акс эттирилади.

• **1020 «Сотиб олинган ярим тайёр маҳсулотлар ва бутловчи буюмлар».** Ушбу счётнинг дебетида ярим тайёр маҳсулотлар, бутловчи

буюмлар, курилиш деталлари ва конструкцияларининг мавжуд қолдиқлари ва уларни четдан сотиб олиш эвазига кўпайиши, кредитида эса – уларнинг ишлаб чиқаришга, курилишга сарфи ва бошқа чиқимлари натижасида камайиши таннарх ёки соф сотиш қийматларидан энг кичик бўлган қийматда акс эттирилади.

• **1030 «Ёқилғи».** Ушбу счетнинг дебитида мавжуд нефть маҳсулотлари, ёқилғи-мойлаш материалларининг (нефть, бензин, керосин, дизел ёқилғиси, мойлар ва бошқалар), газсимон ёқилғи турларининг (газ ва газолин), шунингдек қаттиқ ёқилғи турларининг (кўмир, ўтин ва бошқалар) қолдиғи ва уларни четдан сотиб олиш эвазига кўпайиши, кредитида эса – уларнинг ишлаб чиқариш ва бошқарувга сарфи, шунингдек бошқа чиқимлари натижасида камайиши таннарх ёки соф сотиш қийматларидан энг кичик бўлган қийматда акс эттирилади.

• **1040 «Эҳтиёт қисмлар».** Ушбу счетнинг дебитида машина ва механизлар, транспорт воситаларини таъмирлаш учун зарур бўлган эҳтиёт қисмлари, автомобилларнинг заҳирадаги шиналарининг мавжуд қолдиғи ва уларни четдан сотиб олиш эвазига кўпайиши, кредитида эса – уларнинг ишлаб чиқариш ва бошқарувга сарфи, шунингдек бошқа чиқимлари натижасида камайиши таннарх ёки соф сотиш қийматларидан энг кичик бўлган қийматда акс эттирилади.

• **1050 «Қурилиш материаллари».** Ушбу счетнинг дебитида курилиш, курилиш –монтаж ишлари, курилиш деталлари ва конструкцияларини яшаш учун зарур бўлган курилиш материалларининг заҳирадаги мавжуд қолдиғи ва уларни четдан сотиб олиш эвазига кўпайиши, кредитида эса – уларнинг курилиш, курилиш-монтаж ишларига, турли конструкцияларни ишлаб чиқаришга сарфи, шунингдек бошқа чиқимлари натижасида камайиши таннарх ёки соф сотиш қийматларидан энг кичик бўлган қийматда акс эттирилади.

• **1060 «Тара ва тара материаллари».** Ушбу счетнинг дебитида хўжалик инвентари ва буюми сифатида ишлатилмаётган барча турдаги таралар, тараларни яшаш ва таъмирлаш учун зарур бўлган материал ва деталларнинг заҳирадаги мавжуд қолдиғи ва уларни четдан сотиб олиш эвазига кўпайиши, кредитида эса – уларнинг ишлатилиши, шунингдек бошқа чиқимлари натижасида камайиши таннарх ёки соф сотиш қийматларидан энг кичик бўлган қийматда акс эттирилади.

• **1070 «Четга қайта ишлаш учун берилган материаллар».** Ушбу счетнинг дебитида четга қайта ишлаш учун берилиши мумкин бўлган асосий ва ёрдамчи материалларнинг заҳирадаги мавжуд қолдиғи ва уларни четдан сотиб олиш эвазига кўпайиши, кредитида эса – уларнинг ишлатилиши, шунингдек бошқа чиқимлари натижасида камайиши

таннарх ёки соф сотиш қийматларидан энг кичик бўлган қийматда акс эттирилади.

• **1090 «Бошқа материаллар».** Ушбу счетнинг дебетида юқоридаги счетларга киритилмаган, ишлаб чиқаришдан , асосий воситаларни тугатишдан ва бошқа операциялардан олинган моддий бойликларнинг (чиқиндилар, тузатиб бўлмайдиган брак маҳсулотлар, металлолом, эски шиналар ва резиналар, ишлатилган мой, нигрол ва ш.к.) захирадаги мавжуд қолдиғи ва уларни ишлаб чиқаришдан олиниши эвазига кўпайиши, кредитида эса – уларнинг ишлатилиши, шунингдек бошқа чиқимлари натижасида камайиши таннарх ёки соф сотиш қийматларидан энг кичик бўлган қийматда акс эттирилади.

• **1510 «Материалларни тайёрлаш ва сотиб олиш».** Ушбу счет корхонанинг ҳисоб сиёсатида тайёрлов жараёнини алоҳида акс эттириш кўзда тутилган ҳолда қўлланилади. Унинг дебетида материалларни тайёрлаш ва сотиб олиш жараёнининг қиймати, кредитида эса ушбу қийматни кирим қилинган материаллар қийматига киритилиши эттирилади. Агар корхонанинг ҳисоб сиёсатида материалларнинг киримини бевосита тўғридан тўғри 1010-1090 –счётларда акс эттириш кўзда тутилган бўлса, у ҳолда 1510-счёт қўлланилмайди.

• **1610 «Материаллар қийматидаги четланишлар».** Ушбу счет корхонанинг ҳисоб сиёсатида материалларнинг тайёрлов ва сотиб олиш қийматини ҳисоб баҳоларида акс эттириш кўзда тутилган ҳолда қўлланилади. Ҳисоб баҳоси бўлиб, одатда, норматив ёки режали таннарх ҳисобланади. Тайёрланган (сотиб олинган) материалларнинг ҳақиқий таннархини ҳисоб баҳосидан кўп бўлиши ушбу счетнинг дебетида, кам бўлиши эса унинг кредитида 1510-счёт билан корреспонденция-ланган ҳолда акс эттирилади. 1610-счётнинг дебет қолдиғи суммаси ҳисоб баҳоларидан ортиқ қийматда келиб тушган материалларга тўғри келадиган четланишлар суммасини кўрсатади. Баҳолар ўртасидаги фарқлар сотиб олинган материалларни ҳақиқатда сарфланган вақтида уларнинг ҳисоб баҳосидаги қийматига пропорционал равишда харажатлар счетларига киритилиб борилади.

Материалларнинг харакатига доир операциялар счётларда куйидагича акс эттирилади.

1. Ҳисоб сиёсатида 1510 –счётни қўллаш кўзда тутилмаган ҳолда

Тар- тиб рақам	Операциянинг мазмуни	Дебет счёт	Кредит счёт	Ёзувга асос бўлувчи хужжат
1.	Материаллар таъминотчилардан қабул қилинганда:			

	- захираларни ҚҚСсиз сотиб олиш қийматига - ҚҚС суммасига	1010-1090 4410	6010, 4110 6010	Шартнома, счет-фактура
2.	Ёрдамчи ишлаб чиқаришдан олинганда	1010-1090	2310	Ҳисобот, накладной
3.	Ҳисобдор шахслардан олинганда	1010-1090	4220- 4230	Бўнак ҳисоботи
4.	Ярим тайёр материаллар хом ашё ва материаллар таркибига киритилганда	1010-1090	2110	Қарор, накладной
5.	Тайёр маҳсулотлар материалларга айлантирилганда	1010-1090	2810- 2820	Қарор, накладной, талабнома
6.	Хўжалик инвентарлари ва буюмлари материалларга айлантирилганда	1010-1090	1080	Қарор, талабнома, накладной
7.	Таъсисчилардан олинганда	1010-1090	4610	Устав, шартнома, далолатнома, счет-фактура
8.	Даъволар бўйича олинганда	1010-1090	4860	Қарор, счет- фактура
9.	Бепул олинганда	1010-1090	8530,	Қарор, счет- фактура, далолатнома

10.	Молиявий ёрдам сифатида олинганда	1010-1090	9380	Шартнома, счет-фактура, далолатнома
11.	Камомадлар ўрнига қабул қилинганда	1010-1090	4730	Қарор, счет- фактура, далолатнома
12.	Нақд сотиб олинганда	1010-1090	5010- 5020	Счет-фактура, чиқим касса ордери
13.	Инвентаризация аниқланган ортиқчалар суммасига	1010-1090	9390	Инвентариза- ция варағи, қарор
14.	Ички аламушув бўлганда	1010-1090	1010- 1090	Инвентариза- ция варағи, накладной, талабнома
15.	Қайта баҳоланганда: -нархи оширилганда -нархи камайтирилганда	1010-1090 9430	9390 1010- 1090	Далолатнома
16.	Асосий ишлаб чиқаришга сарфланганда	2010	1010- 1090	Талабнома, накладной
17.	Ёрдамчи ишлаб чиқаришга	2310	1010-	Талабнома,

	сарфланганда		1090	накладной
18	Умум ишлаб чиқаришга сарфланганда	2510	1010-1090	Талабнома, накладной
19.	Хизмат қилувчи хужаликларга сарфланганда	2710	1010-1090	Талабнома, накладной
20.	Реклама учун сарфланганда	9410	1010-1090	Талабнома, накладной
21.	Бошқарув мақсадларига сарфланганда	9420	1010-1090	Талабнома, накладной
22.	Сотилганда: -сотиш қийматига -ҚҚС суммасига -таннархига -сотишдан олинган фойдага -сотишдан кўрилган зарарга	4010 9220 9220 9220 9430	9220 6410 1010-1090 9320 9220	Шартнома, счет-фактура
23	Бепул берилганда: -таннархига -ҚҚС суммасига -кўрилган зарарга	9220 9220 9430	1010-1090 6410 9220	Қарор, счет-фактура, шартнома
24.	Камомад чиқганда: -моддий жавобгар шахс бўйнига кўйилганда -каррали ўндириш суммасига -корхона зарарига олиб борилганда	4730 4730 9430	1010-1090 9390 1010-1090	Далолатнома, Қарор
25	Таъсис бадали сифатида киритилганда: -келишув қийматига -ҚҚС суммасига -таннархига фойда суммасига	0610-0690 9220 9220 9220	1010-1090 6410 1010-1090 9320	Шартнома, қарор, счет-фактура
26.	Тайёр маҳсулотга айлантирилганда	2810-2820	1010-1090	Қарор, талабнома, накладной
27	Ярим тайёр материалга айлантирилганда	2110	1010-1090	Қарор, талабнома, накладной
28	Арзон баҳоли инвентарларга айлантирилганда	1080	1010-1090	Қарор, талабнома, накладной
29.	Тайёрлов- транспорт харажатлари таннархга киритилганда	1010-1090	1510	Расчет
30	Брак маҳсулотга киритилганда	2610	1010-1090	Қарор, талабнома, накладной

31	ИТИ ва ТКИ га сарфланганда	3190	1010-1090	Қарор, талабнома, накладной
32	Капитал қуйилмаларга киритилганда	0810	1010-1090	Қарор, талабнома, накладной
33	Таъминотчиларга қайтарилганда	6010, 4110	1010-1090	Далолатнома, счет-фактура
34.	Бартер операцияларига киритилган материалларнинг таннархига	4010	1010-1090	Шартнома, Счет-фактура
35.	Фавкулотдаги ходисалар оқибатларини бартараф этишга сарфланганда	9720	1010-1090	Қарор, счет-фактура, далолатнома

2. Ҳисоб сиёсатида 1510 –счётни қўллаш кўзда тутилган ҳолда

Тартиб раками	Операциянинг мазмуни	Дебет счет	Кредит счет	Ёзувга асос бўлувчи ҳужжат
1.	Материаллар таъминотчилардан қабул қилинганда: - Захираларни ҚҚСсиз сотиб олиш қийматиغا - ҚҚС суммасига	1510 4410	6010, 4110 6010	Шартнома, счет-фактура
2.	Ёрдамчи ишлаб чиқаришдан олинганда	1510	2310	Ҳисобот, накладной
3.	Ҳисобдор шахслардан олинганда	1510	4220-4230	Бўнак ҳисоботи
4.	Тайёрловга доир хизматларга	1510	6990	Счет-фактура
5.	Тайёрлов бўйича билдирилган даъволарга	4860	1510	Даъво хати
6.	Тайёрлов натижасида кирим қилинган материалларга	1010-1090	1510	Қабул қилиш далолатномаси
7.	Тайёрловнинг ҳақиқий қиймати материалларнинг ҳисоб баҳосидан паст бўлганда	1510	1610	Бухгалтерия маълумот-номаси
8.	Тайёрловнинг ҳақиқий қиймати материалларнинг ҳисоб баҳосидан юқори бўлганда	1610	1510	Бухгалтерия маълумот-номаси

Ўстиришидаги ва бўрдоқидаги ҳайвонларнинг ҳисоби

Ўстиришдаги ҳайвонлар –бу она ҳайвонларнинг (от, сигир, қўй, эчки, чўчка, товуқ ва бошқалар) болалари , яъни тойчоқ, бузоқ, кўзи, улоқ, жўжа ва бошқалар.

Бўрдоқидаги хайвонлар –бу гўшт учун ёки семиртириб сотиш учун боқиладиган хайвонлар.

Ўстиришдаги ва бўрдоқидаги хайвонларнинг ҳисоби № 11 «Ўстиришдаги ва бўрдоқидаги хайвонлар» счётида олиб борилади. Счёт актив, доимий бўлиб, дебетида ўстиришдаги ва бўрдоқидаги хайвонларнинг мавжуд сони ва уни кўпайиши таннари бўйича , кредитида эса уларнинг камайиши акс этирилади.

Ўстиришдаги хайвонлар асосан қуйидаги манбалар ҳисобидан кўпаяди:

- Туғишдан олинган хайвонлар ва уларни оғирлигини ошириш эвазига
- Ёш молларни сотиб олиш эвазига
- Бепул олиш эвазига
- Таъсисчилардан бадал сифатида кирим қилиш эвазига

Она хайвонларни туғишдан ўстиришга олинган хайвон болалари сони бўйича ҳисобга олинади, уларнинг бошланғич қиймати она хайвонларни сақлашга кетган харажатларга тенглаштириб олинади. Ушбу харажатлар № 2010 «Асосий ишлаб чиқариш», № 2310 «Ёрдамчи ишлаб чиқариш» счётларининг дебетида тўпланади, она хайвонларни туғишдан бола хайвонлар олингач, бу харажатлар юқоридаги счётларнинг кредитига ёзилиб, № 11 «Ўстиришдаги ва бўрдоқидаги хайвонлар» счётининг дебетида олиб борилади.

Бола хайвонларни ўстиришга кетган харажатлар № 2010 «Асосий ишлаб чиқариш», № 2310 «Ёрдамчи ишлаб чиқариш» счётларининг дебетида тўпланиб, ҳисобот даврлари (ой,чорак, йил) охирида махсус тортиш қайдномалари асосида ўстиришдаги хайвонларнинг қийматига киритилиб борилади. Ўстириш даври тугаб, улар асосий подага утказилганда, қуйидаги бухгалтерия ёзуви берилади:

Дебет 0840 «Асосий подани шаклланиши»

Кредит 1110 «Ўстиришдаги ва бўрдоқидаги хайвонлар»

0840 «Асосий подани шаклланиши» счётида тўпланган сумма ўстирилган хайвонни ишчи ва маҳсулдор хайвонлар гуруҳига киритилишига қараб ҳисобдан чиқарилади, яъни:

Дебет 0170 «Ишчи ва маҳсулдор хайвонлар»

Кредит 0840«Асосий подани шаклланиши»

Ёш хайвонлар ўстириш учун бошқа юридик ва жисмоний шахслардан олинса, у ҳолда қуйидаги ёзувлар қилинади:

1. Сотиб олинса

Дебет 1110 «Ўстиришдаги ва бўрдоқидаги хайвонлар»

Кредит 6010 « Таъминотчиларга қарзлар»

Кредит 4230 « Ходимларнинг берилган аванслар бўйича қарзлари»

Кредит 6890 « Бошқа мажбуриятлар»

2. *Бепул олинса*

Дебет 1110 «Ўстиришдаги ва бўрдоқидаги хайвонлар»

Кредит 8530 « Бепул олинган мулклар»

3. *Таъсисчилардан олинса*

Дебет 1110 «Ўстиришдаги ва бўрдоқидаги хайвонлар»

Кредит 4610 « Таъсисчиларнинг устав капиталига улуши бўйича қарзлари»

Бу турдаги ёш хайвонлар ҳам ўстириш жараёни тугагач, асосий подага ишчи хайвонлар ёки маҳсулдор хайвонлар сифатида кирим қилинади.

Ўстиришдаги хайвонлар сотилиши, бепул берилиши, таъсис бадали сифатида бошқа корхонага берилиши, ҳалок бўлиши мумкин. Барча ҳолларда уларнинг таннарх бўйича қиймати Дебет 9220 Кредит 1110 ёзуви билан ҳисобдан чиқарилади, олинган фойда Дт 9220 Кредит 9320 ёзуви билан, қурилган зарар эса Дебет 9432 Кредит 9220 ёзуви билан акс эттирилади. Харидорлардан тушадиган тушумга Дебет 4010 Кредит 9220 ёзуви берилади.

Бўрдоқидаги хайвонлар семиртиришга кетган харажатлар № 2010 «Асосий ишлаб чиқариш» сечининг дебетида тўпланиб, ҳисобот даврлари охирида молнинг семириш таннархига киритиб борилади.

Бўрдоқидаги моллар сўйиб сотилганда ёки тириклайин сотилганда сотишдан тушган тушум корхонанинг даромадига олинади (Дебет 5010,4010 Кредит 9010), бир вақтнинг ўзида сотилган бўрдоқи молнинг таннархи ҳисобдан чиқарилади (дебет 9110 Кредит 1110).

Ўстиришдаги ва бўрдоқидаги хайвонлар ҳалок бўлганда, уларнинг таннархи моддий жавобгар шахс ёки корхона ҳисобидан, шунингдек суғурта қилинган бўлса, суғурта полиси эвазига ҳам қопланади. Бу операциялар мос равишда Дебет 4630, 9430,6510 Кредит 9220 ёзувлари билан акс эттирилади

Ўстиришдаги ва бўрдоқидаги хайвонларнинг аналитик ҳисоби уларнинг турлари, гуруҳлари, ёшига қараб сақланиш жойлари ва моддий жавобгар шахслар бўйича юритилади.

Инвентарлар ва хўжалик буюмларининг ҳисоби

Инвентарлар ва хўжалик буюмлари – бу қуйидаги шартларнинг бирига жавоб берувчи меҳнат воситалари ва предметлари (хўжалик инвентарлари):

- а) хизмат муддати 1 йилдан кам бўлган;
- б) қиймати бир бирликга сотиб олиш чоғида Ўзбекистон Республикасида мавжуд бўлган энг кам иш ҳақининг 50 баробаригача бўлган.

Қийматидан қатъий назар инвентарлар ва хўжалик буюмларига куйидагилар киради:

- Махсус инструментлар ва мосламалар;
- Махсус ва санитар кийимлар, махсус пайофзал;
- Ўриндиқ буюмлари (кўрпа, ёстик, чойшаб ва шу кабилар.);
- Канцелярия буюмлари (калькуляторлар, стол усти приборлари ва бошқалар);
- Ошхона инвентарлари (қошиқ, вилка, қозон, чойник-пиёлалар, пичоқ, скатерт ва шу кабилар);
- Вақтинчалик мослама ва қурилмалар (титулсиз иншоатлар)- тахта йўлкалар, ювиниш хоналари, ҳожатхона ва шу каби қурилиш-монтаж ишлари тугагач уларнинг қийматига кирувчи мосламалар;
- Хизмат муддати бир йилгача бўлган смена жиҳозлари;
- Балиқ овлаш қуроллари (қармоқ, тўр ва шу кабилар).

Бухгалтерия ҳисобида инвентарлар ва хўжалик буюмлари турган жойига қараб акс эттирилади. Ушбу белгисига кўра улар икки гуруҳга бўлинади:

- Омбордаги инвентарлар ва хўжалик буюмлари.
- Фойдаланишдаги инвентарлар ва хўжалик буюмлари.

Мос равишда инвентарлар ва хўжалик буюмлари куйидаги счетларда ҳисобга олинади:

- 1.Омбордаги захиралар - 1080 «Инвентарлар ва хўжалик буюмлари» счётида.
2. Фойдаланишдаги қисми – 014 « Фойдаланишдаги инвентарлар ва хўжалик буюмлари» балансан ташқари счётда.

Корхонага барча манбалардан келиб тушган инвентарлар ва хўжалик буюмлари (таъминотчилардан, таъсисчилардан, бепул берилган ва бошқалар) № 1080 «Инвентарлар ва хўжалик буюмлари» счегига кирим қилинади (Дебет 1080 Кредит 6010,4610,8530,4220,6990,1010-1090, 4110,9390,5010 ва бошқалар).

Омбордан фойдаданишга берилган инвентарлар ва хўжалик буюмлари бирданига харажатлар счегларига ҳисобдан чиқарилади (Дебет 2010,0810,9410,9420 ва бошқа счеглар Кредит 1080). Бир вақтнинг ўзида ишлатишга берилган инвентар ва хўжалик буюмлари 014- балансан ташқари счегнинг киримида акс эттирилади. Ушбу счегдан улар хизмат муддати тугаганда, фойдаланишга яроқсиз ҳолатга келганида махсус далолатномалар асосида чиқим қилинади.

Инвентарлар ва хўжалик буюмларининг сотилиши, бепул берилиши, таъсис бадали сифатида киритилиши 9220 «Бошқа активларни сотилиши ва турли чиқимлари» счетининг дебетида ва 1080- счетнинг кредитида таннархи бўйича акс эттирилади.

Инвентарлар ва хўжалик буюмларининг аналитик ҳисоби моддий жавобгар шахслар бўйича уларнинг номлари, баҳолари ва бошқа белгиларига қараб юритилади.

2. Ишлаб чиқариш харажатларининг ҳисоби

Ишлаб чиқариш харажатлари – бу бевосита маҳсулотларни (иш, хизматларни) ишлаб чиқаришга кетган, шунингдек уларнинг таннархини ташкил этувчи харажатлар.

Таннарх – бу маҳсулот (иш,хизмат) ларни ишлаб чиқаришга кетган барча харажатларнинг пулда ифодаланган мажмуаси.

Ишлаб чиқариш харажатларининг турлари, таркиби, ҳисобга олиниш тартиби республикамизда Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 5 февралдаги 54- сон қарори билан тасдиқланган «Маҳсулот (иш, хизмат) ларни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиби ва молиявий натижаларни шакллантириш тўғрисида Низом» билан белгиланган.

Ушбу Низомга мувофиқ корхоналарнинг барча ишлаб чиқариш харажатлари қуйидаги белгилари бўйича таснифланади.

- Ишлаб чиқариш жараёнидаги ролига қараб;
- Таннархга киритилиш усулига қараб;
- Ишлаб чиқариш хажмига нисбатан ўзгаришига қараб;
- Иқтисодий моҳиятига қараб.

Ишлаб чиқариш жараёнидаги ролига қараб ишлаб чиқариш харажатлари асосий ишлаб чиқариш, ёрдамчи ишлаб чиқариш, умум ишлаб чиқариш харажатларига бўлинади.

Асосий ишлаб чиқариш харажатлари деганда ишлаб чиқаришнинг асосий технологик жараёнларини бевосита олиб борувчи ишлаб чиқариш цехлари харажатлари тушунилади. Бундай харажатларга асосий цехларнинг технологик жараёнларида маҳсулот (иш, хизмат) ларни ишлаб чиқарилишига бевосита сарфланган харажатлар киради.

Ёрдамчи ишлаб чиқариш харажатлари деганда асосий ишлаб чиқариш цехлари учун ёрдамчи ва хизмат кўрсатувчи бўлиб ҳисобланган ишлаб чиқариш бўлинмаларининг (цехларнинг) харажатлари тушунилади. Ёрдамчи цехлар бўлиб, масалан, таъмирлаш цехи, механика цехи, буғ бериш цехи ва бошқалар ҳисобланади. Ушбу

цеҳларнинг харажатлари алоҳида ҳисобга олинади ва ҳар ойнинг охирида асосий ишлаб чиқариш харажатлари таркибига киритилади.

Умум ишлаб чиқариш харажатлари деганда барча асосий ва ёрдамчи ишлаб чиқариш цеҳларини бошқарувига ва ташкил этишга тааллуқли бўлган, шунингдек уларга хизмат кўрсатувчи бўлинмаларнинг харажатлари тушунилади. Масалан, таъминот бўлими, ёнғинга қарши курашиш бўлими, иситиш бўлими, кўриклаш бўлими ва бошқалар асосий ва ёрдамчи цеҳларга турли хизматларни кўрсатади. Бу бўлинмаларнинг харажатлари ҳам алоҳида ҳисобга олинади ва ой охирида ҳисоб сиёсатида белгиланган тартибга мувофиқ асосий ва ёрдамчи ишлаб чиқариш харажатларига киритилади.

Таннархга киритилиш усулига қараб барча ишлаб чиқариш харажатлари бевосита ва билвосита харажатларга бўлинади.

Бевосита харажатлар деганда у ёки бу ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг таннархига тўғридан- тўғри олиб бориладиган харажатлар тушунилади. Уларга мисол қилиб, масалан, нон ишлаб чиқаришда тузилган калькуляцияга мувофиқ бевосита сарфланган ун ва бошқа материалларнинг харажатларини, бевосита нон ишлаб чиқариш билан шуғулланган ишчиларга ҳисобланган иш ҳақи харажатларини, ишлаб чиқариш цеҳининг бевосита бошқа харажатларини келтириш мумкин.

Билвосита харажатлар деганда корxonанинг бутун ишлаб чиқариш фаолиятига тааллуқли бўлган, лекинда аниқ бир бўлинманинг (маҳсулотнинг) таннархига тўғридан-тўғри киритиб бўлмайдиган, шунинг учун маълум бир тартибга мувофиқ бўлинмалар (маҳсулотлар) ўртасида тақсимланадиган харажатлар тушунилади. Аксарият умум ишлаб чиқариш харажатлари айнан билвосита харажатлар ҳисобланади, улар ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг ҳиссаси, цеҳ ходимлари иш ҳақининг ҳиссаси ва бошқа белгиларига қараб мутаносиб тарзда тақсимланади.

Ишлаб чиқариш ҳажмига нисбатан ўзгаришига қараб ишлаб чиқариш харажатлари ўзгарувчан ва шартли ўзгармас турларга бўлинади:

Ўзгарувчан харажатлар – бу ишлаб чиқариш ҳажмининг ошиши ва камайишига кўра сарфи миқдор жихатдан бевосита ўзгариб турадиган харажатлар. Масалан, материал сарфи бевосита ишлаб чиқарилган тайёр маҳсулотнинг миқдорига боғлиқ, ишбай ишлайдиган ходимга ҳисобланадиган иш ҳақи суммаси эса - унинг ишлаб чиқарган маҳсулоти(бажарган иши)нинг миқдорига боғлиқ.

Шартли ўзгармас харажатлар – бу ишлаб чиқариш ҳажмининг ўзгаришига қарамасдан суммаси ўзгармайдиган, лекинда нисбий даражаси ўзгариши мумкин бўлган харажатлар. Мисол қилиб ишлаб чиқариш қуроллари ва воситалари бўйича шартномага асосан қатъий суммада тўланадиган ижара ҳақи, мол-мулкни суғурта қилиш харажатларини келтириш мумкин. Бундай харажатлар миқдор жиҳатдан шартли ўзгармас, лекинда ишлаб чиқариш ҳажмига нисбатан даражаси ўзгарувчан харажатлар ҳисобланади.

Иқтисодий моҳиятига кўра маҳсулот таннархига киритиладиган барча ишлаб чиқариш харажатлари «Маҳсулот (иш, хизмат) ларни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиби ва молиявий натижаларни шакллантириш тўғрисида Низом»га асосан куйидаги элементларга бўлинади:

• *Ишлаб чиқаришга доир моддий харажатлар (қайтариладиган чиқиндилар*

қийматидан ташқари) – бу гуруҳга кирувчи харажатлар 12 та моддадан иборат бўлиб, уларнинг тўлиқ рўйхати Низомнинг 1.1 – пунктида келтирилган.

• *Ишлаб чиқариш характеридаги меҳнатга ҳақ тўлаш харажатлари - бу гуруҳга кирувчи харажатлар 7 та модда ва 12 қуйи моддадан иборат бўлиб, уларнинг тўлиқ рўйхати Низомнинг 1. 2 – пунктида келтирилган.*

• *Ишлаб чиқаришга тегишли бўлган ижтимоий суғуртага ажратмалар – бу гуруҳга кирувчи харажатлар 2 та моддадан иборат, уларнинг номи Низомнинг 1.3 – пунктида келтирилган.*

• *Ишлаб чиқаришга доир асосий воситалар ва номоддий активларнинг амортизацияси – бу гуруҳга кирувчи харажатлар 2та моддадан иборат, уларнинг номи Низомнинг 1.4 – пунктида келтирилган.*

• *Ишлаб чиқаришга доир бошқа харажатлар - бу гуруҳга кирувчи харажатлар 9 та модда ва 11 та қуйи моддадан иборат бўлиб, уларнинг тўлиқ рўйхати Низомнинг 1.5 –пунктида келтирилган.*

Ишлаб чиқариш харажатлари ҳисобининг вазифалари. Ишлаб чиқариш харажатлари бўйича бухгалтерия ҳисобининг асосий вазифаларига куйидагилар киради:

• Ишлаб чиқариш харажатларини уларнинг моҳиятини очиб берувчи мезонларига мос равишда ҳисобга олиш;

• Ишлаб чиқариш харажатларини тўғри туркумлаш ва гуруҳларга ажратиш;

• Ишлаб чиқариш харажатларини тўғри, ўз вақтида ва тегишли бошланғич ҳужжатлар билан расмийлаштириш ;

- Ишлаб чиқариш харажатлари бўйича моддий жавобгар шахсларнинг ҳисоботлари маълумотлари ва ҳисоб маълумотларини тўлиқ уйғунлигини таъминлаш;

- Тугалланган ишлаб чиқариш харажатларини тўғри ва ўз вақтида тайёр маҳсулотлар (ишлар, хизматлар) таннархига киритиш;

- Тугалланмаган ишлаб чиқаришга тўғри келадиган харажатларни тўғри ва ўз вақтида ҳисобга олиш, бунинг учун уларни белгиланган муддатларда қайта рўйхатдан ўтказиш (инвентаризация қилиш), унинг натижаларини тўғри аниқлаш ва ҳисобга олиш;

- Таннархни ошиб кетишига сабаб бўлувчи нораціонал чиқимларни вужудга келиш сабаблари ва айбдорларини топиш, бндай чиқимларга йўл қўймаслик учун моддий жавобгар шахслар фаолиятини доимий назорат қилиш;

- Мавжуд ишлаб чиқариш захиралари ва воситаларидан унумли фойдаланиш устидан назорат ўрнатиш;

- Ишлаб чиқариш харажатларини солиқ солиш базаси объекти сифатида тўғри шакллантириш ва бошқалар.

Ишлаб чиқариш харажатларининг синтетик ва аналитик ҳисоби. 21- сон БХМС га мувофиқ ишлаб чиқариш харажатларининг синтетик ҳисоби 2010 “Асосий ишлаб чиқариш”, 2310 “Ёрдамчи ишлаб чиқариш” ва 2510 “ Умумишлаб чиқариш харажатлари” счетларида олиб борилади. Ушбу счётларни очиш негизига ишлаб чиқариш харажатларининг ишлаб чиқаришда тутган ўрни асос қилиб олинган. Ушбу счётларнинг барчаси актив, доимий счётлардир. Уларнинг дебетида харажатларнинг кўпайиши, кредитида эса харажатларнинг ҳисобдан чиқарилиши, яъни камайиши акс эттирилади. Бу счётларнинг қолдиғи мос равишда асосий, ёрдамчи ва умум ишлаб чиқаришнинг тугалланмай қолган қисмини пулда ифодалайди. Аксарият корхоналарда 2310 “Ёрдамчи ишлаб чиқариш” ва 2510 “ Умумишлаб чиқариш харажатлари” счетлари ҳисобот даврининг охирида ёпилади, яъни уларнинг дебетида тўпланган суммалар, юқорида айтиб ўтганимиздек, у ёки бу усулга асосан тақсимланади. Жумладан, уларнинг асосий ишлаб чиқаришга доир қисми 2010 “Асосий ишлаб чиқариш” счётининг дебетида ўтказилади ва шу асосда ушбу счётлар ёпилади, яъни давр охирида қолдиқга эга бўлмайди.

2010 “Асосий ишлаб чиқариш “ счётининг дебетида тўпланган сумма (унинг кредитида акс эттирилган айрим суммалардан ташқари, масалан қайтарилган чиқиндиларнинг қиймати, брак суммаси) ишлаб чиқарилган барча маҳсулотларнинг (ишларнинг, хизматларнинг) умумий таннархини пулда ифодалайди. Ишлаб чиқарилган тайёр маҳсулотлар (бajarилган ишлар ва хизматлар)нинг ҳақиқий таннархи 2010 “Асосий ишлаб чиқариш” счётининг кредити орқали мос равишда

2810 “Омбордаги тайёр маҳсулотлар”, бажарилган ишлар ва кўрсатилган хизматларнинг таннархи 9130 “Бажарилган ишларнинг ва кўрсатилган хизматларнинг таннархи” счётига ўтказилади.

Ишлаб чиқариш харажатларига доир операциялар счётида куйидагича акс эттирилади.

Тартиб рақами	Операциянинг мазмуни	Дебет счёти	Кредит счёти	Ўзвуга асос бўлувчи ҳужжат
1.	Материал харажатларига	2010, 2310, 2510	1010- 1090	Моддий ва ишлаб чиқариш ҳисоботлари
2.	Ҳисобланган иш ҳақи харажатларига	2010, 2310, 2510	6710	Иш ҳақи ҳисоб-китоблари
3.	Ижтимоий суғурта органларига иш ҳақи фондига нисбатан белгиланган меъёрлардаги ажратмаларга	2010, 2310, 2510	6510- 6520	Ажратмаларга доир ҳисоб-китоблар
4.	Ишлаб чиқаришга доир асосий воситаларга ҳисобланган амортизация суммаларига	2010, 2310, 2510	0210- 0299	Амортизация ҳисоб-китоби
5.	Ишлаб чиқаришга доир бошқа харажатлар	2010, 2310, 2510	6010, 6910- 6990	Счёт-фактура, далолатнома
6.	Ёрдамчи ишлаб чиқариш харажатлари счётини ёпиш	2010	2310	Бухгалтерия ҳисоб-китоби
7.	Умум ишлаб чиқариш харажатлари счётини ёпиш	2010	2510	Бухгалтерия ҳисоб-китоби
8.	Ишлаб чиқариш харажатларини тайёр маҳсулотнинг таннархига киритиш	2810	2010	Бухгалтерия ҳисоб-китоби
9.	Ишлаб чиқариш харажатларини бажарилган ишлар ва хизматлар таннархига киритиш	9130	2010	Бухгалтерия ҳисоб-китоби
10.	Ишлаб чиқаришдан олинган қайтариладиган чиқиндилар қийматига	1090	2010	Далолатнома
11.	Ишлаб чиқаришдан олинган бракга	2610	2010	Далолатнома
12.	Ишлаб чиқаришда аниқланган камомадларга	5910	2010, 2310, 2510	Далолатнома
13.	Ишлаб чиқаришдан олинган ярим маҳсулотларга	2110	2010 2310, 2510	Ҳисоботлар
14.	Тугалланмаган ишлаб чиқаришни қайта баҳолашда: - ошиш томонига	2010	6230	Инвентаризация варағи, Далолатнома

	- камайиш томонига	3210	2010	
--	--------------------	------	------	--

2010, 2310, 2510 –счётларда акс эттирилган ишлаб чиқариш харажатларининг аналитик ҳисоби бўлимлар (цехлар) бўйича, маҳсулот турлари бўйича ва харажат моддалари бўйича ҳисоб сиёсатида белгиланган тартибда олиб борилади.

1.Тайёр маҳсулотларнинг ҳисоби

Тайёр маҳсулот деганда *ишлаб чиқаришининг барча технологик жараёнларидан ўтган, ортиқ қайта ишловни талаб қилмайдиган, ўзининг сифати бўйича давлат стандартларига, техник шартларга жавоб берадиган ва омборхоналарга қабул қилинган тайёр буюмлар тушунилади.*

Корхонанинг фаолият турига қараб у ишлаб чиқарган тайёр маҳсулотлар турлича бўлиши мумкин. Масалан, машинасозлик заводининг тайёр маҳсулоти бўлиб энгил ёки юк ташиш автомобиллари, нон комбинатининг тайёр маҳсулоти бўлиб – нон ва нон маҳсулотлари, қишлоқ хўжалик корхонасининг тайёр маҳсулоти бўлиб етиштирилган мева-сабзавотлар ва бошқа маҳсулотлар ҳисобланади.

Тайёр маҳсулотлар корхонада олиб борилган ишлаб чиқариш жараёнининг пировард натижаси ҳисобланади. Уларни тайёрлашга кетган харажатлар корхонанинг ишлаб чиқариш харажатларини, шунингдек тайёр маҳсулотнинг таннархини ташкил қилади.

Тайёр маҳсулотлар корхоналарнинг айланма активларининг муҳим тури ҳисобланади. Уларнинг айланиш тезлиги талаб ва таклифга, сифатига, ишлаб чиқарилган ҳажмига, баҳосига ва бошқа омилларга боғлиқ бўлади. Ўз навбатида тайёр маҳсулотларнинг харидорлигига сотиш ҳажми, пул тушумлари, даромад ва бошқа кўрсаткичлар бевосита боғлиқдир. Шунинг учун ҳам тайёр маҳсулотлар бухгалтерия ҳисобининг муҳим объектларидан бири ҳисобланади.

4-сон БХМС га мувофиқ тайёр маҳсулотлар қуйидаги баҳоларда ҳисобга олинади:

- Ишлаб чиқаришдан олинганда – ҳақиқий таннархи бўйича;
- Таъсисчилардан олинганда – келишув баҳосида;
- Қайтариб бермаслик шарти билан бепул келиб тушганда – эксперт йўли билан аниқланган қийматда;
- Баҳосини реал аниқлаш қийин бўлган буюмлар бўйича- режали (норматив) баҳода.
- Харидоргирлигини йўқотган, сифати паст ёки шикастланган ҳолларда- соф сотиш қийматида (таннархдан паст бўлган қийматда).

Тайёр маҳсулотлар қийматини баҳолаш худди ишлаб чиқариш захиралари каби корхона ҳисоб сиёсатида белгиланган ФИФО ёки АВЭКО усуллардан бирида амалга оширилиши мукин.

Маҳсулот таннархи ишлаб чиқариш харажатларини ҳисобга олиш ва таннархни калькуляция қилиш йўли билан топилади. Калькуляция, одатда бир хил номдаги маҳсулотга (иш ёки хизмат турига) тузилади. Амалиётда норматив (режали) калькуляция, ҳақиқий таннарх калькуляцияси каби калькуляциянинг турлари кенг ишлатилади.

Норматив (режали) калькуляцияда қабул қилинган маҳсулот (иш, хизмат) бирлигининг таннархи махсус тасдиқланган рецептуралар асосида сарфланадиган харажатлар суммасини ишлаб чиқаришга мўлжалланган маҳсулот(иш, хизмат)нинг сонига бўлиш йўли билан топилади. Масалан, 100 порция палов (250 граммлик) тайёрлаш учун рецептурада куйидаги харажатлар кўзда тутилган дейлик: гўшт –6 кг, гуруч –25 кг, ёғ –8 кг, сабзи –20 кг, пиёз –3 кг, туз ва зироворлар - 1 порцияга 5 сўм миқдорида. Ишлатиладиган масалликлар бозордан сотиб олинади. Ушбу шартли маълумотларга кўра 1 порция паловнинг норматив(режали) таннархини калькуляцияси куйидагича бўлади.

1 порция паловнинг норматив (режали) таннархини калькуляцияси

100 порция паловга кетадиган харажатлар	Сумма
1. Гўшт 6 кг *2200 сўм	13200
2. Гуруч 20 кг *500 сўм	10000
3. Ёғ 8 кг *1100 сўм	8800
4. Сабзи 20 кг*250 сўм	5000
5. Пиёз 3 кг *150 сўм	450
6. Туз ва зироворлар	500
7. Жами харажатлар	40950
<i>1 порция паловнинг ўртача норматив таннархи</i>	409-50

Норматив(режали) калькуляция асосида ҳисобланган маҳсулот таннархи ҳисобот даври ичида ҳисоб баҳоси сифатида қўлланилади. Чунки ҳисобот даври тугамагунча маҳсулотни ишлаб чиқаришга кетган барча ишлаб чиқариш харажатларини тўлиқ аниқлаб бўлмайди,демак маҳсулотнинг ҳақиқий ишлаб чиқариш таннархини ҳам ҳисоблаб бўлмайди.

Маҳсулот (иш, хизмат)нинг ҳақиқий таннархини калькуляция қилиш учун ҳисобот даври охирида ушбу маҳсулот (иш,хизмат) учун

хақиқатда қилинган харажатлар суммаси ҳисоб регистрларидан олинади, масалан бош китобдан. Жами харажат суммаси ишлаб чиқарилган маҳсулот (иш, хизмат) нинг умумий сонига бўлинади ва шу йўл билан бир бирлик маҳсулот (иш, хизмат)га тўғри келадиган таннарх суммаси ҳисобланади. Мисол учун, фабрикада 1 килограмм чойни қадоқлашнинг норматив (режадаги) ишлаб чиқариш таннархи калькуляцияга мувофиқ – 1200 сўм, март ойида 20 тонна чой қадоқланган ва жами кетган ишлаб чиқариш харажатлари бош китоб бўйича 25000000 сўм, унда 1 килограмм қадоқланган чойнинг ҳақиқий таннархи 1250 сўм бўлади (25000000 / 20000 кг)., апрел ойида 25 тонна чой қадоқланган ва жами кетган ишлаб чиқариш харажатлари бош китоб бўйича 30000000 сўм, унда 1 килограмм қадоқланган чойнинг ҳақиқий таннархи 1200 сўмни ташкил этади.

Агар корхонада ҳисобот даври давомида тайёр маҳсулотларнинг ҳаракати режали ҳисоб баҳоларида ҳисобга олиб борилган бўлса, у тақдирда ҳисобот даври охирида ҳақиқий таннарх ва ҳисоб баҳоси ўртасидаги фарқ аниқланади ва ушбу суммага тузатиш ёзувлари қилинади. Ушбу ёзувлар тўғрисида кейинроқ тўхталиб ўтамыз.

Таннархни калькуляцияси асосида маҳсулот (иш, хизмат)нинг сотиш баҳоси ҳам калькуляция қилинади. Сотиш баҳосини калькуляциясининг таннархнинг калькуляциясидан фарқи шундаки, унда сотишда таннарх устига қўйиладиган қўшимча қийматлар ҳисобга олинади. Бундай қийматлар бўлиб, жумладан корхонанинг рентабеллик даражаси бўйича оладиган фойдасининг суммаси, акциз солиғи, қўшилган қиймат солиғи, савдо устамаси, овқатланиш корхонасининг устамаси ҳисобланади. Мисол учун, ароқ ишлаб чиқарувчи заводда бир шиша ароқ ни (сифими 0,5 литр) сотиш баҳоси калькуляцияси тахминан қуйидагича бўлади.

Сотиш баҳоси калькуляцияси (заводда)

Баҳо элементлари	Сумма, сўмда
1. Бир шиша ароқнинг ўртача ишлаб чиқариш таннархи	90
2. Корхона фойдаси 20%	18
3. Корхонанинг соф сотиш баҳоси	108
4. Акциз солиғи 82% (акциз билан биргаликдаги сотиш баҳосидан. Бу баҳо топилади $108 * 100 / 100 - 82 = 600$ сум)	492
5. Сотиш баҳоси акциз солиғи билан	600
6. Қўшилган қиймат солиғи 20%	120
7. Корхонанинг сотиш баҳоси	720

Бир шиша ароқнинг чакана савдо магазинида сотилиши вақтида сотиб олиш баҳоси устига савдо устамаси қўйилади. Бу ҳолда бир шиша ароқнинг сотиш баҳосининг калькуляцияси қуйидагича бўлади.

Сотиш баҳоси калькуляцияси (магазинда)

Баҳо элементлари	Сумма, сўмда
1. Бир шиша ароқнинг сотиб олиш баҳоси	720
2. Савдо устамаси 20%	144
3. Товарни чакана сотиш баҳоси	864

Овқатланиш корхоналарида келиб тушган товарлар устига савдо устамасидан ташқари овқатланиш корхонасининг кўрсатган хизматлари учун ҳам қўшимча устама қўйилади. Бу ҳолда, масалан, ресторанда, бир шиша ароқнинг сотиш баҳосининг калькуляцияси қуйидагича бўлади.

Сотиш баҳоси калькуляцияси (ресторанда)

Баҳо элементлари	Сумма, сўмда
1. Бир шиша ароқнинг сотиб олиш баҳоси	720
2. Савдо устамаси 20%	144
3. Товарни чакана сотиш баҳоси	864
4. Ресторан хизмати устамаси 30%	259
5. Ароқнинг ресторан менюсидаги баҳоси	1123

Тайёр маҳсулотлар ҳисобининг вазифалари. Тайёр маҳсулотлар бўйича бухгалтерия ҳисобининг асосий вазифаларига қуйидагилар киради:

- Тайёр маҳсулотларни уларнинг моҳиятини очиб берувчи мезонларига мос равишда ҳисобга олиш;
- Тайёр маҳсулотларни тўғри туркумлаш ва гуруҳларга ажратиш;
- Тайёр маҳсулотни тўғри баҳолаш;
- Тайёр маҳсулотла ҳолати ва ҳаракатини тўғри, ўз вақтида ва тегишли бошланғич ҳужжатлар билан расмийлаштириш;
- Тайёр маҳсулотларга моддий жавобгарликни таъминлаш, моддий жавобгар шахслар томонидан ҳисоботларни тўғри ва ўз вақтида тузилиши, тақдим этилишини назорат қилиш;
- Тайёр маҳсулотларнинг бутлигини таъминлаш, бунинг учун уларни белгиланган муддатларда қайта рўйхатдан ўтказиш (инвентаризация қилиш), унинг натижаларини тўғри аниқлаш ва ҳисобга олиш;

- Тайёр маҳсулотларни ўз вақтида сотилиши, чунончи таннархдан паст баҳоларда сотилмаслиги, омборларда меъёридан ортиқ захираларни тўпланиб қолинишига йўл қўймаслик устидан назорат ўрнатиш;

- Тайёр маҳсулотларни асосли равишда қайта баҳолаш ва унинг натижаларини ҳисобда тўғри акс эттириш ва бошқалар.

Тайёр маҳсулотларни сақланиш жойларидаги ҳисоби. Корхона омборхонасига тайёр маҳсулотлар асосан ишлаб чиқариш бўлинмаларидан (цехлардан), шунингдек айрим ҳолларда четдан таъсисчиларнинг бадали сифатида, қайтариб бермаслик шартлари билан бепул олинган буюмлар сифатида қабул қилинади. Кириш қилиш накладнойлар, далолатномалар, счёто-фактуралар, забор варақалари асосида амалга оширилади. Қабул қилинган тайёр маҳсулотларнинг соний-суммовий ҳисоби учун уларнинг ҳар бирига карточкалар очилади ёки умумий омбор ҳисоби китоби юритилади. Тайёр маҳсулотларнинг омборхонадан сотилиши ва бошқа чиқимлари фақат раҳбариятнинг рухсатномаси орқали амалга оширилади. Чиқим операциялари счёто-фактуралар, накладнойлар, далолатномалар, талабномалар, забор варақалари ва бошқа ҳужжатлар билан расмийлаштирилади. Ҳисоб сиёсатида белгиланган муддатларда омбор мудирлари тайёр маҳсулотлар ҳолати ва ҳаракатини соний ва суммовий кўринишда ифодаловчи ҳисоботларни тузадилар ва уларни бухгалтерияга топширадилар. Ҳисоботлар ва уларга илова қилинган бошланғич ҳужжатлар тайёр маҳсулотларнинг синтетик ва аналитик ҳисобини юритишга асос бўлиб ҳисобланади.

Тайёр маҳсулотларнинг синтетик ва аналитик ҳисоби. Тайёр маҳсулотларни ҳисобга олиш учун 21-сон БҲМС да қуйидаги счётолар тизими кўзда тутилган:

- **2810** “Омбордаги тайёр маҳсулотлар”
- **2820** “Кўргазмадаги тайёр маҳсулотлар”
- **2830** “Комиссияга берилган тайёр маҳсулотлар”

Ушбу счётолар актив счётолардир, уларнинг дебетида тайёр маҳсулотларнинг қолдиғи, келиб тушиш натижасида кўпайиши, кредитида эса – камайиши акс эттирилади.

Корхона омборига кириш қилинган барча тайёр маҳсулотлар 2810 “Омбордаги тайёр маҳсулотлар” счётонинг дебетида ва бошқа тайёр маҳсулотларни қайси манбалардан келиб тушганлигини кўрсатувчи счётоларнинг кредитида акс эттирилади, жумладан:

- **Кредит 2010** “Асосий ишлаб чиқариш” – асосий ишлаб чиқаришдан олинган тайёр маҳсулотларнинг таннарх бўйича қийматига;
- **Кредит 2310** “Ёрдамчи ишлаб чиқариш” – ёрдамчи ишлаб чиқаришдан олинган тайёр маҳсулотларнинг таннарх бўйича қийматига;

• **Кредит** 4610 “Устав капиталига бадаллар бўйича таъсисчиларнинг қарзи” – таъсисчилардан таъсис бадали сифатида олинган тайёр маҳсулотларнинг қийматиغا;

• **Кредит** 9380 “Қайтарилмайдиган молиявий ёрдам” – бошқа шахслардан қайтарилмайдиган молиявий ёрдам сифатида олинган тайёр маҳсулотларнинг қийматиغا;

• **Кредит** 1010 “Материаллар” – тайёр маҳсулот таркибига киритилган материаллар қийматиغا;

• **Кредит** 2810,2820,2830 – тайёр маҳсулотларнинг ички алмашувига

• **Кредит** 9390 “Бошқа операцион даромадлар” – инвентаризацияда аниқланган ортикчалар суммасига ва бошқалар.

Тайёр маҳсулотларнинг сотилиши бухгалтерия ҳисобида қуйидагича акс эттирилади:

1. Харидорларга тақдим этилган счёт-фактуралар бўйича тайёр маҳсулотнинг ҚҚС сиз бўлган сотиш баҳосидаги қийматиغا

Дебет 4010 “Харидор ва буюртмачилардан олинмайдиган счётлар”

Кредит 9010 “Тайёр маҳсулотларни сотишдан олинган даромадлар”

2. Сотилган тайёр маҳсулотларга тўғри келмайдиган ҚҚС суммасига

Дебет 4010 “Харидор ва буюртмачилардан олинмайдиган счётлар”

Кредит 6410 “Бюджетга тўловлар бўйича қарзлар”

3. Харидорлар билан сотилган тайёр маҳсулотлар бўйича ҳисоб-китоб қилинганда:

• Олинган аванс суммасига

Дебет 5010 “Касса”, 5110 “Ҳисоб-китоб счёти”, 5210 “Валюта счёти”

Кредит 6310 “Харидор ва буюртмачилардан олинган аванслар”

• Олинган аванс суммасини маҳсулот сотилган сўнг ёпилишига

Дебет 6310 “Харидор ва буюртмачилардан олинган аванслар”

Кредит 4010 Харидор ва буюртмачилардан олинмайдиган счётлар”

• Охириги дебиторлик қарзни олинишига

Дебет 5010 “Касса”, 5110 “Ҳисоб-китоб счёти”, 5210 “Валюта счёти”

Кредит 4010 Харидор ва буюртмачилардан олинмайдиган счётлар”

4. Сотилган тайёр маҳсулотларнинг ҳақиқий таннарини ҳар бир счёт-фактура бўйича аниқлаб бўлмайди. Шунинг учун сотилган маҳсулотларнинг таннарини топши мақсадида ҳисобот даври охирида тайёр маҳсулотлар ҳолати ва ҳаракати бўйича баланс тузилади. Ушбу баланс қуйидагича тузилади.

Тайёр маҳсулот бўйича баланс

Кўрсаткичлар	Таннархи бўйича	Сотиш баҳоси бўйича	Фарқи (+,-)
1. Давр бошига қолдиқ	2000000	2580000	258000
2. Ишлаб чиқаришдан олинган маҳсулот	10000000	13400000	3400000
3. Қайта баҳолаш суммаси		500000	500000
4. Жами сотишга тайёр маҳсулот (1 + 2 + 3)	12000000	14158000	2158000
5. 1 сўмлик маҳсулотга тўғри келадиган харажат	X	0,8475	
6. Сотилган тайёр маҳсулот	9322500	11000000	1677500
7. Давр охиридаги қолдиқ	2677500	3158000	480500

Сотилган маҳсулотларнинг таннархини топиш учун балансда уларнинг ҳолати ва ҳаракати тўғрисидаги маълумотлар ҳақиқий ишлаб чиқариш таннархи ва сотиш баҳоларида алоҳида устунчаларда кўрсатилади. Жами сотишга тайёр маҳсулотларга кетган барча харажатларни сотишга тайёр жами маҳсулотларни сотиш баҳосига (ҚҚС сиз) бўлиш йўли билан 1 сўмлик сотишга тайёр маҳсулотга тўғри келадиган ўртача таннарх аниқланади. Топилган ўртача таннарх сотилган тайёр маҳсулотларнинг сотиш баҳосидаги (ҚҚС сиз) қийматига кўпайтирилади, чиқган сумма жами сотилган тайёр маҳсулотнинг таннархини билдиради. Юқорида келтирилган шартли мисолда 1 сўмлик сотишга тайёр маҳсулотга тўғри келадиган ўртача таннарх 0,85 сўмни ташкил қилган. Жами сотилган тайёр маҳсулотнинг таннархи – 9322500 сўм ($11000000 \times 0,85$). Ушбу суммага ҳисобот даври охирида қуйидаги бухгалтерия ёзуви қилинади:

Дебет 9110 “Сотилган тайёр маҳсулотнинг таннархи”

Кредит 2810 “Омбордаги тайёр маҳсулотлар”

5. Тайёр маҳсулотларни сотишдан олинган фойдани топиш учун 9010- сўмда акс эттирилган даромад № 9910 “Охирги молиявий натижа” сўмнинг кредитига, 9110- сўмда акс эттирилган сотишнинг таннархи № 9910 “Охирги молиявий натижа” сўмнинг дебетига ўтказилади, охирги сўмнинг кредит ва дебет оборотлари ўртасидаги ижобий фарқ (бошқа ёзувларсиз) сотишдан олинган фойдани ифодалайди. Юқоридаги шартли мисолда сотишдан олинган фойда суммаси 1677500 сўмни ташкил этган.

Тайёр маҳсулотлар сотилган деб ҳисобланади, агарда улар харидорлардан ташқари ўз ходимларига меҳнат ҳақи эвазига берилган бўлса, таъсис бадали сифатида бошқа корхонага инвестиция қилинган

бўлса, хўжалик заруриятларига ишлатилган бўлса ҳам. Бундай ҳолларда юқорида келтирилган ёзувларда 4010 –счётнинг ўрнига 0600 “Молиявий инвестициялар”, “1000 “Материаллар”

6700 “Ходимлар билан иш ҳақи бўйича ҳисоб-китоблар”, 9430 “Бошқа операцион харажатлар” каби счётлар дебетланади.

2810 “Омбордаги тайёр маҳсулотлар” сётининг кредитида тайёр маҳсулотлар захираларининг бошқа чиқимлари ҳам акс эттирилади, жумладан:

- *Улар асосий ва ёрдамчи ишлаб чиқаришга қайта сарфланганда*
Дебет 2010 “Асосий ишлаб чиқариш”, 2310 “Ёрдамчи ишлаб чиқариш”

Кредит 2810 “Омбордаги тайёр маҳсулотлар”

- *Улар корхонанинг магазинига берилганда*
Дебет 2920 “Чакана савдодаги товарлар”

Кредит 2810 “Омбордаги тайёр маҳсулотлар”

- *Брак маҳсулот деб тан олинганда*

Дебет 2600 “Ишлаб чиқаришдаги браклар”

Кредит 2810 “Омбордаги тайёр маҳсулотлар”

- *Камомадлар аниқланганда*

Дебет 5910 “Бойликларни бузилишидан кўрилган камомад ва йўқотишлар”

Кредит 2810 “Омбордаги тайёр маҳсулотлар”

- *Кўргазма залларига берилганда*

Дебет 2820 «Кўргазмадаги тайёр маҳсулотлар»

Кредит 2810 “Омбордаги тайёр маҳсулотлар”

- *Комиссияга берилганда*

Дебет 2830 «Комиссияга берилган тайёр маҳсулотлар»

Кредит 2810 «Омбордаги тайёр маҳсулотлар»

Тайёр маҳсулотларнинг аналитик ҳисоби моддий жавобгар шахслар бўйича, маҳсулотларнинг турлари бўйича олиб борилади.

2. Товарларнинг ҳисоби

Товар деганда корхонанинг сотиш учун сотиб олинган ёки ишлаб чиқарилган моддий активлари тушунилади. Бу турдаги активларнинг характерли хусусиятларига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- Улар истеъмол қийматига эга бўлади, яъни одамларнинг истеъмол талабларини қондиради;

- Улар қийматга эга бўлади, яъни пулда ифодаланган баҳога эга бўлади;

- Айланма активлар бўлиб ҳисобланади, яъни маълум бир цикл давомида уларнинг захиралари янгиланиб туради;

- Пулга ва бошқа активларга алмаштирилади;

- Инвестиция воситаси сифатида қўлланилади;

- Ижарага бериш объекти ҳисобланмайди.

Бухгалтерия ҳисобида товарлар турган жойига, эгалик қилиш ҳуқуқига, турларига, баҳосига ва бошқа белгиларига қараб акс эттирилади.

Турган жойига қараб товарларни омборлардаги, чакана савдо шаҳобчаларидаги, виставкадаги, комиссиядаги, консигнаторлардаги, йўлдаги ва бошқа товарларга бўлиш мумкин.

Эгалик қилиш ҳуқуқига кўра товарларни хусусий товарлар, консигнацион товарлар, комиссия товарларга ажратиш мумкин.

Товарларни сотишнинг асосан икки усули кенг қўлланилади: улгуржи ва чакана.

Улгуржи сотиш –бу товарларни келгусида бошқаларга сотиш ёки истеъмол қилиш учун сотилиши. Ушбу савдо турини олиб борувчи хўжалик юритувчи субъектлар улгуржи савдо корхоналари деб аталади. Улгуржи савдонинг характерли хусусиятларига қуйидагилар киради:

- Товарларни катта партияларда нақдсиз сотилиши;

- Ҳар бир сотиш муомаласини албатта счёт-фактура билан қатъий расмийлаштирилиши;

- Товарларни фақат омборхоналардан жўнатилиши;

Республикада товарларни улгуржи сотилиши Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 26 ноябрдаги 407-сон қарори билан тасдиқланган «Улгуржи ва чакана савдо фаолиятини қайд этиш ва олиб бориш тартиби тўғрисида Низом» га мувофиқ амалга оширилиши лозим. Ушбу Низомга мувофиқ улгуржи савдо билан шуғулланиш учун улгуржи савдо корхоналари, шунингдек улгуржи савдо билан шуғулланмоқчи бўлган бошқа корхоналар энг кам иш ҳақининг 6000 миқдоридеги устав капиталига эга бўлиши, шундан энг кам иш ҳақининг 2000 миқдоридеги маблағларни қайд этишгача банк муассасасида очилган дастлабки ҳисоб-китоб рақамига пул маблағлари билан киритган бўлишлари, товарларни катта партиядо сақлаш, саралаш, ўраш, юклаш, тушириш имконини берадиган хусусий омборхоналар, жиҳозлар ва бошқа моддий-техник воситаларга эга бўлиши, шунингдек маҳаллий ҳокимликнинг рухсатномасига эга бўлишлари лозим.

Чакана сотиш – бу товарларни охириги истеъмолчига сотиш. Ушбу савдо турини олиб борувчи хўжалик юритувчи субъектлар чакана савдо корхоналари деб аталади. Чакана савдо корхоналарига овқатланиш

корхоналари ҳам тенглаштирилади. Чакана савдонинг характерли хусусиятларига қуйидагилар киради:

- Товарларни нақд пулга сотилиши;
- Товарларни савдо шаҳобчаларида савдо устамалари билан бирга ҳисобга олиниши;
- Товарларни нақдсиз майда улгуржи сотилишини чегараланганлиги;
- Ҳар бир товарнинг сотилишини ҳужжатли расмийлаштирилмаслиги, лекинда касса аппарати паттаси билан сотиш суммасини қайд этилиши;

Чакана савдо фаолиятини олиб бориш республикада Ўзбекистон Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 13 февралдаги 75-сон қарори билан тасдиқланган «Ўзбекистон Республикасида чакана савдо Қоидалари» тартибга солинган.

21- сон БХМСда товарлар ҳисобини олиб бориш учун қуйидаги счётлар тизими кўзда тутилган:

• **2910 «Омбордаги товарлар»** – ушбу счёт асосан улгуржи савдо ва овқатланиш корхоналарида товарларнинг сақланиш жойларидаги (омборлардаги) ҳолати ва ҳаракатини акс эттиришга мўлжалланган.

• **2920 «Чакана савдодаги товарлар»** - ушбу счёт чакана савдо ва овқатланиш корхоналарида (магазинлар, киоскалар, буфет ва бошқа шаҳобчалардаги) товарларнинг ҳолати ва ҳаракатини акс эттиришга мўлжалланган.

• **2930 «Кўргазмадаги товарлар»** - ушбу счёт улгуржи, чакана ва овқатланиш корхоналарининг реклама қилиш мақсадида кўргазмалар ва ярмаркаларга қўйилган товарларини ҳолати ва ҳаракатини акс эттиришга мўлжалланган.

• **2940 «Вақтинча фойдаланишга бериладиган буюмлар»** – ушбу счёт махсус шаҳобчалар орқали тўлов асосида вақтинча фойдаланишга қўйилган буюмларни ҳолати ва ҳаракатини акс эттиришга мўлжалланган.

• **2950 «Товар билан бўлган ва бўш турган идишлар»** -ушбу счёт товар билан бирга бўлган ва бўш турган идишларнинг ҳолати ва ҳаракатини акс эттиришга мўлжалланган.

• **2960 «Комиссион тартибда сотишга берилган товарлар»** –бу счёт махсус шаҳобчаларда комиссия тартибда сотишга берилган товарларнинг ҳолати ва ҳаракатини акс эттиришга мўлжалланган.

• **2970 «Йўлдаги товарлар»** –бу счёт пули тўланган ва таъминотчидан жўнатилган, лекинда корхонага ҳали келиб тушмаган товарларни акс эттиришга мўлжалланган.

• **2980 «Савдо устамаси»** –бу счёт савдо ва овқатланиш корхоналарида товарларга кўйилган савдо устамаларининг ҳолати ва ҳаракатини акс эттиришга мўлжалланган.

• **2990 «Бошқа товарлар»** –бу счёт юқорида номлари зикр этилган счётларда акс эттирилмаган турли бошқа товарларни, масалан консигнацияга берилган товарларни, ҳисобга олиш учун мўлжалланган.

Юқорида келтирилган 2980 «Савдо устамаси» счётидан ташқари барча бошқа счётлар актив, доимий счётлар ҳисобланади, уларнинг дебитида товарларнинг қолдиқи ва кўпайиши, кредитида эса камайиши акс эттирилади. 2980 «Савдо устамаси» счёти контрактив счёт бўлиб, унинг кредитида қолдиқ товарларга тўғри келадиган савдо устамаларининг суммаси ва уларнинг кўпайиши, кредитида эса –савдо устамаларини камайиши акс эттирилади. Савдо устамаларининг суммасини товарларни сотилиши ва бошқа чиқимлари натижасида камайиши ушбу счётнинг кредитида «қизил ёзув» билан ҳам акс эттирилиши мумкин.

4-сон БҲМС га мувофиқ товарларни ҳисобга олишнинг иккита тизими мавжуд:

1.Даврий ҳисоб тизими – бу тизим чакана савдо ва овқатланиш шаҳобчаларига тааллуқли бўлиб, унда ҳар бир товарнинг сотилиши катъий ҳужжатлаштирилмайди, шу сабабли сотилган товарларнинг таннархини ҳар бир ҳужжат асосида аниқлаб бўлмайди. Ушбу тизимдаги корхоналар ҳисобот даври ичида товарларни сотиб олинишини вақтинчалик 9140 «Даврий ҳисобда товар-моддий бойликларни сотиб олиш» счётининг дебитида (кредит 6010 «Таъминотчилар ва пудратчиларчиларга тўланадиган счётлар» ва бошқалар), товарларнинг давр бошидаги ва давр охиридаги қолдиқларидаги фарқни эса вақтинчалик 9150 «Даврий ҳисобда товар-моддий бойликлар бўйича тузатишлар» счётининг дебитида (кредит 2910 «Омбордаги товарлар») акс эттирадилар. Давр охиридаги товарларнинг қолдиғи ушбу усулда фақат инвентаризация қилиш йўли билан топилади. Ҳисобот давр охирига келиб, юқоридаги вақтинчалик счётлар 9910 «Охирги молиявий натижа» счётининг дебетига ёпилади. Товарларнинг сотилиши ушбу усулда сотиш баҳосида қуйидаги ёзувлар билан акс эттирилади:

а) *Нақд сотилганда*

Дебет 5010 «Касса»

Кредит 9020 «Товарларни сотишдан олинган даромад»

б) *Нақдсиз сотилганда*

Дебет 4010 «Харидор ва буюртмачиларлардан олинадиган счётлар»

Кредит 9020 «Товарларни сотишдан олинган даромад»

Ҳисобот даври охирида товарларни сотишдан олинган даромад 9020 «Товарларни сотишдан олинган даромад» счётининг дебетига ва 9910 «Охирги молиявий натижа» счётининг кредитига ёпилади.

2.Узликсиз ҳисоб тизими –ушбу тизим омборхоналарда товарларнинг келиб тушуши ва кетиши қатъий ҳужжатлаштириладиган улгуржи ва овқатланиш корхоналари учун хос. Унда товарларнинг сотиб олиш баҳосидаги қиймати 2910 «Омбордаги товарлар» счётининг дебетига ва уларни сотиб олиш манбалари ва усулларини кўрсатувчи счётларнинг кредитига (6010 «Таъминотчилар ва пудратчиларчиларга тўланадиган счётлар» ва бошқалар) акс эттирилади. Товарлар сотилганда сотиш баҳосида корхона даромадига олинади (дебет 5010 «Касса», 4010«Харидор ва буюртмачиларлардан олинадиган счётлар» кредит 9020«Товарларни сотишдан олинган даромад»), бир вақтнинг ўзида сотилган товарларнинг таннархи сотиб олиш баҳосида ҳисобдан чиқарилади (дебет 9120 «Сотилган оварларнинг таннархи» кредит 2910 «Омбордаги товарлар»). Ҳисобот даври охирида даромад ва сотиш таннархини акс эттирувчи счётлар мос равишда 9910 «Охирги молиявий натижа» счётининг кредити ва дебетига ёпилади.

Товар-моддий бойликларни акс эттирувчи счётларнинг (№ 2910-2990) дебет ва кредитига юқорида келтирилган операциялардан ташқари бошқа қуйидаги хўжалик муомалалари ҳам акс эттирилади:

Тартиб рақами	Операциянинг мазмуни	Дебет счет	Кредит счет	Ёзувга асос бўлувчи ҳужжат
1.	Товарларни кўпайиши: -таъсисчилардан олинганда -ҳисобдор шахслардан олинганда -ишлаб чиқариш цехлари келганда -тайёр маҳсулот омборидан -материаллар ҳисобига -ортиқчалар эвазига -бепул олинмиш эвазига -ички алмашув эвазига -нархи оширилганда -савдо устамаси эвазига	2910-2990	4610 4230 2010 4010 1010 9390 9380 2910-2990, 6230 2980	Товар ҳисоботи, Товар-пул Ҳисоботи, Счёт-фактура, Накладнойлар , Далолатнома ва бошқа ҳужжатлар
2.	Товарларни камайиши: -ишлаб чиқаришга берилганда	2010,	2910-	Ҳисоботлар, Далолатнома-

	-материалга айлантилганда -камомад чиқганда -нархи пасайтилганда -ички алмашувга	1010, 5910, 3190, 2910- 2990	2990	лар, накладной, Счёт-фактура ва бошқа хужжатлар
--	---	--	------	---

2910-2990 счётларда акс этирилган товарларнинг аналитик ҳисоби моддий жавобгар шахслар, сақланиш жойлари, турлари, нави, баҳоси ва бошқа белгилари бўйича олиб борилади.

10 МАЪРУЗА. ИНВЕСТИЦИЯЛАР ҲИСОБИ

1. *Молиявий инвестицияларнинг ҳисоби*
2. *Капитал инвестицияларнинг ҳисоби*

1. Молиявий инвестицияларнинг ҳисоби

Молиявий инвестицияларнинг моҳияти. *Молиявий инвестициялар* – бу корхонанинг бошқа корхоналарга уларнинг кувватини ошириш ва бунинг эвазига келгусида узи ҳам моддий наф куриш , кушимча даромад олиш мақсадида киритган маблаглари мажмуаси.

Молиявий инвестицияларни турлича белгиларига қараб таснифлаш мумкин бўлади.

Муддатига кўра молиявий инвестициялар узоқ муддатли ва қисқа муддатли инвестицияларга бўлинади. **Узоқ муддатли молиявий инвестициялар** деганда, БХМС № 12 «Молиявий инвестицияларнинг

ҳисоби» га мувофиқ, 12 ойдан кўп муддатга киритилган маблағлар тушунилади. Ушбу муддатдан кам вақтга киритилган маблағлар **қисқа муддатли молиявий инвестициялар** деб аталади.

Киритилиш йўналишига кўра молиявий инвестициялар хўжалик юритувчи субъектларнинг турлари бўйича алоҳида гуруҳларга ажратилади. Жумладан, узоқ ва қисқа муддатли молиявий инвестициялар ушбу белгисига кўра қўйидаги гуруҳларга ажратилади:

- Акционерлик жамиятларига киритилган молиявий инвестициялар;
- Банкларга киритилган молиявий инвестициялар;
- Шўъба корхоналарга киритилган молиявий инвестициялар;
- Қўшма корхоналарга киритилган молиявий инвестициялар;
- Қарам жамиятларга киритилган молиявий инвестициялар;
- Бошқа турдаги корхоналарга киритилган молиявий инвестициялар.

Кўриниши бўйича барча молиявий инвестицияларни қўйидаги гуруҳларга ажратиш мумкин:

- Қимматли қоғозларга киритилган инвестициялар;
- Қарз сифатида киритилган инвестициялар;
- Кредит сифатида киритилган молиявий инвестициялар;
- Таъсис бадали сифатида киритилган инвестициялар;

Қимматли қоғозларга киритилган инвестициялар деганда очик акционерлик жамиятлари ва акционерлик тижорат банкларини чиқарган акцияларини ва бошқа қимматли қоғозларга тенглаштирилган эквивалентларни сотиб олишга сарфланган маблағлар тушунилади. Сотиб олинган акциялар корхонага дивиденд кўринишида даромад келтиради, шунингдек улар корхонага акционерлик жамияти йиғилишларида овоз бериш ҳуқуқини ҳам беради. Қимматли қоғозларга тенглаштирилган эквивалентларга облигациялар, векселлар, депозит сертификатлари киради. Бу турдаги молиявий инвестициялар, асосан, қисқа муддатли бўлиб, улар корхонага фоиз кўринишида даромад келтиради.

Корхона ихтиёридаги барча қимматли қоғозлар биргаликда корхонанинг **инвестицион портфелини** ташкил этади.

Қарз ва кредит сифатида киритилган инвестициялар деганда, корхоналарга молиявий ёрдам бериш мақсадида берилган маблағлар тушунилади. Бу гуруҳ инвестициялар имтиёзли ва имтиёзсиз бўлиши мумкин. Имтиёзли инвестициялар деганда, устама фоизсиз ёки имтиёзли (кичик миқдорли) фоизлар асосида берилган қарз ва кредитлар тушунилади. Имтиёзсиз инвестициялар деганда маълум муддатга келишилган фоизлар асосида берилган қарз ва кредитлар тушунилади. Шундай қилиб, қарз ва кредит сифатида киритилган инвестициялар

корхоналарга фоизлар кўринишида даромад келтиради ёки даромад келтирмайди.

Таъсис бадали сифатида киритилган инвестициялар деганда, корхонанинг янги ташкил этилган бошқа корхоналарнинг устав капиталига маблағ киритиши тушунилади. Корхоналар таъсис бадали сифатида маблағларни қизалоқ корхоналарга, қўшма корхоналарга, уюшган корхоналарга, қарам жамиятларга ва бошқа турдаги корхоналарга киритишлари мумкин. Бу гуруҳ инвестициялар корхоналарга таъсис этилган бошқа корхоналар фойдасидан улуш олиш кўринишида даромад келтиради.

Киритилган маблағларнинг турига кўра молиявий инвестицияларни қўйидаги гуруҳларга ажратиш мумкин:

- Узоқ муддатли активлар билан киритилган молиявий инвестициялар ;
- Қисқа муддатли активлар билан киритилган молиявий инвестициялар.

Узоқ муддатли активлар ҳисобланган асосий воситалар, номоддий активлар, тугалланмаган капитал қўйилмалар, қимматли қоғозлар қарз ва кредит сифатида, таъсис бадали сифатида турли мулк ва шаклдаги бошқа корхоналарга инвестиция тарзида киритилиши мумкин. Қисқа муддатли активлардан қимматли қоғозларга асосан пул маблағлари киритилади. Қарз ва кредит, шунингдек таъсис бадали сифатида қисқа муддатли активларнинг дебиторлик қарзларидан ташқари барча турлари киритилиши мумкин.

Молиявий инвестицияларнинг барчасига тааллуқли умумий хусусиятлар мавжуд. Уларнинг асосийларига қўйидагиларни киритиш мумкин.

1. Мақсадлилиқ – барча молиявий инвестициялар аниқ мақсад билан киритилади.

2. Қайтаришлиқ – барча молиявий инвестициялар шартнома муддати тугагач корхонага қайтарилади.

3. Тўловлилиқ – барча молиявий инвестициялар учун шартномага мувофиқ уларни олган хўжалиқ субъекти тўлов мажбуриятини олади. Тўлов мажбурияти фақат айрим ҳолларда шартнома асосида бўлмаслиги мумкин ва бу, одатда, ночор корхонага молиявий ёрдам бергандагина вужудга келади.

4. Самарали фойдаланиш – инвестор берган маблағларини олган хўжалиқ субъекти томонидан самарали фойдаланилаётганлигини шартнома асосида назорат қилиш ҳуқуқига эга бўлиши мумкин.

5. Сотилмайдиган объект – қисқа муддатли молиявий инвестициялар 1 йил ичида тез ва эркин сотиладиган активлар ҳисобланади, узоқ муддатли инвестициялар эса эркин сотилмайдиган активлар ҳисобланади.

Молиявий инвестициялар ҳисобининг вазифалари. Молиявий инвестициялар бўйича бухгалтерия ҳисобининг асосий вазифаларига қуйидагилар киради:

- Молиявий қуйилмаларни уларнинг мохиятини очиб берувчи мезонларига мос равишда ҳисобга олиш;
- Молиявий қуйилмаларни тўғри баҳолаш ва қайта баҳолаш;
- Молиявий қуйилмалар ҳолати ва ҳаракатини тўғри, ўз вақтида тегишли бошланғич ҳужжатлар билан расмийлаштириш ва ҳисоб регистрларида акс эттириш;
- Молиявий қуйилмалар бўйича даромадларни ҳисоблаш тамойилига мувофиқ счетларда акс эттириш;
- Молиявий қуйилмалардан олинган даромадларни Солиқ Кодексига мувофиқ солиқга тортилишини таъминлаш;

Молиявий инвестицияларни баҳолаш. Молиявий инвестицияларнинг ҳар бир турини баҳолаш ва қайта баҳолаш ўзига хос хусусиятларга эга.

Қимматли қоғозларга йўналтирилган молиявий инвестицияларни баҳолашда иккита сана муҳим рол ўйнайди:

- *Сотиб олиш санаси*
- *Кейинги саналар*

Сотиб олиш санаси деганда, қимматли қоғозларга йўналтирилган молиявий инвестицияларни сотиб олиш, яъни уларни қабул қилиб олиш санаси тушунилади.

БХМС № 12 «Молиявий инвестицияларнинг ҳисоби» га мувофиқ сотиб олиш санасида қимматли қоғозларга йўналтирилган молиявий инвестициялар **сотиб олиш қийматида** тан олиниши ва ҳисоботда акс эттирилиши лозим.

Қимматли қоғозларга йўналтирилган молиявий инвестицияларнинг **сотиб олиш қиймати** деганда, уларни сотиб олиш баҳоси сотиб олишга кетган харажатлар билан биргаликда олинган қиймати тушунилади. Сотиб олишга кетган харажатларга брокерлик кантораларига тўланган ҳақлар, бож тўлови, банк хизмати ҳақлари ва бошқа сотиб олишга доир харажатлар киради. Сотиб олиш қиймати қимматли қоғозларга йўналтирилган молиявий инвестицияларнинг **бошланғич қийматини** ёки **баланс қийматини** ташкил қилади.

Агар сотиб олиш санасида сотиб олиш қийматига маълум санагача бўлган давр учун ҳисобланган дивидендлар ва фоизлар ҳиссаси киритилган бўлса, қимматли қоғозларга йўналтирилган инвестициянинг баланс қиймати ўтказиб берилган суммадан сотувчи томонидан бўнак сифатида тўланган фоиз ва дивидендлар суммасини чегиришдан кейин қолган қийматда акс эттирилиши лозим. Чунки сотиб олиш вақтида

олинган сумма ва сотиб олиш қиймати ўртасидаги фарқ инвесторнинг инвестицияга киритган маблағлари учун аванс тариқасида олган даромади ҳисобланади. Бу аванс сумма инвестицияни сотиб олишдан то қайтарилганича бўлган даврда инвестор томонидан доимий даромад сифатида бир маромда ҳисобдан чиқарилиб бориши керак.

Кейинги саналар деганда, сотиб олингандан кейинги баланс саналари тушунилади. Ушбу саналарда қимматли қоғозларга йўналтирилган моливий инвестициялар балансда турли қийматда баҳоланиши мумкин. Жумладан, БХМС № 12 нинг 15- пунктига мувофиқ қимматли қоғозларга йўналтирилган узоқ муддатли моливий инвестициялар қўйидаги баҳолардан бири бўйича акс эттирилиши керак:

- **Бозор қийматида ;**
- **Сотиб олиш қийматида;**
- **Бозор ва сотиб олиш қийматларидан энг кичигида;**
- **Қайта баҳоланган қийматда**

БХМС № 12 нинг 13-моддасига мувофиқ қимматли қоғозларга йўналтирилган қисқа муддатли молиявий инвестициялар балансда **бозор қийматида** ёки **бозор ва сотиб олиш қийматларининг энг кичик қийматида** акс эттирилиши керак. Агар улар бозор ва сотиб олиш қийматларининг энг кичик қийматида ҳисобга олинган бўлса, уларнинг баланс қиймати қимматли қоғозлар портфелининг жами инвестиция қиймати, ёки қимматли қоғозларнинг гуруҳлари бўйича қиймати, ёки қимматли қоғозларнинг алоҳида номлари бўйича қийматига асосланиб топилади.

Қимматли қоғозларга йўналтирилган молиявий инвестицияларнинг **бозор қиймати** деганда уларнинг молия бозорида сотиш вақтида намоён бўлган **сотиш қиймати** тушунилади. Бозор қийматини, бошқачасига, **ҳаққоний қиймат** деб ҳам атайдилар. Бу қиймат кўп омилларга боғлиқ, жумладан, акционерлик жамияти ёки тижорат банкининг фойдалилик даражасига, тўланаётган дивидендларнинг миқдорида, уларнинг келажақдаги обру-эътиборига ва бошқа омилларга.

Қиймат тамойилига мувофиқ қимматли қоғозларга йўналтирилган молиявий инвестициялар бошқа активлар сингари кейинги саналарда юқорида келтирилган қийматларнинг энг кичик миқдорида балансда акс эттирилиши лозим. Ушбу қийматда узоқ муддатли қимматли қоғозлар балансда инвестиция портфели методига асосланиб акс эттирилади. Қисқа муддатли қимматли қоғозлар уларнинг бозор ва сотиб олиш қийматларининг энг кичик қийматида

ҳисобга олинган бўлса, балансда қимматли қоғозлар портфелининг жами инвестиция қийматига, ёки қимматли қоғозлар гуруҳлари бўйича қийматига, ёки қимматли қоғозларнинг алоҳида номлари бўйича қийматига асосланиб акс эттирилади.

Кейинги саналарда бозор қиймати сотиб олиш қийматидан паст бўлса қимматли қоғозларга йўналтирилган молиявий инвестицияларнинг сотиб олиш қиймати бозор қиймати даражасигача етказилиши ва балансда шу қиймат билан акс эттилиши керак. Агар сотиб олиш қиймати бозор қийматидан паст бўлса, у ҳолда қимматли қоғозларга йўналтирилган молиявий инвестицияларнинг қиймати балансда ўзгаришсиз қолдирилиши лозим. Ҳозирги вақтда амалиётда бу тамойилга тўлиқ амал қилинаётган эмас. Корхоналар балансида сотиб олинган қимматли қоғозлар, жумладан акциялар, асосан сотиб олиш қийматида (номинал қийматда) акс эттирилмоқда. Бозор қийматини ўзгариши, яъни уни сотиб олиш қийматидан паст ёки юқори бўлиши, уларнинг ичидан энг қуйи миқдорини ифодаловчи қиймати балансда акс эттирилмасдан қолмоқда. Бу ҳолнинг мавжудлигига сабаблардан бири булиб, корхоналарнинг ҳисоб сиёсатида қимматли қоғозларга йўналтирилган инвестицияларнинг кейинги саналарда қийматини кўриб чиқилиши тартибини аниқ белгиланмаганлиги ҳисобланади.

БҲМС № 1 «Ҳисоб сиёсати ва молиявий ҳисобот» га мувофиқ корхоналар ўзларининг ҳисоб сиёсатларида қимматли қоғозларга йўналтирилган молиявий инвестициялари бўйича қуйидагиларни аниқ белгилаб олишлари даркор.

1. Қимматли қоғозларга йўналтирилган молиявий инвестицияларни кейинги саналарда баҳолаш турини
2. Қайта баҳолашга асос бўлган ҳисоб усулини
3. Қайта баҳолашни қимматли қоғозларнинг номлари, гуруҳлари ёки инвестиция портфели бўйича даврийлигини

Қимматли қоғозларга йўналтирилган молиявий инвестицияларни кейинги саналарда баҳолаш улар қийматини ҳаққонийлигини таъминлаш учун зарур ҳисобланади, шунинг учун ҳам уларнинг қийматини қайта баҳолаш зарурияти туғилади.

БҲМС № 12 «Молиявий инвестицияларнинг ҳисоби» қимматли қоғозлар қийматини қайта баҳолашни қуйидаги учта усуллардан бири бўйича амалга оширишни тақоза этади:

- Қимматли қоғозлар номлари бўйича;
- Қимматли қоғозлар гуруҳлари бўйича;
- Тўлиқ инвестиция портфели бўйича

Биринчи усулда қайта баҳолаш ҳар бир қимматли қоғоз бўйича индивидуал тарзда амалга оширилади, яъни унинг сотиб олиш ва бозор (ҳаққоний) қийматларидан қайси бири кичик бўлса, ўша қиймат қайта баҳолаш қиймати сифатида танлаб олинади ва шу қийматда у қайта баҳоланган санага тузилган балансда акс эттирилади. Қайта баҳолаш натижасида ҳар бир акция бўйича оширилган ёки камайтирилган қиймат суммаси топилади. Ўртадаги фарқ қимматли қоғозларнинг баланс қийматини ошишига ёки камайишига олиб келади. Оширилган қиймат қайта баҳолашдан олинган даромад сифатида хусусий капитални кўпайишига олиб борилади. Пасайтирилган қиймат эса корхонанинг харажати сифатида тан олинади ва у молиявий натижалар тўғрисида ҳисоботга киритилади.

Иккинчи усулда қайта баҳолаш қимматли қоғозларнинг гуруҳлари бўйича амалга оширилади. Гуруҳ сифатида, одатда, маълум бир корхона (масалан, акционерлик жамияти, акционерлик тижорат банки) ҳисобланади. Ушбу усулда гуруҳга кирган қимматли қоғозларнинг сотиб олиш ва бозор қийматлари ичидан энг кичиги танлаб олиниб, шу қийматда гуруҳга кирган барча қимматли қоғозларнинг қайта баҳоланган қийматдаги суммаси топилади. Қайта баҳолаш натижасида ҳар бир гуруҳ бўйича қимматли қоғозларнинг оширилган ва камайтирилган қиймат суммалари топилади. Барча гуруҳлар бўйича биргаликда топилган суммалар ўртасидаги фарқ жами қимматли қоғозларнинг баланс қийматини ошишига ёки камайишига олиб келади. Оширилган қиймат, худди биринчи усулдагидек, қайта баҳолашдан олинган даромад сифатида хусусий капиталга киритилади, пасайтирилган қиймат эса- корхона харажати сифатида тан олинади ва ҳисоботда акс эттирилади.

Учинчи усулда қайта баҳолаш жами инвестиция портфели бўйича амалга оширилади. Ушбу усулда гуруҳлар бўйича қайта баҳолаш натижасида оширилган қиймат суммаси хусусий капитал суммасига киритилади, пасайтирилган қиймат суммаси харажатларга олиб борилади, ўртадаги фарқ, агар ижобий бўлса инвестицияларни кўпайишига, агар салбий бўлса инвестицияларни камайишига олиб борилади.

Қимматли қоғозларга йўналтирилган молиявий инвестицияларни қайта баҳолаш усуллари фарқини тўлароқ тушуниш мақсадида қуйидаги мисолни кўриб чиқамиз.

Айтайлик, акционерлик жамияти қуйидаги қимматли қоғозларга эга:

Корхона	Акция сони	Акциянинг сотиб	Акциянинг	Сотиб олиш	Бозор қиймати	Бозор қийматини
---------	------------	-----------------	-----------	------------	---------------	-----------------

		олиш қиймати	бозор қиймати	қиймати суммаси	суммаси	ошиши ва пасайиши
Савдогарбанк	10	5000	5200	50000	52000	2000
Савдогарбанк	20	6000	5200	120000	104000	-16000
«Сухроб» АЖ	100	1000	800	100000	80000	-20000
«Сухроб» А Ж	50	1200	800	60000	40000	-20000
Жами				330000	276000	-54000

Ушбу шартли маълумотлар асосида қайта баҳоланган молиявий инвестицияларнинг баланс қиймати юқоридаги учта усулларда қуйидагича бўлади:

Усул	Сотиб олиш қиймати бўйича	Бозор қиймати бўйича	Сотиб олиш ва бозор қийматидан энг кичиги бўйича	Фарқ (=,-)
1- усул	330000	276000	274000	-56000
2-усул	330000	276000	270000	-60000
3-усул	330000	276000	276000	-54000

Кўриниб турибдики, 1-усулда акционерлик жамиятининг қимматли қоғозларга йўналтирилган молиявий инвестицияларининг сотиб олиш ва бозор қийматларидан энг кичиги бўйича қайта баҳоланган қиймати 274000 сўмни ташкил этади, яъни сотиб олиш қийматига нисбатан уларнинг қадри 56000 сўмга тушиб кетган. Ҳисобот йили охирида ушбу усул бўйича қимматли қоғозлар қайта баҳоланганда, уларнинг қиймати балансда 274000 сўм этиб белгиланади ва ўртадаги фарқ, яъни 56000 сўмлик зарар, резерв капитали ҳисобидан қопланади. Агар резерв капитали ушбу мақсад учун шаклланмаган бўлса, у ҳолда ушбу сумма корхона зарарига олиб борилади.

Агар корхона қимматли қоғозларни қайта баҳолашнинг иккинчи усулини танлаган бўлса, у ҳолда қимматли қоғозлар қадрини пасайиши натижасида 60000 сўмлик зарар кўрилган бўлади ва ҳисобот йили охирида уларнинг баланс қиймати 270000 сум миқдорида балансда акс эттирилади. Кўрилган зарар, худди 1-усулдагидек, резерв капитали ҳисобидан қопланади ёки корхона зарарига олиб борилади.

Агар корхона қимматли қоғозларни қайта баҳолашнинг 3- усулини қўллаётган бўлса, у ҳолда ҳисобот йили охирига қимматли қоғозларнинг

қиймати 330000 сўмдан 276000 сўмга туширилади, ўртадаги фарқ , яъни 54000 сўм, резерв капитали ҳисобидан қопланади ёки бундай резерв капитали бўлмаса корхона зарарига олиб борилади.

Қарз ва кредит сифатида киритилган инвестицияларни баҳолаш. Қарз ва кредит сифатида киритилган инвестицияларни баҳолаш уларнинг бериш санасидаги ҳисоб қиймати бўйича амалга оширилади. Ҳисоб қиймати инвестицияга киритилган активнинг турига боғлиқ бўлади.

Жумладан, қисқа ва узоқ муддатга инвестицияга киритилган асосий воситалар ва номоддий активлар балансида уларнинг бошланғич қиймати бўйича баҳоланади. Бу активларни бошланғич қийматдан юқори баҳоланиб инвестицияга киритилиши корхонага қўшимча даромад келтириши мумкин ва аксинча, паст қилиб киритилиши корхонага зарар келтириши мумкин. Лекинда ҳар иккала ҳолда ҳам инвестициянинг баланс қиймати ушбу активлар бўйича бошланғич қийматга тенг бўлиши зарур. Инвестиция муддати тугагач бу турдаги активлар бошланғич қийматида мос счётлар таркибига тикланади.

Қарз ва кредит сифатида инвестицияга киритилган товар-моддий заҳиралар уларнинг баланс қийматида, яъни таннархи бўйича балансида акс этиши лозим. Ушбу қийматдан четланиш (паст ёки юқори) корхонага , худди узоқ муддатли активлар сингари, мос равишда зарар ёки қўшимча даромад келтиради. Моддий заҳираларни қайтарилиши ҳам мос счётларга баланс қийматида, яъни таннархи бўйича тикланади.

Пул маблағларини қарз ва кредит сифатида инвестицияга киритилиши уларнинг берилган суммадаги миқдориди баҳоланади ва ўша миқдорда қайтарилгач мос счётларга тикланади.

Қарз ва кредит шартномасига мувофиқ қарз ва кредит сифатида киритилган инвестициялар қайта баҳоланиши ҳам мумкин. Қайта баҳолаш инвестицияга киритилган асосий воситалар ва моддий активларнинг бошланғич қийматлари ҳукумат қарорлари ёки корхонанинг мулкни бошқа мулк шаклига айланиши муносабати билан мутассади ташкилот қарори билан ўзгартирилганда амалга оширилади. Бундай ҳолда инвестор инвестицияга киритган узоқ муддатли активларининг баланс қийматини ўзгартиради ва ўша қийматда кейинги саналарда уларни балансида акс эттиради. Қайта баҳолаш товар-моддий заҳираларга ҳам тааллуқли бўлиб, уларнинг баланс қийматини ўзгариши инвестиция қийматини ҳам ўзгаришига олиб келади. Қарз ва кредит сифатида инвестицияга киритилган активларнинг қайта баҳоланиши шартнома шартларига мувофиқ инвесторнинг оладиган даромадига таъсир қилиши ҳам, таъсир қилмаслиги ҳам мумкин.

Активларни қарз ва кредит сифатида инвестицияга киритувчи корхоналар ўзларининг ҳисоб сиёсатларида баҳолаш ва қайта баҳолаш

тартибларини , уларни корхона даромад ва харажатларига таъсирини , шунингдек қайта баҳолаш натижаларини ҳисобларда акс эттириш усулларини очиқ беришлари лозим.

Таъсис бадали сифатида киритилган инвестицияларни баҳолаш қарз ва кредит сифатида киритилган инвестицияларни юқорида келтирилган тартибга тўлиқ ўхшашдир.

Таъсис бадали сифатида киритилган инвестицияларнинг қайта баҳолаши , маълумки таъсис бадали суммасини ошишига ва бу ўз навбатида ундан олинган таъсисчиларнинг фойдаси ҳиссасини ўзгаришига олиб келиши мумкин. Шунинг учун таъсис бадали сифатида киритилган инвестицияларнинг қайта баҳоланган қиймати давлат регистрациясидан қайта ўтиши лозим ва фақат шу асосда тан олинши, шунингдек балансда акс эттирилиши лозим.

.Молиявий инвестицияларнинг синтетик ва аналитик ҳисоби.

21-сон БҲМС га мувофиқ узок муддатли молиявий инвестицияларнинг ҳисобини юритиш учун махсус 0600 «Узок муддатли инвестициялар ҳисоби ҳисоблари» тизимида қуйидаги ҳисоблар кўзда тутилган:

- 0610 «Қимматли қоғозлар»
- 0620 «Шўъба хўжалик жамиятларига инвестициялар»
- 0630 «Қарам хўжалик жамиятларига инвестициялар»
- 0640 «Чет эл капиталига эга корхоналарга инвестициялар»
- 0690 «Бошқа узок муддатли инвестициялар»

0610 «Қимматли қоғозлар» ҳисоби корхоналарнинг акция ва бошқа қимматли қоғозларни сотиб олишга йўналтирилган узок муддатли молиявий инвестицияларини ҳисобини юритишга мўлжалланган. Ушбу ҳисобнинг дебитида акция ва бошқа қимматли қоғозларни сотиб олинши акс эттирилади, ҳисобнинг дебет қолдиғи эса сотиб олинган қимматли қоғозларнинг қийматини кўрсатади. Ҳисобнинг кредит томонида акция ва бошқа қимматли қоғозларнинг корхона балансидан чиқиб кетиши, яъни уларни камайиши, акс эттирилади. Акция ва бошқа қимматли қоғозларнинг ҳисоби 0610- ҳисобда уларнинг номинал қийматида юритилади.

0620 «Шўъба хўжалик жамиятларига инвестициялар» ҳисоби ўз ихтиёрида шўъба хўжалик жамиятларига эга бўлган корхоналарда қўулланилади ва улар ушбу ҳисобда шўъба хўжалик жамиятларига киритилган молиявий инвестицияларини ҳисобини олиб борадилар.

Шўъба хўжалик жамияти деб инвестор томонидан тўлиқ назорат қилинадиган корхона тушунилади. Бу турдаги инвестициялар бўлиб шўъба хўжалик жамиятларининг чиқарган акцияларини сотиб олиш олишга йўналтирилган маблағлар, уларга таъсис бадали сифатида

киритилган, қарз ёки кредит сифатида берилган маблағлар ҳисобланади.

0630 «Қарам хўжалик жамиятларига инвестициялар» счёти корхоналарнинг қарам хўжалик жамиятларига киритилган маблағларни ҳисобга олиш учун мўлжалланган. Бунда **қарам хўжалик жамияти** деганда маблағ киритган инвестор катта таъсирга эга бўлган, лекинда унинг шўъба хўжалик жамияти ёки қўшма корхонаси бўлмаган корхона тушунилади.

Катта таъсир– бу корхонанинг сиёсатини назорат қилмасдан унинг молиявий ва ишлаб чиқариш бўйича фаолиятига доир қарорларни қабул қилишда қатнашиш ҳуқуқидир. Катта таъсирни мавжуд бўлиши инвесторнинг қуйидаги ҳуқуқлари орқали намоён бўлади :

- Директорлар кенгашида аъзоликни ёки шунга тенглаштирилган бошқарув органидаги вакилликни борлиги;
- Корхона сиёсатини ишлаб чиқишда қатнашиш;
- Инвестор ва қарам жамият ўртасида фойдани келишиб тақсимлаш ва бошқа молиявий муносабатларни мавжуд бўлиши;
- Бошқарув ходимларини алмаштиришда иштирок этиш;
- Техник-иқтисодий ахборотлар билан таъминлаш.

Агар инвесторнинг киритган маблағи қарам хўжалик жамиятининг жами капиталида 20% дан кўп ҳиссани ташкил этса ва шу миқдордан ортиқ овозга эга бўлса, у ҳолда унинг қарам хўжалик жамиятига таъсири катта ҳисобланади.

0640 «Чет эл капиталига эга корхоналарга инвестициялар» счёти қўшма корхоналарга инвестициялар киритган корхоналар томонидан қўлланилади. Ушбу счётда қўшма корхонага таъсис бадали, қарз ёки кредит сифатида киритилган маблағлар акс эттирилади.

0690 «Бошқа узок муддатли инвестициялар» счётида корхоналарнинг давлат корхоналарига, хайрия ёки экологик жамиятларга келгусида моддий манфаат олиш мақсадида киритган маблағлари акс эттирилади.

Узок муддатли молиявий инвестицияларга доир операциялар 0610-0690 счётларнинг дебети ва кредитида қуйидаги бухгалтерия ўтқазмалари билан акс эттирилади:

Т-б №	Операциянинг мазмуни	Дебет счет	Кредит счет	Ёзувга асос бўлувчи ҳужжат
1.	Узок муддатли инвестицияларни пул маблағлари билан киритиш (акция ва бошқа қимматли қоғозларни сотиб олиш, таъсис бадали, қарз ва кредит бериш)	0610-0690	Пул маблағлари счетлари	Шартнома, касса ва банк ҳужжатлари
2.	Узок муддатли инвестицияларни бепул (қайтариб бермаслик шарти билан) олиш	0610	8530	Шартнома, касса ва банк ҳужжатлари

3.	Қиска муддатли инвестицияларни узок муддатли инвестицияларга ўтказиш	0610-0690	5810-5890	Шартнома, далолатнома
4.	Узок муддатли инвестицияларни қиска муддатли инвестицияларга ўтказиш	5810-5890	0610-0690	Шартнома, далолатнома
5.	Асосий воситаларни узок муддатли инвестиция сифатида киритиш	0610-0690 (9210)	9210 0110-0190)	Шартнома Счет-фактура, далолатнома,
6.	Бошқа активларни узок муддали инвестиция сифатида киритиш	0610-0690 (9220)	9220 04,10,12 ва бошқа-лар	Шартнома, счет-фактура, далолатнома
7.	Сотиб олиш ва номинал қийматлар ўртасидаги фарқ (камига) (кўпига)	0610 9620	9560 0610	Шартнома, гувоҳнома, счет –фактура
8.	Инвестиция буйича валюта курслари фаркига А) Қийматга киритилганда Қийматдан чегирилганда Б) молиявий натижага олиб борилганда Ижобий суммага Салбий суммага	0610 9690 0610 9690	9560 0610 9560 0610	Курсни узгариши тугрисидаги млумотнома
9.	Инвестицияларни сотилиши	9220 50,51,52	0610-0690 9220	Далолатнома, касса ва банк хужжатлари
10.	Қимматли қоғозларнинг камомеди	4730	0610	Далолатнома, таккослаш кайдномаси
11.	Инвестицияларни ҳисобдан чиқариш	9430 9220	9220 0610-0690	Карор, далолатнома, шартнома
12.	Молиявий инвестициялардан ҳисобланган даромадларга: - фоизларга -дивидендларга	4830 4840	9530 9520	Авизо-хабар, хат, расчет

Молиявий инвестицияларнинг аналитик ҳисоби корхоналар бўйича инвестициянинг турларига кўра олиб борилади.

Молиявий инвестицияларни инвентаризация қилиш 19-сон БХМС «Инвентаризацияни ташкил қилиш ва ўтказиш» га мувофиқ (п.3.32-3.36) олиб борилади. Инвентаризацияда аниқланган ортиқчалар корхона даромадига, камомадлар эса айбдор шахслар бўйнига олиб борилади.

3.Капитал инвестицияларнинг ҳисоби

Капитал инвестициялар – бу янги объектларни қуришга, эски объектларни кенгайтириш, реконструкция ва модернизация қилишга, шунингдек янги асосий воситаларни сотиб олишга сарфланган маблағлар мажмуаси. Ўзбек тили луғатида бу сўзнинг «капитал қўйилмалар» номли синоними ҳам мавжуд.

Халқаро стандартларда ва Ўзбекистон Республикасининг миллий стандартларида (БҲМС № 5, 17) бу характердаги харажатлар асосий воситаларнинг бошланғич қийматини кўпайтирадиган харажатлар деб тан олинади.

Капитал инвестициялар характерига кўра ички инвестиция ҳисобланади, улар бевосита корxonанинг кудратини оширишга йўналтирилган маблағлардир.

Капитал инвестициялар икки усулда амалга оширилиши мумкин: пудрат усулида ва хўжалик усулида.

Пудрат усулидаги капитал инвестициялар 17 – сон БҲМС «Капитал қурилишга доир пудрат шартномалари» га мувофиқ пудратчи, яъни қуриб берувчи, ва буюртмачи ўртасида тузиладиган пудрат шартномаси асосида амалга оширилади. Пудратчи шартномага мувофиқ янги объектни қуриш, мавжуд объектларни кенгайтириш, реконструкция ёки модернизация қилиш каби ишларни бажаради. Буюртмачи эса шартномада кўрсатилган бажарилган ишлар учун пудратчига ҳақ тўлайди. Бажарилган ишлар босқичма–босқич ёки тўлиғича комиссия томонидан қабул қилиниши мумкин. Босқичма–босқич усулда пудратчи ишнинг тугатилган қисмини қабул қилиш–топшириш далолатномаларига асосан буюртмачига топширади. Тўлиғича усулда шартномада кўрсатилган иш тўлиғича бажарилгандан сўнг қабул қилиш–топшириш далолатномаси билан расмийлаштирилади. Биринчи усулда буюртмачи учун ишнинг қабул қилинган босқичи қиймати, иккинчи усулда эса тўлиғича қабул қилинган иш қиймати капитал инвестиция суммасини ташкил этади.

Хўжалик усулидаги капитал инвестициялар корxonанинг ўз кучи билан амалга оширилган янги қурилиш, кенгайтириш, реконструкция ёки модернизация ишларининг қийматидан ташкил топади. Бу усулда барча ишлар корxonанинг махсус балансга ажратилмаган қурилиш гуруҳи ёки бўлими томонидан тасдиқланган лойиҳа ва харажат сметаларига мувофиқ амалга оширилади. Бажарилган иш худди пудрат усулидагидек босқичма–босқич ёки тўлиғича комиссия томонидан қабул қилинади ва тегишли далолатномалар билан расмийлаштирилади.

Пудрат ёки хўжалик усулида амалга оширилган капитал инвестицияларнинг ҳисоби счётлар режасида кўзда тутилган № 0800 «Капитал қўйилмалар ҳисоби счётлари» ёрдамида ҳисобга олинади. 21-

сон БХМСда асосий воситаларга доир капитал инвестицияларни ҳисобга олиш учун қўйидаги счётлар кўзда тутилган:

- 0810 «Тугалланмаган қурилиш»
- 0820 «Асосий воситаларни сотиб олиш»
- 0840 «Асосий подани шакллантириш»
- 0890 «Бошқа капитал қўйилмалар»

0810 «Тугалланмаган қурилиш» счёти пудрат ва хўжалик усулларида олиб борилган янги қурилишга сарфланган капитал инвестицияларнинг ҳисоби учун мўлжалланган. Унинг дебитида сарфланган капитал қўйилмалар тўғрисида маълумотлар жамланади, кредитида эса капитал инвестиция суммасини асосий воситаларнинг бошланғич қийматига киритилиши акс эттирилади. Счётнинг қолдиги фақат дебет томонида бўлиб, у тугалланмаган қурилишга тўғри келадиган капитал қўйилмалар суммасини кўрсатади.

0820 «Асосий воситаларни сотиб олиш» счёти корхонанинг янги асосий воситаларни сотиб олишга йўналтирган капитал инвестицияларини ҳисобга олишга мўлжалланган. Ушбу счётнинг дебитида таъминотчидан қабул қилинган асосий воситанинг қиймати, шунингдек уни ташиб келтириш, ўрнатиш, монтаж қилиш ва бошқа харажатлари акс эттирилади, кредитида эса счётнинг дебитида тўпланган суммани асосий воситаларнинг бошланғич қийматига киритилиши кўрсатилади. Дебет ва кредит оборотлари суммалари тенг бўлганлиги учун бу счёт сальдога эга бўлмайди.

0840 «Асосий подани шакллантириш» счёти ишчи ва маҳсулдор ҳайвонлари мавжуд хўжаликларда ишлатилади. Ушбу счётнинг дебитида ўстиришдаги ва боқувдаги ҳайвонларни асосий ишчи ва наслдор ҳайвонларга ўтказишга кетган капитал инвестициялар, шунингдек ишчи ва маҳсулдор ҳайвонларни сотиб олишга доир капитал инвестициялар, бепул олинган ишчи ва наслдор ҳайвонларни ташиб келтириш харажатлари жамланади.

0890 «Бошқа капитал қўйилмалар» счётида юқоридаги счётларга киритилмаган капитал инвестициялар, жумладан асосий воситаларни кенгайтиришга, реконструкция ва модернизациясига сарфланган капитал қўйилмалар ҳисобга олинади.

11 МАЪРУЗА. АСОСИЙ ВОСИТАЛАР ВА НОМОДДИЙ АКТИВЛАР ҲИСОБИ

Маъруза режаси

- 1. Асосий воситаларнинг моҳияти, таснифи, баҳоланиши ва улар ҳисобининг вазифалари*
- 2. Асосий воситалар ҳаракатининг ҳисоби*
- 3. Асосий воситаларни эскириши ва таъмирланишининг ҳисоби*
- 4. Асосий воситалар бўйича лизинг (ижарар) операцияларининг ҳисоби*
- 5. Асосий воситаларни инвентаризация қилиш ва уни натижаларининг ҳисоби*

1. Асосий воситаларнинг моҳияти, таснифи, баҳоланиши ва улар ҳисобининг вазифалари

Асосий воситалар - бу корхоналар томонидан хўжалик фаолиятини юритишда узоқ муддат давомида маҳсулотларни ишлаб чиқариш, ишларни бажариш ёки хизматларни кўрсатиш, шунингдек маъмурий ва ижтимоий –маданий функцияларни бажариш учун ишлатиладиган моддий активлар (БҲМС № 5, 3а-банд).

БҲМС № 5 га мувофиқ (6-банд) моддий активларни асосий воситалар сифатида тан олиш учун улар юқоридаги таърифда келтирилган мезонлардан ташқари яна қўйидаги шартларга ҳам жавоб бериши лозим:

- Хизмат муддати даврида корхонага даромад келтириш кафиллигини мавжудлиги.

- Қийматини аниқ белгилашни мумкинлиги.

Моддий активларни асосий воситалар таркибига киритишда уларни фойдали хизмат муддатини белгилаш муҳим рол ўйнайди.

Фойдали хизмат муддати - деганда асосий воситанинг корхона томонидан белгиланган фойдаланиш муддати тушунилади. Бу муддат йилларда ёки ойларда ифодаланиб, унинг фойдалилиги ишлаб чиқилган маҳсулот (бажарилган иш, хизмат) ҳажми билан ўлчанади. Фойдали хизмат муддати давомида асосий воситалар ўзларининг қийматини тўлиқ қоплашлари ва корхонага қўшимча даромад келтиришлари лозим. Фойдали хизмат муддати, одатда, асосий воситанинг техник ҳужжатларида кўрсатилган бўлади. Бундай ҳужжатлар мавжуд бўлмаганда асосий воситаларнинг фойдали хизмат муддати қабул қилиш комиссияси томонидан ёки корхона раҳбари буйруғи билан тасдиқланган ҳисоб сиёсатида аниқ белгиланиши керак.

Асосий воситалар корхоналарнинг моддий техника базасини ташкил этувчи меҳнат қуроли ва воситаларини ўз ичига олади. Уларга қўйидагилар киради:

1.Бинолар – цех, омбор, лаборатория, идора, гараж, ўт ўчириш депоси ва шу каби меҳнат шароитини яратиб берувчи, товар-моддий бойликлар бутлигини таъминловчи объектлар. Бинолар таркибига уларни нормал эксплуатация қилиш учун зарур бўлган барча коммуникациялар, яъни иситиш, вентиляция, сув ва газ таъминоти, лифт, ёнғинга қарши ва сигнализация қурилмалари, телефон алоқаси симлари тизимлари ҳам киритилади.

2.Иншоатлар – очиқ айвонлар, деворлар, сув миноралари, темир йўл шаҳобчалари, насос станциялар, каналлар, сув ҳавзалари, асфальтланган йўллар ва йўлкалар.

3.Узатиш қурилмалари – электр линиялар, газ, сув, буғ ўтказувчи қувурлар ва бошқалар.

4.Машина ва ускуналар – иссиқлик ва электр энергиясини ишлаб чиқарувчи генераторлар, двигател ва трансформаторлар, станоклар, иссиқлик печлари, тикув, йиғув, дазмоллаш, саралаш машиналари, кранлар, компрессорлар, ўлчов тарозилари.

5.Ҳисоблаш техникаси – компьютерлар ва уларга ўрнатилдиган периферия қурилмалари (принтер, сканер , модем ва бошқалар).

6.Транспорт воситалари – юк ва одам ташувчи автомашиналар, вагонлар, паровозлар, тепловозлар, пароходлар, трамвайлар, троллейбуслар, автобуслар, прицеплар, самолет ва вертолетлар, шунингдек магистрал трубопроводлар.

7.Ускуналар – прессловчи, қисувчи ва бошқа технологик функцияларни бажарувчи асбоб- ускуналар.

8.Ишлаб чиқариш ва хўжалик инвентарлари- иш столлари, дастгоҳлар, баклар, сандиқлар ва бошқалар.

9.Офис мебели ва жиҳозлари – шкафлар, стол ва стуллар комплекти, доскалар, сейфлар, ёзув машинкалари, факс, нусха кўчириш аппаратлари, уяли алоқа воситалари ва бошқалар

10.Ишчи ва наслдор ҳайвонлар – отлар, туялар, хўкизлар, сигирлар, бўқалар, қўйлар, эчкилар, чўчкалар ва бошқа ишчи сифатида ишлатилдиган ва насл берадиган ҳайвонлар.

11.Кўп йиллик ўсимликлар – боғлар, ўрмонлар ва бошқалар

12.Кутубхона фонди – бадий-адабий, техник , иқтисодий ва бошқа турдаги адабиётлар (китоблар).

13.Ерни ва бошқа асосий воситаларни ободонлаштиришга сарфланган маблағлар – ер участкаларини кадастрини тузиш, шудгорлаш, ерни ювиш, кўкаламзорлаштириш, решёткалар ўрнатиш, сув ҳавза ва омборларини тозалаш ва бошқа ишларга сарфланган капитал қуйилмалар

14.Бошқалар - юқоридаги гуруҳларга кирмай қолган асосий воситалар – музей ва зоопарк экспонатлари, лизингга олинган асосий воситаларга қилинган капитал сарфлар, турли намуналар ва бошқалар.

Қабул қилинган тартибга мувофиқ айрим меҳнат қуроллари ва воситалари асосий воситаларга киритилмайди, жумладан :

- Хизмат муддати 1 йилдан кам бўлган меҳнат қуроллари ва воситалари уларнинг қийматидан қатъий назар;
- Ёш моллар, асалари уялари, тажрибадаги моллар;
- Маҳсус кийимлар, пойафзал, кўрпа– ёстиқлар қийматидан қатъий назар

(меҳмонхоналар бундан мустасно);

- Муншийхона буюмлари (калькуляторлар, стол усти приборлари ва бошқалар)

- Кўчатхоналарда экиш учун ўстирилаётган кўчатлар;
- Балиқ овлаш қуроллари хизмат муддати ва қийматидан қатъий назар.

Асосий воситаларни таснифлаш. Корхона ва ташкилотларнинг асосий воситаларини турли белгилари бўйича таснифлаш мумкин

Ишлаб чиқаришда қатнашишига кўра корхоналарнинг асосий воситалари ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш соҳасидаги асосий воситаларга бўлинади.

Ишлаб чиқариш соҳасидаги асосий воситаларга бевосита ишлаб чиқаришга доир бўлган моддий активлар, масалан цехларнинг бинолари, иншоотлар, станоклар, жиҳозлар, транспорт воситалари, ишчи ҳайвонлар ва бошқалар киради.

Ноишлаб чиқариш соҳасидаги асосий воситаларга бошқарув аппаратига доир, шунингдек корхонанинг ижтимоий-маданий, маиший, соғлиқни сақлаш, коммунал мақсадларда фойдаланиладиган моддий активлари киради.

Амортизация қилинишига қараб корхоналарнинг асосий воситалари амортизация ҳисобланадиган ва амортизация ҳисобланмайдиган турларга бўлинади.

Қўйидаги асосий воситаларга амортизация ҳисобланмайди:

- Кутубхона фондига.
- Кўп йиллик ўсимликларга.
- Ишчи ва наслдор ҳайвонларга.
- Консервация қилинган асосий воситаларга.

Қолган асосий воситаларга амортизация ҳисобланади. Солиқ Кодексига мувофиқ (23- модда) асосий воситалар амортизация меъёрлари бўйича қўйидаги бешта гуруҳга бўлинади.

**Ўзбекистон Республикасида асосий фондлар бўйича
амортизация меъёрлари**

№	Асосий воситаларнинг турлари	Амортизация меъёри, %
1.	Енгил автомобиллар, такси, йўлда ишлатиш учун автотрактор техникаси, махсус инструментлар, инвентарлар. Компьютерлар, периферия қурилмалари ва маълумотларни ишлови бўйича жиҳозлар.	20
2.	Юк ташиш автомобиллари, автобуслар, махсус автомобил ва прицеплар. Саноатнинг барча тармоқлари учун машина ва жиҳозлар, қурилиш жиҳозлари, қишлоқ хўжалиги техника ва жиҳозлари. Офис учун мебел.	15
3.	Темир йўл, денгиз, дарё ва ҳаво транспорт воситалари. Иссиқлик техникаси жиҳозлари, труба жиҳозлар, электродвигателлар ва дизель-генераторлар. Электр қуввати ва алоқа қурилмалари. Трубопроводлар.	8
4.	Бинолар, иншоотлар ва қурилмалар.	5
5.	Юқоридаги гуруҳларга кирмайдиган амортизацияланадиган активлар.	10

Солиқга муносабатига кўра асосий воситалар мол-мулк солиғига тортиладиган ва тортилмайдиган гуруҳларга бўлинади. Солиқ Кодексининг 92-моддасига мувофиқ қўйидаги турдаги корхона ва ташкилотларнинг асосий воситалар мол-мулк солиғига тортилмайди.

Мол- мулк солиғидан озод қилинган корхона ва ташкилотлар

№	<i>Корхоналарнинг турлари</i>
1	Нотижорат ташкилотлар (тадбиркорлик фаолияти учун фойдаланиладиган мол-мулк бундан мустасно).
2	Ҳалқ таълими ва маданият муассасалари.
3	Уй-жой коммунал хўжалиги ва бошқа умумфуқаровий аҳамиятга молик шаҳар хўжалиги.
4	Қишлоқ хўжалик ва чорвачилик маҳсулотлари етиштирувчи, уларнинг селекцияси ва саклаши, балиқ етиштирувчи, овлаш ва уни қайта ишлаш корхоналари.
5	Устав капиталида чет эл сармоясининг улуши камида 500 минг АҚШ

	долларини ташкил этадиган юридик шахслар.
6	Самарқанд, Бухоро, Хива, Тошкент шаҳарларида янги ташкил этилган туризм фаолияти билан шуғулланувчи юридик шахслар ташкил этилган санадан бошлаб дастлабки фойда олгунига қадар, лекинда рўйхатдан ўтган санадан бошлаб уч йилдан ортиқ бўлмаган муддатга (имтиёзли даврдан кейин бир йил ўтгунига қадар бу корхоналар ёпилса, у ҳолда улар солиқ суммасини бутун фаолияти даври учун тўлиқ миқдорда тўлайдилар).
7	«Соғлом авлод учун» Халқаро ҳайрия жамғармаси, Қизил Ярим Ой жамияти, «Нуроний» жамғармаси тасарруфидаги корхоналар (агар солиқ суммаси ушбу фондларнинг устав мақсад ва вазифаларини бажаришга йўналтирилган бўлса).
8	Янги ташкил этилган юридик шахслар рўйхатдан ўтган санадан сўнг 2 йил мобайнида.

Кодекснинг шу моддасига мувофиқ қўйидаги асосий воситалар солиқ солиш базасидан чегириб ташланади.

Солиқ солиш базасидан қиймати чегириб ташланадиган асосий воситалар

№	Асосий воситаларнинг турлари
1	Солиқ тўловчининг балансида турган уй-жой-коммунал ва ижтимоий-маданий соҳа объектлари.
2	Табиатни муҳофаза қилиш, санитария-тозалаш мақсадларида ва ёнғинга қарши хавфсизлик учун фойдаланиладиган объектлар.
3	Қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштириш, сақлаш ва уларнинг селекцияси, балиқ етиштириш, овлаш ва уни қайта ишлаш учун фойдаланиладиган объектлар.
4	Маҳсулот ўтказгичлар, алоқа йўллари (шу жумладан автомобиль йўллари), алоқа ва энергия узатиш линияларининг, шунингдек уларни фойдаланишга яроқли ҳолда сақлаб туриш мақсадида қурилган иншоотлар.
5	Алоқа йўлдошлари.
6	Вазирлар Маҳкамаси қарорига асосан консервация қилинган асосий воситалар.
7	Шаҳар йўловчилар транспорти (таксидан, шу жумладан йўналишли таксидан ташқари), шаҳар атрофидаги йўналишларда йўловчиларни ташийдиган умумий фойдаланишдаги автомобиль транспортлари (такси, йўналишли таксидан ташқари).
8	Йўл хўжалиги корхоналари ва ташкилотларининг йўлларни таъмирлаш ва сақлаш ишларида банд бўлган транспорт воситалари.

9	Давлат дастурлари бўйича Ў.Р. Қуролли Кучлари учун кадрлар тайёрлашда фойдаланиладиган транспорт воситалари.
---	--

Эгалик қилиш ҳуқуқига кўра асосий воситалар хусусий ва жорий ижарага олинган асосий воситаларга бўлинади.

Хусусий асосий воситалар – бу корхона балансига киритилган ўз асосий воситалари ва узоқ муддатга ижарага олинган (лизингга олинган) асосий воситалар.

Жорий ижарага олинган асосий воситалар – бу ўзга корхоналардан вақтинчалик (бир йилгача) пул тўлаш шарти билан ижарага фойдаланиб туриш учун олинган асосий воситалар.

Узоқ муддатга ижарага олинган асосий воситалар – бу бир йилдан кўп муддатга шартнома асосида бошқа корхоналардан ижарага олинган асосий воситалар.

Асосий воситаларни баҳолаш. БХМС № 5 асосий воситаларни баҳолашда қўйидаги қиймат турларидан фойдаланишни кузда тутуди.

Бошланғич қиймат – бу асосий воситаларнинг ҳисоб қиймати бўлиб, ўз ичига сотиб олиш баҳоси, шунингдек ташиб келтириш, ўрнатиш, монтаж, ўргатиш, сафар, божхона харажатларини ва қўшилган қиймат солиғини олади. Асосий воситалар ушбу қиймати бўйича корхонада бутун хизмат муддати даврида ҳисобда туради.

Тикланган қиймат – бу асосий воситаларнинг қайта баҳолаш, кенгайтириш, реконструкция ва модернизация қилингандан кейинги қиймати. Бу қиймат вақтинчалик бўлиб, қўшимча қилинган харажатлар ва қайта баҳолаш натижаси асосий воситалар қийматиغا киритилгач бошланғич қиймат бўлиб қолаверади.

Қолдик қиймат – бу асосий воситаларнинг бошланғич қиймати ва жамланган эскириш суммаси ўртасидаги фарқи. Бу қийматни **баланс қиймати** ҳам деб атайдилар, чунки айнан шу қийматда асосий воситалар корхонанинг балансида акс эттирилади.

Сотиш қиймати – бу асосий воситаларнинг сотиш вақтида сотувчи ва сотиб олувчи ўртасида келишилган шартномавий қиймат.

Асосий воситалар бўйича бухгалтерия ҳисобининг асосий вазифалари бўлиб қуйидагилар ҳисобланади:

- Асосий воситалар ҳолати ва ҳаракатини тўғри, ўз вақтида тегишли бошланғич хужжатлар билан расмийлаштириш ва ҳисобга олиш;
- Асосий воситалар амортизацияси (эскириши) ни белгиланган усул ва меъёрлар бўйича тўғри ҳисоблаш;
- Асосий воситаларни Солиқ Кодексига мувофиқ солиқга тортилишини таъминлаш;

- Асосий воситаларнинг бутлигини таъминлаш, бунинг учун уларни белгиланган муддатларда қайта рўйхатдан ўтказиш (инвентаризация қилиш), унинг натижаларини тўғри аниқлаш ва ҳисобга олиш;

- Мавжуд асосий воситалардан унумли фойдаланиш, бунинг учун уларни ишсиз туриб қолишларига йўл қўймаслик, кераксиз асосий воситаларни ижарага бериш, ликвидация қилиш, бепул бериш ёки сотиш натижаларини тўғри ҳисобга олиш;

- Асосий воситаларга қилинган қўшимча харажатларни (капитал қуйилмаларни, жорий ва капитал таъмирлаш харажатларини) тўғри ҳисобга олиш, уларни ўз вақтида мақсадига қараб асосий воситаларнинг қийматига ёки корхона харажатларига киритиш;

- Асосий воситалар бўйича лизинг операцияларини тўғри расмийлаштириш ва ҳисобга олиш;

- Асосий воситалар ҳолати ва ҳаракати тўғрисидаги ҳисоботни тўғри тузиш ва тегишли органларга ўз вақтида тақдим этиш.

Асосий воситалар ҳисобини юритишга мўлжалланган счётлар тизими. 2002 йил 1 январдан жорий этилаётган счётлар режасида асосий воситалар ҳисобини юритиш учун актив бўлган № 0100 «Асосий воситалар ҳисоби счётлари» ва контрактив бўлган № 0200 «Асосий воситаларнинг эскириши ҳисоби счётлари» тизимлари кўзда тутилган.

Асосий воситаларнинг суммовий аналитик ҳисоби корреспонденцияланадиган счётлар бўйича 13-журнал-ордерда, соний-суммовий аналитик ҳисоби эса моддий жавобгар шахслар бўйича ҳар бир инвентар объектнинг коди (тартиб номери) бўйича карточкаларда ёки китобда (ОС-7 шакл «Асосий воситаларни ҳисобга олиш инвентар карточкаси», ОС-9 «Асосий воситаларнинг инвентар рўйхати») юритилади. Ушбу карточка ва китоблар асосий восита келиб тушганда очилади ва уларнинг бутун фойдали хизмат муддати даври давомида сақланади.

2. Асосий воситалар ҳаракатининг ҳисоби.

Асосий воситаларни кўпайиши. Асосий воситалар янги капитал инвестицияларни киритиш, уларни бепул келиб тушиши, таъсис бадали сифатида кирим қилиниши эвазига кўпайиши, шунингдек уларнинг бошланғич қиймати қайта баҳолаш эвазига ошиши мумкин. Асосий воситаларга доир капитал инвестицияларнинг ҳисобига кейинги маърузада алоҳида тўхталамиз.

Асосий воситаларни бепул олиниши. Асосий воситалар юқори ташкилотдан, бошқа юридик ва жисмоний шахслардан бепул келиб тушиши ҳам мумкин. Бундай асосий воситалар шартномалар, счёт-

фактуралар, қабул қилиш-топшириш далолатномалари асосида қабул қилинади. Ушбу ҳужжатлар асосида бепул олинган асосий воситаларга қўйидаги бухгалтерия ёзуви қилинади:

Дебет 0111-0190 «Асосий воситалар ҳисоби счётлари»

Кредит 8530 «Қайтариб бермаслик шарти билан олинган мол-мулк»

Бепул берилган асосий воситаларни ташиб келтириш харажатлари уларнинг бошланғич қийматига киритилади ва бу ҳисобда қўйидаги ёзувлар билан акс эттирилади:

Дебет 0890 «Бошқа капитал қўйилмалар»

Кредит 6990 «Бошқа мажбуриятлар»

Дебет 0111-0190 «Асосий воситалар ҳисоби счётлари»

Кредит 0890 «Бошқа капитал қўйилмалар»

Асосий воситаларни таъсис бадали сифатида кирим қилиниши. Таъсис ҳужжатлари (устав, таъсис шартномаси) га асосан таъсисчилардан қабул қилинган асосий воситалар счёт-фактура ва қабул қилиш-топшириш далолатномаси билан расмийлаштирилади. Ушбу ҳужжатлар асосида қўйидаги бухгалтерия ёзуви қилинади:

Дебет 0111-0190 «Асосий воситалар ҳисоби счётлари»

Кредит 4610 «Устав капиталига улушлар бўйича таъсисчиларнинг қарзлари»

Чет эл инвесторларидан таъсис бадали сифатида корхона рўйхатдан утгандан кейинги саналарда келиб тушган асосий воситалар бўйича валюта курсини ўзгариши сабабли қўшилган капитал вужудга келади. Бундай ҳолда корхона рўйхатдан ўтган санадаги курс бўйича таъсисчидан қабул қилиб олинган асосий восита қийматига юқорида келтирилган проводка берилади. Ҳақиқатда келиб тушган сана ва корхона рўйхатга олинган санадаги курслар ўртасидаги фарқ суммаси корхонанинг қўшилган капиталига олиб борилади ва унга қўйидаги ёзув қилинади:

Дебет 0111-0190 «Асосий воситалар ҳисоби счётлари»

Кредит 8420 «Устав капиталини шакллантиришда курсдаги фарқлар»

Асосий воситаларни қайта баҳоланиши. Асосий воситаларни қайта баҳолаш деганда уларнинг қийматини ошириш ёки пасайтириш тушунилади.

Қайта баҳолаш икки усулда, яъни бозор баҳоларидан келиб чиққан ҳолда тўғридан тўғри эски қийматни бозор қийматигача етказиш ёки эски қийматни белгиланган коэффициентларга кўпайтириш йўли билан янги қийматга чиқиш усулларида корхонанинг ўзи ёки мол-мулкни

қайта баҳолаш бўйича махсус лицензияга эга булган корхоналар (ҳокимиятнинг кадастр бўлими ёки бошқа фирмалар) томонидан олиб борилиши мумкин. Янги ва эски қийматлар ўртасидаги фарқ қайта баҳолаш қийматини ташкил этади. Ушбу сумма ижобий сон билан чиқса, у асосий воситаларнинг қийматини оширилганлигини, манфий сон билан чиқса, у асосий воситалар қийматини пасайтирилганлигини билдиради. Қайта баҳолаш натижаси инвентаризация қайдномаси асосида ҳисобда акс эттирилади.

Асосий воситаларнинг қиймати оширилганда, янги ва эски бошланғич қийматлар ўртасидаги ижобий фарқ бухгалтерия ҳисобида қўйидагича акс эттирилади:

Дебет 0111-0190 «Асосий воситалар ҳисоби счетлари»

Кредит 8510 «Мулкни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар»

Қайта баҳолашда мос равишда асосий воситанинг жамланган эскириш суммаси ҳам юқорида келтирилган икки усулнинг бири бўйича қайта ҳисобланади. Эскириш суммаси оширилганда унга қўйидаги ёзув қилинади:

Дебет 8510 «Активларни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар»

Кредит 0211-0290 «Асосий воситаларнинг эскириши ҳисоби счетлари»

Асосий воситаларнинг бошланғич қиймати қайта баҳолашда пасайтирилганда янги ва эски қийматлар ўртасидаги салбий фарқ суммаси икки усулда ҳисобдан чиқарилади.

1-усул. Корхонада олдиндан асосий воситаларни қайта баҳолаш натижасида резерв капитали шакллантирилган бўлса, у ҳолда пасайтирилган қиймат шу резерв капитали эвазига ҳисобдан чиқарилади. Бунда, мос равишда, қўйидаги ёзувлар қилинади:

а) бошланғич қийматлар ўртасидаги салбий фарқга:

Дебет 8510 «Активларни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар»

Кредит 0111-0190 «Асосий воситалар ҳисоби счетлари»

б) эскириш суммалари ўртасидаги салбий фарқга:

Дебет 0211-0290 «Асосий воситаларнинг эскириши ҳисоби счетлари»

Кредит 8510 «Активларни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар»

2-усул. Резерв капитали мавжуд бўлмаган ҳолда қўлланилади. Бу ҳолда қайта баҳолаш натижасида асосий воситаларнинг қийматлари ўртасидаги салбий фарқ суммаси корхона харажатига олиб борилади ва ҳисобда қўйидагича акс эттирилади:

а) бошланғич қийматлар ўртасидаги салбий фарқга:

Дебет 9430 «Бошқа операцион харажатлар»

Кредит 0111-0190 «Асосий воситалар ҳисоби счетлари»

б) эскириш суммалари ўртасидаги салбий фарқга (сторно ёзуви)

Дебет 9430 «Бошқа операцион харажатлар»

Кредит 0211-0290 «Асосий воситаларнинг эскириши ҳисоби счетлари»

Асосий воситаларни сотилиши. Корхоналар зарур ҳолларда ўзларининг тўлиқ амортизация қилинган ёки қилинмаган асосий воситаларини сотишлари мумкин. Сотишга асос бўлиб сотувчи ва сотиб олувчи ўртасида тузилган шартнома ҳисобланади. Асосий воситани сотиш счет-фактура билан расмийлаштирилади. Ушбу ҳужжат сотиш операцияларини ҳисобда акс эттиришга асос бўлади. Счет-фактура асосида сотиш операциялари ҳисобда кўйидаги бухгалтерия ўтказмалари билан акс эттирилади.

№	Операциянинг мазмуни	Сумма	Дебет счет	Кредит счет	Асос бўлувчи ҳужжат
1	Асосий воситани жўнатиш қиймати	700000	4010	9210	Шартнома, счет-фактура
2	Сотишдан олинган ҚҚС суммасига (агар корхона ҚҚС тўловчи ва солиқ солиш объекти мавжуд бўлса)	100000	9210	6410	Шартнома, счет-фактура
3	Асосий воситанинг бошланғич қиймати	600000	9210	0111- 0190	Шартнома, счет-фактура
4	Жамланган эскиришни ҳисобдан чиқариш	500000	0211- 0290	9210	Шартнома, счет-фактура
5	Сотишдан олинган фойда	500000	9210	9310	Шартнома, счет-фактура

Асосий воситаларни сотиш натижасида корхона фойда ёки зарар кўриши мумкин. Бу натижа жўнатиш қиймати (Жқ) ва қолдиқ қиймати (Ққ) ўртасидаги фарқдан иборат бўлади. Агар жўнатиш қиймати (Жқ) қолдиқ қиймат (Ққ) дан катта бўлса ($Жқ > Ққ$) корхона асосий воситаларни сотишдан фойда олган бўлади ва ҚҚС тўловчи ҳисобланади, агар жўнатиш қиймати (Жқ) қолдиқ қиймат (Ққ) дан кичик

бўлса ($Жк < Қк$), корхона асосий воситаларни сотишдан зарар кўрган бўлади ва ҚҚС тўловчи ҳисобланмайди, яъни:

$$\Phi_c (Зс) = Жк - Қк$$

Юқоридаги мисолда корхона сотишдан фойда кўрган. Агар корхона асосий воситани 50000 сўмга сотганда эди, у Солиқ Кодексига мувофиқ ҚҚС тўламайди, шунингдек ушбу корхона сотишдан 50000 сўм зарар кўрган бўлар эди ва бу зарар ҳисобда кўйидагича акс эттирилади:

Дебет 9430 «Бошқа операцион харажатлар» - 50000

Кредит 9210 «Асосий воситаларнинг чиқими» - 50000

Асосий воситаларни сотишдан кўрилган зарарлар, агар бу асосий воситалар 3 йилдан кам ишлатилган бўлса, Солиқ Кодексига мувофиқ (22–модда) фойда солиғи бўйича солиқ базасига қайта кўшилади.

Агар асосий воситалар қолдиқ қиймат бўйича сотилса, у ҳолда ҳам корхона ҚҚС тўловчи ҳисобланмайди, сотишдан на фойда олинган, на зарар кўрилган бўлади.

Асосий воситаларни ликвидация қилиниши. Асосий воситалар тўлиқ амортизация қилинганлиги ёки қилинмаганлигидан қатъий назар эксплуатация қилиш ҳолатини йўқотган бўлса корхона томонидан ликвидация қилиниши мумкин. Бунинг учун корхона раҳбари буйруғи билан ликвидация комиссияси тузилади. Ликвидация комиссияси таркибига корхона ходимларидан ташқари қизиқувчи органлар (ҳокимият ва бошқалар) вакиллари ҳам киритилиши мумкин. Комиссия ликвидация натижаларини махсус ликвидация далолатномаси (ОС-4 шакл) билан расмийлаштиради. Ушбу далолатнома ликвидация натижаларини бухгалтерия ҳисоби счетларида акс эттиришга асос бўлади.

Асосий воситаларни ликвидация қилишдан корхона зарар ёки фойда кўриши мумкин.

Асосий воситаларни ликвидация қилишдан кўрилган зарарлар икки турга бўлинади:

1. Асосий воситаларни амортизацияланмай қолган қисмини қоплашдан кўрилган зарарлар.

2. Ликвидация қилишга кетган қўшимча харажатлардан кўрилган зарарлар.

Биринчи тур зарарлар амортизацияси тўлиқ ҳисобланмаган асосий воситаларни ликвидация қилиш натижасида вужудга келади. Кўрилган зарар амортизацияланмай қолган (Ақ) суммадан иборат бўлиб, у асосий воситаларнинг бошланғич қийматидан (Бқ) жамланган амортизацияни (Аж) чегириш йўли билан топилади, яъни:

$$Ақ = Бқ - Аж \quad (1)$$

Иккинчи тур зарарларга ликвидацияни амалга оширишда сарфланган моддий харажатлар, меҳнатга ҳақ тўлаш, ижтимоий суғартага ажратмалар, турли транспорт ва бошқа хизматлар учун кетган харажатлар киради. Бу турдаги харажатлар ликвидация харажатлари (Лх) ҳисобланиб, улар БХМС № 5 га мувофиқ ликвидация қилинган асосий воситанинг ликвидацион қийматини (Лқ) топишда ҳисобга олинади. Ликвидацион қиймат (Лқ) ликвидациялан олинган активлар (Ла) қийматидан ликвидация харажатларини (Лх) чегириб ташлангандан кейин қолган қийматидир, яъни:

$$Лқ = Ла - Лх \quad (2)$$

Ликвидация натижасида кўрилган умумий зарарлар ёки харажатлар (Хл) биринчи тур зарарлардан (Ақ) тугатилган асосий воситаларнинг ликвидацион қийматини (Лқ) чегириш йўли билан топилади, яъни:

$$Хл = Ақ - Лқ \quad (3)$$

Асосий воситаларни ликвидация қилиш натижасида кўрилган зарар ёки харажатлар корхонанинг асосий фаолиятига бевосита алоқадор ҳисобланмайди. Шунинг учун ликвидация билан боғлиқ харажатларни ва ликвидация натижасида кўрилган зарарларни тўғридан-тўғри ишлаб чиқариш ёки сотиш харажатларига қўшиб бўлмайди. Шунинг учун ликвидация натижаларини аниқлаш ва ҳисобга олиш учун счетлар режасидаги махсус 9210 «Асосий воситаларнинг чиқимлари» смети кўзда тутилган. Ушбу счетнинг дебитида ликвидация қилинган асосий воситаларнинг бошланғич қиймати (Бқ), ликвидация қилиш учун қилинган харажатлар (Лх) жамланади. Бу счетнинг кредитида жамланган амортизация (Аж), ликвидация натижасида олинган моддий активларнинг қиймати (Лқ) ва ликвидация натижасида кўрилган умумий зарарни (харажатларни) ҳисобдан чиқариш акс эттирилади. Махсулот (иш,хизмат)ни ишлаб чиқариш ва сотиш буйича харажатлар таркиби ва молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тугрисида Низомга мувофиқ ликвидациядан кўрилган зарар корхонанинг асосий фаолиятига доир бўлмаган бошқа турдаги давр харажатларига, бир вақтнинг ўзида фойда солиғи базасига қайта қўшиладиган харажатларга киритилади. Ҳисоб сиёсатида ликвидацияга доир харажатларни ва ликвидация натижасида кўрилган зарарларни ҳаракатдаги қонунлар, БХМС лар ва Низомга мос равишда ягона тартибда очиб беришга эришиш учун уларни қўйидаги шартли мисолда кўриб чиқайлик.

Айтайлик, корхона авария ҳолатига келиб қолган бинони ликвидация қилди. Бинонинг бошланғич қиймати (Бқ) – 650000 сўм. Ликвидацион қиймат кўзда тутилмаган. Ликвидация санасига жамланган амортизация (Аж) – 550000 сўм. Ликвидация харажатлари (Лх): *қулатиш крани хизмати -30000 сўм, ёқилғи сарфи- 3000 сўм , ҳисобланган иш*

ҳақи харажатлари-20000 сўм, ижтимоий суғуртага ажратмалар - 7740 сўм. Ликвидация натижасида қабул қилинган ва баҳоланган қурилиш материаллари – 95000 сўм.

Ликвидация натижалари корхонанинг ҳисоб сиёсатида қўйидаги тарзда ёритилиши керак.

1. Асосий воситани бошланғич қиймати (Бқ) ҳисобдан чиқариш

Дебет 9210 «Асосий воситаларнинг чиқими» - 650000 сўм

Кредит 0120 «Бинолар, иншоотлар ва узатиш қурилмалари» – 650000 сўм

2. Ликвидацияга қилишга кетган харажатлар (Лх)

Дебет 9210 «Асосий воситаларнинг чиқими» - 60440 сўм

Кредит 6990 «Бошқа мажбуриятлар» – 30000 сўм

Кредит 1030 «Ёқилғи» – 3000 сўм

Кредит 6710 «Мехнат ҳақи бўйича ходимлар билан ҳисоб-китоблар» – 20000 сўм

Кредит 6520 «Ижтимоий суғурта бўйича туловлар» – 7440 сўм

Жами - 60440 сўм.

3. Ликвидация натижасида олинган активларнинг қиймати (Ла)

Дебет 1050 «Қурилиш материаллари – 95000 сум

Кредит 9210 «Асосий воситаларнинг чиқими» - 95000 сўм

4. Амортизацияланмай қолган қиймат (Ақ)

650000 сўм – 550000 сўм = 100000 сўм

5. Ликвидацион қиймат (Лқ)

Лқ = 95000 сўм – 60440 сўм = 34560 сўм

6. Ликвидациядан кўрилган умумий зарар (Хл)

Хл = 100000 сўм – 34560 сўм = 65440 сўм

Дебет 9430 «Бошқа операцион харажатлар» -65440 сўм

Кредит 9210 «Асосий воситаларнинг чиқими» - 65440 сўм

7. Солиқ солиш базасига қайта қўшиладиган харажатлар – 65440 сўм.

Асосий воситаларнинг ликвидация қилинишида корхона кўшимча фойдани (Фл) жамланган амортизация (Аж) билан ликвидацион қиймат (Лқ) ни биргаликдаги суммалари асосий воситаларни бошланғич қиймати (Бқ) дан катта бўлсагина [(Аж + Лқ) > Бқ] олиши мумкин, яъни:

$$\text{Фл} = (\text{Аж} + \text{Лқ}) - \text{Бқ}$$

Масалан, корхона бинони ликвидация қилди дейлик, бошланғич қиймат (Бқ) – 500000 сўм, жамланган амортизация (Аж) – 450000 сўм, ликвидация харажатлари (Лх) – 20000 сўм, бинодан олинган моддий активларни бошланғич қиймати – 120000 сўм.

Демак, бинонинг ликвидацион қиймати (Лқ) – 100000 сўм (120000-20000) бўлади.

Ликвидациядан олинган умумий даромад

$\text{Фл} = (450000 + 100000) - 500000 = 50000$ сўм.

Ҳисоб сиёсатида ликвидациядан олинган фойда қўйидагича очилиши лозим:

Дебет 9210 «Асосий воситаларнинг чиқими»-50000 сум

Кредит 9310 «Асосий воситаларнинг чиқимидан олинган фойда»-50000 сум

Асосий воситаларни бепул берилиши. Корхонанинг асосий воситалари бошқа юридик ва жисмоний шахсларга бепул ҳайрия сифатида ҳам берилиши мумкин. Асосий воситаларнинг бепул берилиши шартномада кўрсатилган қийматда счет-фактура билан расмийлаштирилади. Счет-фактура асосида қўйидаги бухгалтерия ёзувлари қилинади:

1. Бепул берилган асосий воситани бошланғич қийматида ҳисобдан чиқарилишига:

Дебет 9210 «Асосий воситаларнинг чиқими»

Кредит 0111-0190 «Асосий воситалар ҳисоби счетлари»

2. Асосий воситалар эскиришини ҳисобдан чиқарилишига

Дебет 0210-0290 «Асосий воситалар эскириши ҳисоби счетлари»

Кредит 9210 «Асосий воситаларнинг чиқими»

3. Бепул беришдан кўрилган зарарга

Дебет 9430 «Бошқа операцион харажатлар»

Кредит 9210 «Асосий воситаларнинг чиқими»

Солиқ Кодексига мувофиқ (22-модда) асосий воситаларни бепул беришдан кўрилган зарар солиқ солиш базасига қайта қўшилади.

Асосий воситаларни таъсис бадали сифатида берилиши. Корхоналар асосий воситаларини таъсис бадали сифатида бошқа корхоналарга беришлари ҳам мумкин. Бунинг учун асос бўлиб таъсис хужжатлари (устав, таъсис шартномаси ва бошқалар) ҳисобланади. Асосий воситани таъсис бадали сифатида берилиши счет-фактура билан расмийлаштирилади ва унинг асосида қўйидаги бухгалтерия ёзувлари қилинади:

1. Таъсис бадали сифатида берилган асосий воситанинг келишув қийматида

Дебет 0620-0690 «Узоқ муддатли инвестициялар ҳисоби счетлари»

– 100000

Кредит 9210 «Асосий воситаларнинг чиқими» – 100000

2. *ҚҚС суммасига (келишув ва қолдиқ қийматлар ўртасидаги фарқдан)*

Дебет 9210 «Асосий воситаларнинг чиқими» – 10000

Кредит 6410 «Бюджетга тўловлар бўйича қарздорлик ҳисоби счетлари» – 10000

3. *Асосий воситаларни бошланғич қийматини ҳисобдан чиқарилишига*

Дебет 9210 «Асосий воситаларнинг чиқими» – 100000

Кредит 0111-0190 «Асосий воситалар ҳисоби счетлари» – 100000

4. *Асосий воситаларни жамланган эскиришини ҳисобдан чиқариши*

Дебет 0210-0290 «Асосий воситаларнинг эскириши ҳисоби счетлари» –

60000

Кредит 9210 «Асосий воситаларнинг чиқими» – 60000

5. *Асосий воситаларни таъсис бадали сифатида киритишдан олинган фойдага*

Дебет 9210 «Асосий воситаларнинг чиқими» – 50000

Кредит 9310 «Асосий воситаларнинг чиқимидан олинган фойда» – 50000

Асосий воситаларни қолдиқ қийматда ва қолдиқ қийматдан паст бўлган қийматда таъсис бадали сифатида киритилиши Солиқ Кодексига мувофиқ ҚҚС га тортилмайди.

3. Асосий воситаларни эскириши ва таъмирланишининг ҳисоби

Асосий воситаларнинг эскириши (амортизацияси) ни ҳисобга олишда куйидаги атама ва тушунчалар муҳим рол ўйнайди.

Амортизация – бу асосий воситаларнинг амартизацияланадиган қийматини фойдали хизмат муддати ичида янги яратилган маҳсулот (иш, хизмат) қийматига киритиш (БХМС №5, п.9).

Эскириш –бу асосий воситанинг белгиланган меъёрлар бўйича ҳисобланган амартизация суммаси.

Амортизацияланадиган қиймат - асосий воситанинг бошланғич қийматидан кўзда тутилаётган ликвидацион қийматни чегиргандан кейин қолган қиймат (БХМС № 5, п.8).

Ликвидацион қиймат - бу асосий воситаларни фойдали хизмат муддати охирида ликвидация қилиш чоғида вужудга келадиган активларнинг уларни олишга кетган ликвидация харажатлари чегириб ташлангандан кейин қолган қиймати(БХМС № 5,п.14). Асосий

воситаларни ликвидацияси натижасида олинадиган активларга хом-ашё ва материаллар, инвентарлар, эҳтиёт қисмлар, товарлар сифатида тан олинган, баҳоланган ва қабул қилинган моддий бойликлар киради.

Ликвидация харажатлари – асосий воситаларни бузиш учун сарфланган моддий, меҳнатга ҳақ тўлаш харажатлари, ижтимоий суғурта органларига ажратмалар, турли транспорт ва бошқа хизмат харажатлари мажмуаси.

Собиқ ҳисоб таълимоти ва амалиётида асосий воситаларнинг амортизацияланадиган қийматини аниқлашда ликвидацион қиймат эътиборга олинмас эди. БХМС № 5 «Асосий воситалар» республикада биринчи марта амортизацияланадиган қийматни аниқлашда асосий воситаларни кўзда тутилиши мумкин бўлган ликвидацион қийматини ҳисобга олиш тартибини белгилади. Ликвидацион қийматни кўзда тутиш мумкин бўлган миқдорини БХМС га мувофиқ, корхонанинг ўзи мустақил асосий воситаларни қабул қилиб олиш вақтида белгилаши мумкин. Ликвидацион қийматни кўзда тутиш мажбурий ҳисобланмайди. Шунинг учун бу қиймат бўлмаслиги ҳам мумкин. Бундай ҳолда асосий воситанинг амортизацияланадиган қиймати бевосита унинг бошланғич қийматидан иборат бўлади.

БХМС № 5 «Асосий воситалар»га мувофиқ асосий воситаларни йиллик амортизация (эскириш) суммаси (Ас) қўйидагича аниқланади:

- Қолдиқ қиймат кўзда тутилган асосий воситалар бўйича

$$A_c = \frac{\text{Бошланғич қиймат} - \text{Ликвидацион қиймат}}{\text{Хизмат муддати}} \quad (1)$$

- Қолдиқ қиймат кўзда тутилмаган асосий воситалар бўйича

$$A_c = \frac{\text{Бошланғич қиймат}}{\text{Хизмат муддати}} \quad (2)$$

Барча асосий воситалар бўйича ликвидацион қийматни белгиланган миқдорлари ёки уларни белгиланмаганлиги ҳам корхоналарнинг буйруқ билан тасдиқланган ҳисоб сиёсатларида тўлиқ ўз аксини топиши лозим.

Ҳисоб сиёсатида асосий воситалар бўйича фойдали хизмат муддати ичида жамланиб борувчи амортизацияни (эскиришни) ҳисоблаш усуллари ҳам белгилаб олинган бўлиши керак.

БХМС №5 «Асосий воситалар» га мувофиқ (п.23,24) жамланган амортизация (эскириш) ни ҳисоблаш қўйидаги усуллар бўйича амалга оширилиши мумкин:

- Бир маромда ҳисоблаш;
- Бажарилган иш ҳажмига пропорционал ҳисоблаш;
- Хизмат йиллари йиғиндисига пропорционал ҳисоблаш (кумулятив усул);
- Камайиб борувчи қолдиқ қийматдан ҳисоблаш.

Ҳисоб сиёсатида амортизация (эскириш) ни ҳисоблашнинг у ёки бу усулини доимий тарзда танлаб олиш ёки ҳар тўртта усулни бир вақтнинг ўзида у ёки бу асосий воситалар бўйича белгилаб олиш мумкин. Шунини таъкидлаш жоизки, ушбу усулларни қўллашда амортизация (эскириш) суммаси турлича бўлиши ва у Солиқ Кодексида кўзда тутилган бир маромда ҳисоблаб чиқилдан миқдордан кам ёки кўп бўлиши мумкин. Шунинг ҳисоб сиёсатида кам ёки кўп ҳисобланган амортизация (эскириш) суммасини солиқга тортиш жиҳатлари ҳам аниқ белгилаб олинган бўлиши лозим.

Амортизация (эскириш) ни ҳисоблаш усуллариининг моҳиятини, уларнинг солиқ солиш базасига таъсирини қўйидаги мисол асосида кўриб чиқайлик. *Айтайлик, автомашинанинг бошланғич қиймати – 1000000 сўм, корхона томонидан кўзда тутилган ликвидацион қиймат – 100000 сўм, хизмат муддати – 5 йил, йиллик эскириш меъёри – 20%. Техник паспортида хизмат муддати даврида кўзда тутилган иш ҳажми (соатларда) – 10000 соат. Машинанинг ҳақиқатда ишлаган вақти ҳисоб маълумотлари бўйича 1-йилда – 2000 соат, 2-йилда – 3000 соат, 3-йилда – 2500 соат, 4-йилда – 1500 соат, 5-йилда – 1000 соат.*

Бир маромда ҳисоблаш усули. Ушбу усулнинг моҳияти шундаки, у амортизацияланадиган қийматни фойдали хизмат муддат давомида бир маромда (миқдорда) ҳисоблашни, жамланган амортизация (эскириш) ни бир маромда кўпайиб боришини ва қолдиқ қийматини бир маромда камайиб боришини тақозо этади.

Йиллик амортизация (эскириш) суммаси ушбу усулда 180000 сўмни ташкил этади.

$$Ac = \frac{1000000 - 100000}{5} = \frac{900000}{5} = 180000 \text{ сўм}$$

Ушбу усулда автомашинанинг фойдали хизмат муддати йиллари бўйича ҳисобланган, жамланган амортизация (эскириш) суммаси ва қолдиқ қиймати қўйидагича:

Йиллар	Бошлан- ғич қиймат	Аморти- зацияла- надиган қиймат	Аморти- зация меъёри	Йиллик аморти- зация	Жамлан- ган аморти- зация	Қолдиқ қиймат
1	1000000	900000	20%	180000	180000	820000
2	1000000	900000	20%	180000	360000	640000
3	1000000	900000	20%	180000	540000	460000
4	1000000	900000	20%	180000	720000	280000
5	1000000	900000	20%	180000	900000	100000

Бир маромда ҳисоблаш усули Солиқ Кодексига тўлиқ мувофиқ келади. Йиллик амортизация (эскириш) суммасининг 1/12 қисми ҳар ойда харажатлар счётига киритиб борилади ва у фойда солиғини ҳисоблаш базасига қайта қўшилмайди.

Бажарилган иш ҳажмига пропорционал ҳисоблаш усули. Ушбу усулда, аввалом бор, бир йиллик иш ҳажмига тўғри келадиган амортизация (эскириш) суммаси топиб олинади. Бизнинг мисолимизда у 90 сўмга тенг ($900000 : 10000 = 90$).

Автомобилнинг хизмат муддати йилларида ҳақиқатда бажарган иш ҳажмига пропорционал ҳисобланадиган, жамланган амортизация (эскириш) суммаси, шунингдек қолдиқ қиймат қўйидагича бўлади:

Йил - лар	Бошлан- ғич қиймат	Аморти- зацияла- надиган қиймат	Иш ҳажми, соат	Аморти- зация меъёри, сўм	Йиллик аморти- зация	Жамлан- ган аморти- зация	Қолдиқ қиймат
1	1000000	900000	2000	90	180000	180000	820000
2	1000000	900000	3000	90	270000	450000	550000
3	1000000	900000	2500	90	225000	675000	325000
4	1000000	900000	1500	90	135000	810000	190000
5	1000000	900000	1000	90	90000	900000	100000

Ушбу усулда кўриниб турибдики, йиллик ҳисобланган амортизация (эскириш) суммаси ҳақиқий бажарилган иш ҳажмига қараб турлича бўлган. 1-йилда ҳисобланган амортизация (эскириш) суммаси Солиқ Кодексида белгиланган меъёрга мос келади ва у солиқ солиш базасига қайта кирмайди. 2-йилда меъёрдагидан 90000 сўм (270000-180000) ортиқча амортизация (эскириш) ҳисобланган. Ушбу сумма иккинчи йил солиқ ҳисоб-китобларида фойда солиғини ҳисоблаш базасига қайта қўшилади. 3-йилда меъёрдагидан 45000 сўм (225000-180000) ортиқча амортизация (эскириш) ҳисобланган. Ушбу сумма 3-йил солиқ ҳисоб-

китобларида фойда солиғини ҳисоблаш базасига қайта қўшилади. 4- ва 5- йиллардан меъёрдан мос равишда 45000 сўм (135000-180000) ва 90000 сўм (90000-180000) амортизация (эскириш) кам ҳисобланган. Ушбу суммалар мос равишда 4- ва 5- йилларда солиқ солиш базасидан камайтирилиши мақсадга мувофиқ.

Хизмат йиллари йиғиндисига пропорционал ҳисоблаш усули. Ушбу усулда хизмат йиллари йиғиндиси топиб олинади ва уларнинг хиссаси тескари ҳолда белгиланади. Бизнинг мисолимизда хизмат йиллари йиғиндиси 15 га тенг (1+2+3+4+5).

Йиллар хиссаси: 1- йил учун - $\frac{5}{15}$; 2- йил учун - $\frac{4}{15}$;
3- йил учун - $\frac{3}{15}$; 4- йил учун - $\frac{2}{15}$;
5- йил учун - $\frac{1}{15}$.

Ушбу усулда ҳисобланган ва жамланган амортизация (эскириш) суммаси, шунингдек қолдиқ қиймат хизмат йиллари ичида қўйидагича бўлади:

Йиллар	Бошлан- ғич қиймат	Аморти- зацияла- надиган қиймат	Аморти- зация меъёри	Йиллик аморти- зация	Жамлан- ган аморти- зация	Қолдиқ қиймат
1	1000000	900000	5/15	300000	300000	700000
2	1000000	900000	4/15	240000	540000	460000
3	1000000	900000	3/15	180000	720000	280000
4	1000000	900000	2/15	120000	840000	160000
5	1000000	900000	1/15	60000	900000	100000

Кумулятив усул амортизация (эскириш) нинг тезлаштирилган усулларида бири ҳисобланади. Шунинг учун хизмат муддатининг биринчи йилларида амортизация (эскириш) меъёридан кўп миқдорда, кейинги йилларда эса меъёрдан кам миқдорда ҳисобланади. Бизнинг мисолимизда биринчи икки йилда миқдордан мос равишда 120000 (300000-180000) сўм ва 60000 (240000-180000) сўм кўп ҳисобланган. Ушбу суммалар мос равишда 1- ва 2- йиллар солиқ ҳисоб-китобларида солиқ солиш базасига қайта қўшилиши лозим. 3- йилда амортизация (эскириш) меъёр миқдорида ҳисобланган. Шунинг учун ушбу сумма солиқ солишга таъсир қилмайди. 4- ва 5- йилларда мос равишда амортизация (эскириш) меъёрдан 60000 (120000-180000) сўм ва 120000 (60000-180000) сўм кам ҳисобланган. Иккинчи усулдагидек, 4- ва 5- йилларда мос равишда кам ҳисобланган амортизация (эскириш)

суммалари ушбу йиллар ҳисоб-китобларида солиқ солиш базасидан камайтирилиши керак.

Камайиб борувчи қийматдан ҳисоблаш усули. Ушбу усул ҳам тезлаштирилган усул ҳисобланади. Унинг моҳияти шундаки, биринчидан амортизация (эскириш) белгиланган меъёрдан икки қарра миқдорда ҳисобланади, иккинчидан, амортизация (эскириш) базаси бўлиб ҳар йилда қолдиқ қиймат ҳисобланади.

Бизнинг мисолимизда йиллик амортизация (эскириш) меъёри 20%, ишлатиладиган меъёр – 40% (20% x 2). Ушбу усулда ҳисобланган ва жамланган амортизация (эскириш), шунингдек қолдиқ қиймат хизмат йиллари бўйича қўйидагича бўлади:

Йиллар	Бошлан- ғич қиймат	Аморти- зацияла- надиган қиймат	Аморти- зация меъёри	Йиллик аморти- зация	Жамлан- ган аморти- зация	Қолдиқ қиймат
1	1000000	1000000	40%	400000	400000	600000
2	1000000	600000	40%	240000	640000	360000
3	1000000	360000	40%	144000	784000	216000
4	1000000	216000	40%	86400	870400	129600
5	1000000	-	-	29600	900000	100000

Ҳисоб-китоблардан кўриниб турибдики, биринчи икки йилда амортизация (эскириш) меъёрдан мос равишда 220000 сўм (400000-180000) ва 60000 сўм (240000-180000) кўп ҳисобланган. Мос равишда бу суммалар 1- ва 2- йилларда солиқ солиш базасига қайта қўшилиши лозим. Кейинги 3 йилда амортизация (эскириш) меъёрдан мос равишда 36000 сўмга (144000-180000), 93600 сўмга (86400-180000), 150400 сўмга (29600-180000) кам бўлиб, улар мос равишда 3-, 4- ва 5- хизмат йилларида солиқ солиш базасидан чегирилиши керак. Бу усул қўлланилганда ҳисоб сиёсатида хизмат муддатининг барча йиллари ичида, шунингдек қўшимча хизмат йилларида ҳам амортизация (эскириш) ни ҳисоблаш ва уни солиқ солишга муносабати ҳисоб сиёсатида аниқ белгиланган бўлиши керак.

Шундай қилиб, асосий воситаларнинг амортизацияси (эскириш) ни ҳисоблашнинг турли усуллари қўллаш хизмат муддати йиллари ичида ҳисобланган ва жамланган амортизация (эскириш) суммаларини ва қолдиқ қийматни турлича бўлишига, шунингдек уларни турли миқдорда

солиқ солиш базасига киритилиши ёки ундан чегирилиши бўйича бири-бирдан фарқ қилар экан. Бу фарқларни келтирилган автомашина мисолида қўйидагича ифодалаш мумкин:

Йиллар	Йиллик амортизация	Солиқга ториладиган амортизация	Жамланган амортизация	Қолдиқ қиймат
1 – усул				
1	180000	-	180000	820000
2	180000	-	360000	640000
3	180000	-	540000	460000
4	180000	-	720000	280000
5	180000	-	900000	100000

2 – усул				
1	180000	-	180000	820000
2	270000	90000	450000	550000
3	225000	45000	675000	325000
4	135000	- 45000	810000	190000
5	90000	- 90000	900000	100000
3 – усул				
1	300000	120000	300000	700000
2	240000	60000	540000	460000
3	180000	-	720000	280000
4	120000	- 60000	840000	160000
5	60000	- 120000	900000	100000
4 – усул				
1	400000	220000	400000	600000
2	240000	60000	640000	360000
3	144000	- 36000	784000	216000
4	86400	- 93600	870400	129600
5	29600	- 140400	900000	100000

Асосий воситалар бўйича амортизация (эскириш)ни ҳисоблашга доир операциялар счетлар режасида кўзда тутилган контрактив бўлган 02 «Асосий воситаларнинг эскириши ҳисоби счетлари»да акс эттирилади. Ушбу счетнинг сальдоси кредит томонида бўлиб, у жамланган эскириш суммасини кўрсатади. Ҳисобланган эскириш, яъни эскириш суммасини кўпайиши ушбу счетнинг кредитида ва харажат счетларининг дебитида (2010,2310,2510,3190, 9210,9410,9420,9430 ва бошқалар), эскириш суммасини камайиши эса 02- счетнинг дебитида ва

бошқа счетларнинг кредитида (8510,0110-0190 ва бошқалар) акс эттирилади.

Асосий воситалар эксплуатация қилиш натижасида борган сайин ўзининг дастлабки ҳолатини йўқотиб боради. Шунинг учун уларни ишчи ҳолатда ушлаб туриш учун таъмирлаш лозим бўлади.

Асосий воситаларни таъмирлаш икки турга бўлинади: **жорий** ва **капитал**.

Жорий таъмирлаш деганда, асосий воситаларни вақтидан олдин иш лаёқатини йўқотмаслик учун вужудга келган кичик хажмдаги техник бузилишлар ва лат эйишларни тузатиш бўйича доимий ва ўз вақтида ўтказилган профилактик характерга эга булган таъмирлаш ишлари тушунилади. Одатда, жорий таъмирлаш муддати бир йилдан ошмайди, бундай таъмирлашда асосий воситанинг у ёки бу қисми алмаштирилмайди. Жорий таъмирлаш ишлари жорий таъмирлаш далолатномаси билан расмийлаштирилади. Ушбу далолатномада қилинган ишларнинг турлари, сарфланган материалларнинг қиймати, кетган меҳнат вақти ва қиймати, шунингдек бошқа харажатлар кўрсатилади. Далолатнома жорий таъмирлашга маъсул шахслар томонидан имзоланади, корхона раҳбари томонидан тасдиқланади.

Капитал таъмирлаш деганда, маълум бир вақтдан кейин (одатда, бир йилдан кейин) асосий воситаларни тўлиқ қисмларга ажратиш, керак бўлганда у ёки бу лаёқатсиз бўлиб қолган қисмларни тўлиқ алмаштириш бўйича бажарилган таъмирлаш ишлари тушунилади. Капитал таъмирлаш хажми, мураккаблиги ва қиймати бўйича жорий таъмирлашдан катта фарк килади. Капитал таъмирлаш ишлари махсус капитал таъмирлаш далолатномаси билан расмийлаштирилади.

Қабул қилинган бухгалтерия ҳисоби тўғрисида Қонунга, Солик Кодексига, маҳсулот (иш, хизмат)ни ишлаб чиқариш ва сотиш бўйича харажатлар таркиби ва молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида Низомга, БХМС №1 «Хисоб сиёсати ва молиявий ҳисобот»га мувофиқ корхоналар жорий ва капитал таъмирлашни маблағ билан таъминлашни қуйидаги икки усулнинг бирида амалга оширишлари ва танланган усулни ўзларининг ҳисоб сиёсатларида белгилаб олишлари лозим :

• *Таъмирлаш учун махсус резерв ташкил этиши ва барча харажатларни ушбу резерв ҳисобидан коплаш усули*

• *Таъмирлаш ишлари қийматини резерв ташкил этмасдан харажатларга бевосита олиб бориш усули*

Биринчи усулда корхона таъмирлаш ишлари учун ҳар ойда ўзи белгилаб қўйган меъёрларда махсус резервга ажратмалар қилиб боради. Жорий ва капитал таъмирлаш ишлари яқунланган ойда уларнинг қиймати тегишли тасдиқланган далолатномалар асосида резерв эвазига ҳисобдан чиқарилади. Йил охирида таъмирлаш учун ташкил этилган

резервнинг ишлатилмай қолинган қисми харажатларни камайтиришга олиб борилади ёки солиқ базасига қайта киритиш шарти билан келгуси йилга ўтказилади.

Таъмирлаш учун махсус резерв ташкил этилганда тузилган расчёт асосида қуйидаги бухгалтерия ёзуви қилинади:

Дебет 2010 «Асосий ишлаб чиқариш» счёти -500000

Дебет 9400 «Давр харажатлари ҳисоби счётлари» -200000

Кредит 8910 «Келгуси харажатлар ва тўловлар резерви» -600000

Ишлатилмай қолинган резервни бекор қилишга юқоридаги бухгалтерия ёзуви суммаси қизил рангда (сторно) берилади. Агар ишлатилмай қолинган резерв кейинги йилга ўтказилса, у ҳолда у йил охирида фойда солиғи базасига қайта қўшилади (агар корхона даромад (фойда) солиғини тўловчи ҳисобланса).

Резервни ишлатилиши 8910-счётнинг дебетида ва бошқа аниқ харажатларни ифодаловчи счётларнинг кредитида (2310, 5010, 5110, 6890, 1010-1090, 6710, 6510 ва бошқалар) акс эттирилади.

Иккинчи усулда маҳсулот (иш,хизмат)ни ишлаб чиқариш ва сотиш бўйича харажатлар таркиби ва молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида Низомга мувофиқ жорий ва капитал таъмирлаш харажатлари таъмирланган асосий воситаларнинг ишлатилиш мақсадига кўра қуйидаги счётларда ҳисобга олинади:

- 2010 «Асосий ишлаб чиқариш», 2310 «Ёрдамчи ишлаб чиқариш», 2510 «Умумишлаб чиқариш харажатлари» счётларида – асосий ва ёрдамчи ишлаб чиқаришга доир асосий воситаларни таъмирлаш харажатлари. Бу гуруҳ харажатлар ишлаб чиқарилган маҳсулот (иш, хизматлар) таннархига киритилади.

- 9410 «Сотиш харажатлари, 9420 «Маъмурий харажатлар», 9430 «Бошқа операцион харажатлар» счётларида – сотишга, бошқарув аппаратида доир асосий воситаларни таъмирлаш харажатлари. Бу гуруҳ харажатлар таъмирлаш ишлари далолатномалари тасдиқланган ойда 9900 «Яқуний молиявий натижалар» счётига ўтказилади.

- 3110-3190 «Келгуси давр харажатлари ҳисоби счётлари»- илмий тадқиқот ишлари (ИТИ) ва тажриба конструкторлик ишланмалари (ТКИ), шунингдек келгусида ишга туширилишга мўлжалланган технологик линияларга доир асосий воситаларни таъмирлаш харажатлари. Бу гуруҳ харажатлар келгусида 9410, 9420,9430 – счётларга, агар ИТИ ва ТКИ яқунлари бўйича моддий бойликлар олинган бўлса, ушбу бойликлар таннархига киритилади (0120-0199, 1010-1090, 2810,2820,2910-2990 ва бошқалар).

4. Асосий воситалар бўйича лизинг (ижара) операцияларининг ҳисоби.

Ўзбекистон Республикасида лизинг операцияларининг ҳисоби Лизинг тўғрисида Қонун, Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида Қонун, Солик Кодекси, БҲМС № 6 «Лизинг ҳисоби» ва бошқа меъёрий ҳужжатлар билан регламентлаштирилган. Ушбу қонунлар ва бошқа меъёрий ҳужжатларда лизингга доир барча атама ва тушунчаларнинг моҳияти, лизинг операцияларини ҳисобга олиш тартиби атрофлича очиқ берилган.

Лизинг тўғрисида қонунга мувофиқ (2- модда), **лизинг** ижара муносабатларининг алоҳида тури бўлиб, унда бир тараф (лизинг берувчи) иккинчи тарафнинг (лизинг олувчининг) топшириғига биноан учинчи тарафдан (сотувчидан) ҳақ эвазига эгалик қилиш ва фойдаланиш учун лизинг шартномасида белгиланган шартларда бериб қўйиш мақсадида мол-мулкни (лизинг объектини) олади.

Лизинг уч тарафламали ва икки тарафламали лизинг шартномаси асосида амалга оширилади. Уч тарафламали шартномада сотувчи, лизинг берувчи ва лизинг олувчи иштирок этади. Икки тарафламали шартномада лизинг берувчи ва лизинг олувчи иштирок этади. Ўзбекистон Республикасида лизингни икки тарафламали шартномага асосланган тури кенг тарқалган. Уч тарафламали лизинг шартномаларига асосланган лизинг операцияларида учинчи тараф бўлиб лизинг марказлари иштирок этмоқда, лекин улар сотувчи эмас, балким лизинг берувчи ва лизинг олувчилар ўртасида воситачи ролини ўйнамоқдалар ва бунинг эвазига лизинг берувчидан лизинг тўловини маълум қисмини рағбатлантириш тўлови сифатида олмоқдалар.

Лизинг берувчи –бу лизинг шартномаси бўйича лизинг олувчига келгусида топшириш мақсадида лизинг объектини сотувчидан мулк қилиб олувчи шахс (субъект).

Лизинг олувчи – бу эгалик қилиш ва фойдаланиш учун лизинг шартномаси бўйича лизинг объектини олаётган шахс (субъект).

Сотувчи – бу лизинг берувчига лизинг объектини сотган шахс (субъект).

Лизинг объекти –бу истеъмол қилинмайдиган ҳар қандай ашёлар, шу жумладан, корхоналар, мулкый комплекслар, бинолар, иншоотлар, ускуналар, транспорт воситалари ҳамда бошқа кўчар ва кўчмас мулк. Ер участкалари ва бошқа табиат объектлари, шунингдек эркин муомалада бўлиши қонун ҳужжатлари билан тақиқланган ёки муомалада бўлишининг махсус тартиби белгиланган мол-мулк (масалан, ҳарбий техника, қурол-аслаҳалар, хом-ашё ва материаллар, товарлар, пул маблағлари, қимматли қоғозлар ва шу кабилар) лизинг объекти бўлиши мумкин эмас.

Лизинг молиявий ва оператив (жорий) лизингга бўлинади.

Молиявий лизинг – бу лизингни шундай тури бўлиб, унда лизинг объектига мулк хуқуқ ва ундан келиб чиқадиган риск ва манфаатдорликнинг асосий қисми лизинг шартномасига мувофиқ лизинг олувчига ўтади. Лизингни ушбу турида лизинг шартномаси муддатини тугаши билан лизинг объекти лизинг олувчининг мулкига ўтади, агарда шартномада бошқа ҳолат кўзда тутилмаган бўлса. Молиявий лизинг деб тан олинади учун лизинг шартномаси қуйидаги талаблардан бирига жавоб бериши керак:

- лизинг муддати тугагач, лизинг объекти лизинг олувчининг мулкига ўтса;

- лизинг шартномаси муддати лизинг объектининг хизмат муддатидан 80 % дан ортиғини ташкил қилса ёки лизинг шартномаси муддати тугагач, лизинг объектининг қолдиқ қиймати унинг бошланғич қийматининг 20 % дан камини ташкил этса ;

- лизинг олувчи лизинг объектини қатъий белгиланган нархда сотиб олиш ҳуқуқига эга бўлса;

- лизинг шартномаси давридаги тўловларнинг умумий суммаси лизинг объекти қийматининг 90 % идан ортиғини ташкил қилса.

Оператив (жорий) лизинг – бу лизингни шундай тури бўлиб, унда тузилган лизинг шартномаси молиявий лизинг шартномасига қўйилган талабларнинг биронтасига ҳам тўғри келмаслиги керак. Оператив лизингнинг муддати , одатда, бир йилдан ошмайди, ушбу муддат тугагач лизинг объекти лизинг олувчидан лизинг берувчига қайтарилади. Лизинг берувчи лизинг объектини ўз балансидан чиқармайди, лизинг олувчи эса уни ўз балансига қабул этмайди. Демак, оператив лизингда лизинг берувчи лизинг олувчига лизинг объектидан вақтинчалик фойдаланиш ҳуқуқини ҳақ тулаш шарти билан беради. Лизинг шартномаси муддати тугаши билан лизинг объекти лизинг олувчидан лизинг берувчига қайтарилади.

Сублизинг-бу лизинг олувчи томонидан лизинг берувчининг розилиги билан лизинг объектини бошқа учунчи шахс (субъект)га ижарага берилиши. Бунда лизинг берувчи сотувчига, лизинг олувчи лизинг берувчига ва сублизинг олувчи лизинг олувчига айланади. Сублизинг муддати дастлабки лизинг шартномасида кўрсатилган муддатдан ошиб кетмаслиги лозим.

Лизинг тўлови - лизинг шартномасининг муҳим элементи бўлиб, лизинг олувчи томонидан лизинг берувчига тўланадиган қарз суммасини билдиради. Молиявий лизингда лизинг тўлови ўз ичига лизинг объектининг қиймати ва лизинг берувчининг фойдаси суммаларини олади. Оператив лизингда лизинг тўлови лизинг берувчининг шартномада кўрсатилган фойда суммасидан иборат бўлади. Лизинг берувчи оладиган фойда суммаси лизинг объекти бўйича

ҳисобланадиган амортизация харажатлари, таъмирлаш харажатлари, мол-мулк солиғи харажатлари, шунингдек лизинг суммасидан олинадиган ҚҚС суммаларини тўлиқ қоплаши, шунингдек унга маълум даражада соф даромад келтириш талабига жавоб бериши лозим.

Молиявий лизинг ҳисоби.

Лизинг олувчида. Лизинг олувчи молиявий лизинг бўйича қуйидагиларни ҳисобини юритади:

1.Лизинг объектини лизинг шартномасида кўрсатилган қийматда балансга қабул килади

Дебет 0310 « Лизинг шартномаси бўйича олинган асосий воситалар»

Кредит 7910 «Тўланадиган узоқ муддатли лизинг»

2.Йил охирида тўланадиган лизинг мажбуриятини узоқ муддатли қисмдан жорий қисмини жорий мажбуриятларга ўтказиши (ҳар йили)

Дебет 7910 «Тўланадиган узоқ муддатли лизинг»

Кредит 6910 « Тўланадиган лизинг»

3.Жорий йил учун лизинг фоизи тўловини ҳисоблайди:

Дебет 9690 « Молиявий фаолият бўйича бошқа харажатлар»

Кредит 6920 « Тўланадиган фоизлар»

4.Лизинг мажбуриятининг жорий қисми ва фоиз тўловини тўланишини ҳисобга олади:

Дебет 6910 «Тўланадиган лизинг», 6920 «Тўланадиган фоизлар»

Кредит 5110 « Ҳисоб-китоб счёти» ёки бошқа пул маблағлари счётилари

5.Лизингга олинган мол-мулк бўйича амортизация (эскириши) суммасини ҳисоблайди:

Дебет 2010 «Асосий ишлаб чиқариш», 2310 «Ёрдамчи ишлаб чиқариш»

2510 «Умумишлаб чиқариш харажатлари», 9410 «Сотиш харажатлари , 9420 «Бошқарув харажатлари»

Кредит 0299 « Лизинг шартномаси бўйича олинган асосий воситалар эскириши»

6.Лизинг муддати тугагач, лизинг мулкни асосий воситаларга олинишини ҳисобга олади:

Дебет 0112-0190 « Асосий воситалар ҳисоби счетлари»

Кредит 0310 « Лизинг шартномаси бўйича олинган асосий воситалар»

7.Мос равишда лизинга олинган мулк бўйича ҳисобланган эскириш суммасини асосий воситалар эскириши счётларига ўтқзади

Дебет 0299 « Лизинг шартномаси бўйича олинган асосий воситаларнинг

эскириши»

Кредит 0212-0290 «Асосий воситалар эскириши ҳисоби счетлари»

8.Лизинг шартномаси тугагач, лизинг шартномаси бўйича олинган асосий воситалар қайтарилса:

Дебет 0299 «Лизинг шартномаси бўйича олинган асосий воситаларнинг

эскириши»

Дебет 7910 «Тўланадиган узоқ муддатли лизинг»

Кредит 0310 « Лизинг шартномаси бўйича олинган асосий воситалар»

Лизинг берувчида. Лизинг берувчи молиявий лизинг бўйича куйидагиларни ҳисобини юритади:

1.Лизинг объектини бошлангич қийматида балансдан чиқаради

Дебет 9210 «Асосий воситаларнинг чиқими»

Кредит 0100 «Асосий воситалар ҳисоби счетлари»

2.Лизинг объекти бўйича жамланган эскиришни ҳисобдан чиқаради

Дебет 0200 «Асосий воситалар эскириши ҳисоби счетлари»

Кредит 9210«Асосий воситаларнинг чиқими»

3.Лизинг бўйича дебиторлик қарзини лизинг муддати бошланган ойда ҳисобга олади

а) лизинг объектини келишилган қийматини узоқ муддатли қисмига

Дебет 0920 «Узоқ муддатли ижара бўйича олинадиган тўловлар»

Кредит 9210«Асосий воситаларнинг чиқими»

б) лизинг объектини келишилган қийматини жорий йилга тегишли қисмига

Дебет 4810 «Узоқ муддатли ижара бўйича олинадиган жорий тўловлар»

Кредит 9210 «Асосий воситаларнинг чиқими»

4.Лизинг объектнинг келишув қиймати ва қолдиқ қиймати ўртасидаги фарқини лизинг бошланган ойда келгуси йиллар даромадига, яъни бошқа муддати узайтирилган мажбуриятларига, олиб боради:

а) Жорий қисмига

Дебет 9210 «Асосий воситаларнинг чиқими»

Кредит 6230 «Бошқа муддати узайтирилган мажбуриятлар»

б) Узоқ муддатли қисмига

Дебет 9210 «Асосий воситаларнинг чиқими»

Кредит 7230 «Бошқа муддати узайтирилган узоқ муддатли мажбуриятлар»

5.Ҳар ойда молиявий лизинг бўйича ҳисобланган тўлов суммасини даромадга олади:

Дебет 6230 «Бошқа муддати узайтирилган мажбуриятлар»

Кредит 9550 «Узоқ муддатли ижарадан олинган даромадлар»

6.Лизинг тўловлари келиб тушушини ҳисобга олади:

Дебет Пул маблағлари ҳисоби счётлари

Кредит 4810 «Узоқ муддатли ижара бўйича олинадиган жорий тўловлар»

7. Ҳар йилнинг охирида молиявий лизинг бўйича муддатли дебиторлик қарзларнинг жорий қисмини жорий қарзларга ўтқзади:

Дебет 4810 «Узоқ муддатли ижара бўйича олинадиган жорий тўловлар»

Кредит 0920 «Узоқ муддатли ижара бўйича олинадиган тўловлар»

Молиявий лизинг ни аналитик ҳисоби лизинг шартномалари бўйича(лизинг олувчилар бўйича) олиб борилади.

Оператив (жорий) ижара ҳисоби.

Ижарага олувчида. Мулкни жорий ижарага олувчи оператив (жорий) ижара бўйича қуйидагиларни ҳисобини юритади:

1.Ижара шартномасига асосан ижарага олинган асосий воситаларни қабул қилиш-топишириш далолатномаси ёки счёт-фактура билан

қабул қилиб олади ва уларнинг қийматини балансдан таиқари бўлган № 001 «Ижарага олинган асосий воситалар» счетининг кирим қисмига ёзади.

2.Ижара шартномасига мувофиқ ҳар ойда ижара тўловини ижара мулкни ишлатиш мақсадига кўра ҳисобга олади:

Дебет «Харажатлар счетлари (2010,2310,2510,3110,9400)

Кредит 6910 «Тўланадиган қисқа муддатли ижара»

3.Ўтқазилган ижара тўловини ҳисобга олади:

Дебет 6910 «Тўланадиган қисқа муддатли ижара»

Кредит Пул маблағлари счётлари (5010,5110,5210,5220)

4. Ижара муддати тугагач, ижара мулки эгасига қайтарилади ва у асосий воситаларни қабул қилиш-топириш далолатномаси ёки счёт-фактура билан топирилади. Топирилган асосий воситанинг қийматини балансдан таиқари бўлган № 001 «Ижарага олинган асосий воситалар» счетининг чиқим қисмига ёзади.

Ижарага берувчида. Ижара берувчи оператив (жорий) ижара бўйича қуйидагиларни ҳисобини юритади:

1..Ижарага берилган асосий воситаларни балансдан чиқармайди, лекинда уларни қийматини жорий ижарага берилган асосий воситаларни ҳисобга олишга мўлжалланган счетга ўтқазади. Масалан, ишчи счётлар режасига 0191 «Жорий ижарага берилган асосий воситалар» счётини очиши мумкин.

Дебет 0191 «Жорий ижарага берилган асосий воситалар»

Кредит 0120-0190 « Асосий воситалар ҳисоби счётлари»

2.Ҳар ойда лизинг шартномасига мувофиқ ижара фоизини (тўловини) ҳисобга олади:

Дебет 4820 «Қисқа муддатли ижара бўйича олинадиган ан тўловлар»

Кредит 9350 «Қисқа муддатли ижарадан олинган даромадлар»

3.Жорий ижара бўйича ҳисобланган ҚҚС суммасини акс эттиради

Дебет 4820 «Қисқа муддатли ижара бўйича олинадиган ан тўловлар»

Кредит 6410«Бюджетга тўловлар бўйича қарзлар

4. Ижара ҳақини келиб тушушини ҳисобга олади:

Дебет «Пул маблағлари счётлари» (501,5110,5210,5220)

Кредит 4820 «Қисқа муддатли ижара бўйича олинадиган ан тўловлар»

5. Ижара муддати тугагач, лизингга берилган асосий воситалар қайта қабул қилинади ва эски счётлар таркибига тикланади:

Дебет 0120-0190 « Асосий воситалар ҳисоби счётлари»

Кредит 0191 «Ижарага берилган асосий воситалар»

Жорий ижаранинг аналитик ҳисоби шартномалар (лизинг олувчилар) бўйича юритилади.

5. Асосий воситаларни инвентаризация қилиш ва уни натижаларининг ҳисоби

Асосий воситаларни инвентаризация қилиш ва унинг натижаларини ҳисобга олиш тартиби БХМС № 5 «Асосий воситалар» ва БХМС № 19 «Инвентаризацияни ташкил қилиш ва ўтқазил» билан регламентлаштирилган.

Асосий воситаларни инвентаризация қилишнинг асосий мақсадлари бўлиб қуйидагилар ҳисобланади:

- Мол-мулкни реал мавжудлигини аниқлаш;
- Мулкни ҳақиқий мавжуд ҳолатини ҳисоб маълумотларига мос келишлигини аниқлаш;
- Мулкни ҳисобда тўлиқ акс эттирилганлигини аниқлаш.

БХМС № 5 «Асосий воситалар»га мувофиқ (п. 35) инвентаризацияда аниқланган камомадлар айбдор шахс бўйнига қўйилади ёки айбдорларни аниқлашнинг имкони бўлмаганда корхона ҳисобидан қопланади, ортиқчалар эса бошқа операцион фаолиятга доир даромадларга олиб борилади.

Асосий воситаларнинг аниқланган камомадлари бухгалтерия ҳисобида қуйидагича акс эттирилади.

1. Кам чиққан асосий воситанинг бошланғич қиймати баланسدан чиқарилганда

Дебет 9210 « Асосий воситаларнинг чиқими»

Кредит 0112-0199 « Асосий воситалар ҳисоби счётлари»

2. Кам чиққан асосий воситанинг жамланган эскириши суммаси ҳисобдан чиқарилганда

Дебет 0212-0299 «Асосий воситаларни эскириши ҳисоби счётлари»

Кредит 9210 « Асосий воситаларнинг чиқими»

3. Кам чиқган асосий воситанинг қолдиқ қийматиغا

Дебет 4730 « Моддий зарарни қоплаш бўйича ходимларнинг қарзлари»

Кредит 9210 « Асосий воситаларнинг чиқими»

4. Камомад чиқишига йўл қўйган шахсга нисбатан асосий воситанинг қолдиқ қийматидан юқори қийматда жазо чораси белгиланганда ўртадаги фарқ суммасига

Дебет 4730 « Моддий зарарни қоплаш бўйича ходимларнинг қарзлари»

Кредит 9390 « Бошқа операцион даромадлар»

5. Қарз ўндириб олинганда

Дебет «Пул маблағлари счетлари», 6710 « Меҳнат ҳақи бўйича ходимлар

билан ҳисоб-китоблар»

Кредит 4730 « Моддий зарарни қоплаш бўйича ходимларнинг қарзлари»

Асосий воситалар инвентаризациясида аниқланган ортиқчалар суммасига

Дебет 0112-0199 « Асосий воситалар ҳисоби счётлари»

Кредит 9390 «Бошқа операцион даромадлар»

Солиқ Кодексига мувофиқ корхонанинг ялпи даромадига киритилган асосий воситаларнинг инвентаризацияда аниқланган ортиқча суммалари, шунингдек камомадга йўл қўйганлик учун ўндирилган молиявий жазо суммаси умум тасдиқланган тартибга мувофиқ солиқга тортилади.

1. Номоддий активларнинг ҳисоби

Номоддий активларнинг моҳияти. Номоддий активларнинг моҳияти, уларни баҳолаш ва ҳисобга олиш тартиби БХМС № 7 «Номоддий активлар» билан регламентлаштирилган.

Ушбу стандартга мувофиқ **номоддий активлар деганда, моддий буюм мазмунига эга бўлмаган корхона томонидан хўжалик фаолиятида бошқарув учун қўллашда назорат қилинадиган, шунингдек**

кўп йиллар (бир йилдан ортиқ) ишлатиладиган мулк объектлари тушунилади (п. 7).

Мулк объектларини номоддий актив сифатида тан олиш учун улар қуйидаги мезонларга жавоб беришлари лозим:

- актив тушунчаси талабларини қондириши, яъни корхонанинг иқтисодий ресурси бўла олишлиги;
- баҳолаш мумкинлиги;
- аҳамиятлилиги;
- тўғрилиги;
- келгусида иқтисодий наф келтиришлиги;
- мустақил фойдаланиш мумкинлиги, яъни ишлатиш, сотиш, алмаштириш, бепул бериш, ҳисобдан алоҳида чиқариш мумкинлиги

Номоддий активларнинг характерли хусусияти шундаки, улар асосан мулк объектига нисбатан эгалик ҳуқуқи сифатида намоён бўлади. Дунё мамлакатларида энг кенг тарқалган ва номоддий актив сифатида эътироф этиладиган ҳуқуқларга қуйидагилар киради:

- **Патент, ноу-хау** –бу ишлаб чиқилган буюм, технологик жараён, фаолиятга эгалик қилиш ҳуқуқи. Бундай ҳуқуқни эгалик қилувчи субъектга махсус патент бериш ваколатига эга Вазирлик ёки идоралар беради.

- **Муаллифлик ҳуқуқи** – бу ёзилган китоб, яратилган мусиқа , тасвирий санъат ва бошқа асарлар учун унинг муаллифига берилган ҳуқуқ. Ушбу ҳуқуқ асарлар эгаларига уларни чоп эттириш, қайта босмага бериш, кўпайтириш, сотиш, ёздириш, ижро этиш, тақсимлаш ва шу каби бошқа ҳаракатларни қилишни ўз ичига олади.

- **Лицензия** –бу у ёки бу хўжалик фаолияти, хўжалик операцияси билан шуғулланиш учун давлатнинг компетент органи томонидан берилган рухсатнома. Лицензия махсус расмий ҳужжат бўлиб, у корхонага унда кўрсатилган фаолият турини белгиланган муддат ичида амалга оширишга рухсат беради. Лицензия олиш лозим бўлган фаолият ёки операцияларнинг турлари, лицензия бериш ваколати юклатилган компетент органлар давлат томонидан белгиланади. Масалан, доридармон ишлаб чиқариш бўйича лицензияни Соғлиқни сақлаш Вазирлиги, туристик хизматларни кўрсатиш учун лицензияни «Ўзбектуризм» ассоциацияси, аудиторлик фаолияти билан шуғулланиш учун лицензияни Молия Вазирлиги беради. Лицензия олиш учун корхона тегишли компетент органга қуйидаги ҳужжатларни тақдим этади:

- Лицензия бериш тўғрисида ариза, унда фаолият тури, муддати кўрсатилади;

- Корхонанинг натариусдан тасдиқланган таъсис ҳужжатлари (таъсис шартномаси, устав, давлат рўйхатидан ўтганлик тўғрисидаги қарор ва бошқалар);

- Давлат солиқ идорасида ҳисобга олинганлик тўғрисидаги маълумотнома нусхаси;

- Бошқа талаб қилинган ҳужжатлар

Лицензия берилган муддатида кучга эга бўлади. Корхонанинг тугатилиши билан лицензия ўз кучини йўқотади.

Савдо маркаси, савдо белгилари ва саноат намуналари- бу корхона томонидан ишлаб чиқариладиган маҳсулот ёки хизмат учун берилган номлар ёхуд рамзлар, масалан «Кока-Кола», «Нексия», «Сони», «Хон» ва шу кабилар. Эгалик қилиш мақсадида ушбу савдо маркалари, савдо белгилари ва саноат намуналари давлат рўйхатидан ўтказилиши мумкин. Рўйхатдан ўтказилган белгилар, рамзлар бўйича эгалик ҳуқуқи қонун асосида ҳимояланади.

Дастурий таъминот - бу замонавий компьютерларда техник-иктисодий ҳисоб-китобларни олиб бориш бўйича яратилган дастурлар, алгоритмлар тўплами.

Франчайзлар – бу янги формула ва алгоритмларни, технологияларни, ташқи кўриниш ва белгиларни қўллаш бўйича ҳуқуқ. Ушбу ҳуқуқ франчайзга (фойдаланиш ҳуқуқини олувчи) франчайзор (фойдаланиш ҳуқуқини берувчи) томонидан махсус франчайз шартномаси асосида берилади. Масалан, кетчуп ишлаб чиқариш технологиясидан фойдаланиш ҳуқуқини «Балтимор-Челек» қўшма корхонасига «Балтимор» холдинг компаниясидан франчайз шартномаси асосида олган.

Гудвил - бу корхонанинг соф активларини сотиб олиш қиймати ва бозор қиймати (ёки ҳаққоний ҳисоб қиймати) ўртасидаги фарқ бўлиб, у фақат биринчи қиймат иккинчисидан ортиқ бўлганда вужудга келади. Масалан, сотиб олинган корхонанинг қиймати 40 млн. сўм, унинг активларининг бозор қиймати ёки ҳаққоний ҳисоб қиймати –45 млн. сўм, корхонанинг мажбуриятлари –8 млн. сўм. Бу ҳолда, сотиб олинаётган корхонанинг соф активларининг ҳаққоний (бозор) қиймати – 37 млн сўм (45-8) бўлади. Ўртадаги 3 млн. сўмлик (40 –37) фарқ сотиб олувчи корхона учун гудвил ҳисобланади. Гудвил юқори нархларда сотиб олинган активларни келгусида катта даромад келтириши мумкинлиги аниқ бўлган ҳолларда самарали ҳисобланади.

Ташкилий харажатлар – бу корхона таъсисчиларининг уни ташкил этиш бўйича сарфлаган харажатлари, масалан корхонани таъсис ҳужжатларини ишлаб чиқиш, давлат рўйхатидан ўтказиш, муҳр ва штампни тайерлаш, банкдаги ҳисоб рақамини очиш ва бошқа шу каби ташкилий ишларга сарфланган харажатлар. Бу харажатлар, одатда, таъсисчи (лар) нинг шахсий маблағлари эвазига корхона иш

фаолиятини бошлагунга қадар қилинади. Қонун ҳужжатларига мувофиқ ташкилий харажатлар таъсисчиларнинг устав капиталига ҳиссаси сифатида тан олиниши ва қабул қилиниши мумкин.

Юқорида номлари ва тавсифи келтирилган номоддий активларнинг барчаси (гудвил ва ташкилий харажатлардан ташқари) сотиш, алмаштириш, бериш объекти бўлиб ҳисоблананиши мумкин.

Номоддий активлар ҳисобининг вазифалари. Номоддий активлар бўйича бухгалтерия ҳисобининг асосий вазифалари бўлиб қуйидагилар ҳисобланади:

- Номоддий активларни уларнинг моҳиятини очиб берувчи мезонларига мос равишда ҳисобга олиш;
- Номоддий активларни тўғри туркумлаш ва гуруҳларга ажратиш;
- Номоддий активларни тўғри баҳолаш;
- Номоддий активлар ҳолати ва ҳаракатини тўғри, ўз вақтида тегишли бошланғич ҳужжатлар билан расмийлаштириш ва ҳисоб регистрларида акс эттириш;
- Номоддий активлар амортизацияси (эскириши) ни белгиланган усул ва меъёрлар бўйича тўғри ҳисоблаш;
- Номоддий активларни Солиқ Кодексига мувофиқ солиқга тортилишини таъминлаш;
- Номоддий активлар бутлигини таъминлаш, бунинг учун уларни белгиланган муддатларда қайта рўйхатдан ўтказиш (инвентаризация қилиш), унинг натижаларини тўғри аниқлаш ва ҳисобга олиш;
- Мавжуд номоддий активлардан унумли фойдаланиш, кераксиз номоддий активларни ликвидация қилиш, бепул бериш ёки сотиш натижаларини тўғри ҳисобга олиш;
- Номоддий активларга қилинган қўшимча харажатларни (капитал қуйилмаларни) тўғри ҳисобга олиш.

Номоддий активларни баҳолаш . Номоддий активларни баҳолашда бошланғич қиймат, тикланган қиймат, қолдиқ қиймат, амортизацияланадиган қиймат, сотиш қиймати турлари ишлатилиши мумкин (БХМС № 7, п. 9-15). Ушбу қиймат турларининг моҳияти асосий воситаларни баҳолашда қулланиладиган қиймат турларининг моҳиятига тўлиқ ўхшашдир.

Номоддий активларни ҳисобга олиш қиймати бўлиб бошланғич қиймат ҳисобланади. Ушбу қиймат номоддий активларни келиб тушиш манбаларига қараб қуйидагича аниқланади:

- Таъсисчилардан устав капиталига таъсис бадали сифатида қабул қилинганда – *таъсисчиларни келишув шартномаси бўйича;*

•Сотиб олинганда – *сотиб олиш баҳоси плюс барча ишлашга тайёр ҳолатга келтиришига кетган харажатларни ўз ичига олган қиймат бўйича;*

•Бепул олинганда – *эксперт йўли билан аниқланган қиймат бўйича;*

•Илмий тадқиқот ва изланишларнинг натижаси сифатида қабул қилинганда – *ҳақиқий таннархи бўйича.*

Тикланган қиймат номоддий активларни қайта баҳолашдан кейинги ёки қўшимча капитал қуйилмалардан кейинги вақтинчалик қиймати бўлиб, у шу санадан бошлаб бошланғич қиймат ҳисобланади.

Қолдиқ қиймат номоддий активларни жамланган эскириш суммаси чегириб ташлангандан кейинги бошланғич қиймати бўлиб, асосан уларни баланс қийматини топишда ишлатилади.

Сотиш қиймати номоддий активларни олувчи ва сотувчи ўртасидаги келишув қиймати бўлиб, у фақат сотиш натижаларин ҳисобга олишда қўлланилади.

Амортизацияланадиган қиймат бошланғич ва ликвидацион қиймат ўртасидаги фарқ бўлиб, у амортизация (эскириш) суммасини ҳисоблашда қўлланилади.

Номоддий активларнинг синтетик ва аналитик ҳисоби. 21- сон БҲМС да номоддий активлар ҳисобини юритиш учун актив бўлган № 0400 «Номоддий активлар ҳисоби счётлари» ва контрактив бўлган № 0500 «Номоддий активларнинг эскириши ҳисоби счётлари» тизимлари кўзда тутилган.

0410-0490 «Номоддий активлар ҳисоби счётлари»нинг дебитида уларнинг бошланғич қийматини ошишига олиб келувчи операциялар (масалан, янги номоддий активларни сотиб олиниши, уларни бепул келиб тушуши, қайта баҳоланиши, инвентаризацияда аниқланган ортикчалар), кредитида эса номоддий активларнинг бошланғич қийматини камайишига олиб келувчи операциялар (масалан, уларни сотилиши, бепул берилиши, ҳисобдан чиқарилиши, аниқланган камомадлар) қуйидаги бухгалтерия ёзувлари билан акс эттирилади.

№	Операциянинг мазмуни	Дебет счёт	Кредит счёт	Ёзувга асос бўлувчи ҳужжат
1.	Номоддий активлар сотиб олинганда	0410-0490	0830	Шартномалар, счёт-фактуралар
2.	Илмий тадқиқот ва тажриба конструкторлик ишланмалари	0410-0490	3190	Лойиҳа-смета ҳужжатлари,

	натижасида қабул қилинган номоддий активларнинг ҳақиқий таннархига			далолат-номалар
3.	Бепул келиб тушган номоддий активларнинг эксперт йули билан белгиланган қийматига	0410-0490	8530	Шартнома, далолатнома, счет-фактура
4.	Таъсис бадали сифатида кирим қилинган номоддий активларнинг келишув баҳосидаги қийматига	0410-0490	4610	Таъсис шартномаси, далолатнома, счет- фактура
5.	Инвентаризацияда аниқланган ортиқча номоддий активларнинг қийматига	0410-0490	9390	Қарор, далолатнома
6.	Номоддий активларни сотилиши ва бепул берилишида : -сотиш қийматига -ҚҚС суммасига -бошланғич қийматга -эскириш суммасига -олинган фойдага -кўрилган зарарга	4010 9220 9220 0510-0590 9220 9430	9220 6410 0410-0490 9220 9320 9220	Шартнома, Счет-фактура, далолатнома
7.	Номоддий активлар молиявий инвестициялар сифатида киритилганда: -келишув қийматига -бошланғич қийматига -эскириш суммасига -ҚҚС суммасига -олинган фойда суммасига	0610-0690 9220 0510-0590 9220 9220	9220 0410-0490 9220 6410 9320	Шартнома, Счет-фактура, далолатнома
8	Гудвил корхона харажатлари эвазига ҳисобдан чиқарилганда	Харажат	0480	Расчет

- Корхонанинг устав фаолиятининг муддати;
- Номоддий активнинг жисмоний ва маънавий эскириш характери;

Фойдали хизмат муддатини ҳисоблаш мумкин бўлган номоддий активлар учун йиллик эскириш суммаси уларнинг амортизацияланадиган қийматини фойдали хизмат йиллар сонига булиш йўли билан топилади. Топилган суммани 12 га бўлиб, ҳар ойлик эскириш суммаси харажатлар счётларига олиб борилади.

Фойдали хизмат муддатини аниқлаш қийин бўлган номоддий активлар бўйича хизмат муддати энг кўпи билан 5 йил қилиб, лекинда корхона устав фаолияти муддатидан кўп бўлмаган муддатга, белгиланади (БХМС № 7, п. 39.2).

БХМС № 7 га мувофиқ (п.42-44), номоддий активларга амортизация (эскириш) ҳисоблаш худди асосий воситалар сингари бир маромли, бажарилган иш ҳажмига пропорционал, хизмат йиллари сонлари йиғиндисига пропорционал (кумулятив) ва камайиб борувчи қолдиқ қийматдан ҳисоблаб топиш усуллари бўйича амалга оширилади. Танланган усул (усуллар) корхонанинг ҳисоб сиёсатида кўрсатилган бўлиши лозим. Асосий воситалар каби номоддий активлар амортизациясини ҳисоблашда Солиқ Кодекси негизига бир маромда ҳисоблаш усули олинган, қолган усуллар бўйича ҳисоб-китобларда аниқланган меъёрдан ортиқча суммалар фойда солиғи базасига қайта кўшилади ва шу йўл билан солиқга тортилади.

Ҳар ҳисобот йили охирида номоддий активларнинг фойдали хизмат муддати қайта кўриб чиқилиши ва шунга мос равишда амортизация (эскириш) меъёри ўзгартирилиши мумкин (БХМС № 7, п. 46).

Номоддий активлар бўйича амортизация (эскириш) ни ҳисобланиши уларнинг ишлатиш мақсадига кўра 0510-0590-счётларнинг кредитида ва харажатлар счётларининг (2010, 2310, 2510, 2710, 3110,9410,9420) дебитида акс эттирилади. 0510-0590 счётларнинг дебитида номоддий активларни сотилиши, бепул берилиши, ҳисобдан чиқарилиши, камомадлари ва таъсис бадали сифатида киритилиши муносабати билан уларга тўғри келадиган жамланган эскириш суммасини камайтириш акс эттирилади. Бунда 9220 «Бошка активларни сотилиши ва турли чиқимлари», 0480 «Гудвил», 8510 «Активларни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар» счётлари кредитланади.

Номоддий активлар амортизациясининг аналитик ҳисоби ҳар бир номоддий актив бўйича карточкаларда ёки китобда олиб борилади.

**12 МАЪРУЗА. МАХСУЛОТ (ИШ, ХИЗМАТЛАРНИ) ИШЛАБ
ЧИКАРИШ ВА СОТИШ БИЛАН БОҒЛИК ХАРАЖАТЛАР
ХИСОБИ ХАМДА КАЛЬКУЛЯЦИЯ КИЛИШ**

**13 МАЪРУЗА. ТАЙЁР МАХСУЛОТ(ИШ ВА ХИЗМАТЛАР) ВА
УНИНГ СОТИЛИШИНИ ХИСОБГА ОЛИШ**

14 МАЪРУЗА. ХУСУСИЙ КАПИТАЛ ХИСОБИ

Маъруза режаси

- 1. Устав капиталининг ҳисоби*
- 2. Қўшилган ва резерв капиталининг ҳисоби*
- 3. Мақсадли тушумларнинг ҳисоби*
- 4. Келгуси харажатлар ва тўловлар учун резервнинг ҳисоби*

1. Устав капиталининг ҳисоби

Корхоналар хусусий капиталининг муҳим тури бўлиб устав капитали ҳисобланади.

Устав капитали деганда корхонанинг таъсисчилари томонидан унга киритиладиган маблағлар мажмуаси, шунингдек чиқарилган акцияларнинг номимал қийматидаги суммаларининг йиғиндиси тушунилади. Устав капиталининг хусусиятларига қуйидагилар киради:

- Устав капиталининг миқдори корхона устави ва таъсис шартномасига мувофиқ белгиланади ва нисбатан доимий характерга эга бўлади. Унинг бирламчи миқдорини ўзгариши фақат корхона устави билан давлат қайдномасидан қайта ўтказиш йўли билан амалга оширилади;

- Устав капиталини ҳақиқатда шакллантириш вақт бўйича чегераланади. Ўзбекистон Республикаси қонунларига мувофиқ корхоналар устав капиталини шакллантиришнинг охириги муддати бўлиб таъсис этилган санадан бошлаб бир тавқим йил ҳисобланади. Ушбу муддатда ўз устав капиталини шакллантирмаган корхоналар юридик статусини йўқотади ва тугатилади.

- Устав капитали корхоналарнинг ташкилий-ҳуқуқий шакллари ва мулк шаклларига боғлиқдир. Давлат корхоналарида устав капитали унга давлат томонидан биркитилган мулклар мажмуасидан ташкил топади. Хусусий ва коллектив ўртоқчилик мулклари асосида ташкил этилган корхоналарда устав капитали таъсисчиларнинг пай ва бадалларидан иборат бўлади. Акционерлик жамиятларида устав капитали чиқарилган оддий ва имтиёзли акцияларнинг номинал қийматидаги суммаларининг йиғиндисидан ташкил топади.

- Устав капиталига таъсисчиларнинг ҳиссалари узоқ ва қисқа муддатли активлар билан, яъни асосий воситалар, номоддий активлар,

капитал ва молиявий инвестициялар, товар-моддий бойликлар ва пул маблағлари билан, киритилиши мумкин.

- Таъсисчиларнинг устав капиталидаги ҳиссалари корхонанинг соф фойдасини ҳиссали усулда тақсимлашга, акцияларнинг сони эса соф фойдани уларнинг ҳар бирига мос равишда тақсимлашга асос бўлиб ҳисобланади. Давлат корхоналарида соф фойда тақсимланмайди ва устав капиталининг миқдорини оширишга йўналтирилади.

Устав капитали бўйича бухгалтерия ҳисобининг асосий вазифалари бўлиб қуйидагилар ҳисобланади:

- Устав капиталини корхоналарнинг таъсис этилган кунига акс эттириш;

- Таъсисчилар томонидан ўз улушларини белгиланган муддатларда киритилиши устидан назорат ўрнатиш;

- Устав капиталидаги ўзгаришларни ўз вақтида ва тўғри ҳисобга олиш;

- Чет эл инвесторлари томонидан чет эл валютасида киритилган маблағлар бўйича валюта курслари ўртасидаги фарқларни тўғри ҳисобга олиш;

- Таъсисчилар билан олинadиган дивидендлар ва уларнинг ҳиссалари бўйича ҳисоб-китобларни тўғри олиб бориш;

- Устав капиталига доир маълумотларни молиявий ҳисоботларда тўғри акс эттириш ва бошқалар.

21- сон БҲМС га мувофиқ устав капиталининг ҳисоби қуйидаги счётларда олиб борилади:

- **8300** «Устав капитали» – *давлат корхоналарида;*

- **8310** «Оддий акциялар», **8320** «Имтиёзли акциялар» – *акционерлик жамиятларида*

- **8330** «Пай ва бадаллар» – *хусусий ва коллектив ўртоқчилик корхоналарида*

(хусусий савдо ва ишлаб чиқариш корхоналарида, маъсулияти чекланган жамиятларда, қўшма корхоналарда, хорижий корхоналарда, шўъба корхоналарида, қарам хўжалик жамиятларида).

Ушбу счётларнинг барчаси *пассив счётлар* бўлиб, уларнинг кредитида устав капиталини вужудга келиши ва кўпайиши, дебитида эса унинг камайиши акс эттирилади.

Устав капитали корхона таъсис этилган санада, яъни давлат рўйхатидан ўтган санада, вужудга келади ва у бухгалтерия ҳисобида қуйидаги ёзув билан акс эттирилади:

Дебет 4610 «Таъсисчиларнинг устав капиталига ҳиссалари бўйича қарзи»

Кредит 8300 «Устав капитали», 8310 «Оддий акциялар», 8320 «Имтиёзли акциялар», 8330 «Пай ва бадаллар».

Давлат корхоналари асосида ташкил қилинган акционерлик жамиятларида олдинги мавжуд устав капитали ва янги устав капитали ўртасидаги фарқ гудвил деб аталиб, номоддий актив сифатида ҳисобга олинади ва қуйидагича акс эттирилади:

Дебет 0480 “Гудвил”

Кредит 8310 «Оддий акциялар», 8320 «Имтиёзли акциялар»

Кейинги даврларда корхоналарнинг устав капиталини кўпайиши таъсисчилар сафини кенгайтириши ёки олдинги таъсисчиларнинг ҳиссаларини оширилиши, акционерлик жамиятларида эса янги акцияларнинг чиқарилиши ёки олдинги акцияларнинг номинал қиймати оширилиши эвазига юз беради. Устав капиталининг бундай йўллар билан кўпайиши ҳам юқорида келтирилган биринчи ёзув билан ҳисобга олинади. Давлат корхоналарида устав капиталини ҳисобот йилнинг соф фойдаси эвазига кўпайиши қуйидаги ёзув билан акс эттирилади:

Дебет 8710 “Ҳисобот йилнинг тақсимланмаган фойдаси(қопланмаган зарари)”

Кредит 8300 «Устав капитали»

Устав капиталининг камайиши ўртоқчилик жамиятларида таъсисчиларнинг ҳиссаларини камайтирилиши ёки уларни таъсисчилар сафидан чиқарилиши, акционерлик жамиятларида эса мавжуд акцияларнинг номинал қийматини камайтирилиши ёки акциялар сонини камайиши эвазига юз беради. Давлат корхоналарида устав капитали суммаси ҳисобот йилнинг қопланмай қолинган зарарларига камаяди.

Устав капиталини камайиши ҳисобда қуйидаги ёзувлар билан акс эттирилади:

• Таъсисчиларнинг ҳиссалари камайтирилганда ёки айрим таъсисчилар ўз ҳиссалари билан таъсисчилар қаторидан чиқиб кетганда:

Дебет 8330 «Пай ва бадаллар».

Кредит 6620 «Чиқиб кетган таъсисчиларга уларнинг ҳиссалари бўйича қарз»

• Акцияларнинг номинал қиймати пасайтирилганда ёки акциялар сони камайтирилганда:

Дебет 8310 «Оддий акциялар», 8320 «Имтиёзли акциялар»

Кредит 6620 «Чиқиб кетган таъсисчиларга уларнинг ҳиссалари бўйича қарз»

• Давлат корхоналарида ҳисобот йилнинг зарарлари қопланганда

Дебет 8300 «Устав капитали»

Кредит 8710 «“Ҳисобот йилнинг тақсимланмаган фойдаси (қопланмаган зарари)”»

Устав капиталининг аналитик ҳисоби корхона таъсисчилар ва акционерлари бўйича юритилади.

Акционерлик жамиятлари ва акция чиқарган маъсулияти чекланган жамиятлар ўзларининг хусусий акцияларини қайта сотиш ёки уларни бекор қилиш учун қайта сотиб олишлари мумкин. Сотиб олинган бундай хусусий акцияларнинг ҳисоби 8610 «Сотиб олинган хусусий оддий акциялар» ва 8620 «Сотиб олинган хусусий имтиёзли акциялар» счётларида юритилади. Ушбу счётлар мос равишдаги 8310 «Оддий акциялар» ва 8320 «Имтиёзли акциялар» счётларига контрпассив счётлар бўлиб ҳисобланади, яъни ушбу счётларнинг суммалари балансда алоҳида қаторда олдиға манфий (-) белгини қўйиш ёки қизил ранг билан ёзиш орқали акс эттирилади. Демак, хусусий капиталнинг баланс қийматини топишда ҳамма вақт сотиб олинган хусусий акцияларнинг қиймати, агар улар мавжуд бўлса, чегириб ташланади.

Сотиб олинган хусусий акциялар сотиб олиш вақтида сотиб олинган қийматида қуйидагича акс эттирилади:

Дебет 8610 «Сотиб олинган хусусий оддий акциялар» ва 8620 «Сотиб олинган хусусий имтиёзли акциялар»

Кредит 5010 «Касса», 5110 «Ҳисоб-китоб счёти» 6620 «Чиқиб кетган таъсисчиларға уларнинг ҳиссаси бўйича қарз»

Кейинги даврларда сотиб олинган акциялар қайта сотилиши ёки бекор қилиниши мумкин. Сотиб олиш қийматидан юқори қийматға қайта сотилган акцияларға қуйидаги ёзувлар қилинади:

- Сотиб олиш қийматига

Дебет 5010 «Касса», 5110 «Ҳисоб-китоб счёти»

Кредит 8610 «Сотиб олинган хусусий оддий акциялар» ва 8620 «Сотиб олинган хусусий имтиёзли акциялар»

- Сотиб олиш қийматидан ортиқ қисмиға

Дебет 5010 «Касса», 5110 «Ҳисоб-китоб счёти»

Кредит 9590 «Молиявий фаолиятдан олинган бошқа даромадлар»

Сотиб олиш қийматидан паст қийматға қайта сотилган акцияларға қуйидаги ёзувлар қилинади:

- Сотиб олиш қийматига

Дебет 5010 «Касса», 5110 «Ҳисоб-китоб счёти»

Кредит 8610 «Сотиб олинган хусусий оддий акциялар» ва 8620 «Сотиб олинган хусусий имтиёзли акциялар»

- Сотиб олиш қийматидан паст қисмиға

Дебет 9690 «Молиявий фаолият бўйича бошқа харажатлар»

Кредит 8610 «Сотиб олинган хусусий оддий акциялар» ва 8620 «Сотиб олинган хусусий имтиёзли акциялар»

Номинал қийматидан юқори қийматға сотиб олинган акциялар бекор қилинганда қуйидаги ёзувлар қилинади:

- *Сотиб олиш қийматига*

Дебет 8310 «Оддий акциялар», 8320 «Имтиёзли акциялар»

Кредит 8610 « Сотиб олинган хусусий оддий акциялар» ва 8620 «Сотиб олинган хусусий имтиёзли акциялар»

- *Сотиб олиш қийматидан ортиқ қисмига*

Дебет 9690 «Молиявий фаолият бўйича харажатлар», 8410

«Эмиссион даромад»

Кредит 8610 « Сотиб олинган хусусий оддий акциялар» ва 8620 «Сотиб олинган хусусий имтиёзли акциялар».

Сотиб олиш қийматидан паст қийматга қайта сотиб олинган акциялар бекор қилинганда қуйидаги ёзувлар қилинади:

- *Сотиб олиш қийматига*

Дебет 8310 «Оддий акциялар», 8320 «Имтиёзли акциялар»

Кредит 8610 « Сотиб олинган хусусий оддий акциялар» ва 8620 «Сотиб олинган хусусий имтиёзли акциялар»

- *Сотиб олиш қийматидан паст қисмига*

Дебет 8310 «Оддий акциялар», 8320 «Имтиёзли акциялар»

Кредит 9590 «Молиявий фаолиятдан олинган бошқа даромадлар»

2. Қўшилган ва резерв капиталнинг ҳисоби

Қўшилган капитал. Хусусий капиталнинг таркибий элементи бўлган қўшилган капитал қуйидаги иккита ҳолатда вужудга келиши мумкин:

• **Корхона акциялари номинал қийматидан юқори қийматга сотилганда.** Ушбу ҳолатда сотиш ва номинал қийматлар ўртасида вужудга келган фарқ эмиссия даромади деб аталади. Ушбу даромад қўшилган капитални ташкил этади ва махсус 8410 “Эмиссион даромад” счётининг кредитида пул маблағлари счётиларининг (5010,5110 ва бошқалар) дебети билан корреспонденцияланган ҳолда акс эттирилади. Эмиссион даромад корхоналарнинг солиқга тортиладиган даромадига киритилмайди. Келгусида эмиссион даромад акцияларни номинал қийматидан паст қийматда сотишдан кўрилган зарарларни, шунингдек сотиб олинган хусусий акцияларини бекор қилишдан кўрилган зарарларни қоплаш учун ишлатилади. Ушбу операциялар “ 8410 “ Эмиссион даромад” счётининг дебетида, шунингдек 8610 “ Сотиб олинган оддий хусусий акциялар”, 8620 “ Сотиб олинган имтиёзли хусусий акциялар” счётиларининг кредитида акс эттирилади. Эмиссион даромад сифатида тўпланиб қолган қўшилган капитал фақатгина корхона тугатилишида тақсимланмаган фойдага қўшилади ва таъсисчилар ўртасида тақсимланади.

• **Устав капитални шакллантириш даврида валюта курсалари ўртасида фарқ вужудга келганда.** Бундай қўшилган капитал, одатда, чет эл инвестицияси киритилган қўшма корхоналарда мавжуд бўлиши мумкин. Устав ва таъсис шартномасига мувофиқ чет эл инвесторининг

қўшма корхонанинг устав капиталига ҳиссаси корхонанинг давлат рўйхатидан ўтган санасидаги расмий курс билан баҳоланади. Шунинг учун чет эл инвестори томонидан ҳиссани ҳақиқатда киритилиши вақтида вужудга келган валюта курслари ўртасидаги ижобий ва салбий фарқлар устав капиталига тегишли бўлмайди ва улар қўшма корхонада алоҳида 8420 “Устав капиталини шакллантиришда вужудга келган курслар ўртасидаги фарқ” счётида ҳисобга олинади. Валюта курслари ўртасида вужудга келган ижобий фарқ, бир томондан, инвесторнинг ҳиссаси сифатида киритилган узоқ ва қисқа муддатли активларнинг (асосий воситалар, номоддий активлар, ТМБ, пул маблағлари) қийматига қўшилади (яъни 0110-0190, 0410-0490, 1010-1090, 2810, 2910-2990, 5010, 5110, 5210, 5210 ва бошқа счётлар дебетланади), иккинчи томондан, қўшилган капитал сифатида тан олинади ва 8420 “Устав капиталини шакллантиришда вужудга келган курслар ўртасидаги фарқ” счётининг кредитида акс эттирилади. Худди эмиссион даромадга ўхшаб, валюта курслари ўртасидаги ижобий фарқлар эвазига вужудга келган ушбу қўшилган капитал ҳам солиқга тортиладиган даромадга киритилмайди, у фақатгина корхона тугатилишида тақсимланмаган фойдага қўшилади ва таъсисчилар ўртасида тақсимланади. Агар юалюта курслари ўртасида салбий фарқ вужудга келса, у ҳолда ушбу фарқ 8420 “Устав капиталини шакллантиришда вужудга келган курслар ўртасидаги фарқ” счётининг дебетиди ва 4610 «Таъсисчиларнинг устав капиталига ҳиссалари бўйича қарзи» счётининг кредитида акс эттирилади. Курслар ўртасидаги вужудга келган салбий фарқ корхонанинг зарарига олиб борилади ва унинг умумҳўжалик фаолиятдан олинган фойдасидан қопланади. Ушбу зарар 8420 “Устав капиталини шакллантиришда вужудга келган курслар ўртасидаги фарқ” счётининг кредитида ва 9620 «Валюта курслари фарқида қўрилган зарарлар» счётининг дебетиди акс эттирилади.

Қўшилган капиталнинг аналитик ҳисоби таъсисчилар ва акцияларнинг турлари бўйича олиб борилади.

Резерв капитали. Ушбу капитал корхонанинг турли мақсадларларда ва турли манбалар эвазига шакллантирилган хусусий капиталининг бир тури. Ушбу капитал асосан қуйидаги манбалар ҳисобидан вужудга келади:

• **Мавжуд мулкни қайта баҳолаш натижасида пайдо бўладиган янги қиймат эвазига.** Тасдиқланган Низомга кўра корхоналар ҳар йилнинг охирида ўзларининг асосий воситаларини, тугалланмаган қурилиш объектларини қайта баҳолайдилар. Қайта баҳолашда асосий воситаларнинг олдинги бошланғич қиймати ва жамланган эскириши реал бозор баҳоларидан келиб чиққан ҳолда кўпайиш ёки камайиш томонларига ўзгартирилиши мумкин. Агар ўзгартиришлар ўсиш томонга юз берган бўлса, ўртадаги ижобий фарқ резерв капиталини

вужудга келишига сабаб бўлади. 21-сон БҲМС га мувофиқ қайта баҳолаш эвазига вужудга келган резерв капиталининг ҳисоби махсус 8510 “ Мулкни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар” счётининг кредитида ва мос асосий асосий воситалар счётларининг (0110-0190) дебетида акс эттирилади. Асосий воситаларнинг жамланган эскиришини ўсиш томонга ўзгартирилиши 8510 “ Мулкни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар” счётининг дебетида ва мос асосий асосий воситалар эскиришлари счётларининг (0210-0290) кредитида акс эттирилади. 8510 “ Мулкни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар” счётининг кредит обороти ва дебет обороти суммалари ўртасидаги ижобий фарқ балансда қайта баҳолашдан вужудга келган махсус резерв капитали сифатида акс эттирилади. Агар қайта баҳолаш натижасида ушбу счётнинг дебет обороти кредит обороти суммасидан катта бўлса, у ҳолда корхона қайта баҳолашдан зарар кўрган бўлади ва у 9430 “Бошқа операцион харажатлар” счётининг дебетида ва 8510 “ Мулкни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар” счётининг кредитида акс эттирилади. Мулкни қайта баҳолаш натижасида вужудга келган резерв капитали корхона тугатилганда таъсисчиларнинг ҳиссаларига мос равишда тақсимланади, бунга дебет 8510 “Мулкни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар” счёти ва кредит 6620 “Чиқиб кетган таъсисчиларга уларнинг ҳиссалари бўйича қарз” счёти кредитланади.

• **Корхонанинг соф фойдаси ҳисобидан.** Ўзбекистон Республикаси қонунлари ва таъсис ҳужжатларига мувофиқ корхоналар ўзларининг соф фойдаси эвазига резерв капиталини шакллантиришлари мумкин. Резерв капиталига қилинган ажратмалар дебет 8710 “Ҳисобот даврининг тақсимланмаган фойдаси (қопланмаган зарари)” ва кредит 8520 “ Резерв капитали” счётининг кредитида акс эттирилади. Шаклланган резерв капитали корхоналарда турли мақсадларда, жумладан акционерлик жамиятларида имтиёзли акциялар бўйича дивидендларни тўлаш учун, ҳисобот йилда кўрилган зарарларни қоплаш учун ва бошқа мақсадларда ишлатилади. Резерв капиталини ишлатилиши 8520 “ Резерв капитали” счётининг дебетида ва 6610 “Тўланадиган дивидендлар”, 8710 “Ҳисобот даврининг тақсимланмаган фойдаси (қопланмаган зарари)” ва бошқа счётларнинг кредитида акс эттирилади.

• **Қайтариб бермаслик шарти билан келиб тушган мулк эвазига.** Бундай йўл билан вужудга келган резерв капитали 8530 “ Бепул олинган мулк” счётининг кредитида ва келиб тушган мулкни акс эттирувчи счётларнинг (0110-0190,0710-0720,0610, 0800, 1000, 5810) дебетида акс эттирилади. Солиқ Кодексига мувофиқ бепул келиб тушган мулклар битта тизим корхоналарида юқори ташкилотнинг қарори билан балансдан баланса ўтказиш тарзида амалга оширилган бўлса, даромад

солиғига тортилмайди. Бошқа хўжалик юритувчи субъектларда бепул келиб тушган мулк уларнинг ялпи даромадига киради ва солиқга тортилади.

Резерв капитали счётлари бўйича аналитик ҳисоб унинг турлари ва ташкил топиш манбаларига қараб юритилади.

3..Мақсадли тушумларнинг ҳисоби

Корхоналарнинг хусусий капиталига унга турли манбалардан келиб тушган мақсадли тушумлар ҳам киради. Мақсадли тушумларнинг асосий турлари бўлиб қуйидагилар ҳисобланади:

• **Грантлар** - бу корхонага қайтариб олинмаслик шарти билан давлат, нодавлат, халқаро ташкилот ва фондлардан аниқ мақсадлар учун келиб тушган моддий ва номоддий маблағлар мажмуаси. Ушбу маблағлар фақатгина қатъий мақсадларга ишлатилиши лозим. 21-сон БҲМС га мувофиқ грантларнинг ҳисоби 8810 «Грантлар» счётида олиб борилади. Грантларнинг олиниши ва келиб тушуши ушбу пассив счётнинг кредитида маблағларни акс эттиришга мўлжалланган счётларнинг (0110-0190, 0410-0490, 0610, 5810, 1010-1090, 2810, 2910-2990, 5010, 5110, 5210 ,4890 ва бошқа счётлар) дебети бўйича корреспонденцияланган ҳолда акс эттирилади. Олинган грантларнинг ишлатилиши грантлар асосида фаолият кўрсатаётган нодавлат ташкилотларида 8810 «Грантлар» счётининг дебетида ва харажатлар счётларининг (2010,2310,2510,9420,9430 ва бошқалар) кредитида акс эттирилади. Хўжалик юритувчи корхоналарда олинган грантлар устав капиталига ва резерв капиталига қўшилиши мумкин. Бундай ҳолларда 8810 «Грантлар» счёти дебетланади ва 8300 «Устав капитали», 8530 «Бепул олинган мулк» счётлари кредитланади. Грантларнинг аналитик ҳисоби уларнинг турлари ва мақсадлари бўйича юритилади.

• **Субсидиялар** – бу корхонага унинг фаолиятини ривожлантириш мақсадида маълум бир шартларга кўра давлат томонидан пул ва моддий активлар билан берилган ёрдам суммаси. Субсидияларнинг ҳисоби махсус 10-сон БҲМС « Давлат субсидияларининг ҳисоби ва давлат ёрдамини тавсифи», шунингдек 21- сон БҲМС га асосланиб юритилади. Ушбу меъёрий ҳужжатларга мувофиқ олинган субсидияларнинг келиб тушуши 8820 «Субсидиялар» счётининг кредитида маблағларни акс эттиришга мўлжалланган счётларнинг (0110-0190, 0410-0490, 0610, 5810, 1010-1090, 2810, 2910-2990, 5010, 5110, 5210 ,4890 ва бошқа счётлар) дебети бўйича корреспонденцияланган ҳолда акс эттирилади. Олинган субсидиялар устав капиталига ва резерв капиталига қўшилиши мумкин. Бундай ҳолларда 8820 «Субсидиялар» счёти дебетланади ва

8300 «Устав капитали», 8530 «Бепул олинган мулк» счётлари кредитланади.

• **Аъзолик бадаллари** – бу жамиятнинг таъсис ҳужжатларига мувофиқ белгиланган аъзолик бадаллари суммаси. 21-сон БҲМС га мувофиқ аъзолик бадалларининг ҳисоби 8830 “Аъзолик бадаллари” счётининг кредитида ва пул маблағлари счётларининг (5010,5110,5210) дебитида акс эттирилади. Йиғилган аъзолик бадаллари жамиятнинг фаолиятини ривожлантиришга сарфланади. Жамият тугатилганда тўпланган аъзолик бадаллари унинг қарзларини қоплашга йўналтирилади.

• **Мақсадли фойдаланиш учун солиқ имтиёзлари**- бу давлат қонунлари асосида корхонани мақсадли вазифаларни бажариш учун солиқлардан озод этиш натижасида тўпланган маблағлар мажмуаси. Ушбу мақсадли тушумларнинг ҳисоби махсус Низомга, шунингдек 21-сон БҲМС га мувофиқ 8840 “Мақсадли ишлатишга доир солиқ имтиёзлари” счётида юритилади. Ушбу имтиёзлар га эга хўжалик юритувчи субъектлар солиқларни Солиқ Кодекси ва уларга доир йўриқномалар асосида ҳисоблайдилар. Ҳисобланган солиқ суммаси корхона ихтиёрида қолдирилганда қуйидаги ёзув қилинади:

Дебет 6410 “ Бюджетга тўловлар бўйича қарз (турлари бўйича)”

Кредит 8840 “ Мақсадли ишлатишга доир солиқ имтиёзлари”

Солиқ имтиёзлари маълум муддатга берилган бўлса, ушбу муддат тугагач, бошқа ҳолларда эса ҳисобот йилнинг охирида мақсадли ишлатишга доир берилган солиқ имтиёзлари корхонанинг резерв капиталига қўшилади ва унга қуйидаги ёзув қилинади:

Дебет 8840 “ Мақсадли ишлатишга доир солиқ имтиёзлари”

Кредит 8530 “Бепул олинган мулк”

Солиқ имтиёзлари сифатида олинган мақсадли тушумларнинг аналитик ҳисоби солиқ тўловлари турлари бўйича олиб борилади.

• **Бошқа мақсадли тушумлар**- бу турли юридик ва жисмоний жахслардан маълум мақсадлар учун олинган маблағларнинг мажмуаси. Уларга, масалан, ота –оналарнинг болалар боғчаси учун тўловлари, бошқа корхоналардан тушган маблағлар ва бошқалар киради. 21-сон БҲМС га мувофиқ бошқа мақсадли тушумларнинг ҳисоби 8890 “Бошқа мақсадли тушумлар” счётининг кредитида ва пул маблағлари счётларининг дебитида акс эттирилади. Ушбу счётнинг дебитида мақсадли тушумларнинг ишлатилиши акс эттирилади, масалан, хизмат қилувчи хўжаликлар нинг харажатларини бир қисми ушбу мақсадли тушумлар ҳисобидан қопланганда 8890 “Бошқа мақсадли тушумлар” счёти дебетланади ва 2710 “Хизмат қилувчи хўжаликлар” счёти кредитланади. Ишлатилмай қолинган бошқа мақсадли тушумлар корхоналарнинг резерв капиталига ёки бошқа даромадларига олиб борилади, яни:

Дебет 8890 “Бошқа мақсадли тушумлар”

Кредит 8530 “Бепул олинган мулк”, 9390 “Бошқа операцион даромадлар”

Бошқа мақсадли тушумларнинг аналитик ҳисоби уларнинг турлари ва манбалари бўйича юритилади.

4. Келгуси харажатлар ва тўловлар учун резервларнинг ҳисоби

Корхоналар ўзларининг яқин келажакда кутилаётган харажатлари ва тўловлари учун, масалан жорий ва капитал таъмирлаш учун, ходимларга меҳнат таътили ҳисоблаш учун ва бошқалар учун, резерв ташкил қилишлари мумкин. Бундай резервни ташкил этишдан асосий мақсад бўлиб кутилаётган харажат ва тўловларни ҳисобот йили ойлари бўйича тенг тақсимлаб бориш ҳисобланади. Резерв ташкил қилишнинг меъёрлари ва тартиби корхонанинг ҳисоб сиёсатида белгиланган бўлиши лозим. Ташкил этилган резерв корхонанинг харажатларига олиб борилади ва у қуйидаги бухгалтерия ёзуви билан акс эттирилади:

Дебет 2010,2310,2510,2710,9420,9430 (харажатни акс эттирувчи счётлар)

Кредит 8910 “ Кутилаётган харажатлар ва тўловлар учун резервлар”

Резервнинг ишлатилиши 8910 “Кутилаётган харажатлар ва тўловлар учун резервлар” счётининг дебетида ва қилинган сарфларни акс эттирувчи счётларнинг (1010-1090, 6710,6520,6890,2310,2510,2710 ва бошқалар) кдедитида акс эттирилади. Ишлатилмай қолган резерв суммаси ҳисоб сиёсатида кўзда тутилган тартибга кўра келгуси йилга ўтказилиши, шунингдек харажатларни камайтиришга олиб борилиши ёки корхона даромадига олиб борилиши мумкин, яъни:

Дебет 8910 “ Кутилаётган харажатлар ва тўловлар учун резервлар”

Кредит 2010,2310,2510,2710,9420,9430 ,9390

Резервларнинг аналитик ҳисоби уларнинг турлари бўйича юритилади.

15 МАЪРУЗА. МАЖБУРИЯТЛАР ХИСОБИ

1. Мажбуриятларнинг турлари, баҳоланиши ва улар ҳисобининг вазифалари

2. Товар операциялари бўйича мажбуриятларнинг ҳисоби

3. Банк кредитлари ва қарзлар бўйича мажбуриятларнинг ҳисоби

1. Мажбуриятларнинг турлари, баҳоланиши ва улар ҳисобининг вазифалари

Мажбуриятлар корxonанинг бошқа юридик ва жисмоний шахслар олдидаги қарзларини билдиради. Мажбуриятларни тўланадиган счётлар ҳам деб атайдилар. Мажбуриятлар ёки тўланадиган счётлар деб тан олиниши учун улар қуйидаги шартларга жавоб бериши лозим:

- Мажбуриятлар юз бериб ўтган воқеа ва ҳодисалар, хўжалик операциялари натижаси бўлиб ҳисобланиши керак. Масалан, корxonанинг таъминотчилар олдидаги мажбуриятлари улардан товар-моддий бойликларни тўловни келгусида амалга ошириш шarti билан олинганлиги натижасида вужудга келади ёки корxonанинг ўз ходимлари олдидаги қарзи уларга қилган меҳнатлари учун иш ҳақини ҳисобланиши натижасида пайдо бўлади.

- Мажбуриятлар суммаси аниқ ўлчанадиган ва шубҳа туғдирмайдиган бўлиши керак. Мажбуриятлар суммасини ўлчаш уларни юз берган вақтида намоён бўлган ҳаққоний қийматларида, келгуси даврларда эса валюталар курсларидаги ўзгаришлар билан қайта ҳисобланган дисконтланган қийматларда баҳолаш йўли билан амалга оширилади. Мажбуриятларнинг шубҳа туғдирмаслиги уларнинг ҳужжатли асосга эга бўлишлиги билан кафолатланади.

- Мажбуриятлар ни вужудга келтирган хўжалик муносабатлари, активлар, бажарилган ишлар ва хизматлар келгусида корхонага иқтисодий манфаат олиб келиши лозим.

- Мажбуриятларни ҳисобда туриши ва ҳисобдан чиқарилиши, қайтарилиши ёки тўланиши вақт бўйича чегераланган бўлиши керак. Белгиланган муддатларда қайтарилмаган мажбуриятлар корхонага жарималар тўлаш натижасида қўшимча зарарлар келтириши ва қўшимча мажбуриятларни вужудга келишига сабабчи бўлиши мумкин.

Корxonаларнинг мажбуриятларини турли белгиларига кўра таснифлаш мумкин.

Муддатига кўра корхона мажбуриятлари узоқ ва қисқа муддатли турларга бўлинади. Узоқ муддатли мажбуриятларга бир йилдан кўп

муддатга олинган банк кредитлари ва бошқа шахслардан олинган қарзлар киради. Қисқа муддатли мажбуриятларга муддати бир йилдан ошмайдиган барча бошқа қарзлар (тўланадиган счётлар) киради.

Характерига кўра барча мажбуриятлар товар характеридаги ва нотовар характеридаги мажбуриятларга бўлинади. Товар характеридаги мажбуриятларга таъминотчилар ва пудратчилар олдидаги қарзлар, харидорлардан олинган аванслар бўйича қарзлар киради. Нотовар характеридаги мажбуриятларга корхонанинг иш ҳақи, суғурта, солиқ ва ажратмалар бўйича қарзлари, таъсисчилар ва бошқа кредиторлар олдидаги қарзлари киради.

Тўлов муддатига кўра мажбуриятлар жорий ва муддати узайтирилган мажбуриятларга бўлинади. Жорий мажбуриятларга ҳисобот давр тугаши билан тўланадиган қарзлар, масалан, иш ҳақи, иш ҳақи фондидан ажратмалар ва ушланмалар, солиқлар ва бошқа тўловлар бўйича қарзлар киради. Муддати узайтирилган мажбуриятларга тўлов муддати ҳукумат ёки турли кредиторлар томонидан маълум вақтгача кечиктирилган қарзлар, масалан солиқлар, мажбурий ажратмалар ва бошқа тўловлар, киради.

Мажбуриятлар бўйича бухгалтерия ҳисобининг асосий вазифалари бўлиб қуйидагилар ҳисобланади:

- Мажбуриятларни асосли тан олиш ва реал баҳолаш;
- Мажбуриятларни вужудга келиши ва қопланишини ўз вақтида тегишли ҳужжатлар билан тўғри расмийлаштириш;
- Мажбуриятларни мазмуни, характери ва бошқа белгилари бўйича улар учун кўзда тутилган счётларда акс эттириш;
- Мажбуриятларнинг ҳолати ва ҳаракати устидан доимий назоратни олиб бориш;
- Мажбуриятларни ўз вақтида узиш, тўлов муддатини ўтиб кетмаслиги устидан доимий назорат қилиш;
- Воз кечилган ва даъво муддатлари ўтиб кетган мажбуриятларни ўз вақтида ва тўғри корхона даромадларига олинишини назорат қилиш;
- Мажбуриятлар бўйича фоизларни тўғри ҳисоблаш ва корхона харажатларига ўз вақтида киритиб бориш;
- Мажбуриятлар бўйича ҳисоботларни тўғри ва ўз вақтида тегишли органларга етказиш ва бошқалар.

2. Товар операциялари бўйича мажбуриятларнинг ҳисоби

Таъминотчилар олдидаги мажбуриятлар улардан ТМБ, узок муддатли активлар, турли ишлар ва хизматлар учун ҳисоб-китобларни ва охириги тўловларни кейинчалик амалга оширганда вужудга келади.

Харидорлар олдидаги мажбуриятлар эса улардан ҳали жўнатилмаган ТМБ лар, ишлар ва хизматлар учун тўловларни аванс тариқасида олдиндан олиб қўйилганда вужудга келади. 21- сон БҲМС га мувофиқ бундай товар характеридаги мажбуриятлар ҳисоби қуйидаги счётларда олиб борилади:

- 6010 “Таъминотчи ва пудратчиларга тўланадиган счётлар”
- 6020 “Берилган векселлар”
- 6110 “Алоҳида ажратилган бўлинмаларга тўланадиган счётлар”
- 6120 “Шўъба ва қарам хўжалик жамиятларига тўланадиган счётлар”
- 6310 “Харидор ва буюртмачилардан олинган аванслар”

Ушбу пассив счётларнинг кредитида таъминотчи ва харидорлар олдидаги мажбуриятларнинг вужудга келиши, уларни кўпайиши ва охириги қолдиқлари, дебитида эса мажбуриятларни узилиши акс этирилади. Мажбуриятларни вужудга келишида узоқ муддатли активлар счётлари (0110-0190,0410-0490,0710,0810-0890), ТМЗ счётлари (1010-1090,1110-1120,2010,2310,2510,2810,2910-2990), давр харажатлари счётлари (9410,9420,9430) ва бошқа счётлар дебетланади. Мажбуриятларни узилишида пул маблағлари счётлари (5010,5110,5510-5530,5210,5220), кредит ва қарзлар счётлари (6810,6820,7810,7820) ва бошқа счётлар кредитланади. Таъминотчилар ва харидорлар билан ҳисоб-китобларнинг аналитик ҳисоби уларнинг ҳар бири бўйича алоҳида юритилади.

3. Банк кредитлари ва қарзлар бўйича мажбуриятларнинг ҳисоби

Корхоналар банклардан ва бошқа юридик шахслардан ўзларининг айланма маблағларини тўлдириш, молиявий–хўжалик фаолиятини ривожлантириш мақсадида қисқа муддатли, шунингдек капитал қурилиш ишларини олиб бориш ва бошқа мақсадлар учун узоқ муддатли кредитлар ва қарзлар олишлари мумкин. Кредитлар ва қарзлар тузилган шартномаларга мувофиқ корхонанинг кассасига берилиши, ҳисоб-китоб ёки бошқа махсус счётларига ўтқазиб берилиши, шунингдек банкдаги махсус ссуда счёти орқали тўловларни амалга ошириш йўли билан тақдим этилиши мумкин.

21- сон БҲМС га мувофиқ банк кредитларининг ҳисоби 6810 «Қисқа муддатли банк кредитлари» ва 7810 «Узоқ муддатли банк кредитлари» счётларида, олинган қарзлар эса 6820 «Қисқа муддатли

қарзлар» ва 7820 «Узоқ муддатли қарзлар» счётларида олиб борилади. Ушбу пассив счётларнинг кредитида кредитлар ва қарзларнинг олинishi, шунингдек улар бўйича мажбуриятларнинг қолдиғи, дебитида эса уларнинг қайтарилиши акс эттирилади. Банк кредитлари ва олинган қарзлар бўйича ҳисобланган фоизлар ва улар бўйича ҳисоб –китоблар махсус 6920 « Ҳисобланган фоизлар» счётида олиб борилади. Олинган банк кредитлари ва қарзлар, уларнинг қайтарилиши, ҳисобланган фоизлар бухгалтерия ҳисобида қуйидаги ёзувлар билан акс эттирилади:

Тартиб рақами	Операциянинг мазмуни	Дебет счет	Кредит счет	Ёзувга асос бўлувчи ҳужжат
1.	Кредитларни олинishi: -Қорхона кассасига -Ҳисоб –китоб счётига -Аккредитив счётларга -Махсус бошқа счётларга -Таъминотчиларга тўланганда -Таъминотчиларга аванс тариқасида ўтказилганда	5010 5110 5510 5530 6010 4310 4330	6810, 7810 6820, 7820	Кредит ва қарз шартномалари тўлов топшириқ-номаси, кирим касса ордери, банк кўчирмалари
2.	Кредитларни қайтарилиши: -Кассадан -Ҳисоб-китоб счётидан -Аккредитив счётлардан -Махсус счётлардан -Депозит счётлардан -Харидорларлар ва буюртмачилардан тушган тушумдан -Харидорлардан олинган аванс тўловларидан	6810, 7810, 6820, 7820	5010 5110 5510 5530 5890 4010 6310	Кредит ва қарз шартномалари тўлов топшириқ-номаси, кирим касса ордери, банк кўчирмалари
3.	Узоқ муддатли кредит жорий мажбуриятга ўтказилганда	7810, 7820	6950	Кредит ва қарз шартномалари
4.	Кредитлар бўйича фоизлар ҳисобланганда	9610	6920	Кредит ва қарз шартномалари
5.	Фоизлар тўланганда	6920	5110	Банк кўчирмалари

Банк кредитлари ва олинган қарзларнинг аналитик ҳисоби уларнинг турлари ва қайтариш муддатлари бўйича олиб борилади.

1.Солиқ тўловлари бўйича мажбуриятларнинг ҳисоби

Хўжалик юритувчи субъектларнинг бюджетга тўловлари бўлиб асосан солиқлар ва йиғимлар ҳисобланади. Ўзбекистон Республикасида солиқ ва йиғимларни ҳисоблаш ва тўлаш тартиблари Солиқ Кодекси ва ҳар бир солиқ тўловлари бўйича тасдиқланган йўриқномаларда ўз аксини топган.

Бухгалтерия ҳисоби нуқтаи назаридан барча солиқ тўловларини тўртта гуруҳга ажратиш мумкин:

- Корхоналарнинг оборотидан олинadиган солиқлар – уларга акциз солиғи, ҚҚС ва экспорт бўйича божхона тўловлари киради.

- Корхоналарнинг бошқа операцион харажатларига киритилadиган солиқлар –уларга мол-мулк солиғи, ер солиғи, экология солиғи, ер ости бойликларидан фойдаланганлик учун солиқ, сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ киради.

- Корхоналарнинг даромади (фойдаси) дан олинadиган солиқлар – уларга даромад (фойда) солиғи, ялпи тушумдан ягона солиқ,, ягона ер солиғи, инфраструктурани ривожлантириш солиғи киради.

- Жисмоний шахслар даромадларидан ушланадиган солиқ.

21- сон БХМС га мувофиқ бюджетга солиқ тўловлари бўйича мажбуриятларнинг ҳисоб-китоблари 6410 “Бюджетга тўловлар бўйича қарз (турлари бўйича)” счётида ҳисобга олинади. Корхоналар ўзларининг ишчи счётлар режасида ҳар бир солиқ турига алоҳида счётларни, масалан, 6411 “ Бюджетга ҚҚС бўйича қарз”, 6412 “Бюджетга акциз бўйича қарз” ва шу каби бошқа счётларни, очишлари мумкин. Ушбу пассив счётларнинг кредитида солиқ тўловлари бўйича бюджет олдидаги мажбуриятларнинг вужудга келиши, уларнинг кўпайиши ва охирги қолдиқлари, дебитида эса бюджетга тўловларни камайтирилиши ва ўтқазиб берилиши акс эттирилади. Солиқлар бўйича мажбуриятлар улар бўйича тузилган ҳисоб-китобларга асосан ҳисобланади ва қуйидагича акс эттирилади:

- Акциз солиғи, ҚҚС ва экспорт бўйича божхона божи суммасига

Дебет 4010,4020,4110,4120,4210,5010

Кредит 6410 (солиқ турлари бўйича мос счётлар)

- Мол-мулк солиғи, ер солиғи, экология солиғи, ер ости бойликларидан фойдаланганлик учун солиқ, сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқлар суммасига

Дебет 9430 “Бошқа операцион харажатлар”

Кредит 6410 (солиқ турлари бўйича мос счётлар)

• Даромад (фойда) солиғи, ялпи тушум (ялпи даромад)дан ягона солиқ, ягона ер солиғи, ялпи даромаддан солиқ, инфраструктурани ривожлантириш солиғи суммаларига

Дебет 9810 “Даромад(фойда) солиғи бўйича харажатлар”, **9820** “Фойдадан бошқа солиқлар ва йиғимлар бўйича харажатлар”

Кредит 6410 (солиқ турлари бўйича мос счётлар)

Солиқ тўловлари олдин ўтказиб берилган бўнак суммаларига, шунингдек бошқа юридик шахсларга активлар, ишлар ва хизматларни олишда тўланган ҚҚС суммасига камайтиради. Бундай камайтиришлар бухгалтерия ҳисобида қуйидагича акс эттирилади:

Дебет 6410 “Бюджетга тўловлар бўйича қарз (турлари бўйича)”

Кредит 4410 “ Бюджетга солиқлар ва йиғимлар бўйича аванс тўловлари” (турлари бўйича).

Аванс тўловларидан кейинги қолган мажбуриятлар суммалари бюджетга белгиланган муддатларда ўтказиб берилиши керак. Ўтқазилган мажбуриятларга қуйидаги ёзувлар қилинади:

Дебет 6410 “Бюджетга тўловлар бўйича қарз (турлари бўйича)”

Кредит 5010,5110,5210,5510,5530,5890 (пул маблағлари счётлари)

Агар бюджет олдидаги мажбуриятлар банк кредитлари ва олинган қарзлар эвазига узилса, у ҳолда:

Дебет 6410 “Бюджетга тўловлар бўйича қарз (турлари бўйича)”

Кредит 6810,6820 (кредит ва қарзлар счётлари)

Корхоналарга ўз ходимларини даромадларидан солиқларни ҳисоблаш ва бюджетга ўтказиб бериш бўйича ҳам мажбуриятлар юклатилган. Ходимлар даромадларидан олинган даромад солиғи махсус тасдиқланган шкала бўйича ҳисобланади ва бюджетга ўтказиб берилади. Иш ҳақидан ушлаб қолинган даромад солиғи ҳисобда қуйидагича акс эттирилади:

Дебет 6710 “ Ходимлар билан иш ҳақи бўйича ҳисоб-китоблар”

Кредит 6410 “Бюджетга тўловлар бўйича қарз (турлари бўйича)”

2. Бошқа турдаги мажбуриятларнинг ҳисоби

Корхоналарнинг бошқа турдаги мажбуриятларининг ҳисоби 21- сон БҲМС га мувофиқ қуйидаги счётларда олиб борилади:

• **6610 “Тўланадиган дивидендлар”** – ушбу пассив счётда корхонанинг акционерлари ва таъсисчиларига ҳисобланган дивидендлар бўйича мажбуриятларининг ҳолати ва ҳаракати ҳисобга олинади. Счётнинг кредитида дивидендларни ҳисобланиши (8710 “ Ҳисобот даврининг тақсимланмаган фойдаси (қопланмаган зарари) “ счётининг

дебети билан корреспонденциялашган ҳолда), дебетида эса дивидендларни берилиши (пул маблағлари счётлари билан корреспонденцияланган ҳолда) акс эттирилади. Дивидендларга доир мажбуриятларнинг аналитик ҳисоби ҳар бир акционер ёки таъсисчи бўйича юритилади.

• **6620 “Чиқиб кетган таъсисчиларга уларнинг хиссаси бўйича қарз”** – ушбу пассив счётда корхонанинг таъсисчилар сафидан чиқиб кетган таъсисчиларига киритган улушини қайтариб бериш бўйича мажбуриятларининг ҳолати ва ҳаракати ҳисобга олинади. Счётнинг кредитида ва 8330 “Пай ва бадаллар” счётининг дебетида сафдан чиқиб кетган таъсисчига бўлган қарз, дебетида эса ушбу қарзни узилиши (пул маблағлари ва бошқа активларни ҳисобга олишга мўлжалланган счётлар билан корреспонденцияланган ҳолда) акс эттирилади. Таъсисчиларга қарзларга доир мажбуриятларнинг аналитик ҳисоби ҳар бир таъсисчи бўйича юритилади.

• **6910 “Тўланадиган қисқа муддатли ижара”**- ушбу пассив счётнинг кредитида қисқа муддатга олинган ижара учун қарзларнинг ҳисобланиши, дебетида эса ушбу қарзни узилиши акс эттирилади. Ижарага олинган мулкни фойдаланиш мақсадига қараб ҳисобланган ижара ҳақига ишлаб чиқариш харажатлари счётлари (2010,2310,2510) ёки давр харажатлари счётлари дебетланади (9410,9420). Ижара бўйича қарзлар узилганда пул маблағлари счётлари (5010,5110,5210 ва бошқалар) кредитланади. Ушбу счётнинг аналитик ҳисоби ҳар бир ижарага берувчи бўйича юритилади.

• **6920 “Тўланадиган фоизлар”** – ушбу пассив счётнинг кредитида олинган кредитлар, берилган векселлар бўйича фоизларни ҳисобланиши, дебетида эса ушбу фоизларни кредиторларга ўтказиб берилиши акс эттирилади. Ҳисобланган фоизлар суммасига 9610 “Фоизлар кўринишидаги харажатлар” счёти дебетланади, қарзлар ўтказиб берилганда пул маблағлари счётлари кредитланади (5010,5110 ва бошқалар). Ушбу счётнинг аналитик ҳисоби ҳар бир кредитор бўйича юритилади.

• **6930 “Роялти бўйича қарз”**- ушбу пассив счёт 6920 “Тўланадиган фоизлар” счётига тўлиқ ўхшаш тарзда юритилади, фақат ўзгаларнинг номоддий активларидан вақтинчалик фойдаланганлик учун.

• **6940 “Кафолатлар бўйича қарз”**- ушбу пассив счёт ўз товарларини, иш хизматларини маълум муддатларгача кафолатланган ҳолда сотувчи корхоналарда қўлланилади. Унинг кредитида кафолатлар бўйича мажбуриятларнинг вужудга келиши, дебетида эса ушбу мажбуриятларнинг узилиши акс эттирилади.

• **6950 “ Узоқ муддатли мажбуриятлар –жорий қисми”** – ушбу пассив счётининг кредитида узоқ муддатга олинган банк кредитлари ва бошқа қарзларнинг келгуси жорий йилга тегишли қисми бўйича мажбуриятларнинг суммалари, дебитида эса бу мажбуриятларнинг узилиши акс эттирилади. Мажбуриятларнинг жорий қисми ушбу счётга 7810 “Узоқ муддатли банк кредитлари” ва 7820 “ Узоқ муддатли қарзлар” счётларининг дебитидан ҳисобот йилнинг охирида ўтказилади. Жорий мажбуриятларнинг узилиши пул маблағлари счётларининг(5010,5110 ва бошқалар) кредитида акс эттирилади.

• **6960 “Даъволар бўйича тўловлар”** –ушбу пассив счётининг кредитида харидор ва буюртмачилар томонидан билдирилган даъволар бўйича мажбуриятларнинг вужудга келиши (харажатлар счётларининг дебити бўйича корреспонденцияланган ҳолда), дебитида эса уларнинг қондирилиши ёки бекор қилиниши (пул маблағлари ва харажатлар счётларининг кредити бўйича корреспонденцияланган ҳолда) акс эттирилади.

• **6970 “Ҳисобдор шахсларга қарз”** – ушбу пассив счётининг кредитида ҳисобдор шахслар олдида мажбуриятларни вужудга келиши, дебитида эса ушбу мажбуриятларнинг ёпилиши акс эттирилади. Ҳисобдор шахслар олдидаги мажбуриятларни вужудга келиши харажатлар счётларининг (2010,2310,2510,9420 ва бошқалар) дебитида, уларни ёпилиши эса пул маблағлари счётларининг (5010) кредитида акс эттирилади. Ушбу счётининг аналитик ҳисоби ҳар бир ҳисобдор шахс бўйича олиб борилади.

6990 “Бошқа мажбуриятлар” – ушбу пассив счётининг кредитида корхонанинг турли бошқа кредитор бўлган юридик ва жисмоний шахслар олдидаги мажбуриятлари, масалан ходимлар иш ҳақидан ушланган алиментлар ва бошқа тўловлар, турли хизматлар учун ҳисобланган мажбуриятлари, дебитида эса ушбу мажбуриятларнинг узилиши акс эттирилади.

16 МАЪРУЗА. МОЛИЯВИЙ НАТИЖАЛАР ҲИСОБИ

Маъруза режаси

- 1.Корхона даромадларининг ҳисоби*
- 2.Корхона харажатларининг ҳисоби*
- 3.Охирги молиявий натижалар кўрсаткичлари ва уларнинг ҳисоби*
- 4.Ҳисобот давр фойдасини ишлатилиши ва корхона соф фойдасини*

тақсимланишининг ҳисоби

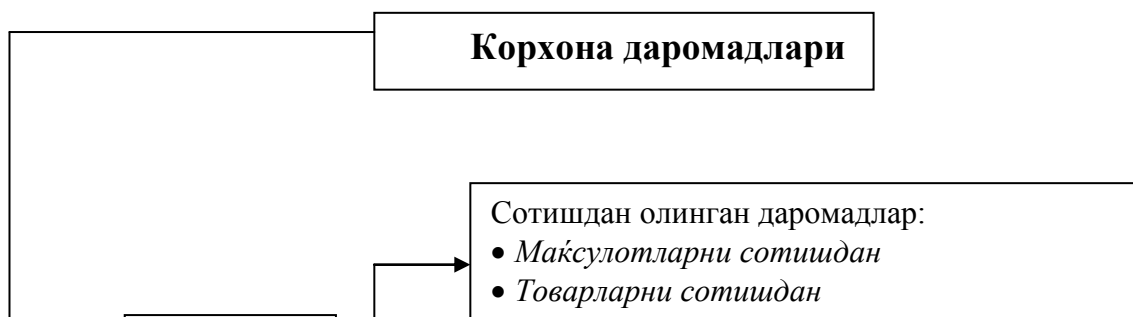
1.Корхона даромадларининг ҳисоби

Корхоналар молиявий-хўжалик фаолиятининг муҳим кўрсаткичи бўлиб даромадлар ҳисобланади. Ушбу кўрсаткичнинг моҳияти, таснифи ва тавсифи республикада қабул қилинган қуйидаги меъёрий ҳужжатларда атрофлича очиқ берилган:

- Ўзбекистон Республикаси Солиқ Кодекси (16-модда);
- БҲМС «Молиявий ҳисоботни тузиш ва тақдим этиш учун концептуал асос»
- 2-сон БҲМС « Асосий хўжалик фаолиятдан олинган даромадлар»
- «Маҳсулот (иш, хизмат)ларни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тўғрисида Низом».

Ушбу меъёрий ҳужжатларга мувофиқ **даромад** деганда, умумий олганда, ҳисобот даврида корхона активларини кўпайиши ёки унинг мажбуриятларини камайиши тушунилади. Корхоналарнинг барча даромадлари Ўзбекистон Республикасининг Солиқ Кодексида 13 та турга бўлинган (16-модда), 2-сон БҲМСда ушбу турдаги даромадлар иккита катга гуруҳга, яъни асосий фаолиятдан олинган даромадлар ва асосий бўлмаган фаолиятдан олинган даромадларга, ажратилган (1-чизмага қаранг).

Асосий фаолиятдан олинган даромадлар деганда корхона уставида белгиланган асосий фаолиятдан олинган даромадлар тушунилади. «Маҳсулот (иш, хизмат)ларни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тўғрисида Низом» га мувофиқ корхоналарнинг асосий фаолиятдан олинган даромадлари, ўз навбатида, қуйидаги икки гуруҳга ажратилади:

1- чизма. Корхона даромадларининг таснифи

• **Сотишдан олинган даромадлар** – буларга маҳсулот, товарлар, ишлар ва хизматларни сотишдан олинган тушумлар (акциз, ҚҚС ва экспорт бўйича божхона божидан ташқари) киради.

• **Асосий фаолиятдан олинган бошқа даромадлар** –буларга корхонанинг асосий воситалари ва бошқа активларини сотишдан олинган фойда, ўндирилган жарималар, воз кечилган кредиторлик қарзлари, бепул келиб тушган активлар, инвентаризацияда аниқланган ортиқчалар, ТМБ ларни қайта баҳолашдан олинган даромадлар ва бошқалар киради.

Асосий бўлмаган фаолиятдан олинган даромадлар деганда бевосита асосий фаолиятга тааллуқли бўлмаган фаолият турларидан олинган даромадлар тушунилади. Бундай даромадлар Низомга мувофиқ молиявий фаолиятдан олинган даромадларга ва фавқулотдаги даромадларга бўлинади.

Молиявий фаолиятдан олинган даромадлар деганда қимматли қоғозлар, валюта операциялари, кредит ва қарзларни беришдан олинган даромадлар тушунилади. Буларга роялти, дивидендлар ва фоизлар, ижобий курс фарқлари кўринишидаги даромадлар ва бошқалар киради.

Фавқулотдаги даромадлар деганда юз бериши доимий характерга эга бўлмаган, кутилмаган тасодиф ва ҳодисалардан олинган даромадлар тушунилади. Буларга давлат қонунларини ўзгариши, табиий офатлар, революцион ўзгаришлар натижасида вужудга келган даромадлар киради.

Корхона даромадлари бўйича бухгалтерия ҳисобининг асосий вазифалари бўлиб қуйидагилар ҳисобланади:

- Даромадларни ҳисоблаш тамойилига мувофиқ улар юз берган вақтдан бошлаб тан олиш ва баҳолаш;
- Даромадларни тўғри гуруҳлаш ва тегишли счётларда акс эттириш;
- Даромадларни солиқларга муносабатини тўғри белгилаш;
- Даромадларни молиявий ҳисоботда тўғри акс эттириш ва бошқалар

Сотишдан олинган даромадларнинг ҳисоби. 21-сон БҲМСга мувофиқ сотишдан олинган даромадлар қуйидаги счётларда ҳисобга олинади:

• **9010 “Тайёр маҳсулотларни сотишдан олинган даромадлар”** – бу пассив ва вақтинчалик счётда корхоналар ўзлари ишлаб чиқарган маҳсулотларини сотишдан олган даромадларини ҳисобга олишда фойдаланадилар. Счётнинг кредитида олинган даромад йил мабойнида тўпланиб боради, бунда маҳсулотни сотиш усулига қараб турли счётлар дебетланади. Масалан, маҳсулот нақд пулга сотилганда 5010 “Касса”

счёти, маҳсулот нақдсиз сотилганда эса 4010 “Харидорлар ва буюртмачилардан олинадиган счётлар”, 4110 “Махсус ажратилган бўлинмалардан олинадиган счётлар”, 4120 “Шўъба ва қарам хўжалик жамиятларидан олинадиган счётлар” ва бошқа дебиторлик қарзларни акс эттирувчи счётлар дебетланади. Йил мабойнида 9010 “Тайёр маҳсулотларни сотишдан олинган даромадлар” счёти фақат кредит сальдосига эга бўлади ва бу сальдо йил бошидан бошлаб олинган даромад суммасини кўрсатади. Йил якунида ушбу счётнинг кредитида тўпланган сумма унинг дебетига ва 9900 “Охирги молиявий натижа” счётининг кредитига ёзилади ва шу асосда у ёпилади.

• **9020 “Товарларни сотишдан олинган даромадлар”** - бу пассив ва вақтинчалик счёт асосан улгуржи ва чакана савдо корхоналарида, шунингдек ўзлари ишлаб чиқарган маҳсулотларини фирма магазинлари орқали сотадиган ишлаб чиқариш корхоналарида ишлатилади. Счётнинг кредитида товарларни сотишдан олинган даромад йил мабойнида тўпланиб боради, бунда товарларни сотиш усулига қараб 5010 “Касса” счёти, 4010 “Харидорлар ва буюртмачилардан олинадиган счётлар”, 4110 “Махсус ажратилган бўлинмалардан олинадиган счётлар”, 4120 “Шўъба ва қарам хўжалик жамиятларидан олинадиган счётлар” ва бошқа дебиторлик қарзларни акс эттирувчи счётлар дебетланади. Йил мабойнида 9020 “Товарларни сотишдан олинган даромадлар” счёти фақат кредит сальдосига эга бўлади ва бу сальдо йил бошидан бошлаб олинган даромад суммасини кўрсатади. Йил якунида ушбу счётнинг кредитида тўпланган сумма унинг дебетига ва 9900 “Охирги молиявий натижа” счётининг кредитига ёзилади ва шу асосда у ёпилади.

• **9030 “Бажарилган ишлар ва хизматлардан олинган даромадлар”** - бу пассив ва вақтинчалик счёт асосан қурилиш ташкилотлари ва хизмат соҳаси корхоналарида, шунингдек асосий фаолиятидан ташқари иш ва хизматлар кўрсатувчи бошқа турдаги корхоналарда ишлатилади. Счётнинг кредитида бажарилган иш ва хизматларни сотишдан олинган даромад йил мабойнида уларга гувоҳлик берувчи ҳужжатлар асосида тўпланиб боради. Иш ва хизматларни сотиш усулларига қараб 5010 “Касса” счёти, 4010 “Харидорлар ва буюртмачилардан олинадиган счётлар”, 4110 “Махсус ажратилган бўлинмалардан олинадиган счётлар”, 4120 “Шўъба ва қарам хўжалик жамиятларидан олинадиган счётлар” ва бошқа дебиторлик қарзларни акс эттирувчи счётлар дебетланади. Йил мабойнида 9030 “Бажарилган иш ва хизматларни сотишдан олинган даромадлар” счёти фақат кредит сальдосига эга бўлади ва бу сальдо йил бошидан бошлаб олинган даромад суммасини кўрсатади. Йил якунида ушбу счётнинг кредитида тўпланган сумма унинг дебетига ва 9900 “Охирги молиявий натижа” счётининг кредитига ёзилади ва шу асосда у ёпилади.

Сотилган маҳсулотлар, товарлар, иш ва хизматлар турли сабабларга кўра корхонага қайтарилиши мумкин. Бундай ҳолда қайтарилган маҳсулотлар, товарлар, иш ва хизматларнинг қиймати махсус контрпассив бўлган 9040 “Сотилган товарларни қайтарилиши” счётининг дебитида акс эттирилади, бунда мос равишда 5010 “Касса”, 4010 “Харидорлар ва буюртмачилардан олинadиган счётлар”, 4110 “Махсус ажратилган бўлинмалардан олинadиган счётлар”, 4120 “Шўъба ва қарам хўжалик жамиятларидан олинadиган счётлар” ва бошқа дебиторлик қарзларни акс эттирувчи счётлар кредитланади. 9040 “Сотилган товарларни қайтарилиши” счётининг дебитида тўпланган сумма мос равишда 9010 “Тайёр маҳсулотларни сотишдан олинган даромадлар”, 9020 “Товарларни сотишдан олинган даромадлар”, 9030 “Бажарилган иш ва хизматлардан олинган даромадлар” счётларининг дебитига ўтказилади ва шу асосда ушбу счёт ёпилади. Қайтарилган маҳсулотлар, товарлар, ишлар ва хизматлар бўйича сотиш таннари ва сотишдан олинган ҚҚС суммасини акс эттирувчи счётларга ҳам тузатишлар қилинади.

Маҳсулотлар, товарлар, иш ва хизматларни сотишда харидорлар ва буюртмачиларга тузилган шартнома шартларига кўра турли миқдорда чегирмалар ҳам берилиши мумкин. Бундай чегирмалар суммаси махсус контрпассив бўлган 9050 “Харидорлар ва буюртмачиларга берилган чегирмалар” счётининг дебитида акс эттирилади, бунда мос равишда 4010 “Харидорлар ва буюртмачилардан олинadиган счётлар”, 4110 “Махсус ажратилган бўлинмалардан олинadиган счётлар”, 4120 “Шўъба ва қарам хўжалик жамиятларидан олинadиган счётлар” ва бошқа дебиторлик қарзларни акс эттирувчи счётлар кредитланади.

9050 “Харидорлар ва буюртмачиларга берилган чегирмалар” счётининг дебитида тўпланган сумма мос равишда 9010 “Тайёр маҳсулотларни сотишдан олинган даромадлар”, 9020 “Товарларни сотишдан олинган даромадлар”, 9030 “Бажарилган иш ва хизматлардан олинган даромадлар” счётларининг дебитига ўтказилади ва шу асосда ушбу счёт ёпилади. Маҳсулотлар, товарлар, ишлар ва хизматларни сотишда берилган чегирмалар суммаси сотишдан олинган даромадлар суммасини камайтиради.

Корхоналар даромадларининг аналитик ҳисоби маҳсулотлар, товарлар, иш ва хизматларнинг сотиш турлари ва бошқа бошқарув учун зарур сегментлар бўйича олиб борилади.

Асосий фаолиятдан олинган қўшимча даромадларнинг ҳисоби.

21-сон БҲМСга мувофиқ асосий фаолиятдан олинган қўшимча даромадлар қуйидаги счётларда ҳисобга олинади:

• **9310 “Асосий воситаларнинг чиқимидан олинган фойда”** –бу пассив ва вақтинчалик счётда корхоналар ўзларининг асосий воситаларини сотишдан ва бошқа чиқимларидан олган фойдасини

ҳисобга олишда фойдаланадилар. Счётнинг кредитида олинган фойда йил мабойнида тўпланиб боради. Ушбу фойда асосий воситаларнинг сотиш (бериш) қийматидан уларнинг қолдиқ қийматини ва сотишдан олинган ҚҚС суммасини айиргандан қолган суммадан иборат бўлади. Масалан, бошланғич қиймати 500000 сўмлик, жамланган эскириш қиймати 300000 сўмлик компьютер 440000 сўмга сотилди дейлик. Сотишдан олинган ҚҚС суммаси ушбу ҳолда 40000 сумни $((440000 - 200000) * 20/120)$, сотишдан олинган фойда суммаси эса – 200000 сумни $(440000 - 200000 - 40000)$ ташкил қилади. Ушбу фойда суммаси дебет 9210 “Асосий воситаларнинг чиқими” счётда ва кредит 9310 “ Асосий воситаларнинг чиқимидан олинган фойда”счётида акс эттирилади. Йил якунида ушбу 9310- счётнинг кредитида тўпланган сумма унинг дебетига ва 9900 “ Охирги молиявий натижа” сметининг кредитига ёзилади ва шу асосда у ёпилади.

• **9320 “Бошқа активларни чиқимидан олинган фойда”** - бу пассив ва вақтинчалик счётда корхоналар ўзларининг турли бошқа активларини, масалан материалларини, хўжалик инвентарларини, номоддий активлари ва бошқа активларини сотишдан ва бошқа чиқимларидан олган фойдасини ҳисобга олишда фойдаланадилар. Счётнинг кредитида олинган фойда йил мабойнида тўпланиб боради. Ушбу фойда бошқа активларнинг сотиш (бериш) қийматидан уларнинг таннархини (қолдиқ қийматини) ва сотишдан олинган ҚҚС суммасини айиргандан қолган суммадан иборат бўлади. Масалан, таннархи 50000 сўмлик материал 72000 сўмга сотилди дейлик. Сотишдан олинган ҚҚС суммаси ушбу ҳолда 12000 сумни $(72000 * 20/120)$, сотишдан олинган фойда суммаси эса – 10000 сумни $(72000 - 50000 - 12000)$ ташкил қилади. Номоддий активларни сотишдан (беришдан) олинган фойда худди асосий воситаларни сотишдагидек топилади. Бошқа активларни чиқимидан олинган фойда суммаси дебет 9220 “Бошқа активларнинг чиқими” счётда ва кредит 9320 “Бошқа активларни чиқимидан олинган фойда”счётида акс эттирилади. Йил якунида 9320- счётнинг кредитида тўпланган сумма унинг дебетига ва 9900 “ Охирги молиявий натижа” сметининг кредитига ёзилади ва шу асосда у ёпилади.

• **9330 “ Ўндирилган жарималар, пеня лар ва неустойкалар”** - ушбу пассив ва вақтинчалик счётнинг кредитида турли хўжалик шартномалари шартларини бузилиши натижасида, шунингдек кўрсатилган зарарларни қопланиши эвазига олинган даромад (фойда) суммаси акс эттирилади. Бунда мос равишда жаримани келиб тушганлиги, ушланганлиги ёки ҳисобланганлигини акс эттирувчи счётлар дебетланади, масалан 5010 “Касса”, 5110 “Ҳисоб-китоб счёти”, 5210 “Валюта счёти”, 6710 “Ходимлар билан иш ҳақи бўйича ҳисоб-китоблар”, 4860 “Даъволар бўйича келиб тушадиган счётлар” ва бошқа счётлар. Йил якунида 9330- счётнинг кредитида тўпланган сумма унинг

дебетига ва 9900 “ Охирги молиявий натижа” сметининг кредитига ёзилади ва шу асосда у ёпилади .

• **9340 “Ўтган йиллар фойдаси”** - бу пассив ва вақтинчалик счётининг кредитида ҳисобот йилда аниқланган ўтган йилларнинг фойдаси акс эттирилади. Бундай фойда бўлиб, масалан, муддатидан олдин ҳисобдан чиқариб юборилган дебиторлик қарзларнинг тикланган ёки келиб тушган суммаси, ортиқча ҳисоблаб юборилган харажатларни камайтирилиши ва бошқалар ҳисобланади. Бунда мос равишда ўтган йиллар фойдасини тикланганлигини кўрсатувчи счётлар дебетланади, масалан 5010 “Касса”, 5110 “Ҳисоб-китоб счёти”, 5210 “Валюта счёти”, 4000 “Олинадиган счётлар” ва бошқа счётлар. Йил якунида 9340-счётининг кредитида тўпланган сумма унинг дебетига ва 9900 “ Охирги молиявий натижа” сметининг кредитига ёзилади ва шу асосда у ёпилади.

• **9350 “Қисқа муддатли ижарадан олинган даромадлар”** – ушбу пассив ва вақтинчалик счётининг кредитида қисқа муддатли ижарадан олинган даромад суммаси 4820 “Қисқа муддатли ижара бўйича олиннадиган тўловлар” счёти билан корреспонденциялашган ҳолда акс эттирилади. Йил якунида 9350- счётининг кредитида тўпланган сумма унинг дебетига ва 9900 “ Охирги молиявий натижа” сметининг кредитига ёзилади ва шу асосда у ёпилади.

• **9360 “Кредиторлик ва депонентлик қарзларни ҳисобдан чиқарилишидан олинган даромадлар”** – ушбу пассив ва вақтинчалик счётининг кредитида муддатида (3 йилдан ошиқ муддатда) ўндириб олинмаган қарзларни корхона фойдасига ўтқазилган олинган даромадлар мос равишда кредиторлик қарзларни акс эттирувчи счётлар (6010,6110,6710,6720, 6910-6990 ва бошқалар) билан корреспонденцияланган ҳолда акс эттирилади. Йил якунида 9360-счётининг кредитида тўпланган сумма унинг дебетига ва 9900 “ Охирги молиявий натижа” сметининг кредитига ёзилади ва шу асосда у ёпилади.

• **9370 “Хизмат қилувчи хўжаликлардан олинган даромадлар”** – ушбу пассив ва вақтинчалик счётининг кредитида асосий фаолиятга хизмат кўрсатувчи хўжаликлардан (соғлиқни сақлаш бўлими, сарторошхона, кутубхона, болалар боғчаси ва бошқа муассасалари, санаторийлар, ошхона, меҳмонхона, спорт комплекслари ва бошқалар) олинган даромадлар акс эттирилади. Бунда олинган ёки ҳисобланган даромадларни акс эттирувчи счётлар, масалан, 5010 “Касса”, 5110 “Ҳисоб-китоб счёти”, 4890 “Бошқа дебиторларнинг қарзлари” ва бошқа счётлар дебетланади. Йил якунида 9370- счётининг кредитида тўпланган сумма унинг дебетига ва 9900 “ Охирги молиявий натижа” сметининг кредитига ёзилади ва шу асосда у ёпилади

• **9380 “Қайтарилмайдиган молиявий ёрдам”** - ушбу пассив ва вақтинчалик счётининг кредитида турли юридик ва жисмоний шахслардан қайтариб бермаслик шарти билан олинган молиявий ёрдам суммалари акс эттирилади. Бунда олинган ёрдамнинг турини акс эттирувчи счётлар, масалан, 5010 “Касса”, 5110 “Ҳисоб-китоб счёти”, 0100 “Асосий воситалар счёти”, 1000 “Материаллар счёти” ва бошқа счётлар дебетланади. Йил якунида 9380- счётининг кредитида тўпланган сумма унинг дебетига ва 9900 “Охирги молиявий натижа” счётининг кредитига ёзилади ва шу асосда у ёпилади

• **9390 “Бошқа операцион даромадлар”**- ушбу пассив ва вақтинчалик счётининг кредитида юқорида келтирилган счётларга олиб борилмаган бошқа операцион даромадлар, масалан инвентаризацияда аниқланган ортиқчалар, турли қоплама суммалар ва бошқалар, акс эттирилади. Бунда мос равишда ТМЗ ва пул маблағларини акс эттирувчи счётлар (0100,1000,2800,2900,5000 ва бошқалар) дебетланади. Йил якунида 9390- счётининг кредитида тўпланган сумма унинг дебетига ва 9900 “Охирги молиявий натижа” счётининг кредитига ёзилади ва шу асосда у ёпилади.

Корхоналарнинг асосий фаолиятдан олинган қўшимча даромадларининг аналитик ҳисоби уларнинг турлари ва бошқа бошқарув учун зарур сегментлари бўйича олиб борилади.

Молиявий фаолиятдан олинган даромадларнинг ҳисоби.21-сон БҲМСга мувофиқ молиявий фаолиятдан олинган даромадлар қуйидаги счётларда ҳисобга олинади:

- **9510** “Роялти кўринишидаги даромадлар”
- **9520** “Дивидендлар кўринишидаги даромадлар”
- **9530** “Фоизлар кўринишидаги даромадлар”
- **9540** “Валюта курслари фарқларидан олинган даромадлар”
- **9550** “Узоқ муддатли ижарадан олинган даромадлар”
- **9560** “Қимматли қоғозларни қайта баҳолашдан олинган даромадлар”
- **9590** “Молиявий фаолиятдан олинган бошқа даромадлар”

Ушбу пассив ва вақтинчалик счётларнинг кредитида номлари юқорида зикр этилган даромадларнинг турлари ҳисоблаш тамойилига мувофиқ акс эттирилади.

Роялти кўринишидаги даромадлар деганда корхоналарнинг номоддий активларини, масалан компьютерлар учун дастурлар таъминотини, лицензиялар ва бошқаларни ижарага беришдан ва хамкорликда фойдаланишдан олинган даромадлар тушунилади. Ушбу даромадларни ҳисобланиши 4850 “Олинадиган роялти” счётининг дебетига ва 9510 “Роялти кўринишидаги даромадлар” счётининг кредитида акс эттирилади. Йил охирида 9510- счётининг кредитида

тўпланган сумма унинг дебетига ва 9900 “Охирги молиявий натижа” счётининг кредитига ёзилади ва шу асосда у ёпилади.

Дивидендлар – бу акцияларга киритилган молиявий инвестициялар учун ҳисобланган даромад. Ушбу даромадни ҳисоблашга асос бўлиб акционерлик жамиятининг дивиденднинг ҳисобланганлиги тўғрисидаги ёзма хабарномаси ҳисобланади. Ушбу хабарномада жами ҳисобланган дивиденд суммаси, ундан ушланган дивиденд солиғи суммаси ва тўланадиган дивиденд суммаси акс эттирилади. Агар хабарномада дивиденд солиғини ушланмаганлиги уқтирилган бўлса, у ҳолда ушбу солиқни дивиденд олган корхона тўлаши лозим. Ҳисобланган дивиденд кўринишидаги даромадлар 4840 “Олинадиган дивидендлар” счётининг дебетига ва 9520 “Дивиденд кўринишидаги даромадлар” счётининг кредитига акс эттирилади. Йил охирида 9520-счётнинг кредитига тўпланган сумма унинг дебетига ва 9900 “Охирги молиявий натижа” счётининг кредитига ёзилади ва шу асосда у ёпилади.

Фоизлар кўринишидаги даромадлар деганда бошқа юридик шахсларга берилган қарзлар ва кредитлар учун ҳисобланган фоизлар тушунилади. Ушбу фоизларнинг миқдори тузилган шартномалар асосида ҳисобланади. Фоиз кўринишидаги ҳисобланган даромадлар 4830 “Олинадиган фоизлар” счётининг дебетига ва 9530 “Фоизлар кўринишидаги даромадлар” счётининг кредитига акс эттирилади. Йил охирида 9530-счётнинг кредитига тўпланган сумма унинг дебетига ва 9900 “Охирги молиявий натижа” счётининг кредитига ёзилади ва шу асосда у ёпилади.

Валюта курслари фарқларидан олинган даромадлар деганда корхонанинг валюта счётида сақланаётган чет валютаси ва чет эл валютасидаги дебиторлик қарзлар бўйича ҳисобланган ижобий курс фарқлари тушунилади. Ушбу даромад ҳар ойнинг охирида 5210 “Мамлакат ичидаги валюта счётлари”, 5220 “Чет элдаги валюта счётлари”, 4000 “Олинадиган счётлар”, 4300 “Таъминотчи ва пудратчиларга берилган бўнақлар ҳисоби счётлари” ва бошқа чет эл валютасида ҳисоби юритилган дебиторлик қарзлар счётлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Марказий Банки эълон қилган курслар асосида ҳисобланади. Ҳисобланган ижобий курс фарқлари юқорида келтирилган счётларнинг дебетига ва 9540 “Валюта курслари фарқларидан олинган даромадлар” счётининг кредитига акс эттирилади. Йил охирида 9540-счётнинг кредитига тўпланган сумма унинг дебетига ва 9900 “Охирги молиявий натижа” счётининг кредитига ёзилади ва шу асосда у ёпилади.

Узоқ муддатли ижарадан олинган даромадлар деганда мулкни бир йилдан кўп муддатга ижарага беришдан олинган даромадлар

тушунилади. Ушбу даромаднинг суммаси тузилган лизинг (ижара) шартномаси асосида ҳисобланади. Ҳисобланган даромад суммаси 4830 “Олинадиган фоизлар”, 6230 “Бошқа муддати узайтирилган даромадлар” счётларининг дебитида ва 9550 “Узоқ муддатли ижарадан олинган даромадлар” счётининг кредитида акс эттирилади. Йил охирида 9550-счётнинг кредитида тўпланган сумма унинг дебетига ва 9900 “Охирги молиявий натижа” счётининг кредитига ёзилади ва шу асосда у ёпилади.

Қимматли қоғозларни қайта баҳолашдан олинган даромадлар деганда узоқ ва қисқа муддатли инвестициялар қийматини ошириш натижасида вужудга келган даромадлар тушунилади. Бундай даромадлар қайта баҳолаш далолатномалари асосида ҳисобланади. Ҳисобланган даромад суммаси 0600 “Узоқ муддатли инвестициялар ҳисоби счётлари”, 5800 “ Қисқа муддатли инвестициялар ҳисоби счётлари”ининг дебитида ва 9560 “Қимматли қоғозларни қайта баҳолашдан олинган даромадлар” счётининг кредитида акс эттирилади. Йил охирида 9560-счётнинг кредитида тўпланган сумма унинг дебетига ва 9900 “Охирги молиявий натижа” счётининг кредитига ёзилади ва шу асосда у ёпилади.

Корхоналарнинг молиявий фаолиятдан олинган даромадларнинг аналитик ҳисоби уларнинг турлари ва бошқа бошқарув учун зарур сегментлари бўйича олиб борилади.

Фавқулотдаги даромадларнинг ҳисоби. 21-сон БҲМСга мувофиқ фавқулотдаги даромадларнинг ҳисоби 9710 “Фавқулотдаги фойда” счётининг кредитида ҳисобга олинади. Бунда фавқулотда олинган ёки ҳисобланган фойданинг турини кўрсатувчи счётлар (0100, 0400, 0700, 1000, 2900 ва бошқа счётлар) дебетланади. Йил охирида 9710- счётнинг кредитида тўпланган сумма унинг дебетига ва 9900 “Охирги молиявий натижа” счётининг кредитига ёзилади ва шу асосда у ёпилади.

2. Корхона харажатларининг ҳисоби

Корхоналар молиявий-хўжалик фаолиятининг муҳим кўрсаткичи бўлиб харажатлар ҳисобланади. Ушбу кўрсаткичнинг моҳияти, таснифи ва тавсифи, тан олиниши, счётлар тизими ва улар бўйича бухгалтерия ёзувлари ушбу бобнинг охирида келтирилган меъёрий ҳужжатларда, шу жумладан, «Маҳсулот (иш, хизмат)ларни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тўғрисида Низом» да, атрофлича очиб берилган.

Ушбу меъёрий ҳужжатларга мувофиқ **харажат** деганда, умумий олганда, ҳисобот даврида корхона активларини камайиши ёки унинг мажбуриятларини кўпайиши тушунилади. Корхоналарнинг барча

харажатлари республикамизда қабул қилинган БҲМС лар ва «Маҳсулот (иш, хизмат)ларни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тўғрисида Низом» га ва унга киритилган ўзгартиришлар ва кўшимчаларга мувофиқ иккита гуруҳга ва олтита қуйи гуруҳга ажратилган (2-чизмага қаранг).

Асосий фаолиятга доир харажатлар деганда корхона уставида белгиланган асосий фаолият билан боғлиқ харажатлар тушунилади. «Маҳсулот (иш, хизмат)ларни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тўғрисида Низом» ва 21-сон БҲМС га мувофиқ корхоналарнинг асосий фаолияти билан боғлиқ харажатларни, ўз навбатида, қуйидаги тўртта қуйи гуруҳга ажратилади:

• **Сотиш таннархига киритилган харажатлар** – буларга сотилган маҳсулотлар, товарлар, ишлар ва хизматларнинг таннархига киритилган харажатлар киради.

• **Давр харажатлари** –буларга маҳсулотларни (товарларни, иш ва хизматларни) сотишга, корхонани маъмурий-бошқарувига ва бошқа операцион фаолиятига доир харажатлар киради. Ушбу харажатлар маълум ҳисобот даврида юз беради, шунинг учун улар ҳисобот даври харажатлари деб ҳам аталади.

• **Келгуси давр харажатлари** - бу корхонанинг келгуси асосий фаолиятига доир, лекинда ҳисобот даврида амалга оширилган харажатлари. Бундай харажатларга олдиндан тўланган ижара ҳақлари, олдиндан тўланган хизмат ҳақлари ва бошқа олдиндан бўнак сифатидаги тўловлар киради.

• **Муддати узайтирилган харажатлар** – буларга корхонанинг келгуси асосий фаолиятига доир, лекинда муддати бир йил ва ундан кўп муддатга узайтирилган харажатлари киради.

Асосий бўлмаган фаолиятга доир харажатлар деганда бевосита асосий фаолиятга тааллуқли бўлмаган фаолият турлари билан боғлиқ харажатлар тушунилади. Бундай харажатлар Низомга мувофиқ молиявий фаолиятга доир харажатлар ва фавқулотдаги зарарларга бўлинади.

Молиявий фаолиятга доир харажатлар деганда қимматли қоғозларни чиқариш ва жойлаштириш, валюта операциялари, кредит ва қарзларни олиш, узоқ муддатли ижарага доир ва бошқа молиявий фаолиятга тааллуқли харажатлар тушунилади. Буларга фоизлар, салбий курс фарқлари кўринишидаги харажатлар ва бошқалар киради.

Корхона харажатлари

2-чизма. Корхона харажатларининг таснифи

Фавқулотдаги харажатлар деганда юз бериши доимий характерга эга бўлмаган, қутилмаган тасодиф ва ҳодисалардан кўрилган зарарлар тушунилади. Буларга давлат қонунларини ўзгариши, табиий офатлар, революцион ўзгаришлар натижасида вужудга келган зарарлар киради.

Корхона харажатлари бўйича бухгалтерия ҳисобининг асосий вазибаларига қуйидагилар киради:

- харажатларни уларнинг моҳиятини очиб берувчи мезонларига мос равишда ҳисобга олиш;
- корхона харажатларини тўғри туркумлаш ва гуруҳларга ажратиш;
- корхона харажатларини тўғри, ўз вақтида ва тегишли бошланғич ҳужжатлар билан расмийлаштириш ;

- корхона харажатлари бўйича ҳисоботлар маълумотлари ва ҳисоб маълумотларини тўлиқ уйғунлигини таъминлаш;
- келгуси давр ва муддати узайтирилган харажатларни тўғри ва ўз вақтида сотиш таннархи, давр харажатлари ва моливий фаолиятга доир харажатларга киритиш;
- тугалланмаган ишлаб чиқаришга тўғри келадиган харажатларни тўғри ва ўз вақтида ҳисобга олиш , уларни белгиланган муддатларда қайта рўйхатдан ўтказиш (инвентаризация қилиш) ва сотиш таннархига тўғри киритилишини таъминлаш;
- сотиш таннархини, давр харажатларини ошиб кетишига сабаб бўлувчи норационал чиқимларни вужудга келиш сабаблари ва айбдорларини топиш, бундай чиқимларга йўл қўймаслик учун маъсул шахслар фаолиятини доимий назорат қилиш;
- мавжуд захиралар ва воситаларидан унумли фойдаланиш устидан назорат ўрнатиш;
- харажатларни солиқ солиш базаси объекти сифатида тўғри шакллантириш;
- харажатларни ҳисоблаш тамойилига мувофиқ улар юз берган вақтдан бошлаб тан олиш ва тегишли счётларда акс эттириш;
- харажатларни молиявий ҳисоботда тўғри акс эттириш ва бошқалар

Сотиш таннархининг ҳисоби. 21-сон БҲМС га мувофиқ сотиш таннархининг ҳисоби сотиш турларига қараб қуйидаги счётларда олиб борилади:

9110 “Сотилган тайёр маҳсулотларнинг таннархи”- ушбу актив, вақтинчалик (транзит) счётнинг дебитида йил мабойнида сотилган тайёр маҳсулотларнинг таннархи акс эттирилади. Бунда 2800 “Тайёр маҳсулотлар ҳисоби счётлари” кредитланади. Йил охирида 9110-счётнинг дебитида тўпланган сумма унинг кредитига ва 9900 “Охирги молиявий натижа” счётининг дебитида ёзилади ва шу асосда у ёпилади.

9120 “Сотилган товарларнинг таннархи”- ушбу актив, вақтинчалик (транзит) счёт асосан ТМБ ларнинг узликсиз ҳисоб усулида ишлайдиган корхоналарда, шу жумладан улгуржи савдо корхоналарида, кенг қўлланилади, унинг дебитида йил мабойнида сотилган товарларнинг таннархи акс эттирилади. Бунда 2900 “Товарлар ҳисоби счётлари” счёти кредитланади. Йил охирида 9120- счётнинг дебитида тўпланган сумма унинг кредитига ва 9900 “Охирги молиявий натижа” счётининг дебитида ёзилади ва шу асосда у ёпилади.

9130 “Бажарилган ишлар ва хизматларнинг таннархи” - ушбу актив, вақтинчалик (транзит) счёт асосан қурилиш ташкилотларида, хизмат кўрсатувчи корхоналарда, шунингдек турли фаолият турлари билан шуғулланувчи корхоналарда қўлланилади, унинг дебитида йил

мабойнида буюрмачиларга топширилган бажарилган иш ва хизматларнинг таннархи акс эттирилади. Бунда 2010 “Асосий ишлаб чиқариш”, 2310 “Ёрдамчи ишлаб чиқариш”, 2710 “Хизмат кўрсатувчи хўжаликлар” счётлари кредитланади. Йил охирида 9130- счётнинг дебетида тўпланган сумма унинг кредитига ва 9900 “Охирги молиявий натижа” счётининг дебетига ёзилади ва шу асосда у ёпилади.

9140 “Даврий ҳисоб усулида ТМБ ни сотиб олиш” - ушбу актив, вақтинчалик (транзит) счёт асосан ТМБ ларнинг даврий ҳисоб усулида ишлайдиган корхоналарда, шу жумладан чакана савдо ва оммавий овқатланиш корхоналарида, қўлланилади, унинг дебетида йил мабойнида таъминотчилардан олинган товарларнинг таннархи акс эттирилади. Бунда 6010 “Таъминотчилар ва пудратчиларга тўланадиган счётлар” счёти кредитланади. Йил охирида 9140- счётнинг дебетида тўпланган сумма унинг кредитига ва 9900 “Охирги молиявий натижа” счётининг дебетига ёзилади ва шу асосда у ёпилади.

• **9150 “Даврий ҳисоб усулида ТМБ бўйича тузатишлар”**- ушбу актив, вақтинчалик (транзит) счёт асосан ТМБ ларнинг даврий ҳисоб усулида ишлайдиган корхоналарда, шу жумладан чакана савдо ва оммавий овқатланиш корхоналарида, қўлланилади. Даврий ҳисоб усулида ишлаётган корхоналарда сотилган товарлар таннархини топиш учун давр охирида инвентаризация ўтказилади. Инвентаризация натижасида аниқланган ТМБ ларнинг ҳақиқий ҳолати уларнинг давр бошидаги ҳолати билан таққосланади, натижада ТМБ лар ҳолатидаги ўзгариш суммаси (камайиш ёки кўпайиш) аниқланади. Аниқланган фарқ суммаси счёт бўйича тузатиш суммасини билдиради. Агар тузатиш камайиш томонига қилиниши керак бўлса, ўртадаги фарқ 9150 “Даврий ҳисоб усулида ТМБ бўйича тузатишлар” счётининг дебетига, агар тузатиш кўпайиш томонига қилиниши керак бўлса, у ҳолда ўртадаги фарқ ушбу счётнинг кредитига ёзилади. Бунда ТМБ лар счётлари (1000,1100,2000,2800,2900) мос равишда кредитланади (камайганда) ва дебетланади (кўпайганда). Йил охирида 9150- счётда тўпланган сумма мос равишда 9900 “Охирги молиявий натижа” счётининг дебетига (кўпайганда) ёки кредитига (камайганда) ёпилади.

Давр харажатларининг ҳисоби. 21-сон БҲМС га мувофиқ давр харажатлари-нинг ҳисоби қуйидаги счётларда олиб борилади:

• **9410 “Сотиш харажатлари”**- ушбу актив, вақтинчалик (транзит) счётнинг дебетида йил мабойнида сотишга доир харажатлар (реклама харажатлари, сотиш билан боғлиқ ходимларнинг иш ҳақи, ижтимоий суғуртага ажратмалар, амортизация харажатлари, трансортировка ва бошқа шу каби сотиш билан боғлиқ харажатлар) акс эттирилади. Ушбу счётда акс эттириладиган харажатларнинг аниқ турлари ва таркиби «Маҳсулот (иш, хизмат)ларни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тўғрисида Низом»нинг

«Сотиш харажатлари» номли бўлимида тўлиғича келтирилган. Харажатларнинг аниқ турлари ушбу счётнинг дебетида ва бу харажатларни ифодаловчи счётларнинг кредитида (5110,5010,6710,6520,6990 ва бошқа счётлар) акс эттирилади. Йил охирида 9410- счётнинг дебетида тўпланган сумма унинг кредитига ва 9900 “Охирги молиявий натижа” счётининг дебетига ёзилади ва шу асосда у ёпилади.

• **9420 “Маъмурий-бошқарув харажатлари”**- ушбу актив, вақтинчалик (транзит) счётнинг дебетида йил мабойнида бошқарувга доир харажатлар (иш ҳақи, ижтимоий суғуртага ажратмалар, амортизация харажатлари, сафар харажатлари, телефон алоқаси ва бошқа шу каби бошқарув билан боғлиқ харажатлар) акс эттирилади. Ушбу счётда акс эттириладиган харажатларнинг аниқ турлари ва таркиби «Маҳсулот (иш, хизмат)ларни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тўғрисида Низом»нинг «Маъмурий –бошқарув харажатлари» номли бўлимида тўлиғича келтирилган. Харажатларнинг аниқ турлари ушбу счётнинг дебетида ва бу харажатларни ифодаловчи счётларнинг кредитида (0200,0500,1000,5110,5010,6710,6520,6990 ва бошқа счётлар) акс эттирилади. Йил охирида 9420- счётнинг дебетида тўпланган сумма унинг кредитига ва 9900 “Охирги молиявий натижа” счётининг дебетига ёзилади ва шу асосда у ёпилади.

• **9430 “Бошқа операцион харажатлар”** - ушбу актив, вақтинчалик (транзит) счётнинг дебетида йил мабойнида сотиш ва бошқарувдан ташқари умум фаолиятга доир давр харажатлари (моддий ёрдам, компенсациялар, мол-мулк, экология, ер, сув ва бошқа давр харажатларига олиб бориладиган солиқлар, песия фондига ва йўл фондига мажбурий ажратмалар , мулкни сотишдан ва беришдан кўрилган зарарлар ва бошқа шу каби операцион харажатлар) акс эттирилади. Ушбу счётда акс эттириладиган харажатларнинг аниқ турлари ва таркиби «Маҳсулот (иш, хизмат) ларни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тўғрисида Низом»нинг «Бошқа операцион харажатлар» номли бўлимида тўлиғича келтирилган. Харажатларнинг аниқ турлари ушбу счётнинг дебетида ва бу харажатларни ифодаловчи счётларнинг кредитида (1000,5110,5010, 6400,6710,6520,6990,9210,9220 ва бошқа счётлар) акс эттирилади. Йил охирида 9430- счётнинг дебетида тўпланган сумма унинг кредитига ва 9900 “Охирги молиявий натижа” счётининг дебетига ёзилади ва шу асосда у ёпилади.

• **9440 “Келгусида солиқ базасидан чегириладиган ҳисобот давр харажатлари”**- ушбу актив, вақтинчалик (транзит) счётнинг дебетида йил мабойнида корхонани келгуси фаолиятини ривожлантиришга сарфланган давр харажатлари (янги ишлаб чиқаришни ва янги

технологияларни ўзлаштиришга, бошқарув тизимини яхшилашга сарфланган ва бошқа шу каби операцион харажатлар) акс эттирилади. Ушбу счётада акс эттириладиган харажатларнинг аниқ турлари ва таркиби «Махсулот (иш, хизмат)ларни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тўғрисида Низом»нинг «Келгусида солиқ базасидан чегириладиган ҳисобот давр харажатлари» номли 2- иловасида тўлиғича келтирилган. Ушбу турдаги давр харажатлари солиқ қонунчилигига кўра келгуси 10 йил ичида бир маромда солиқ базасидан махсус ҳисоб-китоб асосида чиқариб борилади. Харажатларнинг аниқ турлари ушбу счётнинг дебитида ва бу харажатларни ифодаловчи счётларнинг кредитида (1000, 5110, 5010, 6010, 6710, 6520, 6990 ва бошқа счётлар) акс эттирилади. Йил охирида 9440- счётнинг дебитида тўпланган сумма унинг кредитига ва 9900 “Охириги молиявий натижа” счётининг дебитида ёзилади ва шу асосда у ёпилади. Келгусида солиқ базасидан чегириладиган ҳисобот давр харажатларини ўзгариши тўғрисидаги маълумотлар махсус балансдан ташқари 012 “Келгусида солиқ базасидан чегириладиган ҳисобот давр харажатлари” счётида белгиланган муддат ичида акс эттирилиб борилади.

Молиявий фаолият бўйича харажатларнинг ҳисоби. 21-сон БҲМС га мувофиқ корхоналарнинг молиявий фаолиятга доир харажатларининг ҳисоби қуйидаги счётларда олиб борилади:

- **9610 “Ҳисобланган харажатлари”**- ушбу актив, вақтинчалик (транзит) счётнинг дебитида йил мабойнида олинган қарзлар ва кредитларга доир ҳисобланган харажатлар, шунингдек узок муддатли ижара учун тўловлар акс эттирилади. Харажатларнинг аниқ турлари ушбу счётнинг дебитида ва 6920 “Ҳисобланган ҳисоблар” счётининг кредитида акс эттирилади. Йил охирида 9610- счётнинг дебитида тўпланган сумма унинг кредитига ва 9900 “Охириги молиявий натижа” счётининг дебитида ёзилади ва шу асосда у ёпилади.

- **9620 “Валюта курс фарқларидан кўрилган зарарлар”**- ушбу актив, вақтинчалик (транзит) счётнинг дебитида йил мабойнида баланснинг валюта моддаларини ифодаловчи счётларга доир операциялар бўйича курслар ўртасидаги салбий фарқлардан кўрилган зарарлар акс эттирилади. Харажатларнинг аниқ турлари ушбу счётнинг дебитида ва бу зарарларни ифодаловчи счётларнинг кредитида (4010,4310,5020,5210,5220,6010,6310 ва бошқа счётлар) акс эттирилади. Йил охирида 9620- счётнинг дебитида тўпланган сумма унинг кредитига ва 9900 “Охириги молиявий натижа” счётининг дебитида ёзилади ва шу асосда у ёпилади.

- **9630 “Қимматли қоғозларни чиқариш ва жойлаштириш бўйича харажатлар”** - ушбу актив, вақтинчалик (транзит) счётнинг

дебетида йил мабойнида акция ва бошқа қимматли қоғозларни чиқариш ва жойлаштириш билан боғлиқ харажатлар акс эттирилади. Харажатларнинг аниқ турлари ушбу счётнинг дебетиди ва бу харажатларни ифодаловчи счётларнинг кредитиди (1000,5110,5010,6710,6520,6990 ва бошқа счётлар) акс эттирилади. Йил охирида 9630-счётнинг дебетиди тўпланган сумма унинг кредитига ва 9900 “Охирги молиявий натижа” счётининг дебетига ёзилади ва шу асосда у ёпилади.

• **9690 “Молиявий фаолият бўйича бошқа харажатлар”**- ушбу актив, вақтинчалик (транзит) счётнинг дебетиди йил мабойнида корхонанинг молиявий фаолиятга доир бошқа харажатлари, масалан молиявий инвестицияларни қайта баҳолашдан кўрилган зарарлар ва бошқа харажатлар акс эттирилади. Харажатларнинг аниқ турлари ушбу счётнинг дебетиди ва бу харажатларни ифодаловчи счётларнинг кредитиди (0600,5800,6990 ва бошқа счётлар) акс эттирилади. Йил охирида 9690- счётнинг дебетиди тўпланган сумма унинг кредитига ва 9900 “Охирги молиявий натижа” счётининг дебетига ёзилади ва шу асосда у ёпилади.

Фавкулотдаги зарарларнинг ҳисоби. 21-сон БҲМСга мувофиқ фавкулотдаги зарарларнинг ҳисоби 9720 “Фавкулотдаги зарарлар” счётининг дебетиди ҳисобга олинади. Бунда фавкулотдаги ходисалардан кўрилган зарарларни кўрсатувчи счётлар, масалан, 0100, 0400, 0700, 1000, 2900 ва бошқа счётлар кредитланади. Йил охирида 9720- счётнинг дебетиди тўпланган сумма унинг кредитига ва 9900 “Охирги молиявий натижа” счётининг дебетига ёзилади ва шу асосда у ёпилади.

Келгуси давр харажатларининг ҳисоби. 21-сон БҲМС га мувофиқ корхоналарнинг келгуси давр харажатларининг ҳисоби куйидаги счётларда олиб борилади:

• **3110 “Олдиндан тўланган ижара ҳақлари”**- ушбу актив, доимий счётнинг дебетиди ҳисобот даврида келгуси даврлар учун олдиндан тўлаб қўйилган ижара ҳақлари акс эттирилади. Бунда тўлов шаклига кўра 5010,5020,5110,5210,5220 счётлар кредитланади. 3110-счётнинг дебетиди акс эттирилган ва тўпланган ижара ҳақи суммаси ҳисобот даври ойларида бир маромда ушбу счётнинг кредитига ва корхонанинг харажатлари счётларининг (0800,2010,2310,2510,9410,9420) дебетига ёзилади. Ушбу счётнинг ҳисобот даври охирида қолган қолдиқ суммаси келгуси даврга тааллуқли бўлган ижара тўлови суммасини билдиради.

• **3120 “Олдиндан тўланган хизматлар ҳақи”**- ушбу актив, доимий счётнинг дебетиди йил мабойнида олдиндан тўлови ўтказиб қўйилган хизматлар ҳақи, масалан, обуна ҳақлари, суғурта ҳақи ва бошқалар, акс эттирилади. Бунда тўлов шаклига кўра 5010,5020,5110,5210,5220 счётлар кредитланади. 3120- счётнинг

дебетида акс этирилган ва тўпланган хизмат ҳақи суммаси ҳисобот даври ойларида бир маромда ушбу счётнинг кредитига ва корхонанинг харажатлари счётларининг (0800,2010,2310,2510,9410,9420) дебетига ёзилади. Ушбу счётнинг ҳисобот даври охирида қолган қолдиқ суммаси келгуси даврга тааллуқли бўлган хизмат ҳақи тўловлари суммасини билдиради.

• **3190 “Бошқа олдиндан тўланган харажатлар”** - ушбу актив, доимий счётнинг дебетида ҳисобот даврида келгусида бажариладиган ва якунланадиган ишлар ва хизматлар учун сарфланган харажатлар акс этирилади. Харажатларнинг аниқ турлари ушбу счётнинг дебетида ва бу харажатларни ифодаловчи счётларнинг кредитига (1000,2800,5010, 5110,5120,5210,5220,6010, 6710,6520,6990 ва бошқа счётлар) акс этирилади. Келгусида бажарилиши кўзда тутилган иш, хизматлар учун қилинган олдиндан тўловлар ҳисобот даврига келиб харажат ёки актив сифатида тан олинishi мумкин. Актив сифатида тан олинган олдиндан тўловлар 0400 “Номоддий активлар ҳисоби счётлари”, 2800 “тайёр маҳсулотлар ҳисоби счётлари” ва бошқа активларни акс этирувчи счётларнинг дебетида ва 3190 –счётнинг кредитига ёзилади. Актив сифатида тан олинмаган олдиндан тўловлар ҳисобот даври харажатларига (0800,2010,2310,2510,9410,9420) олиб борилади. Ушбу счётнинг ҳисобот даври охирида қолган қолдиқ суммаси келгуси даврга тааллуқли бўлган тўловлар суммасини билдиради.

Келгуси давр харажатларининг аналитик ҳисоби хар бир счётда харажат моддалари ва харажат объектлари (йўналишлари) бўйича олиб борилади.

Муддати узайтирилган харажатларнинг ҳисоби. 21-сон БХМС га мувофиқ корхоналарнинг муддати узайтирилган харажатлари асосан учта турга ажратилади:

• **Даромад (фойда) солиғи бўйича муддати узайтирилган харажатлар.** Ушбу харажатлар вақтинчалик фарқлар эвазига ҳисобот даврида қўшимча ҳисобланадиган даромад(фойда) солиғини олдиндан ҳисоблаш натижасида юзага келади. Вақтинчалик фарқлар бўйича даромад (фойда) солиғи бир неча йиллар учун ёки келгуси йил учун олдиндан ҳисобланиши мумкин. Бундай солиқ вақтинчалик фарқлар бўйича кечиктирилган даромад (фойда) солиғи деб аталади. Олдиндан ҳисобланган даромад (фойда) солиғи ҳисобот даврида корхонанинг бюджет олдидаги қарзини ошишига олиб келади. Бир йилдан кўп муддатга олдиндан ҳисобланган даромад (фойда) солиғи 0950 “Вақтинчалик фарқлар бўйича кечиктирилган даромад(фойда) солиғи” счётининг дебетида ва 6410 “Бюджетга тўловлар бўйича қарзлар” счётининг кредитига ёзилади. Бир йилгача муддатга олдиндан ҳисобланган даромад (фойда) солиғи 3210 “ Вақтинчалик фарқлар бўйича кечиктирилган даромад(фойда) солиғи” счётининг дебетида ва

6410 “Бюджетга тўловлар бўйича қарзлар” счётининг кредитига ёзилади. Ҳар йилнинг охирида узок муддатга кечиктирилган даромад (фойда) солиғининг келгуси жорий йилга тегишли бўлган суммаси 0950- счётдан 3210 “Вақтинчалик фарқлар бўйича кечиктирилган даромад(фойда) солиғи” счётининг дебетига ўтказилади. Муддати узайтирилган даромад (фойда) солиғи суммаси тўлов муддати етиб келган даврда бюджет олдидаги қарзларни камайтиришга олиб борилади. Бундай камайтириш 6410 “Бюджетга тўловлар бўйича қарзлар” счётининг дебетига ва 3210 “Вақтинчалик фарқлар бўйича кечиктирилган даромад(фойда) солиғи” счётининг кредитига ёзилади. 3210 “Вақтинчалик фарқлар бўйича кечиктирилган даромад (фойда) солиғи” счётининг дебет қолдиқ суммаси келгуси йил бошига бюджет олдидаги қарзни кечиктирилган даромад (фойда) солиғи бўйича камайтилиши керак бўлган суммасини кўрсатади.

• **Дисконтлар (чегирмалар) бўйича муддати узайтирилган харажатлар.** Бундай харажатлар облигацияларни чиқариб уларни номинал қийматидан паст нархларда сотган корхоналарда вужудга келади. Облигацияларни номинал қийматидан паст нархларда бир йилдан ортиқ ва ундан кам муддатларда қайтириш шарти билан сотган корхоналарда берилган чегирма суммаси мос равишда 0960 “Дисконтлар (чегирмалар) бўйича узок муддатли кечиктирилган харажатлар” ва 3220 “Дисконтлар (чегирмалар) бўйича кечиктирилган харажатлар” счётларида акс эттирилади. Бунда мос равишда 7830 “Узок муддатли тўланадиган облигациялар” ва 6830 “Қисқа муддатли тўланадиган облигациялар” счётлари кредитланади. Ҳар йилнинг охирида узок муддатга кечиктирилган дисконт (чегирмалар)нинг келгуси жорий йилга тегишли бўлган суммаси 0960- счётдан 3220- счётнинг дебетига ўтказилади. Облигацияларни қайтариш муддати келгач, улар бўйича харидорга берилган дисконт (чегирма) суммаси 3220- счётдан ҳисобот йилнинг молиявий фаолиятига доир харажатларга, яъни 9610 “Фоишлар кўринишидаги харажатлар” счётига, ўтказилади. 0960 ва 3220- счётларнинг давр охиридаги қолдиғи келгусида молиявий фаолият бўйича харажатларга олиб бориладиган муддати узайтирилган харажатларнинг суммасини ифодалайди.

• **Бошқа муддати узайтирилган харажатлар.** Ушбу харажатларга юқоридаги гупуҳларга кирмай қолган муддати кечиктирилган харажатлар, масалан мавсумий ишлайдиган корхоналарда мавсум олдидан бажарилган ишларга сарфланган тайёргарликга сарфланган харажатлар, киради. Ушбу турдаги харажатларнинг бир йилдан ортиқ муддатга тегишли қисми 0990 “Бошқа узок муддатли узайтирилган харажатлар” ва бир йилгача муддатга тегишли қисми 3290 “Бошқа муддати узайтирилган харажатлар” счётларида ҳисобга олинади. Ҳар йилнинг охирида узок муддатга кечиктирилган харажатларнинг келгуси

жорий йилга тегишли бўлган суммаси 0990- счётдан 3290- счётнинг дебетига ўтказилади. Исобдан чиқариш даври келгач 3290- счётда акс эттирилган муддати узайтирилган харажатлар жорий йилнинг харажатларини акс эттирувчи счётларга (2010,2310,2510,9410,9420 ва бошқалар) олиб борилади. 0990 ва 3290- счётларнинг дебет қолдиғи келгусида корхонанинг жорий харажатларига олиб бориладиган муддати узайтирилган харажатларининг суммасини кўрсатади.

Муддати узайтирилган харажатларнинг аналитик ҳисоби уларнинг турлари, ҳисобот даврлари ва ҳисобдан чиқариш муддатлари бўйича олиб борилади.

3.Охирги молиявий натижаларни ифодаловчи кўрсаткичлар ва уларнинг ҳисоби

Ўзбекистон Республикасида корхоналар фаолиятининг охирги молиявий натижаларининг кўрсаткичлари, уларни шаклланиши ва ҳисобга олиниши «Маҳсулот (иш, хизмат)ларни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тўғрисида Низом» да, шунингдек охирги йилларда қабул қилинган БҲМС ларда , шу жумладан 1,2,3, 21- сон БҲМС ларда, атрофлича очиб берилган.

Ушбу меъерий ҳужжатларга мувофиқ корхоналар фаолиятининг охирги молиявий натижаларини ифодаловчи фойда (зарар) лар куйидаги кўрсаткичлар билан тавсифланади.

1. Сотишдан олинган фойда ёки зарар (Фс) ёки (Зс)

$$\begin{aligned} \text{Фс (Зс)} &= \text{Ст} - \text{Тс}, \text{ мос равишда} \\ \text{Фс} &= \text{агар } \text{Ст} > \text{Тс}, \quad \text{Зс} = \text{агар } \text{Ст} < \text{Тс} \end{aligned}$$

Бу ерда: Ст – соф тушум, Тс –сотиш таннари

2. Асосий фаолиятдан олинган фойда ёки зарар (Фаф) ёки (Заф)

$$\text{Фаф (Заф)} = \text{Фс (Зс)} - \text{Дх} + \text{Бод}$$

Бу ерда: Дх- давр харажатлари; Бод – асосий фаолиятдан олинган бошқа операцион даромадлар.

3.Умумхўжалик фаолиятдан олинган фойда ёки зарарлар (Фух) ёки (Зух)

$$\text{Фух (Зух)} = \text{Фаф (Заф)} + \text{Фмф} - \text{Змф}$$

Бу ерда: Φ_{mf} – молиявий фаолиятдан олинган фойда;
 Z_{mf} - молиявий фаолиятдан кўрилган зарарлар

4. Солиқгача фойда ёки зарарлар ($\Phi_{ст}$) ёки ($Z_{ст}$)

$$\Phi_{ст} (Z_{ст}) = \Phi_{ух} (Z_{ух}) + \Phi_{ф} - \Phi_{з}$$

Бу ерда: $\Phi_{д}$ – фавкулотдаги фойда; $\Phi_{з}$ – фавкулотдаги зарарлар

5. Соф фойда ёки соф қопланмаган зарарлар ($C_{ф}$) ёки ($C_{з}$)

$$C_{ф} (C_{з}) = \Phi_{ст} (Z_{ст}) - D_{с} - A_{ж}$$

Бу ерда: $D_{с}$ – даромаддан олинадиган солиқлар (фойда солиғи, инфраструктурани ривожлантириш солиғи, ягона солиқ);

$A_{ж}$ – фойдадан бошқа ажратмалар

«Маҳсулот (иш, хизмат)ларни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тўғрисида Низом» га мувофиқ юқорида келтирилган фойда (зарар) кўрсаткичларидан ташқари солиқга тортиш мақсадида яна иккита кўйдаги фойда кўрсаткичи ҳисоблаш йўли билан топилади:

- **Солиқга тортиладиган даромад ($C_{д}$)**

$$C_{д} = \Phi_{ст} (Z_{ст}) + C_{тх} + C_{бх} - C_{чх} - D - \Phi$$

Бу ерда: $C_{тх}$ –солиқ солиш базасига қайта қўшиладиган харажатлар;

$C_{бх}$ –ҳисобот даврида солиқ базасидан чегирилмайдиган, лекинда

келгусида чегирилиб бориладиган харажатлар;

$C_{чх}$ –солиқ базасидан ҳисобот даврида чегириладиган харажатлар;

D –олинган дивидендлар;

Φ - олинган фоизлар

•**Солиқга тортиладиган фойда ($C_{ф}$)**- бу солиқга тортиладиган даромаддан фойда (даромад) солиғини ҳисоблаш учун имтиёз сифатида чегириб ташланадиган харажатларни айиргандан кейин қоладиган фойда суммаси, яъни :

$$C_{ф} = C_{д} - И$$

Бу ерда : И – имтиёз сифатида солиқга тортиладиган даромаддан чегириладиган харажатлар.

Солиқ солиш базасига қайта қўшиладиган харажатлар деганда «Маҳсулот (иш, хизмат) ларни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари хамда молиявий натижаларни шакллантириш тўғрисида Низом»га мувофиқ молиявий натижаларни шакллантиришда солиқгача фойда суммасини камайтиришга олиб борилган, ҳисоботда сотиш таннархи, давр харажатлари ва молиявий фаолият бўйича харажатлар таркибида акс эттирилган харажатлар (масалан, меъёрдан ортиқ ишлаб чиқаришдаги йўқотишлар, меъёрдан ортиқ реклама ва ваколатлик харажатлари, моддий ёрдам ва компенсациялар, уяли алоқа харажатлари, корхонанинг асосий воситалари ва бошқа активларидан кўрилган зарарлар, кўрсатилган хомийлик суммалари ва бошқалар) тушунилади. Бундай харажатларнинг тўлиқ рўйхати Низомнинг 1-иловасида келтирилган. Солиқ қонунчилига асосан корхоналар солиқ солиш базасига қайта қўшиладиган харажатларни Низомда келтирилган тартибга мувофиқ мустақил ҳисоблашлари, уларнинг суммасини фойда (даромад) солиғи ҳисоб-китобининг алоҳида сатрида (020-сатр) кўрсатишлари лозим.

Ҳисобот даврида солиқ базасидан чегирилмайдиган, лекинда келгусида чегирилиб бориладиган харажатлар деганда 9430 “Келгусида солиқ базасидан чегириладиган харажатлар” счётада акс эттирилган харажатлар тушунилади. Ушбу харажатлар фойда (даромад) солиғи ҳисоб-китобининг алоҳида сатрида (030-сатр) кўрсатилади.

Солиқ базасидан чегириладиган харажатлар деганда Низомга келтирилган 2-иловага мувофиқ ўтган ҳисобот йилида солиқ базасидан чегирилмаган, лекинда кейинги ҳисобот давридан бошлаб 10 йил муддат ичида солиқ базасидан чегирилиб бориладиган харажатлар тушунилади. Солиқ қонунчилига асосан корхоналар солиқ базасидан чегириладиган харажатларни Низомда келтирилган тартибга мувофиқ махсус ҳисоб-китоб ёрдамида мустақил ҳисоблашлари ва маълумотнома билан тасдиқлашлари, уларнинг суммасини фойда (даромад) солиғи ҳисоб-китобининг алоҳида сатрида (040-сатр) кўрсатишлари лозим.

Олинган дивидендлар ва фоизлар Солиқ қонунчилигига мувофиқ алоҳида 15 фоизлик дивиденд солиғига тортилиши муносабати билан фойда (даромад) солиғини ҳисоблашда чегириб ташланади. Шунинг учун уларнинг суммалари фойда (даромад) солиғи ҳисоб-китобининг алоҳида сатрида (060-сатр) кўрсатилади. Ушбу даромадлардан дивиденд солиғини ўндирилганлиги тўғрисида маълумотлар уларни берган юридик шахсларнинг маълумотномалари билан тасдиқланиши лозим.

Фойда (даромад) солиғи бўйича имтиёзлар сифатидаа солиқга тортиладиган даромад суммасидан чегириб ташланадиган харажатларнинг турлари, имтиёз меъёрлари Солиқ Кодекси ва фойда (даромад) солиғини ҳисоблаш ва тўлаш бўйича Йўриқномада очиб берилган.

Корхоналар фаолиятининг охириги молиявий натижалари бўйича бухгалтерия ҳисобининг асосий вазифалари бўлиб қуйидагилар ҳисобланади:

- Молиявий натижалар кўрсаткичларини уларнинг моҳиятини очиб берувчи мезонларига мос равишда ҳисобга олиш;
- корхона молиявий натижалари кўрсаткичларини тўғри туркумлаш ва гуруҳларга ажратиш;
- корхона молиявий натижалари кўрсаткичларини солиқ объекти сифатида тўғри шакллантириш;
- молиявий натижалар кўрсаткичларини ҳисоблаш тамойилига мувофиқ улар юз берган вақтдан бошлаб тан олиш ва тегишли счётларда акс эттириш;
- молиявий натижалар кўрсаткичларини молиявий ҳисоботда тўғри акс эттириш ва бошқалар

Ҳисобот йилининг солиқгача фойдаси (зарарлари) нинг ҳисоби. 21-сон БҲМС га мувофиқ ҳисобот йилининг солиқгача фойдаси (зарари)ни топиш барча даромад ва харажатларни 9900 “Охириги молиявий натижа” счётида акс эттириш ва ушбу счётнинг дебет ва кредит оборотлари суммасини таққослаш йўли билан амалга оширилади. Жумладан, даромадларни акс эттирувчи барча счётлар (9010-9030, 9310-9390, 9510-9590, 9710) нинг кредитида тўпланган сумма йил охирида 9900- счётнинг кредитига, харажатларни акс эттирувчи барча счётлар (9110-9130,9410-9430,9610-9690, 9720) нинг дебетида тўпланган сумма йил охирида 9900- счётнинг кредитига, ўтказилади, яъни:

Дебет 9010-9030,9310-9390,9510-9590 ,9710 **Кредит** 9900

Дебет 9900 **Кредит** 9110-9190,9410-9430,9610-9690,9720

Агар, 9900 – счётнинг кредит обороти дебет оборотидан катта бўлса, у ҳисобот йилида корхона солиқгача фойдага, дебет обороти кредит оборотидан катта бўлса, у ҳолда корхона солиқгача зарарга эришган ҳисобланади.

Турли фаолият билан шуғулланувчи ва фаолият турлари бўйича турлича солиқ тўловчи корхоналар солиқгача фойда (зарар) ни фаолият турлари бўйича алоҳида-алоҳида ҳисоблашлари лозим. Бунинг учун даромадлар ва харажатлар ҳам фаолият турлари бўйича алоҳида ҳисобга олиб борилган бўлишлиги керак.

4.Хисобот давр фойдасини ишлатилиши ва корхона соф фойдасини тақсимланишининг ҳисоби

21-сон БХМС га асосан ҳисобот йилнинг фойдасини ишлатилиши 9800 “Фойдани солиқлар ва тўловлар учун ишлатилиши ҳисоби счётлари” да (мос счётларда) акс эттирилади. Ушбу актив счётнинг дебитида йил мабойнида фойда (даромад)дан ўндирилган солиқлар , жумладан фойда (даромад) солиғи, инфраструктурани ривожлантириш солиғи, ягона солиқ, ялпи тушумдан ягона солиқ акс эттирилади. Бунда ушбу солиқлар бўйича бюджет олдидаги қарзларни ифодаловчи 6400 “Бюджетга тўловлар бўйича қарзлар ҳисоби счётлари” (мос равишдаги счётлар) кредитланади.

Фойда (даромад) солиғи (Нф) суммаси корхонанинг солиқга тортиладиган фойдаси суммасини (**Стф**) солиқ меъёрига (**См**) кўпайтириб ва 100% га бўлиш билан топилади, яъни:

$$\text{Нф} = \text{Стф} * \text{См} : 100\%$$

Инфраструктурани ривожлантириш солиғи (Нинф) суммасини топиш учун солиқгача фойда суммасидан (**Сфт**) фойда солиғи суммаси (**Нф**) чегирилади, топилган сумма ушбу солиқ меъёрига (**См**) кўпайтирилади ва 100% га бўлинади, яъни:

$$\text{Нинф} = (\text{Сфт} - \text{Нф}) * \text{См} : 100\%$$

Корхона солиқ тўлашнинг ихчамлаштирилган тизимида (ягона солиқ, ялпи тушумдан ягона солиқ) ишлаётган бўлган ҳолларда ушбу солиқларнинг суммаси Солиқ Кодекси ва ҳаракатдаги йўриқномаларга мувофиқ ялпи тушум (ялпи даромад) суммасини ушбу солиқларнинг белгиланган меъёрларига кўпайтириш йўли билан топилади.

Йил охирида 9800-счётнинг дебитида тўпланган солиқ тўловларининг суммалари унинг кредитида ва 9900 “Охирги молиявий натижа” счётининг дебитида акс эттирилади ва шу асосда фойданинг ишлатилиши ҳисоби счётлари ёпилади.

9900 “Охирги молиявий натижа” счётига фойдани ишлатилиши ҳисоби счётини, яъни 9800 – счётни, ёпилиши билан корхонанинг ҳисобот йил якуни бўйича соф фойдаси (қопланмаган зарари)ни аниқлаш имкони бўлади. Бунинг учун 9900 –счётнинг дебет ва кредит обороти таққосланади. Ушбу счётнинг кредит оборотини дебет оборотдан катта бўлиши корхонанинг соф фойдасини, кредит оборотдан дебет оборотини катта бўлиши корхонанинг қопланмаган соф зарарини билдиради.

Аниқланган соф фойда суммаси 9900 –счётнинг дебетига ва 8710 «Ҳисобот даврнинг тақсимланмаган фойдаси (қопланмаган зарари)» счётининг кредитига ўтказилади. Йил якуни бўйича зарар билан чиқилган бўлса, ушбу зарар суммаси 9900- счётнинг кредитига ва 8710 «Ҳисобот даврнинг тақсимланмаган фойдаси (қопланмаган зарари)» счётининг дебетига ўтказилади. Ушбу ёзув билан 9900 “Охирги молиявий натижа” счёти тўлиғича ёпилади.

Ҳисобот йили охирида 8710 «Ҳисобот даврнинг тақсимланмаган фойдаси (қопланмаган зарари)» счётида акс эттирилган соф фойда (қопланмаган зарар) тақсимланиши ёки тақсимланмай қолиши мумкин. Бундай тақсимотни амалга ошириш корхонанинг мулкӣ ва ташкилий шаклига бевосита боғлиқ ҳисобланади.

Ўртоқчилик жамиятларида, масалан, маъсулияти чекланган жамиятларда, қўшма корхоналарда, хусусий корхоналарда, уларнинг устави ва таъсис шартномалари талабларидан келиб чиққан ҳолда ҳисобот йилнинг соф фойдаси (қопланмаган зарари) таъсисчилар йиғилишининг қарорига асосан тақсимланиши ёки тақсимланмасдан корхона ихтиёрида жамланган фойда (қопланмаган зарар) ҳисобига қолдирилиши мумкин. Бу типдаги корхоналарда таъсисчилар йиғилиши қарорига асосан ҳисобот йилнинг соф фойдасини тақсимлаш қуйидаги ёзувлар билан акс эттирилади:

• *Таъсисчиларга дивиденд (фоиз) кўринишида бўлинган соф фойда суммасига*

Дебет 8710 «Ҳисобот даврнинг тақсимланмаган фойдаси (қопланмаган зарари)»

Кредит 6610 «Тўланадиган дивидендлар»

• *Корхонанинг резерв капиталига ажратма суммасига*

Дебет 8710 «Ҳисобот даврнинг тақсимланмаган фойдаси (қопланмаган зарари)»

Кредит 8520 «Резерв капитали»

• *Ҳисобот йилнинг тақсимланмай қолingan соф фойдаси ўтган йилларнинг жамланган фойдасига қўшилса*

Дебет 8710 «Ҳисобот даврнинг тақсимланмаган фойдаси (қопланмаган зарари)»

Кредит 8720 «Жамланган фойда (қопланмаган зарар)»

Агар ўртоқчилик жамияти ҳисобот йили якуни бўйича зарар билан чиққан бўлса, ушбу зарар суммаси 8720 “Жамланган фойда (қопланмаган зарар)” счётининг дебетига ўтказилади, яъни:

Дебет 8720 «Жамланган фойда (қопланмаган зарар)»

Кредит 8710 «Ҳисобот давринг тақсимланмаган фойдаси (қопланмаган зарари)»

Шундай қилиб, ўртоқчилик жамиятларида ҳисобот йилнинг охирига 8710 «Ҳисобот давринг тақсимланмаган фойдаси (қопланмаган зарари)» счёти тўлиғича ёпилади ва ушбу вақтинчалик (транзит) счёт қолдиқга эга бўлмайди.

Акционерлик жамиятларида 8710 «Ҳисобот давринг тақсимланмаган фойдаси (қопланмаган зарари)» счётида тўпланган фойда ёки зарар суммасини акционерлар йиғилиши қарорисиз тақсимлаб бўлмайди. Ўзбекистон Республикаси қонунларига мувофиқ акционерларнинг умумий йиғилишлари келгуси йилнинг 1 май ойигача ўтказилади. Шу сабабли акционерлик жамиятларида 8710 «Ҳисобот давринг тақсимланмаган фойдаси (қопланмаган зарари)» счётида тўпланган фойда ёки зарар суммаси келгуси йилга қолдиқ сифатида ўтказилади, у фақат ҳисобот йили фойдаси (зарари) тақсимлангач ёпилади.

17 МАЪРУЗА. БУХГАЛТЕРИЯ БАЛАНСИ ВА МОЛИЯВИЙ НАТИЖАЛАР ТЎҒРИСИДАГИ ҲИСОБОТЛАРНИ ТУЗИШ ВА ТАКДИМ ЭТИШ

Маъруза режаси:

1. Бухгалтерия балансини тузиш
2. Молиявий натижалар тўғрисида ҳисоботни тузиш.

1. Бухгалтерия балансини тузиш

Бухгалтерия баланси (1-сон шакл) ҳисобот даврининг боши ва охирига хўжалик юритувчи субъектларнинг активлари ва уларнинг ташкил топиш манбаларининг ҳолатини пулда акс этувчи ҳисобот шаклидир.

Бухгалтерия балансини тузиш унинг тасдиқланган шаклида келтирилган реквизитларни тўлдириш, шунингдек унинг ҳар бир моддаси қаршисига тегишли счётларнинг давр охиридаги қолдиқ суммаларини минг сўм ҳисобида ёзиш орқали амалга оширилади. Суммаси мавжуд бўлмаган моддалар қаршисига чизикча қўйилади. Баланс моддаларининг суммалари иккита бўлим, бўлимлар ичида эса алоҳида гуруҳлар бўйича жамланади ва улар балансининг алоҳида сатрларида кўрсатилади. Иккита бўлим бўйича жамланган суммалар балансининг охириги сатрида қўшиб ёзилади, ушбу сумма “баланс валютаси” деб аталади ва у корхонанинг барча активларининг ва барча пасивларининг умумий суммасини ифодалайди.

Бухгалтерия балансининг охирида алоҳида жадвал кўринишида балансдан ташқари счётларда ҳисобга олинмаган қимматликларнинг давр боши ва охирига мавжудлиги тўғрисида маълумотлар берилади. Бухгалтерия балансининг сатрлари Қоидага мувофиқ қуйидаги тартибда тўлдирилади:

Сатр коди	Сатрнинг номи	Сатрни тўлдириш тартиби
	АКТИВ	
	I УЗОҚ МУДДАТЛИ АКТИВЛАР	
010	Асосий воситаларнинг бошланғич (қайта тиклаш) қиймати	Асосий воситалар ҳисоби учун мўлжалланган 0110-0190 ва 0310 – счётларнинг охириги дебет қолдиқ суммалари

		жамланади ва топилган умумий сумма акс эттирилади
011	Асосий воситаларнинг жамланган эскириш суммаси	Асосий воситаларнинг эскириши ҳисоби учун мўлжалланган 0210-0299 сўётларнинг охириги кредит қолдиқ суммалари жамланади ва топилган умумий сумма акс эттирилади
012	Асосий воситаларнинг қолдиқ (баланс) қиймати	010 –сатр суммасидан 011-сатр суммасини айириш йўли билан топилади
020	Номоддий активларнинг бошланғич (қайта тиклаш) қиймати	Номоддий активлар ҳисоби учун мўлжалланган 0410-0490-сўётларнинг охириги дебет қолдиқ суммалари жамланади ва топилган умумий сумма акс эттирилади
021	Номоддий активларнинг жамланган эскириш суммаси	Номоддий активларнинг эскириши ҳисоби учун мўлжалланган 0510-0590 сўётларнинг охириги кредит қолдиқ суммалари жамланади ва топилган умумий сумма акс эттирилади
022	Номоддий активларнинг қолдиқ (баланс) қиймати	020–сатр суммасидан 021-сатр суммасини айириш йўли билан топилади
030	Узоқ муддатли инвестициялар, жами	040,050,060,070,080-сатрларнинг суммаларини қўшиш йўли билан топилади
040	Қимматли қоғозлар	Қимматли қоғозларга киритилган инвестициялар ҳисоби учун мўлжалланган 0610 – сўётнинг дебет қолдиғи суммаси акс эттирилади
050	Шўъба хўжалик жамиятларига инвестициялар	Шўъба хўжалик жамиятларига киритилган инвестициялар ҳисоби учун мўлжалланган 0620 – сўётнинг дебет қолдиғи суммаси акс эттирилади
060	Қарам хўжалик жамиятларига инвестициялар	Қарам хўжалик жамиятларига киритилган инвестициялар ҳисоби учун мўлжалланган 0630 – сўётнинг дебет қолдиғи суммаси акс эттирилади
070	Чет эл капитали мавжуд бўлган корхоналарга инвестициялар	Чет эл капитали мавжуд корхоналарга киритилган инвестициялар ҳисоби учун мўлжалланган 0640 – сўётнинг дебет қолдиғи суммаси акс эттирилади
080	Бошқа узоқ муддатли инвестициялар	Бошқа узоқ муддатли инвестициялар ҳисоби учун мўлжалланган 0690-сўётнинг дебет қолдиғи суммаси акс эттирилади
090	Ўрнатилмаган асбоб-ускуналар	Ўрнатилмаган асбоб-ускуналар ҳисоби учун мўлжалланган 0710 ва0720-сўётларнинг дебет қолдиқ-лари суммаларининг йиғиндиси акс эттирилади
100	Капитал қуйилмалар	Капитал қуйилмалар ҳисоби учун мўлжалланган 0810-0890 сўётларнинг дебет қолдиқлари суммаларининг йиғиндиси акс эттирилади
110	Узоқ муддатли дебиторлик қарзлар	Узоқ муддатли (бир йилдан ортиқ) дебиторлик қарзлар ҳисоби учун

		мўлжалланган 0910-0940 счётларнинг дебет қолдиқлари суммаларининг йиғиндиси акс эттирилади
111	Шундан: муддати ўтгани	Маълумот тариқасида 0910-0940 счётларда акс эттирилган узоқ муддатли дебиторлик қарзларнинг охириги тўлов муддати кейин 90 кундан ортиқ вақтда келиб тушмаган қисми акс эттирилади
120	Узоқ муддатли кечиктирилган харажатлар	Узоқ муддатли кечиктирилган харажатлар (даромад солиғи, дисконт ва чегирмалар бўйича, шунингдек бошқа муддати узайтирилган харажатлар) ҳисоби учун мўлжалланган 0950-0990 счётларнинг дебет қолдиқлари суммаларининг йиғиндиси кўрсатилади
130	<i>1-бўлим бўйича жами</i>	<i>012,022,030,090,100,110,120-сатрлар суммаларининг йиғиндиси кўрсатилади</i>
	II ЖОРИЙ АКТИВЛАР	
140	<i>Товар-моддий захиралар, жами</i>	150,160,170,180-сатрлар суммалари-нинг йиғиндиси кўрсатилади
150	Ишлаб чиқариш захиралари	Материаллар ва бошқа ишлаб чиқариш захиралари ҳисоби учун мўлжалланган 1000,1100,1500,1600- счётларнинг дебет қолдиқлари суммалари йиғиндиси кўрсатилади
160	Тугалланмаган ишлаб чиқариш	Асосий ва ёрдамчи ишлаб чиқариш харажатлари ҳисобини акс эттириш-га мўлжалланган 2000, 2100, 2300, 2700-счётларнинг дебет қолдиқлари суммаларининг йиғиндиси кўрсатилади
170	Тайёр маҳсулот	Тайёр маҳсулотлар ҳисоби учун мўлжалланган 2810-2890 счётлар-нинг дебет қолдиқлари суммалари-нинг йиғиндиси кўрсатилади
180	Товарлар	Товарлар ҳисоби учун мўлжалланган 2910-2990 счётларнинг дебет қолдиқ-лари суммаларининг йиғиндиси кўрсатилади
190	Келгуси давр харажатлари	Келгуси давр харажатлари (ижара, хизматлар, обуна ва шу каби бошқа келгуси даврга тааллуқли харажат-лар) ҳисоби учун мўлжалланган 3110 - 3190 счётларнинг дебет қолдиқлари суммаларининг йиғиндиси кўрсатилади
200	Кечиктирилган харажатлар	Узоқ муддатли кечиктирилган хара-жатлар (даромад солиғи, дисконт ва чегирмалар бўйича, шунингдек бош-қа муддати узайтирилган харажат-лар) нинг жорий қисмини ҳисоби учун мўлжалланган 3210-3290- счёт-ларнинг дебет қолдиқлари

		суммала-рининг йиғиндиси кўрсатилади
210	<i>Дебиторлар, жами</i>	220,230,240,240,250,260,270,280,290,300,310-сатрлар суммаларининг йиғиндиси кўрсатилади
211	Шундан: муддати ўтгани	Маълумот тариқасида дебиторлик қарзларнинг муддати ўтиб кетган қисми (90 кундан ортиқ муддатда тўланмаган қисми) кўрсатилади

2. Молиявий натижалар тўғрисида ҳисоботни тузиш.

Молиявий натижалар тўғрисида ҳисоботнинг (2-сон шакл) асосий мақсади бўлиб корхонанинг ҳисобот даврларидаги даромадлари, харажатлари, фойда ва зарарлари тўғрисидаги йиғма маълумотларни акс эттириш ҳисобланади. Чунончи бундай маълумотлар ҳисоботда мос равишда ўтган йилнинг ва ҳисобот йилнинг мос даврлари учун кўрсатилади. Бундай тартиб мос ҳисобот даврлардаги ўзгаришлар тенденцияларини ўрганиш учун муҳим ахборот манбаи ҳисобланади. Молиявий натижалар тўғрисида ҳисоботни тузишга асос бўлиб корхонанинг барча даромадлари ва харажатлари, фойдани ишлатилиши ҳисоби учун мўлжалланган вақтинчалик (транзит) счётларнинг маълумотлари ҳисобланади. Қоидага мувофиқ ҳисоботнинг алоҳида сатрлари қуйидаги тартибда шакллантирилади.

Сатр коди	Сатр номи	Сатрни тўлдириш тартиби
010	Маҳсулот (товарлар, иш ва хизмат)ларни сотишдан туган соф тушум	Маҳсулот (товарлар, иш ва хизмат) ларни сотишдан туган соф тушумни ҳисоби учун мўлжалланган 9010,9020,9030-счётларнинг кредит обороти суммалари йиғиндисидан қайтарилган маҳсулотлар (товарлар, иш, хизматлар) суммаларини, берилган чегирмалар суммаларини (9040 ва 9050-счётларнинг дебет оборот суммалари) айириш орқали топилади ва даромадлар устунчасида кўрсатилади
020	Сотилган маҳсулот (товарлар, иш ва хизмат)ларнинг таннархи	Сотилган маҳсулот (товарлар, иш ва хизмат)ларнинг таннархи ҳисоби учун мўлжалланган 9110,9120,9130,9140,9150-счётларнинг дебет обороти суммалари йиғиндиси харажатлар устунчасида

		кўрсатилади
030	Маҳсулот (товарлар, иш ва хизмат)ларни сотишнинг ялпи фойдаси (зарари)	010 ва 020-сатрлар суммаларининг фарқи ёзилади. Ижобий фарқ олинган фойдани кўрсатади ва у даромадлар устунчасига ёзилади. Салбий фарқ сотишдан кўрилган зарарни ифода-лайди ва у харажатлар устунчасига ёзилади
040	Давр харажатлари, жами	050, 060, 070, 080- сатрларнинг суммалари йиғиндиси кўрсатилади
	Шу жумладан:	
050	Сотиш харажатлари	Сотиш харажатлари ҳисоби учун мўлжалланган 9410-счётнинг дебет оборот суммаси харажатлар устунча-сида кўрсатилади
060	Маъмурий харажатлар	Маъмурий харажатлар ҳисоби учун мўлжалланган 9420-счётнинг дебет оборот суммаси харажатлар устунча-сида кўрсатилади
070	Бошқа операцион харажатлар	Бошқа операцион харажатлар ҳисоби учун мўлжалланган 9430-счётнинг дебет оборот суммаси харажатлар устунчасида кўрсатилади
080	Келгусида солиққа тортиладиган базадан чиқариладиган ҳисобот даври харажатлари	Келгусида солиққа тортиладиган базадан чиқариладиган ҳисобот даври харажатлари ҳисоби учун мўлжал-ланган 9440-счётнинг дебет оборот суммаси харажатлар устунчасида кўрсатилади
090	Асосий фаолиятнинг бошқа даромадлари	Асосий фаолиятнинг бошқа даромад-лари ҳисоби учун мўлжалланган 9310 - 9390-сётларнинг кредит оборот суммалари йиғиндиси даромадлар устунчасида кўрсатилади
100	Асосий фаолиятнинг фойдаси (зарари)	030 сатр – 040 сатр + 090 сатр. Фойда суммаси даромадлар устунчасида, зарар суммаси эса харажатлар устунчасида кўрсатилади
110	Молиявий фаолиятнинг даромадлари, жами	120,130,140,150,160-сатрлар суммаларининг йиғиндиси
	Шу жумладан:	
120	Дивидендлар кўринишидаги даромадлар	Дивидендлар кўринишидаги даромадлар ҳисоби учун мўлжалланган 9520-счётнинг кредит оборот суммаси даромадлар устунчасига ёзилади
130	Фоизлар кўринишидаги даромадлар	Фоизлар кўринишидаги даромадлар ҳисоби учун мўлжалланган 9530-счётнинг кредит оборот суммаси даромадлар устунчасига ёзилади
140	Узоқ муддатли ижара (лизинг)дан	Узоқ муддатли ижара (лизинг)дан

	даромадлар	даромадлар ҳисоби учун мўлжалланган 9550- счётнинг кредит оборот суммаси даромадлар устунчасига ёзилади
150	Валюта курси фарқидан даромадлар	Валюта курси фарқидан даромадлар ҳисоби учун мўлжалланган 9540-счётнинг кредит оборот суммаси даромадлар устунчасига ёзилади
160	Молиявий фаолиятнинг бошқа даромадлари	Молиявий фаолиятнинг бошқа даромадлари ҳисоби учун мўлжалланган 9510,9560,9590- счётларнинг кредит оборот суммалари йиғиндиси даромадлар устунчасига ёзилади
170	Молиявий фаолият бўйича харажатлар	180,190,200,210- сатрлар суммаларининг йиғиндиси харажатлар устунчасига ёзилади
	Шу жумладан:	
180	Фоизлар кўринишидаги харажатлар	Фоизлар кўринишидаги харажатлар ҳисоби учун мўлжалланган 9610-счётнинг дебет оборот суммаси харажатлар устунчасига ёзилади
190	Узоқ муддатли ижара (молиявий лизинг) бўйича фоизлар кўринишидаги харажатлар	Узоқ муддатли ижара (молиявий лизинг) бўйича фоизлар кўринишидаги харажатлар ҳисоби учун мўлжалланган 9610- счётнинг дебет оборот суммаси харажатлар устунчасига ёзилади
200	Валюта курси фарқидан зарарлар	Валюта курси фарқидан зарарлар ҳисоби учун мўлжалланган 9620- счётнинг дебет оборот суммаси харажатлар устунчасига ёзилади
210	Молиявий фаолият бўйича бошқа харажатлар	Молиявий фаолият бўйича бошқа харажатлар ҳисоби учун мўлжалланган 9630,9690- счётларнинг дебет оборот суммалари йиғиндиси харажатлар устунчасига ёзилади
220	Умумхўжалик фаолиятининг фойдаси (зарари)	100 –сатр +110-сатр –170 сатр. Фойда суммаси даромадлар устунчасида, зарар суммаси эса харажатлар устунчасида кўрсатилади
230	Фавкулотдаги фойда ва зарарлар	Фавкулотдаги фойда ҳисоби учун мўлжалланган 9710-счётнинг кредит оборот суммаси даромадлар устунчасига ва фавкулотдаги зарарлар ҳисоби учун мўлжалланган 9720- счётнинг дебет оборот суммаси харажатлар устунчасига ёзилади
240	Даромад(фойда) солиғини тўлагунга қадар фойда (зарар)	220-сатр (+ -) 230- сатр. Фойда суммаси даромадлар устунчасида, зарар суммаси эса харажатлар устунчасида кўрсатилади

250	Даромад(фойда) солиғи	Даромад(фойда) солиғи фойда ҳисоби учун мўлжалланган 9810-счётнинг дебет оборот суммаси харажатлар устунчасига ёзилади
260	Фойдадан бошқа солиқлар ва йиғимлар	Фойдадан бошқа солиқлар ва йиғимлар ҳисоби учун мўлжалланган 9820,9830-счётларнинг дебет оборот суммалари харажатлар устунчасига ёзилади
270	Ҳисобот даврининг соф фойдаси (зарари)	240 –сатр – 250-сатр – 260-сатр. Фойда суммаси даромадлар устунчасида, зарар суммаси эса харажатлар устунчасида кўрсатилади

18 МАЪРУЗА. БОШҚА МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТЛАРИНИ ТУЗИШ ВА ТАҚДИМ ЭТИШ

Маъруза режаси:

1. Пул оқимлари тўғрисида ҳисоботни тузиш.
2. Хусусий капитал тўғрисида ҳисоботни тузиш.

1. Пул оқимлари тўғрисида ҳисоботни тузиш.

Пул оқимлари тўғрисида ҳисоботнинг (4-сон шакл) асосий мақсади бўлиб корхонада ҳисобот даврида юз берган пул оқимлари (кирим ва чиқим), шунингдек пул маблағларининг давр боши ва охиридаги ҳолати тўғрисида йиғма маълумотларни акс эттириш ҳисобланади. Ҳисобот тўртта устунчадан иборат бўлиб, унинг 1 ва 2- устунларида ҳисоботнинг кўрсаткичлари ва уларга биркитилган сатрларнинг рақамлари кўрсатилади. Ҳисоботнинг 3 ва 4- устунларида мос равишда пул маблағларининг кирими ва чиқимига доир маълумотлар акс эттирилади.

Пул оқимлари тўғрисида ҳисобот икки бўлимдан иборат бўлиб, унинг биринчи бўлимида миллий валютадаги пул маблағларининг ҳолати ва ҳаракати, иккинчи бўлимида эса чет эл валютасидаги пул маблағларининг ҳолати ва ҳаракати Ўзбекистон республикаси Марказий банкининг курси бўйича миллий валютада акс эттирилади.

Ҳисоботда пул оқимларини акс эттирувчи кўрсаткичлар корхонанинг пул оқимлари тўғрисидаги маълумотларни бевосита фаолият турлари бўйича гуруҳлашга йўналтирилган. 9-сон БҲМС “ Пул оқимлари тўғрисида ҳисобот”га мувофиқ корхоналарнинг пул оқимларини асосан қуйидаги фаолият турлари бўйича гуруҳлаш кўзда тутилган:

• **Асосий (операцион) фаолият бўйича** – ушбу гуруҳда маҳсулот, товар, иш ва хизматларни сотишдан олинган тушумлар, товар-моддий бойликлар, иш ва хизматлар учун таъминотчи ва пудратчиларга тўланган тўловлар, ходимлар номидан тўланган даромад солиғи ва бошқа тўловлар, ижтимоий суғурта бўйича тўловлар ва бошқа асосий фаолиятга доир тўланган пул маблағлари мос равишда кирим ва чиқим устунчаларида (010-050 сатрлар) акс эттирилади. Чет эл валютасидаги асосий фаолиятга доир пул маблағларининг кирим ва чиқими маълумотноманинг 261,262,264,271,273- устунчаларида кўрсатилади.

• **Инвестиция фаолияти бўйича** – ушбу гуруҳда асосий воситалар ва номоддий активлар, шунингдек узоқ ва қисқа муддатли инвестицияларни сотиб олиш ва сотишга доир пул оқимлари мос равишда кирим ва чиқим устунчаларида (060-100 сатрлар) кўрсатилади.

• **Молиявий фаолият бўйича** – ушбу гуруҳда олинган ва тўланган фоизлар, олинган ва тўланган дивидендлар, акцияларни ва бошқа қимматли қоғозларни сотишдан олинган тушумлар, хусусий акцияларни сотиб олишга сарфланган пул маблағлари, узоқ ва қисқа муддатли кредитлар ва кредитлар бўйича пул тушумлари ва тўловлари, узоқ муддатли ижара (молиявий лизинг) бўйича пул тушумлари ва тўловлари, молиявий фаолиятнинг бошқа пул тушумлари ва тўловлари мос равишда кирим ва чиқим устунчаларида (110-180 сатрлар) кўрсатилади. Чет эл валютасидаги молиявий фаолиятга доир пул маблағларининг кирим ва чиқими маълумотноманинг 263, 272- устунчаларида кўрсатилади.

Ҳисоботда даромад (фойда) ва бошқа солиқ тўловлари алоҳида гуруҳда (190-210 сатрлар) кўрсатилади.

Ҳар бир гуруҳдан кейин ҳисоботнинг алоҳида сатрларида фаолият тури бўйича соф пул кирими/чиқими кўрсатилади. Бу корхонада ҳар бир фаолият бўйича ҳисобот даврида кўпроқ киримга ёки чиқимга эришганликни аниқлашга имкон беради.

Ҳисоботнинг алоҳида сатрида (220-сатр) корхонанинг молиявий – хўжалик фаолиятининг жами соф пул кирим/чиқими барча фаолият турлари бўйича биргаликда кўрсатилади. Бунинг учун барча фаолият турлари бўйича пул тушумларининг ва тўловларининг гуруҳланган суммаларининг (050,100, 180,210- сатрлар) фарқи (+, -) мос равишда кирим ёки чиқим устунида акс эттирилади.

Ҳисоботнинг охириги иккита сатрида (230 ва 240-сатрлар) мос равишда ҳисобот даврининг боши ва охирида мавжуд пул маблағларининг қолдиқ суммалари кўрсатилади. Бунда 240-сатрда кўрсатилган пул маблағларининг охириги қолдиғи 230-сатрда кўрсатилган пул маблағларининг бош қолдиғи ва 220- сатрда кўрсатилган ҳисобот даврдаги пул маблағларининг соф кирим/чиқим суммаларининг йиғиндиси ёки айирмасига тенг бўлиши лозим.

Пул оқимлари тўғрисида ҳисобот корхонанинг пул маблағлари ҳисоби учун мўлжалланган счётлар (5000,5100,5200,5500,5600,5700) нинг мос равишдаги бош қолдиқ, охириги қолдиқ, дебет ва кредит оборот суммаларини корреспонденцияланган счётларнинг ёзувлари асосида тузилади.

9-сон БҲМС “ Пул оқимлари тўғрисида ҳисобот”га мувофиқ (15-банд) пул оқимлари тўғрисидаги ҳисоботнинг фаолият турлари бўйича кирим ва чиқимини акс эттиришда икки усулдан, яъни бевосита (тўғри) усулдан ва билвосита (эгри) усулдан фойдаланиш мумкин. Бу иккала усул ҳам пул маблағларининг қолдиғи, кирим ва чиқими бўйича бир хил натижаларни беради, лекинда уларда пул оқимларини ҳисоблашда турли кўрсаткичлар асос қилиб олинади. Бу фақатгина асосий (операцион) фаолият бўйича пул оқимларини ҳисоблашга тааллуқлидир. Инвестицион ва молиявий фаолият бўйича пул оқимлари тўғрисидаги маълумотлар тўғридан тўғри пул маблағлари ҳисоби учун мўлжалланган счётларнинг (5000,5100,5200,5500,5600,5700) регистрларидан олинади.

Асосий фаолият бўйича пул оқимларини бевосита (тўғри) ва билвосита (эгри) усуллар асосида ҳисоблашнинг хусусиятларига қуйидагилар киради.

Бевосита (тўғри) усул. Ушбу усулда асосий (операцион) фаолият бўйича пул оқимларини ҳисоблашда уларнинг кирими ва чиқими “Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот»нинг уларга мос келувчи соф тушум, таннарх, давр харажатлари,солиқ тўловлари каби кўрсаткичлари билан узвий боғланади. Жумладан , пул кирими соф тушум билан, пул чиқимлари ҳисоботнинг таннарх, давр харажатлари, солиқ тўловлари каби моддалари билан боғланади. Пул оқимларини ҳисоблашда молиявий натижалар тўғрисида ҳисоботнинг юқорида келтирилган кўрсаткичлари асос қилиб олинади ва ушбу кўрсаткичлар уларга таъсир этувчи омилларнинг ўзгариш суммасига тузатилади. Ушбу тузатишлар, жумладан, қуйидагича амалга оширилади:

1.Харидорлардан келиб тушган пул малағлари суммаси (Пк) ни топиш учун молиявий натижалар тўғрисида ҳисоботда кўрсатилган сотишдан олинган даромад (Сд) суммаси корхона балансининг давр бошига ва охирига кўрсатилган харидорлар бўйича дебиторлик

қарзларининг (Дқ) кўпайиш ёки камайиш суммасига тузатилади, жумладан дебиторлик суммасини ошиши (+Дқ) пул киримларини камайтиради, аксинча дебиторлик қарзларнинг камайиши (-Дқ) эса пул киримларини кўпайтиради, яъни:

Харидорлардан тушган пул маблағлари (Пк) =	Сотишдан олинган даромад (Сд)	+ Дебиторлик қарзларнинг камайиши (-Дқ) - Дебиторлик қарзларнинг кўпайиши (+Дқ)
--	--------------------------------------	--

Мисол учун, сотишдан олинган даромад суммаси (Сд) ҳисобот йилида 5000 минг сўмни, харидорларнинг дебиторлик қарзлари баланс бўйича йил бошида 1000 минг сўмни, йил охирида эса 2000 минг сўмни ташкил этди дейлик. У ҳолда харидорлардан келиб тушган пул маблағлари (Пк) 4000 минг сўмни ташкил этади (5000 – 1000), агар дебиторлик қарзлари йил охирида 500 минг сўмни ташкил этганда эди, у ҳолда харидорлардан келиб тушган пул маблағлари (Пк) 5500 минг сўмни ташкил этар эди (5000+500).

2.Таъминотчиларга ўтказилган пул маблағларининг суммасини топиш (Пчт) учун молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботнинг сотиш таннархи (Ст) кўрсаткичи асос қилиб олинади ва ушбу сумма корхона балансининг давр бошига ва охирига кўрсатилган товар захираларининг (Тз), шунингдек таъминотчилар олидиги кредиторлик қарзларининг кўпайиш ёки камайиш суммасига тузатилади, жумладан товар захираларининг кўпайиши (+Тз) пул чиқимларини кўпайишига, товар захираларининг камайиши (-Тз) эса пул чиқимларини камайишига, таъминотчилар олдидаги кредиторлик қарзларнинг ошиши (+Кқ) пул чиқимларининг камайишига, аксинча кредиторлик қарзларнинг камайиши (-Кқ) эса пул чиқимларининг кўпайишига олиб келади, яъни:

Таъминотчиларга тўланган пул маблағлари (Пчт) =	Сотиш таннархи (Ст)	+ Товар захираларини кўпайиши (+Тз) - Товар захираларини камайиши (-Тз)	+ Кредиторлик қарзларнинг камайиши (-Кқ) - Кредиторлик қарзларнинг кўпайиши (+Кқ)
---	----------------------------	--	--

Мисол учун, сотиш таннархи 4000 минг сўм дейлик, товар захиралари ҳисобот давр бошига 6000 минг сўм, ҳисобот давр охирига 5500 минг сўмни, таъминотчилар олидидаги қарзлар ҳисобот давр бошига 2000 минг сўм, ҳисобот давр охирига 1000 минг сўмни ташкил этди дейлик. Ушбу мисолда таъминотчиларга ўтқазилган сумма молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот ва баланс маълумотларга кўра 4500 минг сумни (4000-500+1000) ташкил этади.

3.Операцион харажатларга доир пул чиқимлари суммасини топиш (Птох)учун асос қилиб давр харажатлари (Дх) олинади ва топилган сумма балансинг давр боши ва охиридаги келгуси давр харажатларининг (Кдх) ва мажбуриятларнинг (М) суммаларидаги ўзгаришларга тузатилади, шунингдек тузатишда молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботда акс эттирилган амортизация ва бошқа пулсиз харажатлар (Апх) суммалари айирилиб ташланади, жумладан келгуси давр харажатларининг кўпайиши (+Кдх) пул чиқимларини кўпайишига, келгуси давр харажатларининг камайиши (-Кдх) эса пул чиқимларини камайишига, ҳисобланган мажбуриятларнинг ошиши(+М) пул чиқимларининг камайишига, аксинча ҳисобланган мажбуриятларнинг камайиши (-М) эса пул чиқимларининг кўпайишига олиб келади, яъни:

<p>Операцион харажатлар бўйича пул = тўловлари (Птох)</p>	<p>Давр харажатлари + (Дх)</p>	<p>+ Келгуси давр харажатлари -нинг кўпайиши (+Кдх) - Келгуси давр харажатларининг камайиши (-Кдх)</p>	<p>+ Мажбуриятларн и камайиш и (-М) - Мажбуриятларн и кўпайиш и (+М)</p>	<p>- Амортизация ва бошқа пулсиз харажатлар (Апх)</p>
--	---------------------------------------	---	---	--

Мисол учун, давр харажатлари 1000 минг сўм дейлик, келгуси давр харажатлари ҳисобот давр бошига 60 минг сўм, ҳисобот давр охирига 50 минг сўмни, ҳисобланган мажбуриятлар ҳисобот давр бошига 200 минг сўм, ҳисобот давр охирига 100 минг сўмни, амортизация харажатлари 150 минг сўмни ташкил этди дейлик. Ушбу мисолда операцион харажатларга доир пул тўловларининг суммаси молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот ва баланс маълумотларга кўра 940 минг сумни (1000-10+100 -150) ташкил этади.

4.Корхона фойдаси (даромади)дан олинандиган солиқлар бўйича пул тўловлари суммасини (Пчс) топиш учун асос қилиб фойда (даромад)

ва бошқа даромаддан олинадиган солиқларнинг (инфраструктурани ривожлантириш солиғи, ягона солиқ, ялпи тушумдан солиқ) молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботда кўрсатилган суммалари (Сф) олинади ва ушбу сумма баланснинг давр боши ва охиридаги ушбу солиқлар бўйича қарз (Қс) суммаларидаги ўзгаришларга тузатилади, жумладан солиқлар бўйича қарз суммасини камайиши (-Қс) пул чиқимларини кўпайишига, қарз суммасини кўпайиши (+Қс) эса пул чиқимларини камайишига олиб келади, яъни:

Фойда(даромад)дан олинадиган солиқлар бўйича пул тўловлари = (Пчс)	Фойда (даромад)дан солиқлар (Сф)	+Солиқлар бўйича қарз-арнинг камайиши (-Қс) -Солиқлар бўйича қарз-ларнинг кўпайиши (+Қс)
---	---	---

Мисол учун, фойда (даромад)дан олинадиган солиқлар молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботга кўра 300 минг сўмни, ушбу солиқлар бўйича қарз суммаси ҳисобот давр бошига 60 минг сўм, ҳисобот давр охирига 50 минг сўмни ташкил этди дейлик. Ушбу мисолда фойда (даромад) дан олинадиган солиқлар бўйича пул чиқимининг суммаси молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот ҳисобот ва баланс маълумотларга кўра 310 минг сўмни (300+10) ташкил этади.

Билвосита (эгри) усул. Ушбу усулда ҳам бевосита (тўғри) усулдаги каби пул оқимларини ҳисоблашда молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот асос қилиб олинади, лекин олдинги усулдан ўларок тузатишлар ҳисоботнинг ҳар бир моддаси бўйича эмас, балким унинг энг охириги кўрсаткичи бўлган “соф фойда” бўйича амалга оширилади. Жумладан пул оқимлари (кирим ва чиқим) суммасини топиш учун молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботда акс эттирилган соф фойда суммаси куйидагиларга тузатилади:

Хусусий капитал тўғрисида ҳисоботни тузиш. Хусусий капитал тўғрисида ҳисоботнинг (5-сон шакл) асосий мақсади бўлиб корхонанинг хусусий капиталининг ҳолати ва ҳаракати тўғрисида йиғма маълумотларни акс эттириш ҳисобланади. Ҳисобот тўққизта устунчадан иборот бўлиб, унинг 1 ва 2- устунларида ҳисоботнинг кўрсаткичлари ва уларга биркитилган сатрларнинг рақамлари кўрсатилади. Ҳисоботнинг 3-8 устунлари хусусий капиталнинг алоҳида турларининг ҳолати ва ҳаракатига доир маълумотларни акс эттиришга мўлжалланган, жумладан:

- 3-устун “Устав капитали”;
- 4-устун “Кўшилган капитал”;

- 5-устун “Резерв капитали”;
- 6-устун “Тақсимланмаган фойда (қопланмаган зарар)”;
- 7-устун “Сотиб олинган хусусий акциялар”;
- 8-устун “Мақсадли тушумлар ва бошқалар”;
- 9-устун “Жами”.

Ҳисоботнинг ҳар бир сатрида хусусий капиталнинг ҳолати, кўпайиши ва камайиши, шунингдек турли бошқа маълумотлар кўрсатилади. Ушбу маълумотлар хусусий капиталнинг элементларини ҳисоби учун мўлжалланган счётлардан (8300, 8400, 8500, 8600,8700,8800) олинади, жумладан:

Сатр	Кўрсаткичлар номи	Сатрни тўлдириш тартиби
010	Йил бошига қолдиқ	8300, 8400, 8500, 8600,8700,8800- счётларнинг бош қолдиғи ёзилади

020	Қимматли қоғозлар эмиссияси	Акцияларни чиқарилиши ва сотилиши натижасида устав капитали ва қўшилган капитални кўпайиши мос равишда 3 ва 4-устунчаларда акс эттирилади
030	Узоқ муддатли активларни қайта баҳолаш	Корхона мулкани қайта баҳолаш натижасида вужудга келган резерв капитали суммаси 5-устунчада кўрсатилади
040	Устав капиталини шакллантиришда пайдо бўлган валюта курси фарқлари	Чет эл инвесторларининг устав капиталига киритган бадаллари бўйича вужудга келган қўшилган капитал суммаси 4-устунчада акс эттирилади
050	Резерв капиталига ажратма	Ҳисобот йилнинг соф тақсимланмаган фойдасидан резерв капиталига ажратма суммаси 5-устунчада (+) белгиси билан ва 6-устунчада (-) белгиси билан кўрсатилади
060	Жорий йилнинг тақсимланмаган фойдаси (зарари)	Молиявий натижалар тўғрисида ҳисоботнинг энг охириги сатрида кўрсатилган соф фойдаси (қопланмаган зарари) 6-устунчада акс эттирилади (қопланмаган зарар суммаси ушбу устунчада (-) белги билан)
070	Текинга олинган мол-мулк	Юқори ташкилотдан олинган ва резерв капиталига киритилган мол-мулк суммаси 5-устунчада кўрсатилади
080	Мақсадли фойдаланиш учун олинган маблағлар	Турли мақсадларда олинган грантлар, давлат субсидиялари, давлат ёрдамлари, солиқлар бўйича имтиёзлар ва бошқа мақсадли тушумларнинг суммаси 8-устунчада акс эттирилади
090	Тўланган дивидендлар	Ҳисобланган дивидендлар суммаси 6-устунчада (-) белгиси билан акс эттирилади
100	Хусусий капитал шаклланишининг бошқа манбалари	Хусусий капитал элементларининг бошқа манбалар эвазига кўпайиш суммалари мос равишда 1-8 –устунчаларда кўрсатилади(камайиш суммаси (-) белги билан)
110	Йил охиридаги қолдиқ	8300, 8400, 8500, 8600, 8700, 8800- сётларнинг йил охиридаги қолдиғи кўрсатилади
120	Хусусий капиталнинг кўпайиши (+) ёки камайиши (-)	Хусусий капитални ҳисобот йилининг бошига нисбатан ҳисобот йилининг охирида ошган ёки камайган суммалари мос устунчаларда акс эттирилади
130	Чиқарилган акциялар сони, дон	Ҳисоботнинг 9-устунчасида маълумот тариқасида кўрсатилади
131	Шу жумладан имтиёзли акциялар сони	Ҳисоботнинг 9-устунчасида маълумот тариқасида кўрсатилади
132	Шу жумладан оддий акциялар сони	Ҳисоботнинг 9-устунчасида маълумот тариқасида кўрсатилади
140	Акциянинг номинал қиймати	Ҳисоботнинг 9-устунчасида маълумот тариқасида кўрсатилади

150	Муомаладаги акциялар сони, дона	Ҳисоботнинг 9-устунчасида маълумот тариқасида кўрсатилади
151	Шу жумладан имтиёзли акциялар сони	Ҳисоботнинг 9-устунчасида маълумот тариқасида кўрсатилади
152	Шу жумладан оддий акциялар сони	Ҳисоботнинг 9-устунчасида маълумот тариқасида кўрсатилади

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

САМАРҚАНД ИҚТИСОДИЁТ ВА СЕРВИС ИНСТИТУТИ

«БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ»

фанидан

**АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР УЧУН МАТЕРИАЛЛАР (кейслар,
курс иши)**

САМАРҚАНД 2020

1-МАВЗУ. “БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ” ФАНИНИНГ ПРЕДМЕТИ, ОБЪЕКТИ ВА ТАМОЙИЛЛАРИ

Амалий машғулотда муҳокама қилинадиган саволлар

1. Хўжалик ҳисоби тўғрисида тушунча, унинг иқтисодийётни бошқаришда тутган ўрни ва аҳамияти
 2. Хўжалик ҳисобида қўлланиладиган ўлчов бирликлари
 3. Хўжалик ҳисоби турлари ва уларнинг моҳияти
 4. Бухгалтерия ҳисоби предметининг моҳияти ва объектлари
 5. Хўжалик фаолияти турлари ва улар натижаларини ифодаловчи ҳисоб объектларининг тавсифи
3. Хўжалик фаолияти юритилишини таъминловчи активларнинг тавсифи

1-ТОПШИРИҚ

«Стандарт» ишлаб чиқариш корхонаси 1999 йил 4 январда давлат рўйхатидан ўтган. Манзилгоҳи: Самарқанд шаҳри, М. Улуғбек кўчаси 95-уй. Телефон 341-818, ҳисоб рақами – 20208000096134548001, «Асака» банкининг Самарқанд бўлими, банк коди – 00274, СТИР – 202431902, Самарқанд шаҳар ДСИ рўйхатида.

Корхонанинг асосий фаолият турлари:

- Қурилиш материалларини ишлаб чиқариш ва сотиш;
- Қурилиш, қурилиш-монтаж ишлари, пудрат усулида таъмирлаш ишлари

Ходимлар сони – 20 киши, шундан:

- Бошқарув аппарати – 3 киши
- Ишчилар – 17 киши

Корхона ягона солиқ тўловчи ҳисобланади.

20__ йил 1 январ ҳолатига корхона бухгалтерия ҳисоби маълумотларига кўра қўйидаги хўжалик маблағлари ва уларнинг ташкил топиш манбаларига эга:

1. Асосий воситалар

Тартиб рақами	Асосий воситанинг номи	Бошланғич қиймат	Жамланган эскириш	Қолдиқ қиймат
1	Маъмурият биноси	1 000 000	250 000	750 000
2	Компьютер Pentium-III	700 000	420 000	280 000
3	Офис мебели ва жихозлари	100 000	75 000	25 000
4	Юк ташиш машинаси (ГАЗ-51)	500 000	400 000	100 000
5	Цех биноси	800 000	160 000	640 000
6	Бетон қориш машинаси (БМ-ТХІ)	600 000	450 000	150 000
7	Бетон қориш машинаси (М-Т3)	500 000	150 000	350 000
8	Бошқа ишлаб чиқариш жихозлари	300 000	200 000	100 000
	Жами:	4 500 000	2 105 000	2 395 000

2. Ишлаб чиқариш захиралари

Тартиб рақами	Захиранинг номи	Ўлчов бирлиги	Сони	Баҳоси	Сумма
1	Цемент	Куб.м	49,2	25 000	1 230 000
2	Қора қум	Куб.м	50	2 000	100 000
3	Қизил қум	Куб.м	32	3 000	96 000
4	Оҳак	Тонна	2	2 500	5 000
5	Қўлқоп	Жуфт	50	300	15 000
6	Бензин	Литр	300	180	54 000
	Жами:				1 500 000

3. Тугалланмаган ишлаб чиқариш - 405000 сўм

(«СамСувоқова» ташкилотида бажарилаётган иш бўйича)

4. «Асака» банкдан олинган 15 дона ҳар бири 10000 сўмлик акция - 150000 сўм

5. Келгуси давр харажатлари (обуна пули) – 40000 сўм

6. Тайёр маҳсулотлар

Тартиб рақами	Захиранинг номи	Ўлчов бирлиги	Сони	Баҳоси	Сумма
1	Қолипли цементли ғишт	Дона	8000	100	800 000
2	Бордюр	Дона	700	3000	2 100 000
	Жами:				2 900 000

7. Дебиторлик ва кредиторлик қарзлар

Т/	Ташкилот	Ҳужжат	Сумма
----	----------	--------	-------

Р		№	Сана	Дебет	Кредит
I. Харидорлар бўйича					
1	Отель «Афросиёб»	145	25.11.20_	300 000	
			-		
2	Лифт завод	647	15.12.20_		740 000
			-		
3	Сувоқова	413	27.10.20_		405 000
			-		
4	Самарқанд шаҳар ҳокимлиги	814	29.11.20_	500 000	
			-		
5	Автобаза № 22	315	20.10.20_		595 000
			-		
	Жами			800 000	1 740 000
II. Таъминотчилар бўйича					
1	Ленинабадснаб	46	20.10.20_	300 000	
			-		
2	Навоицемент	51	15.12.20_		700 000
			-		
3	Самарқанд Депо	62	27.11.20_		50 000
			-		
	Жами			300 000	750 000
III. Бошқа кредиторлар					
1	Шаҳар электртармоғи	1110	31.12.20_		12 860
			-		
2	Шаҳар газ таъминот	1231	31.12.20_		15 000
			-		
3	Шаҳар телефон станцияси	1521	31.12.20_		3 500
			-		
4	Тўланмаган алиментлар	1010	31.12.20_		15 420
			-		
5	Сувоқова	1269	31.12.20_		14 080
			-		
	Жами				60 860

8. Бюджет олдидаги қарзлар

№	Солиқ тури	Сумма
1	Ходимларнинг даромадидан солиқ	15 900
2	Ягона солиқ	223 000
3	Чиқиндилар учун тўлов	1 100
	Жами:	240 000

9. Устав капитали - 4000000 сум

10. Резерв капитали

№	Резерв тури	Сумма
1	Қайта баҳолаш натижаси	150 000
2	Ўтган йиллар фойдасидан ажратма	300 000
	Жами:	450 000

11. Таксимланмаган фойда

№	Фойда гуруҳи	Сумма
1	Ўтган йиллар фойдаси	1 300 200
2	Ҳисобот йили фойдаси	369 000
	Жами:	1 669 200

12. Кассадаги пул маблағлари – 60 сўм

13. Ҳисоб-китоб счётидаги пул маблағлари – 770000 сўм

14. Иш ҳақи бўйича қарзлар – 250000 сўм

15. Ижтимоий суғурта бўйича қарзлар

№	Ажратма тури	Сумма
1	15,0% ягона ижтимоий тўлов	
2	8 % иш ҳақидан пенсия жамғармасига мажбурий суғурта бадаллари	
4	1,6% оборотдан ажратма	
	Жами:	100000

Талаб қилинади:

1. «Стандарт» ишлаб чиқариш корхонаси 20__ йил 1 январ ҳолатидаги маблағларини қўйидаги белгилари бўйича гуруҳланг

- Узоқ муддатли активлар
- Жорий активлар
- Хусусий капитал (ўз маблағлари)
- Мажбуриятлар (жалб қилинган маблағлар)

Топшириқнинг ечимини қўйидаги жадвал кўринишида расмийлаштиринг

№	Корхона активлари ва	Сумма
---	----------------------	-------

	уларнинг ташкил топиш манбалари	Узоқ муддатли активлар	Жорий активлар	Хусусий капитал	Мажбуриятлар
1	Асосий воситалар (қолдиқ қиймати)				
2	Ишлаб чиқариш заҳиралари				
3	Тугалланмаган ишлаб чиқариш				
4	Асака банкдан олинган акциялар				
5	Келгуси давр харажатлари				
6	Тайёр маҳсулот				
7	Харидорлар бўйича кредиторлик қарздорлик				
8	Харидорлар бўйича дебеторлик қарзлар				
9	Таъминотчилар бўйича дебеторлик қарзлар				
10	Таъминотчилар бўйича кредиторлик қарздорлик				
11	Бошқа кредиторлик қарздорлик				
12	Бюджет олдидаги қарздорлик				
13	Устав капитали				
14	Резерв капитали				
15	Тақсимланмаган фойда				
16	Кассадаги пул маблағи				
17	Ҳисоб китоб счётидаги пул маблағи				
18	Иш хақи бўйича қарздорлик				
19	Ижтимоий суғурта тўловлари бўйича қарздорлик				
	Жами:				

3-топширик

1. 1-топширикда берилган маълумотлар асосида корхонанинг 20__ йил 1 январ ҳолатидаги молиявий аҳволига баҳо беринг, бунинг учун кўйидаги кўрсаткичларни ҳисобланг.

2-МАВЗУ. БУХГАЛТЕРИЯ БАЛАНСИ, УНИНГ ТУЗИЛИШИ ВА МАЗМУНИ

Амалий машғулотда муҳокама қилинадиган саволлар

1. Баланс тўғрисида тушунча, унинг ҳисоб жараёнида тутган ўрни
2. Бухгалтерия балансининг турлари

5-ТОПШИРИҚ

1-топшириқда келтирилган маълумотлар асосида «Стандарт» ишлаб чиқариш корхонасининг 20__ йил 1-январ ҳолатига бухгалтерия балансини тузинг.

Топшириқ ечимини қўйидаги жадвал кўринишида расмийлаштириш

**«Стандарт» ишлаб чиқариш корхонасининг 20__ йил 1 январ
ҳолатига**

БУХГАЛТЕРИЯ БАЛАНСИ

АКТИВ		ПАССИВ	
Хўжалик маблағлари	СУММ А	Хўжалик маблағларининг ташкил топиш манбалари	СУММ А
I. Узоқ муддатли активлар		I. Ўз маблағларининг	

1. Асосий воситалар а) бошланғич қиймат б) жамланган эскириш в) қолдиқ қиймат 2. Молиявий инвестициялар		манбалари 1. Устав капитали 2. Резерв капитали 3. Тақсимланмаган фойда	
Жами узок муддатли активлар		Жами ўз маблағлари манбалари	
II. Жорий активлар 1. Ишлаб чиқариш захиралари 2. Тугалланмаган ишлаб чиқариш 3. Келгуси давр харажатлари 4. Тайёр маҳсулот 5. Касса 6. Ҳисоб-китоб счёти 7. Харидорларнинг қарзлари 8. Таъминотчиларга ўтказил- ган бўнақлар		II. Мажбуриятлар 1. Таъминотчилар олдида-ги қарзлар 2. Харидорлардан олинган бўнақлар 3. Иш ҳақи бўйича қарзлар 4. Ижтимоий суғурта бў- йича қарзлар 5. Бюджет олдидаги қарзлар 6. Бошқа кредиторлик қарзлар	
Жами жорий активлар		Жами мажбуриятлар	
БАЛАНС		БАЛАНС	

6-ТОПШИРИҚ

20__ йил январ ойида «Стандарт» ишлаб чиқариш корхонасида кўйидаги хўжалик операциялари юз берди

№	Ҳужжат		Операциянинг мазмуни	Сумма	Балансдаг и ўзгариш типи
	№	сана			
1	2	3	4	5	6
1	1	05.01	Ҳисоб-китоб счётидан иш ҳақи бериш ва алиментларни тўлаш учун №315496 чек билан пул олинди ва 1- сон кирим касса ордери асосида кассага кирим қилинди	265 420	
2	1	05.01	Тўлов қайдномаси асосида ходимларга иш ҳақи тарқатилди ва у 1-сон чиқим касса ордери билан расмийлаштирилди	200 000	
3	2	05.01	Тўлов қайдномаси асосида алиментлар тўланди ва унга 2-сон	15 420	

			чиқим касса ордери ёзилди		
4	3	08.01	Олинмай қолинган иш ҳақлари депонент қилинди ва алоҳида 3-сон қайдномага ёзилди	50 000	
5	3	08.01	Олинмай қолинган депонент иш ҳақи ҳисоб-китоб счётига топширилди ва унга 3-сон чиқим ордери ёзилди	50 000	
6	5	02.01	5-сон тўлов топшириқномаси асосида ОТЕЛЬ «Афросиёб» дан дебиторлик қарз келиб тушди	300 000	
7	18	03.01	18-сон тўлов топшириқномаси асосида Самарқанд шаҳар ҳокимлигидан дебиторлик қарз келиб тушди	400 000	
8	1	05.01	1-сон тўлов топшириқномаси асосида ягона ижтимоий тўлов 15% ажратма бўйича кредиторлик қарз ўтказиб берилди		
9	2	05.01	2-сон тўлов топшириқномаси асосида пенсия жамғармасига мажбурий суғурта бадаллари 8 % иш ҳақидан ушланма бўйича кредиторлик қарз ўтказиб берилди		
11	5	05.01	5-сон тўлов топшириқномаси асосида бюджетга иш ҳақидан ушланган даромад солиғи бўйича кредиторлик қарз ўтказиб берилди	15 900	
12	6	05.01	6-сон тўлов топшириқномаси асосида ягона солиқ бўйича кредиторлик қарз бюджетга ўтказиб берилди	223 000	
13	4	10.01	4-сон счёт-фактура билан «Ленинабад-снаб»дан 10 тонна цемент ўтказилган бўнак ҳисобидан келиб тушди	300 000	
14	7	10.01	7-сон тўлов топшириқномаси асосида «Самарқанддепо»га қора кум учун кредиторлик қарз ўтказиб берилди	50 000	
15	1	6.01	1-сон счёт-фактура билан Лифтзаводга олинган бўнак ҳисобидан қўйидаги маҳсулотлар жўнатилди ва даромадга олинди: • Қолипли цементли ғишт – 1000 дона	740 000	

			= 140000 сўмга • Бордюор – 150 дона = 600000 сўмга		
16	13	09.01	13-сон тўлов топширикномаси асосида «Самтаъмир завод» дан тайёр маҳсулот олиш учун сумма бўнак тариқасида келиб тушди	1 000 000	
17	2	10.01	2-сон счёт-фактура билан «Самтаъмир завод» га кўйидаги маҳсулотлар сотилди ва даромадга олинди: • Қолипли цементли ғишт – 7000 дона	980 000	
18	8	11.01	8-сон тўлов топширикномаси билан «Самтаъмир завод» га ортиқча келиб тушган бўнак суммаси қайтарилди	20 000	
19	4	10.01	4-сон счёт-фактура билан Жума карьеридан 30 куб/м қизил қум келтирилди	90 000	
20	1	30.01	Қайта ишлов далолатномасига кўра қолипли цементли ғишт ишлаб чиқаришга кўйидаги харажатлар қилинди: • Цемент 20 тонна х 25000 сўмдан • Қора қум 40 куб/м х 2000 сўмдан • Қизил қум 56 куб/м х 3000 сўмдан • «Сувоқова» и/ч корхонасидан счёт олинди • ишчиларга иш ҳақи ҳисобланди • Ягона ижтимоий тўлов 15% лик ажратма қилинди. • «Самэлектротаъминот» корхонасидан счёт олинди • «Самарқандгазсотиш» корхонасидан счёт олинди	500 000 80 000 168 000 4 000 80 000 5 000 3 000	

21		30.01	Умумцех харажатлари <ul style="list-style-type: none"> • сарфланган бензин ҳисобдан чиқарилди • яроқсиз ҳолга келган кўлқоплар ҳисобдан чиқарилди (10 дона х 300 сўмдан) • цех биносига амортизация ҳисобланди • бетон қориш машинаси (БМ-ТХ1) га амортизация ҳисобланди • бетон қориш машинаси (М-Т3) га амортизация ҳисобланди • бошқа ишлаб чиқариш жиҳозларига амортизация ҳисобланди • цех қоровулига – 10000 сўм, машина ҳайдовчига – 20000 сўм иш ҳақи ҳисобланди • қоровул ва машина ҳайдовчига ягона ижтимоий тўловга ажратма қилинди 	54 000 3 000 3 333 7 500 6 250 3 750 30 000 ?	
22	1	30.01	Ишлаб чиқаришдан 8000 дона цементли ғошт омборга қабул қилинди (калькуляция бўйича 1000 ғиштнинг таннарни 123594 сўм ҳисобида)	988 753	
23		30.01	Бошқарув аппарати ходимларига иш ҳақи ҳисобланди	45 000	
24		31.01	Иш ҳақидан ягона ижтимоий тўловга ажратма қилинди:		

25		31.01	Иш ҳақидан даромад солиғи ўртача 15% миқдорида ушланди		
26		31.01	Иш ҳақидан алиментлар ушланди	5 420	
27		31.01	Иш ҳақидан 8% Пенсия жамғармасига мажбурий суғурта ушланди		
28		31.01	Таъсисчилар йиғилиши қарорига асосан корхонанинг ўтган йилги фойдаси қўйидагича тақсимланди: <ul style="list-style-type: none"> - таъсисчиларга дивидент ҳисобида - резерв капиталига 	300 000 69 000	
29		31.01	Таъсисчилардан ҳисобланган дивидент суммасидан 15%лик	45000	

			дивиденд солиғи ушланди.		
30		31.01	Корхонанинг ялпи даромадидан 1.6 %лик пенсия фондига ажратма амалга оширилди.	12040	
31		31.01	Сотилган тайёр маҳсулот таннархи	1250000	
32		31.01	Корхона раҳбарининг 6-сон буйруғига билан тузилган комиссия тамонидан цехдаги товар-моддий бойликлар инвентаризацияси ўтказилди. Инвентаризация натижасида қўйидагилар аниқланди. - цемент бўйича – 0,3 тонна камомад - оҳак бўйича - 0,1 тонна ортиқча		? ?

Талаб қилинади:

1. Январ ойида юз берган операциялар бўйича балансдаги ўзгаришларнинг типларини аниқланг ва уларни 5-кейс шартда келтирилган жадвалнинг охириги устунчасига қўйиб чиқинг

2. Январ ойи учун балансдаги ўзгаришлар жадвалини __-бетда келтирилган шаклда тузинг

3. Балансда юз берган ўзгаришларга баҳо беринг, бунинг учун январ ойининг бошидаги ва охиридаги қўйидаги кўрсаткичларни таққосланг:

- а) ўз маблағларининг жами корхона активларидаги ҳиссасини
- б) корхона активларида мажбуриятларнинг ҳиссасини
- в) корхонанинг тўлов қобилиятини

**200 __ йил январ ойида «Стандарт» ишлаб чиқариш
корхонасининг
балансидаги ўзгаришлар жадвали**

АКТИВ			
Хўжалик маблағлари	01.01. га сумма	Январ ойидаги ўзгаришлар (+; -)	01.02. га сумма
I. Узоқ муддатли активлар			
1. Асосий воситалар			
а) бошланғич қиймат			
б) жамланган эскириш			
в) қолдиқ қиймат			
2. Молиявий инвестициялар			
Жами узоқ муддатли активлар			
Жами жорий активлар			
II. Жорий активлар			
1. Ишлаб чиқариш захиралари			
2. Тугалланмаган и/чиқариш			
3. Асосий ишлаб чиқариш			
4. Келгуси давр харажатлари			
5. Тайёр маҳсулот			
6. Касса			
7. Ҳисоб-китоб счёти			
8. Харидорлар қарзи			
9. Таъминотчиларга ўтказилган бўнақлар			
10. Ҳисобот давр харажатлари			
11. Камомадлар			
12. Сотиш таннари			

БАЛАНС			
П А С С И В			
Хўжалик маблағларининг ташкил топиш манбалари	01.01. га сумма	Январ ойидаги ўзгаришлар (+;-)	01.02. га сумма
I. Ўз маблағлари манбалари			
1. Устав капитали			
2. Резерв капитали			
3. Тақсимланмаган фойда			
4. Ҳисобот давр даромадлари			
Жами ўз маблағлари манбалари			
II. Мажбуриятлар			
1. Таъминот. олдидаги қарзлар			
2. Харидорлардан олинган бўнақлар			
3. Иш ҳақи бўйича қарзлар			
4. Ижтимоий суғурта бўйича қарзлар			
5. Бюджет олдидаги қарзлар			
6. Бошқа кредиторлик қарзлар			
7. Таъсисчилардан қарзлар			
Жами мажбуриятлар			
<i>БАЛАНС</i>			

Мавзу бўйича назорат саволлари

1. Балансдаги ўзгариш деганда нимани тушунасиз? 2. Бухгалтерия балансининг активидаги ўзгаришлар нимага олиб

келади?

3. Бухгалтерия балансининг пассивидаги ўзгаришлар нимага олиб келади?

4. Бухгалтерия балансининг умумий суммаси қандай ҳолларда кўпаяди ва камаяди?

Мавзу бўйича тест савол-жавоблари

1. Кассадан 100000 сум бўнак, 500000 сум иш ҳақи берилди ва 2000 сум камомад чиқса, балансда қандай ўзгариш юз беради?

- а) Баланс 400000 сўмга камаяди
б) Баланс 398000 сўмга камаяди
в) Баланс 402000 сўмга камаяди
г) Баланс 500000 сўмга камаяди

2. Таъминотчилардан 1000000 сўмлик материал олинса, 500000 сўмлик материал ишлаб чиқаришга берилса, 10000 сумлик материал камомадга олиб борилса баланс неча сўмга ўзгаради?

- а) 1000000 сўмга кўпаяди
б) 510000 сўмга камаяди
в) 500000 сўмга камаяди
г) ўзгариш бўлмайди

3. Ҳисоб-китоб счётидан 1000000 сум газета ва журналлар обунаси учун, 5000000 сум бюджет олдидаги қарз учун, 2000000 сўмлик иш ҳақи уларнинг пластик карталари учун ўтказилганда, балансда қандай ўзгариш юз беради?

- а) Баланс 1000000 сўмга камаяди
б) Баланс 7000000 сўмга камаяди
в) Баланс 5000000 сўмга камаяди
г) Баланс 2000000 сўмга камаяди

4. Таксимланмаган фойдан 10000000 сўм дивиденд ҳисобланди, резерв капиталига 5000000 сўмлик ажратма қилинди дейлик . Бу ҳолатда балансда қандай ўзгариш юз беради?

- а) Баланс 15000000 сўмга камаяди
б) Баланс 10000000 сўмга камаяди
в) Баланс 15000000 сўмга кўпаяди
г) Балансда ўзгариш бўлмайди камаяди

5. Тўлов қайдномасига асосан ходимларга иш ҳақи тарқатилди. Бу жараён балансдаги ўзгариш типининг қайси бирига тааллуқли?

а) 1-типга
типга

б) 2-типга

в) 3-типга

г) 4-

3 МАВЗУ. СЧЁТЛАР ТИЗИМИ ВА ИККИЁКЛАМА ЁЗУВ

Амалий машғулотда муҳокама қилинадиган саволлар

1. Счётлар тўғрисида тушунча, уларнинг аҳамияти, таркибий тузилиши ва элементлари
2. Бухгалтерия ҳисоби счётларини очиш, юритиш ва ёпиш тартиби
3. Бухгалтерия ҳисоби счётларининг таснифи ва тавсифи

7-ТОПШИРИҚ

Талаб қилинади:

5-топшириқ ечими натижасида тузилган бухгалтерия баланси асосида, шунингдек 1-топшириқ шартида келтирилган маълумотлар асосида 20__ йил 1 январ ҳолатига бухгалтерия ҳисоби счётларини (синтетик ва аналитик счётларни) очинг.

Синтетик счётларни қўйидаги кўринишда очинг.

Д-Т 0100 «Асосий воситалар
эскириши» К-Т

1.01 К-К
4500000

Д-Т 0200 «А/В

1.01 К-К
2105000

4310 «Таъминотчи ва пудратчиларга ўтказилган бўнақлар»									
6010 «Таъминотчи ва пудратчиларга тўланадиган счётлар»									
6310 «Харидор ва буюртмачилардан олинган бўнақлар»									

Мавзу бўйича назорат саволлари

1. Счёт деганда нимани тушунаси?   2. Қандай счётларни биласиз?

9-ТОПШИРИҚ

Талаб қилинади:

6-топшириқда келтирилган январ ойида юз берган асосий хўжалик жараёнлари операциялари бўйича икки ёқлама ёзувларни (бухгалтерия ўтказмаларини) қилинг. Бухгалтерия ўтказмаларини 9-топшириқда келтирилган хўжалик операцияларини қайд этиш журнаliga ёзинг.

Журнални қўйидаги кўринишда юритинг ва унинг суммасини жамланг.

20__ йил январ ойида юз берган хўжалик операцияларини қайд этиш журнали

№	Ҳужжат		Операциянинг мазмуни	Сумма	Д-Т	К-Т
	№	Сана				
1	2	3	4	5		

1	1	05.01	Ҳисоб-китоб счётидан иш ҳақи бериш ва алиментларни тўлаш учун №315496 чек билан пул олинди ва 1-сон кирим касса ордери асосида кассага кирим қилинди	265 420		
2	1	05.01	Тўлов қайдномаси асосида ходимларга иш ҳақи тарқатилди ва у 1-сон чиқим касса ордери билан расмийлаштирилди	200 000		
3	2	05.01	Тўлов қайдномаси асосида алиментлар тўланди ва унга 2-сон чиқим касса ордери ёзилди	15 420		
4	3	08.01	Олинмай қолинган иш ҳақлари депонент қилинди ва алоҳида 3-сон қайдномага ёзилди	50 000		
5	3	08.01	Олинмай қолинган депонент иш ҳақи ҳисоб-китоб счётига топширилди ва унга 3-сон чиқим ордери ёзилди	50 000		
6	5	02.01	5-сон тўлов топшириқномаси асосида Отель «Афросиёб» дан дебиторлик қарз келиб тушди	300 000		
7	18	03.01	18-сон тўлов топшириқномаси асосида Самарқанд шаҳар ҳокимлигидан дебиторлик қарз келиб тушди	400 000		
8	1	05.01	1-сон тўлов топшириқномаси асосида ягона ижтимоий тўловга ажратма бўйича кредиторлик қарз ўтказиб берилди	90 200		
9	2	05.01	2-сон тўлов топшириқномаси асосида пенсия фондина 8% иш ҳақидан ушланма бўйича кредиторлик қарз ўтказиб берилди	3 250		
10	3	05.01	3-сон тўлов топшириқномаси асосида иш билан бандлик фондига 0,1%лик ажратма бўйича кредиторлик қарз ўтказиб берилди	3 050		
11	4	05.01	4-сон тўлов топшириқномаси асосида Пенсия фондига 0,1% лик оборотдан ажратма бўйича кредиторлик қарз ўтказиб берилди	3 500		
12	5	05.01	5-сон тўлов топшириқномаси асосида Бюджетга иш ҳақидан ушланган даромад солиғи бўйича кредиторлик қарз ўтказиб берилди	15 900		
13	6	05.01	6-сон тўлов топшириқномаси асосида Ягона солиқ бўйича кредиторлик қарз бюджетга ўтказиб берилди	223 000		
14	4	10.01	4-сон счёт-фактура билан «Ленинабадснаб»дан 10 тонна цемент ўтказилган бўнак ҳисобидан келиб тушди	300 000		
15	7	10.01	7-сон тўлов топшириқномаси асосида «Самарқанддепо»га қора кум учун кредиторлик қарз ўтказиб берилди	50 000		

16	1	6.01	1-сон счѐт-фактура билан Лифтзаводга олинган бўнак ҳисобидан кўйидаги маҳсулотлар жўнатилди ва даромадга олинди: <ul style="list-style-type: none"> • Қолипли цементли ғишт – 1000 дона = 140000 сўмга • Бордюор – 150 дона = 600000 сўмга 	740 000		
17	13	09.01	13-сон тўлов топшириқномаси асосида «Самтаъмирзавод» дан тайёр маҳсулот олиш учун сумма бўнак тариқасида келиб тушди	1 000 000		
18	2	10.01	2-сон счѐт-фактура билан «Самтаъмирзавод» га кўйидаги маҳсулотлар сотилди ва даромадга олинди: <ul style="list-style-type: none"> • Қолипли цементли ғишт – 7000 дона 	980 000		
19	8	11.01	8-сон тўлов топшириқномаси билан «Самтаъмирзавод» га ортикча келиб тушган бўнак суммаси қайтарилди	20 000		
20	4	10.01	4-сон счѐт-фактура билан Жума карьеридан 30 куб/м қизил қум келтирилди	90 000		
21	1	30.01	Қайта ишлов далолатномасига кўра қолипли цементли ғишт ишлаб чиқаришга кўйидаги харажатлар қилинди: <ul style="list-style-type: none"> • Цемент 20 тонна х 25000 сўмдан • Қора қум 40 куб/м х 2000 сўмдан • Қизил қум 56 куб/м х 3000 сўмдан • «Сувоқова» и/ч корхонасидан счѐт олинди • ишчиларга иш ҳақи ҳисобланди 	500 000		
	1	30.01	• ижтимоий суғуртага ишчилар иш ҳақидан 15% лик ажратма қилинди, шундан: - 14,8% - пенсия фондига - 0,1% - иш билан бандлик фондига - 0,1% - касаба уюшма федерациясига «Самэлектротаъминот» корхонасидан счѐт олинди <ul style="list-style-type: none"> • «Самарқандгазсотиш» корхонасидан счѐт олинди 	25280	720	400
				5 000		3 000

22		30.01	<p>Умумцех харажатлари</p> <ul style="list-style-type: none"> • сарфланган бензин ҳисобдан чиқарилди • яроқсиз ҳолга келган кўлқоплар ҳисобдан чиқарилди (10 дона х 300 сўмдан) • цех биносига амортизация ҳисобланди • бетон қориш машинаси (БМ-ТХ1) га амортизация ҳисобланди • бетон қориш машинаси (М-Т3) га амортизация ҳисобланди • бошқа ишлаб чиқариш жиҳозларига амортизация ҳисобланди • цех қоровулига – 10000 сўм, машина ҳайдовчига – 20000 сўм иш ҳақи ҳисобланди • қоровул ва машина ҳайдовчи иш ҳақидан ягона ижтимоий тўловга ажратма қилинди 	54 000		
				3 000		
				3 333		
				7 500		
				6 250		
				3 750		
				30 000		
				11 160		
23	1	30.01	Ишлаб чиқаришдан 8000 дона цементли ғишт омборга қабул қилинди (калькуляция бўйича 1000 ғиштнинг таннари 123594 сўм ҳисобида)	988 753		
24		30.01	Бошқарув аппарати ходимларига иш ҳақи ҳисобланди	45 000		
25		31.01	Иш ҳақидан ягона ижтимоий тўловга ажратма қилинди:			
26		31.01	Иш ҳақидан даромад ослиғи ўртача 15% миқдорида ушланди	23250		
27		31.01	Иш ҳақидан алиментлар ушланди	5420		
28		31.01	Иш ҳақидан 8 % пенсия фондига суғурта баддали ушланди	3875		
29		31.01	Таъсисчилар йиғилиши қарорига асосан корхонанинг ўтган йилги фойдаси қўйидагича тақсимланди: - таъсисчиларга дивидент ҳисобида - резерв капиталига	300 000 69 000		
30		31.01	Таъсисчилардан ҳисобланган дивиденд суммасидан 15%лик дивиденд солиғи ушланди.	45000		

31		31.01	Корхонанинг ялпи даромадидан 1,6%лик пенсия фондига ажратма амалга оширилди.	12040		
32		31.01	Сотилган тайёр маҳсулот таннархи	1250000		
33		31.01	Корхона раҳбарининг 6-сон буйруғига билан тузилган комиссия тамонидан цехдаги товар-моддий бойликлар инвентаризацияси ўтказилди. Инвентаризация натижасида қўйидагилар аниқланди. - Цемент бўйича – 0,3 тонна камомад - оҳак бўйича - 0,1 тонна ортикча	7500 250		

Мавзу бўйича назорат саволлари

1. Бухгалтерия ўтказмаси нима?
2. Бухгалтерия ҳисоби сўтларига ёзувлар қандай ўтказилади?
3. Бухгалтерия ёзувларини қандай турларини биласиз?
4. Бухгалтерия ҳисоби сўтлари маълумотлари қандай умумлаштирилади? 1. Сўт деганда нимани тушунасиз?

Мавзу бўйича тест савол-жавоблари

1. Счётларга икки ёқлама ёзувни биринчи бор илмий асослаган олим

- а) Чербони б) Пачоли в) Соколов г)
Бобожонов

2. Счётларга икки ёқлама ёзув қачон пайдо бўлган?

- а) XI - асрда б) XҮ - асрда в) XҮII- асрда
г) XIX- асрда

3. Корхонанинг таъминотчи олдидаги 1000000 сумлик қарзини хисоб-китоб счётидан пул кўчириш йўли билан узилишига қандай ўтказма қилинади?

- а) Дебет 4010 Кредит 5110 б) Дебет 6990 Кредит 5110
в) Дебет 6010 Кредит 5110 г) Дебет 6410 Кредит 5110

4. Қуйидаги ёзувларнинг қайси бири иш ҳақи бўйича тўланган авансни акс эттиради?

- а) Дебет 6710 Кредит 5010 б) Дебет 6720 Кредит 5010
в) Дебет 4210 Кредит 5010 г) Дебет 4220 Кредит 5010

5. 4- тестдаги тўғри бухгалтерия ёзуви балансдаги қайси ўзгариш типига киради?

- а) 1 –типга б) 2-типга в) 3-типга г) 4-типга

6. Қуйидаги мураккаб ўтказма нечта оддий ўтказмадан иборат: Дебет 5010 Кредит 5110, 4010, 4810, 9020

- а) Битта б) иккита в) Тўртта г)
учта

7. Қуйидаги счётларнинг қайси бирида икки ёқлама ёзув ишлатилмайди?

- а) Аналитик счётларда б) Синтетик счётларда
в) Транзит счётларда г) Балансдан ташқари счётларда

10 - ТОПШИРИҚ

Талаб қилинади:

6-топшириқ бўйича тузилган хўжалик операцияларини қайд этиш журнали маълумотлари асосида январ ойида юз берган хўжалик операцияларини очилган синтетик ва аналитик счётларга ўтказинг. (синтетик ва аналитик счётлар 7- топшириқда очилган). Счётларни дебет ва кредит оборотларини жамланг ва уларнинг 20__ йил 1 феврал ҳолатига қолдиқларини ҳисобланг.

11-ТОПШИРИҚ

Талаб қилинади:

1. 20__ йил январ ойи учун синтетик счётлар бўйича оборот қайдномасини кўйидаги жадвал кўринишида тузинг.

«Стандарт» ишлаб чиқариш корхонаси бўйича 20__ йил январ ойи учун синтетик счётлар бўйича оборот қайднома

№ счёт	Счётнинг номи	Бош қолдиқ		Оборот		Охириги қолдиқ	
		Дебет	Кредит	Дебет	Кредит	Дебет	Кредит
0100	Асосий воситалар						
0200	АВ эскириши Қолдиқ қиймат						
0600	Молиявий инвестиция						
0810	Тугалланмаган қурилиш						
1000	Материаллар						
2800	Тайёр маҳсулотлар						
3100	Келгуси давр харажатлари						
4010	Харидор.олин.счёт лар						
4730	Камомад. бўйича х\к						
4300	Таъминотчиларга берилган бўнақ						

	м										
3	Қизилқум										
4	Оҳак										
5	Қўлқоп										
6	Бензин										
7	Цемент										
	Жами:										

4. 4010 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинадиган счётлар», 4310 «Таъминотчи ва пудратчиларга ўтказилган бўнақлар», 6010 «Таъминотчи ва пудратчиларга тўланадиган счётлар», 6310 «Харидор ва буюртмачилардан олинган бўнақлар» счётлар бўйича оборот қайдномаларини қўйидаги кўринишда алоҳида-алоҳида тузинг.

4010 «Харидорлар ва буюртмачилардан олинадиган счётлар»

№	Ташкилот номи	Бош қолдиқ		Оборот		Охирги қолдиқ	
		Дебет	Кредит	Дебет	Кредит	Дебет	Кредит
1	Отель Афросиёб						
2	Самарқанд шаҳар хокимлиги						
	Жами:						

6010 «Таъминотчи ва пудратчиларга тўланадиган счётлар»

№	Ташкилот номи	Бош қолдиқ		Оборот		Охирги қолдиқ	
		Дебет	Кредит	Дебет	Кредит	Дебет	Кредит
1	Навоий цемент						
2	Самарқанддепо						
3	Жума қаръери						
	Жами:						

6310 «Харидор ва буюртмачилардан олинган бўнақлар»

	Ташкилот номи	Бош қолдиқ		Оборот		Охирги қолдиқ	
		Дебет	Кредит	Дебет	Кредит	Дебет	Кредит
	Самартаъмирзаво						
	д						
	Лифтзавад						
	Сувоқова						
	Автобаза						
	Жами:						

6990 «Бошқа мажбуриятлар»

	Ташкилот номи	Бош қолдиқ	Оборот	Охирги қолдиқ
--	---------------	------------	--------	---------------

- а) Даромад счётлари
- б) Харажат счётлари
- в) Эскиришни ҳисоблаш счётлари
- г) Пул маблағлари счётлари

5. Хусусий сотиб олинган акцияларнинг ҳисоби счёти

- а) Пассив счёт
- б) Актив счёт
- в) Контрактив счёт
- г) Контрпассив счёт

12-ТОПШИРИҚ

5-топшириқ бўйича тузилган «Стандарт» ишлаб чиқариш корхонасининг бухгалтерия балансида кўрсатилган қўйидаги активларни баҳолаш усуллари кўрсатинг.

Кейс ечимини қўйидаги жадвал кўринишида расмийлаштиринг

№	Баланс моддаси	Баҳолаш усули
1	Асосий воситалар	
2	Молиявий инвестициялар	
3	Ишлаб чиқариш захиралари	
4	Тугалланмаган ишлаб чиқариш	
5	Тайёр маҳсулотлар	
	Жами	

13-ТОПШИРИҚ

«Стандарт» ишлаб чиқариш корхонасида 20__ й. январ ойи учун ишлаб чиқаришга сарфланган материалларнинг қийматини ва 1 феврал ҳолатига қолдиғини ФИФО усулда ҳисоблаб топинг.

Кейс ечимини қўйидаги жадвал кўринишида расмийлаштиринг.

ЦЕМЕНТ

Хужжат		Ишлаб чиқариш захираси номи	Ўл. Бир.	Сони	Баҳоси	Сумма
№	Сана					
		01.01. га қолдиқ	Тн			
		Кириш				
1	10.01	Ленинабадснаб цемент	Тн			

		Жами кирим				
		Чиқим				
1	30.01	Ишлаб чиқаришга	Тн			
	31.01	Камомад	Тн			
		Жами чиқим				
		01.02. га қолдиқ				

ҚОРА ҚУМ

Хужжат		Ишлаб чиқариш захираси номи	Ўл. Бир.	Сони	Баҳоси	Сумма
№	Сана					
		01.01. га қолдиқ	Куб/м			
		Кирим				
		Жами кирим				
		Чиқим				
1	30.01	Ишлаб чиқаришга	Куб/м			
		Жами чиқим				
		01.02. га қолдиқ				

ҚИЗИЛ ҚУМ

Хужжат		Ишлаб чиқариш захираси номи	Ўл. Бир.	Сони	Баҳоси	Сумма
№	Сана					
		01.01. га қолдиқ	Куб/м			
		Кирим				
4	10.01		Куб/м			
		Жами кирим				
		Чиқим				
1	30.01	Ишлаб чиқаришга	Куб/м			
		Жами чиқим				
		01.02. га қолдиқ				

ОҲАК

Хужжат		Ишлаб чиқариш захираси номи	Ўл. Бир.	Сони	Баҳоси	Сумма
№	Сана					
		01.01. га қолдиқ	тн			
		Кирим				
32	31.01	Инвен.натижасида ортиқча	тн			
		Жами кирим				
		Чиқим				
		Жами чиқим				
		01.02. га қолдиқ				

ҚЎЛҚОП

Хужжат		Ишлаб чиқариш захираси номи	Ўл. Бир.	Сони	Баҳоси	Сумма
№	Сана					
		01.01. га қолдиқ	Жуфт			
		Кирим				
		Жами кирим				

		Чиқим				
22	30.01	Умумцех харажатларига	Жуфт			
		Жами чиқим				
		01.02. га қолдик				

БЕНЗИН

Хужжат		Ишлаб чиқариш захираси номи	Ўл. Бир.	Сони	Баҳоси	Сумма
№	Сана					
		01.01. га қолдик	Литр			
		Кирим				
		Жами кирим				
		Чиқим				
1	30.01	Ишлаб чиқаришга	Литр			
		Жами чиқим				
		01.02. га қолдик				

Мавзу бўйича назорат саволлари

1. Баҳолаш нима?
2. Ҳисоб объектлари қандай баҳоланади?

Мавзу бўйича тест савол-жавоблари

Хўжалик ситуацияси

Ушбу маълумотлар асосида қуйидаги тест саволларига тўғри жавобларни топинг.

1 февралда ғишт қолдиғи – 20000 дона, ҳар бирининг баҳоси 270 сўмдан.

Ҳисобот ойда корхонага қуйиги миқдорда ғишт кириш қилинган:

*2 февралда 10 000 дона, ҳар бирининг баҳоси 280 сўмдан;

*10 февралда 40000 дона, ҳар бирининг баҳоси 300 сўмдан;

*15 февралда 20000 дона, ҳар бирининг баҳоси 290 сўмдан;

*25 февралда 8000 дона, ҳар бирининг баҳоси 300 сўмдан;

Ҳисобот ойда қурилишга сарфланган ғишт – 60000 дона.

1. Ҳисобот ойда қурилишга сарфланган ғишт қиймати ФИФО усулда неча сўмни ташкил қилади?

- а) 8200000 сўм;
- б) 17200000 сўм;

- в) 18000000 сўм;
- г) 16800000 сўм

2. Ҳисобот ойида қурилишга сарфланган ғишт қиймати ЛИФО усулда неча сўмни ташкил қилади?

- а) 17800000 сўм;
- б) 17200000 сўм;
- в) 18000000 сўм;
- г) 16800000 сўм

3. Ҳисобот ойида қурилишга сарфланган ғишт қиймати АВЭКО усулда неча сўмни ташкил қилади?

- а) 17800000 сўм;
- б) 17387755 сўм;
- в) 18000000 сўм;
- г) 16800000 сўм

4. Ҳисобот ойи охирида сарфланмаган ғишт қиймати ФИФО усулда неча сўмни ташкил қилади?

- а) 11012245
11200000 сўм
- б) 11400000 сўм
- в) 10600000
г)

5. Ҳисобот ойи охирида сарфланган ғишт қиймати ЛИФО усулда неча сўмни ташкил қилади?

- а) 11012245
11200000 сўм
- б) 11400000 сўм
- в) 10600000
г)

6. Ҳисобот ойи охирида сарфланган ғишт қиймати АВЭКО усулда неча сўмни ташкил қилади?

- а) 11012245
11200000 сўм
- б) 11400000 сўм
- в) 10600000
г)

14-ТОПШИРИҚ

1000 дона қолипли ғишт ишлаб чиқаришга сарфланадиган харажатларнинг кўйида келтирилган меъёрлари асосида 1 дона ғиштнинг ўртача норматив таннархини калькуляция қилинг.

1000 дона ғиштга кетадиган харажат меъёрлари

Харажат моддаси	Ўлчов бирлиги	Харажат меъёри	ТМЗлари- нинг баҳоси	Сумма
-----------------	------------------	-------------------	-------------------------	-------

1. Цемент	Т.	2,5		
2. Қора қум	Куб.М.	5,0		
3. Қизил қум	Куб.М.	7,0		
4. Сув	Сўм	600		
5. Электр энергияси	Сўм	1100		
6. Газ	Сўм	650		
7. Иш ҳақи	Сўм	10000		
8. Ягона ижтимоий тўловга ажратма (иш ҳақига нисбатан)	%	15		
9. Умумцех харажатлари (материаллар қийматига нисбатан)	%	15		
Жами				
1 дона ғиштнинг ўртача норматив таннархи				

15-ТОПШИРИҚ

«Стандарт» ишлаб чиқариш корхонасида 20__ й. январ ойида қолипчи ғишти ишлаб чиқариш таннархиди ва 1 дона ғиштнинг ҳақиқий таннархиди ҳисобланг.

Кейс ечимиди қўйидаги жадвал кўринишида расмийлаштиринг.

Қолипчи ғишти ишлаб чиқаришга сарфланган харажатлар ва 1 дона қолипчи ғиштнинг ҳақиқий таннархи (ишлаб чиқариш ҳажми – 8000 дона)

№	Харажат моддалари	Сумма
1	Цемент	
2	Қора қум	
3	Қизил қум	
4	Сув	
5	Ишчиларнинг иш ҳақи	
6	Ишчилар иш ҳақига нисбатан ягона ижтимоий тўловга ажратма	

7	Электр энергияси	
8	Газ	
9	Бензин	
10	Хўжалик инвентарлари	
11	Цех биноти амортизацияси	
12	Бетон қуриш машинаси амортизацияси (БМ-ТХІ)	
13	Бетон қуриш машинаси амортизацияси (М-ТЗ)	
14	Бошқа ишлаб чиқариш жихозлари амортизацияси	
15	Умумцех ходимлари иш ҳақи	
16	Умумцех ходимлари иш ҳақидан ягона иштимой тўловга ажратма	
	Жами ишлаб чиқариш харажатлари	
	1 дона қолипчи ғиштнинг ўртача ҳақиқий таннархи	

Ўз-ўзини назорат қилиш учун саволлар

1. Калькуляциянинг моҳияти ва тузилиши
2. Калькуляция, унинг турлари ва аҳамияти.

Мавзу бўйича тест савол-жавоблари

Хўжалик ситуацияси

Ушбу маълумотлар асосида қуйидаги тест саволларига тўғри жавобларни топинг.

Ҳисобот ойида корхона харажатлари қуйидагилардан иборат:

**ишлаб чиқаришга сарфланган материал харажатлари – 45 млн. сўм;*

**иш ҳақи харажатлари – 37 млн. сўм, шундан ишчиларга ҳисобланган иш ҳақи 25 млн. сўм, бошқарув ходимларига ҳисобланган иш ҳақи 12 млн. сўм;*

**ягона социал тўлов суммаси 9,25 млн. сўм, шундан ишчиларга ҳисобланган иш ҳақи бўйича 6,25 млн. сўм, бошқарув ходимларига ҳисобланган иш ҳақи бўйича 3 млн. сўм;*

**амортизация харажатлари – 5 млн. сўм, шундан ишлаб чиқаришга тегишли асосий воситалар бўйича 3,5 млн. сўм, бошқарувга тегишли асосий воситалар бўйича 1,5 млн. сўм;*

**бошқа харажатлар – 20 млн. сўм, шундан ишлаб чиқаришга тегишли харажатлар 15 млн. сўм, бошқарув ва бошқа операцион харажатлар – 5 млн. сўм;*

**ишлаб чиқарилган маҳсулот сони 100000 дона;*

**бир дона маҳсулотнинг сотиш баҳоси -1100 сўм*

1. Ишлаб чиқариш харажатлари суммаси қанчани ташкил қилади?

- а) 45 млн. сўм;
- б) 94,75 млн. сўм;
- в) 90 млн. сўм;
- г) 85 млн. сўм.

2. Бир дона маҳсулотнинг ўртача таннархи неча сўмни ташкил этади?

- а) 450 сўм;
- б) 947,5 сўм;
- в) 900 сўм;
- г) 850 сўм.

3. Бир дона маҳсулотни сотишдан олинган фойда неча сўмни ташкил этади?

- а) 650 сўм;
- б) 152,5 сўм;
- в) 200 сўм;
- г) 250 сўм

4 МАВЗУ. АСОСИЙ ХУЖАЛИК ЖАРАЁНЛАРИ ҲИСОБИ

Амалий машғулотда муҳокама қилинадиган саволлар

- 1. Хўжалик жараёнлари асосий кўрсаткичлари
- 2. Таъминот жараёнининг ҳисоби
- 3. Асосий ишлаб чиқариш харажатлари.
- 4. Ёрдамчи ишлаб чиқариш харажатлари.
- 5. Умумишлаб чиқариш харажатлари.

16-ТОПШИРИҚ

6-топшириқда берилган хўжалик операцияларидан таъминот жараёнига тегишли бўлганларни гуруҳланг.

**Мавзу бўйича хўжалик ситуацияси ва тест савол-жавоблари
Хўжалик ситуацияси**

Ушбу маълумотлар асосида қуйидаги тест саволларига тўғри жавобларни топинг.

**материалларни сотиб олиш нархларидаги қиймати – 45 млн. сўм;*

**божхона тўловлари – 9.5 млн. сўм,*

**ташиб келтириш харажатлари суммаси – 3,27 млн. сўм;*

**брокерларга тўланган ҳақ – 1,8 млн. сўм;*

**олинган кредитлар учун тўланган фоиз тўловлари – 3,0 млн. сўм.*

1. Сотиб олинган материаллар таннархи неча сўмни ташкил қилади?

а) 62 570 000 сўм;

б) 59 570 000 сўм;

в) 45 000 000 сўм;

г) 48 270 000 сўм

2. Материалларнинг сотиб олиш нархларидаги қийматига бевосита усулда қандай ёзув қилинади?

а) ДТ 1010 КТ 6010 62 570 000 сўм;

б) ДТ 1010 КТ 6010 59 570 000 сўм;

в) ДТ 1010 КТ 6010 45 000 000 сўм;

г) ДТ 1010 КТ 6010 48 270 000 сўм

3. Материалларнинг сотиб олиш нархларидаги қийматига билвосита усулда қандай ёзув қилинади?

а) ДТ 1510 КТ 6010 62 570 000 сўм;

б) ДТ 1510 КТ 6010 59 570 000 сўм;

в) ДТ 1510 КТ 6010 45 000 000 сўм;

г) ДТ 1510 КТ 6010 48 270 000 сўм

4. Материалларнинг жами таннархи бўйича киримига билвосита усулда қандай ёзув қилинади?

а) ДТ 1010 КТ 1510 62 570 000 сўм;

б) ДТ 1010 КТ 1510 59 570 000 сўм;

в) ДТ 1010 КТ 1510 45 000 000 сўм;

г) ДТ 1010 КТ 1510 48 270 000 сўм

17-ТОПШИРИҚ

б-топшириқда берилган хўжалик операцияларидан ишлаб чиқариш жараёнига тегишли бўлганларни гуруҳланг.

Мавзу бўйича хўжалик ситуацияси ва тест савол-жавоблари

Хўжалик ситуацияси

Ушбу маълумотлар асосида қуйидаги тест саволларига тўғри жавобларни топинг.

**материаллар сарфи – 40 млн.сўм;*

**ишчилар иш ҳақи харажатлари – 20 млн.сўм;*

**ягона суғурта тўлови харажатлари – 5 млн.сўм;*

- *амортизация ажратмалари – 7 млн.сўм;
- *умумишлаб чиқариш харажатлари – 12 млн.сўм;
- *ёрдамчи ишлаб чиқариш харажатлари – 8 млн.сўм;
- *сотиш харажатлари – 4 млн.сўм;
- *боиқариш харажатлари – 14 млн.сўм.

Ишлаб чиқарилган маҳсулоти сони – 10000 дона..

1. Ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг жами таннархи неча сўмни ташкил қилади?

- а) 104 000 000 сўм;
- б) 72 000 000 сўм;
- в) 60 000 000 сўм;
- г) 92 000 000 сўм

2. Ишлаб чиқарилган маҳсулот бир бирлиги таннархи неча сўмни ташкил қилади?

- а) 10 400 сўм;
- б) 7 200 сўм;
- в) 6 000 сўм;
- г) 9 200 сўм

3. Ишлаб чиқарилган маҳсулот киримига қандай ёзув берилади?

- а) Дт 2810 Кт 2010 104 000 000 сўм;
- б) Дт 2810 Кт 2010 72 000 000 сўм;
- в) Дт 2810 Кт 2010 60 000 000 сўм;
- г) Дт 2810 Кт 2010 92 000 000 сўм

4. Ишлаб чиқаришга сарфланган материаллар қийматига қандай ёзув берилади?

- а) Дт 2010 Кт 1010 40 000 000 сўм;
- б) Дт 9410 Кт 1010 40 000 000 сўм;
- в) Дт 9420 Кт 1010 60 000 000 сўм;
- г) Дт 2010 Кт 1010 45 000 000 сўм

5. Умумишлаб чиқариш харажатларини ҳисобдан чиқарилишига қандай ёзув берилади?

- а) Дт 2010 Кт 2510 12 000 000 сўм;
- б) Дт 9410 Кт 2510 12 000 000 сўм;
- в) Дт 9420 Кт 2510 12 000 000 сўм;
- г) Дт 2010 Кт 2510 20 000 000 сўм

6-топириқда берилган хўжалик операцияларидан сотиш жараёнига тегишли бўлганларни гуруҳланг.

Мавзу бўйича хўжалик ситуацияси ва тест савол-жавоблари
Хўжалик ситуацияси

Ушбу маълумотлар асосида қуйидаги тест саволларига тўғри жавобларни топинг.

**сотишдан олинган соф тушум – 70000 минг сўм;*

**тайёр маҳсулотнинг ҳисобот бошидаги қолдиғи – 20000 минг сўм, ишлаб чиқаришдан олинган тайёр маҳсулот – 60000 минг сўм, ҳисобот даври охирида қолган тайёр маҳсулот таннархи – 25000 минг сўм, сотиш харажатлари - 3000 минг сўм, бошқарув харажатлари – 5000 минг сўм.*

1. Сотишдан олинган ялпи фойда неча сўмни ташкил этади?

- а) 15 000 000 сўм;
- б) 10 000 000 сўм;
- в) 7 000 000 сўм;
- г) 70 000 000 сўм

2. Асосий фаолиятдан олинган молиявий натижа нимадан иборат ва унинг суммаси неча сўмни ташкил этади?

- а) фойда, 15 000 000 сўм;
- б) фойда, 10 000 000 сўм;
- в) фойда, 7 000 000 сўм;
- г) фойда, 70 000 000 сўм

3. Сотишдан олинган соф тушум суммасига, агар у нақдсиз пулга амалга оширилган бўлса, қандай ёзув қилинади?

- а) ДТ 4010 КТ 9010, 70 000 000 сўм;
- б) ДТ 5110 КТ 9010, 70 000 000 сўм;
- в) ДТ 5010 КТ 9010, 70 000 000 сўм;
- г) ДТ 5710 КТ 9010, 70 000 000 сўм

4. Сотишдан олинган соф тушум суммасига, агар у нақд пулга амалга оширилган бўлса, қандай ёзув қилинади?

- а) ДТ 4010 КТ 9010, 70 000 000 сўм;
- б) ДТ 5110 КТ 9010, 70 000 000 сўм;
- в) ДТ 5010 КТ 9010, 70 000 000 сўм;
- г) ДТ 5710 КТ 9010, 70 000 000 сўм

5. Сотилган тайёр маҳсулот суммасига қандай ёзув қилинади?

- а) ДТ 9110 КТ 2810, 70 000 000 сўм;
- б) ДТ 9110 КТ 2810, 55 000 000 сўм;
- в) ДТ 9110 КТ 2810, 80 000 000 сўм;

г) Дт 9110 Кт 2810, 85 000 000 сўм

6. Сотиш харажатлари ҳисобга олинади:

а) 9110 счётнинг дебитида;

б) 9410 счётнинг дебитида;

в) 9420 счётнинг дебитида;

г) 9430 счётнинг дебитида.

7. Бошқарув харажатлари ҳисобга олинади:

а) 9110 счётда; б) 9410 счётда;

в) 9420 счётда; г) 9430 счётда.

19-ТОПШИРИҚ

6-топшириқда берилган хўжалик операцияларидан бошқарув жараёнига тегишли бўлган харажатларни гуруҳланг.

22 - ТОПШИРИҚ

6- топшириқнинг 8- операциясида келтирилган 1-сон тўлов топшириқномасини кўйида келтирилган шаклда тузинг. Пенсия фондига 15 % ажратмани ўтказиш учун қўшимча ахборотлар:

Олувчи – Боғишамол туман солиқ инспекцияси

Ҳисоб рақами – 20205000900533798010, Банк – ЎР ТИА МБ СБ,

Банк коди – 00278

ТЎЛОВ ТОПШИРИҚНОМАСИ		<input type="text"/>
№	<input type="text"/>	
САНАСИ	<input type="text"/>	
Тўловчининг Номи	<input type="text"/>	
ДЕБЕТ		
Тўловчининг х/р	<input type="text"/>	СТИР <input type="text"/>
Тўловчи		Тўловчининг г банки
Банкининг номи	<input type="text"/>	Коди <input type="text"/>
СУММА	<hr/>	
Олувчининг Номи	<input type="text"/>	
КРЕДИТ		
Олувчининг х/р	<input type="text"/>	СТИР <input type="text"/>
Олувчи		Олувчининг банки
Банкининг номи	<input type="text"/>	Коди <input type="text"/>
Сўз билан	<hr/>	
Тўлов мақсади	<hr/>	

М.Ў. Раҳбар Бош ҳисобчи

Текширилган	Маъқулланган	Банк томонидан ўтказилган
БАНК <input type="text"/> <input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>

23-ТОПШИРИҚ

6- топшириқнинг 16- операциясида келтирилган 1-сон счёт-фактурани қўйида келтирилган шаклда тузинг.

Счёт-фактурани тўлдириш учун қўшимча ахборотлар:

Харидор – Самлифтзавод, Самарқанд, Спитамен шох кўчаси, 150

СТИР 202101303

Ҳисоб рақами – 20208000900533798001, Банк – ЎЗЖСБ,

Банк коди – 00312

Ишончнома № 11 20__ йил 5- январ

Олувчи – Хайдаров Анвар

Счет - фактура

№ _____

« ____ » _____ 20__ йил

« ____ » _____ 20__ йилги

№ _____ товар жўнатиш хужжатларига

Таъминотчи _____

Харидор _____

Манзил _____

Манзил _____

Телефон _____

Телефон _____

**Ҳисоб-китоб
счёти** _____

**Ҳисоб-китоб
счёти** _____

СТИР _____

СТИР _____

Та р№	Товарлар (ишлар, хизматлар) номи	Ўл. бир.	Миқ - дори	Нарх и	Жўнатиш қиймати	ҚҚС		ҚҚС билан жўнатиш қиймати
						Став ка	ҚҚС сум- маси	
1								
2								

Сумма: _____

Рахбар _____

Олдим _____

(харидорнинг имзоси)

Бош бухгалтер _____

20__ й. «__» _____

№ _____

ишонч қоғози

асосида

Товар берди _____

(таъминотчининг имзоси)

24-ТОПШИРИҚ

21, 22, 23- топшириқлар бўйича тузилган бошланғич ҳужжат айланишини графигини тузинг.

Кейс ечимини кўйидаги жадвал кўринишида расмийлаштиринг:

Ҳужжат айланишига доир операциялар	Бўлимлар					
	Бошқару в аппарат и	Касса	Банк	Омбор	Бухгал -терия	Архи в
1. Ҳужжатни тузиш ва журналга қайд этиш						
2. Ҳужжатни бажаришга узатиш						
3. Ҳужжатни ҳисоботга киритиш						
4. Ҳужжатни ҳисобот билан бухгалтерияга топшириш						
5. Ҳужжатга ишлов бериш						
6. Ҳужжатни архивга топшириш						

Эслатма: Ҳужжат ҳаракатини «←→» белгиси билан кўрсатинг

25-ТОПШИРИҚ

6-топшириқнинг 32- операциясида келтирилган операция бўйича кўйидаги вазифаларни бажаринг.

1. Инвентаризация рўйхатини тузинг.

2. Инвентаризация натижаларини таққослама қайдномасини тузинг, унда инвентаризация натижаларини кўрсатинг ва уларни счётларда акс эттиринг.

Инвентаризация рўйхатини қўйидаги келтирилган шаклда тузинг, етишмаган реквизитларини мустақил тўлдиринг.

ТОВАР-МОДДИЙ ЗАҲИРАЛАР
ИНВЕНТАРИЗАЦИЯ РЎЙХАТИ № 2

СТИР:	20243190 2
Ташкилот	Кодлар:
Мукчилик шакли	ОКУД бўйича инв-1 шакли
Инвентаризация ўтказиш	Сана (йил, ой, кун)
Учун асос:	ОКПО коди
Буйруқ, қарор	ОКОНХ коди
(кераксизи ўчирилсин)	ОКПО коди
	Инвентаризация бошланган сана
	Инвентаризация тугаган сана

Товар-моддий	заҳиралар
Жойлашган	жойи

ТИЛХАТ

Инвентаризация бошланган даврда барча кирим ва чиқим хужжатлар бухгалтерияга топширилган, менинг жавобгарлигимга келиб тушган барча товар-моддий заҳиралар кирим қилинган, чиқим қилингани харажатга олинган.

Моддий-жавобгар шахс (лар):

_____	_____
лавозими	
ИМЗО	
Ф.И.Ш.	
_____	_____

лавозими

ИМЗО

Ф.И.Ш.

Т / р	Товар-моддий захиралар		Ўлчов бирлиги		Нархи , сўм	Ҳақиқатга мавжуд		Бухгалтерия маълумотлар и бўйича	
	Номи, шакли, сорти, гуруҳи	Номенк -латура номери	Номи	ЎББТ бўйича коди		Сони	Сумма	Сони	Сумма

Жами рўйхат бўйича: тартиб рақамлар _____

Имзо

Жами ҳақиқатдаги сони

Имзо

сўмга.

Ҳақиқатда

сўм

Имзо

Комиссия раиси:

лавозими

ИМЗО

Ф.И.Ш.

Комиссия аъзолари:

лавозими

ИМЗО

Ф.И.Ш.

лавозими

ИМЗО
Ф.И.Ш.

Ушбу инвентаризация рўйхатида № _____ № _____ номерланган товар-моддий заҳиралар, менинг иштирокимда комиссия томонидан тешкирилди ва санокдан ўтказилди. Барча рўйхати илова қилинган товар-моддий заҳиралар менинг жавобгарлигимда сақланмоқда.

Моддий жавобгар шахс (лар):

лавозими

ИМЗО
Ф.И.Ш.

Ушбу рўйхатда келтирилган суммаларни текширдим ва ҳисобладим

лавозими

ИМЗО
Ф.И.Ш.

Таққослама қайдноманинг қўйида келтирилган шаклда тузинг, етишмаган реквизитларини мустақил тўлдилинг.

Инвентаризация натижаларини таққослама қайдномаси

1	Инвентаризация қилинган ТМЗ лар	Бухгалтерия ҳужжатлари бўйича			Инвентаризация бўйича аниқланди			Инвентаризация натижаси (қўп, кам)		
		сони	нархи	сумма	сон	нархи	сумма	сон	нархи	сумма
2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	

Раҳбар:
Бош ҳисобчи:
Инвентаризация комиссияси раиси:

Ўз – ўзини назорат қилиш учун саволлар

1. Инвентаризациянинг моҳияти ва аҳамияти.
2. Инвентаризация турлари ва уларга тасниф
3. Инвентаризацияни ўтказиш тартиби.
4. Инвентаризациянинг натижаларини аниқлаш, уларни расмийлаштириш.
5. Инвентаризациянинг натижаларини бухгалтерия ҳисоби счётларида акс эттириш.

Фикрлаш учун тестлар.

1. Ёнғин натижаларини аниқлаш учун инвентаризация ўтказилди, бу инвентаризация ўтказишнинг қайси турига киради?
а) Режали
б) Режадан ташқари
в) Тўлик
г) Қисман
2. Корхона кассасида тасдиқланган режа бўйича инвентаризация ўтказиш муддати
а) Ҳар ойда
б) Ҳар уч ойда бир марта
в) Ҳар олти ойда бир марта.
г) Ҳар йилда бир марта
3. Бир йилда моддий жавобгар шахслар икки марта алмашди, бу уларнинг меҳнат таътилига тааллуқли эмас. Қандай инвентаризация тури ўтказилган?
а) Режали
б) Режадан ташқари
в) Факултдаги
г) Мажбурий
4. Инвентаризация олдидан омбор мудирига уни ўтқазилиши тўғрисида бир кун олдин хабар топди. Инвентаризацияни ўтқазишнинг қайси хусусияти бузилган?
а) Этика
б) Тўсатдан ўтқазилиши
в) Раҳбарлик хусусияти
г) Қариндошлик хусусияти
5. Аниқланган ортиқчани бухгалтер харажатларни камайтирилишига олиб борди.
У бухгалтерия ҳисобининг қайси тамойилини бузди?
а) Ҳисоблаш тамойилини
б) Консерватизм тамойилини
в) Баҳолаш тамойилини
г) Икки ёқлама ёзиш тамойилини

6. Инвентаризация наатижасида аниқланган ортиқчани бухгалтер қандай счётга олиб бориши керак эди?

- а) Харажатлар счётига
- в) Активлар счётига

- б) Даромадлар счётига
- г) Мажбуриятлар счётига

6 МАВЗУ. БУХГАЛТЕРИЯ ХИСОБИНИНГ РЕГИСТРЛАРИ ВА ШАКЛЛАРИ

Амалий машғулотда муҳокама қилинадиган саволлар

- 1. Ҳисоб регистрлари тушунчаси*
- 2. Ҳисоб регистрларининг таснифи ва тавсифи*
- 3. Ҳисоб регистрларини юритиш ва тўлғизиш тартиби;*
- 4. Ҳисоб регистрларидаги хатоликлар ва уларни тузатиш усуллари.*

26-ТОПШИРИҚ

1, 5, 6- топшириқларда келтирилган маълумотлар асосида 5010 «Касса» счёти бўйича 20__ йил январ ойи учун 1-сон журнал-ордер ва 1-сон қайдномани қўйида келтирилган шаклда юритинг.

Журнал-ордер № 1

5010 «Касса» счёти кредити бўйича

20__ йил _____

№	Сана	Операция мазмуни	5010 счёт кредитидан дебет счётларга:				5010 «Касса» кредити бўйича
			6710	6990	5110		
1	2	3	4	5	6	7	12

1-сон қайднома
20__ йил _____

ой бошига

қолдиқ 60 сўм

№	Сана	Операция мазмуни	Кредит счётлардан 5010 счёт дебети:				5010 «Касса» дебети бўйича
			5110				
1	2	3	4	5	6	7	12

ой охирига қолдиқ

Тўлдирилган сана « » 20__ й.

Бажарувчи _____ Бош ҳисобчи

_____ Имзо
Имзо

27-ТОПШИРИҚ

1, 5, 6- топшириқларда келтирилган маълумотлар асосида 5010 «Касса» счёти бўйича 20__ йил январ ойи учун ҳисоб маълумотини мемориал-ордер шаклида қайд этинг ва жамланг. Мемориал-ордерни қўйида келтирилган шаклда юритинг.

Мемориал-ордер № 1 «Касса»
_____ 20__ й.

- б) Кредит томони бўйича;
- в) ҳам дебет, ҳам кредит томони бўйича;
- г) тўғри жавоб йўқ

3. Журнал-ордерлар счётларнинг қандай томони бўйича юритилади?

- а) Дебет томони бўйича;
- б) Кредит томони бўйича;
- в) ҳам дебет, ҳам кредит томони бўйича;
- г) тўғри жавоб йўқ

4. Бухгалтерия ҳисобинининг соддалаштирилган шакли қандай ташкилотлар ва корхоналар учун мўлжалланган?

- а) Қўшма корхоналар учун
- б) Акциядорлик жамиятлари учун
- в) Давлат ташкилотлари учун
- г) Кичик корхоналар учун

7-МАВЗУ. ПУЛ МАБЛАҒЛАРИ ВА ВАЛЮТА ОПЕРАЦИЯЛАРИ ХИСОБИ

Амалий машғулотда муҳокама қилинадиган саволлар:

1. Касса операцияларининг моҳияти ва уларни хужжатлаштириш тартиби
2. Касса ҳисоботини тузиш ва унга ишлов бериш тартиби
3. Кассадаги пул маблағларини инвентаризация қилиш ва расмийлаштириш тартиби

4. Касса операцияларининг ҳисоби

2-МАСАЛА

Корхонанинг кассаси алоҳида хонада жойлашган, Кассир – Ш.Н.Соатова.

Кирим ва чиқим касса ордерларини тузиш, уларни «Кирим ва чиқим касса ордерларини қайд этиш китоби»га ёзиш бош ҳисобчи томонидан амалга оширилади.

Касса китоби кассир томонидан ҳар ойда бир марта тузилади. Касса ҳисоботи бухгалтерияга кейинги ойнинг биринчи санасида топширилади.

200_ йил 1 декабр ҳолатига охирги кирим касса ордерининг тартиб рақами - №30, охирги чиқим касса ордерининг тартиб рақами - №40.

Касса бўйича ўрнатилган нақд пул лимити – 300 сўм.

200_ йил декабр ойида «Чўпон - Ота» МЧЖ да қуйидаги касса операциялари юз берган:

1. 3 декабр куни 261230 чек асосида банкдан кассага қуйидаги мақсадларда нақд пул олинди:

- а) Иш ҳақи тарқатиш учун – 1 910 000 сўм;
- б) Сафар харажатлари учун – 50 000 сўм;
- в) Хўжалик эҳтиёжлари учун – 15 000 сўм.

Пул маблағларининг кассага кирим қилинишига 31-сон кирим касса ордери тузилди.

2. 4 декабр куни 11-сон тўлов қайдномаси асосида ходимларга 1809800 сўмлик иш ҳақи тарқатилди.

3. 5 декабрда 42 – сон чиқим касса ордери билан директор Каримов А.Б. га Тошкент шаҳрига сафари учун 50 000 сўм бўнак берилди.

4. 5 декабр куни 43-сон чиқим касса ордери билан бош ҳисобчи Н.А.Шодиевга концтоварлар сотиб олиш учун 15 000 сўм бўнак берилди.

5. 6 декабр куни тарқатилмай қолган иш ҳақидан 100 000 сўми банкдаги ҳисоб-китоб счётига топширилди ва унга 44-сон чиқим касса ордери тузилди.

6. 10 декабр куни 32-сон кирим касса ордери асосида хусусий тадбиркор «Ботир Абдуллаев» дан сотилган ип калава учун 5 000 000 сўмлик тушум кассага нақд кирим қилинди.

7. 10 декабр куни 45-сон чиқим касса ордери асосида сотилган ип калава учун кирим қилинган 5 000 000 сўмлик тушум банкдаги ҳисоб-китоб счётига топширилди.

8. 12 декабр куни директор Каримов А.Б. дан 33-сон кирим касса ордери асосида берилган бўнақдан ишлатилмай қолган 12 000 сўм кирим қилинди.

9. 12 декабр куни 46-сон чиқим касса ордери асосида кассага кирим қилинган ишлатилмай қолган 12 000 сўмлик бўнақ банкдаги ҳисоб-китоб счётига топширилди.

10. 20 декабр куни 34-сон кирим касса ордери асосида хусусий тадбиркор «Хайрулла Эсанов» дан сотилган ип калава учун 6 000 000 сўмлик тушум кассага нақд кирим қилинди.

11. 20 декабр куни 47-сон чиқим касса ордери асосида сотилган ип калава учун кирим қилинган 6 000 000 сўмлик тушум банкдаги ҳисоб-китоб счётига топширилди.

12. 31 декабр куни омбор мудири инвентаризацияда аниқланган 6 500 сўмлик ип калава камомадини кассага 35-сон кирим касса ордери асосида нақд тўлади.

13. 31 декабр куни 48-сон чиқим касса ордери асосида камомад учун кассага кирим қилинган 6 500 сўмлик камомад банкдаги ҳисоб-китоб счётига топширилди.

14. 31 декабрда иш куни якунига касса инвентаризация қилинди кассада 72 сўм нақд пул борлиги, шунингдек 140 сўм камомад борлиги аниқланди.

Талаб қилинади:

1. Юз берган касса операциялари бўйича кирим ва чиқим касса ордерларини тузиш;

2. Тузилган кирим ва чиқим касса ордерларини «Кирим ва чиқим касса ордерларини қайд этиш китоби» га ёзиш;

3. 200_ йил декабр ойи учун касса ҳисоботини тузиш;

4. Кассани инвентаризация қилиш далолатномасини тузиш;

5. 200_ йил декабр ойи учун юз берган касса операцияларига бухгалтерия ёзувларини бериш ва уларни хўжалик операцияларини қайд этиш журналига ўтказиш;

6. 200_ йил декабр ойи учун 5010 «Касса» счёти бўйича 1-сон журнал ордерни ва 1-сон қайдномани юритиш;

7. 200_ йил декабр ойи учун 5010 «Касса» счёти бўйича Бош китобни юритиш ва ёпиш.

Услубий кўрсатмалар:

1. Кирим ва чиқим касса ордерлари уларнинг тасдиқланган шаклида қуйидагича тузилади:

КИРИМ КАССА ОРДЕРИ

Ташкилот _____			Ташкилот _____		
КИРИМ КАССА ОРДЕРИ №__ «__» _____ 200__й			_____ Кирим касса ордерига квитанция №__		
Кор. счет	суб.счет	сумма	Қабул		
Қабул қилинди _____			қилинди _____		
Асос: _____			_____ Асос: _____		
_____			_____		
_____			_____		
_____			_____		
Сумма _____			Сумма _____ сўз		
_____ сўз билан			билан _____		
_____			_____		
_____			_____		
Бош бухгалтер _____			«__» _____ 200__й		
Кассир _____			Бош бухгалтер: _____		
_____			Кассир: _____		
_____			_____		

ЧИҚИМ КАССА ОРДЕРИ №__

3. Касса ҳисоботини қуйидаги шаклда тузиш тавсия этилади:

КАССА ҲИСОБОТИ
200_ йил _____ ойи учун

Ҳужжат №	Пул кирими ва чиқими	Корр. счётлар	Кирим	Чиқим
Бош қолдиқ				
31.				
Жами				
Охири қолдиқ				

Ҳисоботга _____ кирим касса ордери, _____ чиқим касса ордери илова қилинган

Кассир:

имзо

ф.и.ш.

Бош ҳисобчи: :

имзо

ф.и.ш.

4. Кассани инвентаризация қилиш далолатномаси қуйидаги мазмунда тузилади:

Инв-15 шакл

НАҚД ПУЛ МАБЛАҒЛАРИ ИНВЕНТАРИЗАЦИЯСИ
ДАЛОЛАТНОМАСИ

Ташкилот:

Сана: «__» _____ 200_ йил

Вақти: соат _____

ТИЛХАТ

Инвентаризация ўтказиш олдида тузилган ҳисоботга барча кирим касса ордерлари ва чиқим касса ордерлари киритилган, улар бухгалтерияга топширилган. Инвентаризацияни бошлашга эътирозим йўқ.

Кассир: _____

ИМЗО

ф.и.ш.

Инвентаризацияда қуйидагилар аниқланди:

1. Нақд пуллар: _____ сўмлик _____ дона, жами _____ сўм;
2. _____ : _____ сўмлик _____ дона, жами _____ сўм;
3. _____ : _____ сўмлик _____ дона, жами _____ сўм;
4. _____ : _____ сўмлик _____ дона, жами _____ сўм;
5. _____ : _____ сўмлик _____ дона, жами _____ сўм.

ЖАМИ: _____

сўз билан

Ушбу далолатномада кўрсатилган нақд пул маблағлари менинг жавобгарлигимда.

Кассир: _____

ИМЗО

ф.и.ш.

Ҳисобот маълумотлари бўйича _____ сўм

Инвентаризация натижалари:

Камомад _____ сўм;

сўз билан

Ортиқча _____ сўм.

сўз билан

Охирги касса ордерларининг тартиб рақамлари:

Кирим касса ордери № _____

Чиқим касса ордери № _____

Комиссия аъзолари:

_____	_____	_____
лавозими	ф.и.ш.	ИМЗО
_____	_____	_____
лавозими	ф.и.ш.	ИМЗО
_____	_____	_____
лавозими	ф.и.ш.	ИМЗО

Корхона

раҳбарининг

қарори:

Раҳбар:

ИМЗО

ф.и.ш

5. Касса бўйича хўжалик операцияларини қайд этиш журналинини куйидаги шаклда юритиш тавсия этилади:

1-сон қайднома
200__ йил _____

ой бошига

қолдиқ _____ сўм

№	Сана	Операция мазмуни	Кредит счётлардан 5010 счёт дебети:				5010 «Касса» дебети бўйича
			4	5	6	7	
1	2	3	4	5	6	7	12

ой охирига

қолдиқ _____ сўм

Тўлдирилган сана «__» _____ 200__ й.

Бажарувчи _____

Бош

ҳисобчи

Имзо

Имзо

7. 5010 «Касса» счёти бўйича Бош китобни 1-мавзуда келтирилган шаклда юритиш тавсия этилади.

БАНҚДАГИ ҲИСОБ-КИТОБ-СЧЕТИДАГИ ПУЛ МАБЛАҒЛАРИНИНГ ҲИСОБИ

Амалий машғулотда муҳокама қилинадиган саволлар:

1. Банкдаги ҳисоб-китоб счёти бўйича операцияларнинг моҳияти ва уларни ҳужжатлаштириш тартиби

2. Ҳисоб-китоб счётидан кўчирма ва унга ишлов бериш тартиби

3. Ҳисоб-китоб счётидаги пул маблағларининг ҳолати ва ҳаракатининг ҳисоби

3-МАСАЛА

200__ йил декабр ойида «Чўпон - Ота» МЧЖ да ҳисоб – китоб счёти бўйича қуйидаги операциялар юз берган:

№	Ҳужжат		Операциянинг мазмуни	Сумма	Д-Т	К-Т
	№	Сана				
1	2	3	4	5	6	7

1	250	2.12	«Сам Антеп гилам» ҚК дан сотилган ип калава учун дебиторлик қарз келиб тушди	12405500		
2	221	3.12	Ноябр ойи иш ҳақидан 25 % лик ажратма пенсия фондига ўтказилди	955000		
3	222	3.12	Ноябр ойи иш ҳақидан даромад солиғи ўтказиб берилди	720000		
4	223	3.12	Ноябр ойи иш ҳақидан 7,0 % лик ушланма пенсия фондига ўтказиб берилди	95500		
5	224	3.12	Пенсия таъминоти счётига ноябр ойи иш ҳақи суммасидан 1 % лик ушланма ўтказиб берилди	36200		
6	225	3.12	Ноябр ойи соф тушумидан пенсия фондига 1,6 % лик ажратма ўтказиб берилди	258334		
7	226	3.12	Ноябр ойи соф тушумидан йўл фондига 1,4 % лик ажратма ўтказиб берилди	553574		
8	227	3.12	Ноябр ойи соф тушумидан мактабларни ривожлантириш фондига 0,5 %лик ажратма ўтказиб берилди	369050		
9	31	3.12	Кассага 261230 чек билан нақд пул олинди (2-масалага қаранг)			
10	352	4.12	«Ургут Антеп гилам» ҚК дан сотилган ип калава учун дебиторлик қарз келиб тушди	15000000		
11	44	6.12	Кассада тарқатилмай қолган иш ҳақи кирим қилинди (2-масалага қаранг)			
12	238	7.12	«Хоскоплан» компаниясидан келиб тушган вальютанинг 50 %и (12500 АҚШ доллари) банк томонидан сотиб олинди	15375000		
13	228	7.12	Конвертация счётига хорижий валюта сотиб олиш учун пул ўтказилди	15000000		
14	32	10.12	Нақд пулга сотилган ип калава учун кассага кирим қилинган тушум банка топширилди (2-масалага қаранг)			
15	46	12.12	Ишлатилмай қолган бўнак суммаси кассада ҳисоб-китоб счётига топширилди (2-масалага қаранг)			
16	229	13.12	«Самэлектротаъминот» корхонасига кредиторлик қарз ўтказилди	286000		
17	230	13.12	«Самарқандгазсотиш» корхонасига кредиторлик қарз ўтказилди	80300		
18	231	13.12	«Сувоқова» корхонасига кредиторлик қарз ўтказилди	66000		
19	232	13.12	«Ўзтелеком» компаниясига кредиторлик қарз ўтказилди	36000		
20	233	13.12	«Уздонробита» компаниясига кредиторлик қарз ўтказилди	100000		

21	234	15.12	«Мароқанд» нефтбазага ёқилғи учун олдиндан тўлов ўтказилди	100000		
22	235	15.12	«Самавтогаз» МЧЖга суюқлаштирилган газ учун олдиндан тўлов ўтказилди	80000		
23	236	15.12	Декабр ойи учун бюджетга ҚҚС бўйича бўнақ ўтказилди	1000000		
24	47	20.12	Кассадан нақд сотилган ип калава учун тушум ҳисоб-китоб счётига топширилди (2-масалага қаранг)			
25	237	25.12	«Тошкент Лак-бўёк» корхонасига кредиторлик қарз ўтказиб берилди	11850000		
26	238	25.12	«Қаршитекс» ҚКга кредиторлик қарз ўтказиб берилди	20000000		
27	239	26.12	«Самарқанд» банкига сотиб олинган акциялар учун пул ўтказиб берилди	600000		
28	240	27.12	«Атлас» корхонасига 6 ойлик муддат билан вақтинчалик молиявий ёрдам сифатида пул ўтказилди	1800000		
29	381	28.12	«Ургут Антеп гилам» ҚК дан ип калава учун бўнақ келиб тушди	10000000		
30	274	29.12	«Сам Антеп гилам» ҚК дан ип калава учун бўнақ келиб тушди	15000000		
31	48	31.12	Кассага кирим қилинган камомад суммаси ҳисоб-китоб счётига кирим қилинди (2-масалага қаранг)			
32	241	31.12	«Самарқанд» банкидан олинган кредит бўйича қарзнинг бир қисми қайтарилди	5000000		
33	280	31.12	«Сам Антеп гилам» ҚК дан ижара тўловлари учун дебиторлик қарз келиб тушди	1000000		
34	10	31.12	Банк хизматлари учун ҳисоб-китоб счётидан ушланди	342290		

Талаб қилинади:

1. Банкдаги ҳисоб-китоб счётида юз берган операцияларнинг 2-3таси бўйича тўлов топшириқномасини тузинг

2. 200_ йил декабр ойи учун ҳисоб-китоб счёти бўйича юз берган операцияларга бухгалтерия ёзувларини бериш ва уларни хўжалик операцияларини қайд этиш журналига ўтказинг;

3. 200_ йил декабр ойи учун 5110 «Ҳисоб-китоб счёти» счёти бўйича 2-сон журнал ордерни ва 2-сон қайдномани юритинг;

4. 200_ йил декабр ойи учун 5110 «Ҳисоб-китоб счёти» счёти бўйича Бош китобни юритинг ва ёпинг.

Услубий кўрсатмалар:

1. Тўлов топшириқномасини уларнинг тасдиқланган шаклида куйидаги шаклда тузиш тавсия этилади:

ТЎЛОВ ТОПШИРИҚНОМАСИ №

САНАСИ

Тўловчининг Номи

ДЕБЕТ

Тўловчининг х/р **СТИР**

Тўловчи Банкнинг номи Тўловчининг банки Коди

СУММА

Олувчининг Номи

КРЕДИТ

Олувчининг х/р **СТИР**

Олувчи Банкнинг номи Олувчининг банки Коди

Сўз билан

Тўлов мақсади

Раҳбар Бош ҳисобчи

М.Ў.

Текширилган		Маъқулланган		Банк томонидан ўтказилган	
БАНК	Имзо		имзо	БАНК	И
<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>	М
					З
					О

2. 5110 «Ҳисоб-китоб счёти» счёти бўйича 2-сон журнал ордер ва 2-сон қайдномани куйидаги шаклда юритиш тавсия этилади:

Журнал-ордер № 2

5110 «Ҳисоб – китоб счёти» счёти кредити бўйича
200__ йил _____

№	Сана	Операциянинг мазмун	5110 счёт кредитидан дебет счётларга:					5110 «Ҳисоб- китоб» счёти кредити бўйича
1	2	3	4	5	6			12

2-сон қайднома
200__ йил _____

ой бошига

қолдиқ _____ сўм

№	Сана	Операция мазмуни	Кредит счётлардан 5010 счёт дебетига:				5110 «Ҳисоб - китоб» счёти дебети бўйича
1	2	3	4	5	6	7	12

ой охирига

қолдиқ _____ сўм

Тўлдирилган сана «__» _____ 200__ й.

Бажарувчи _____

Бош

ҳисобчи

Имзо

Имзо

3. 5110 «Ҳисоб-китоб» счёти бўйича Бош китобни 1-мавзуда келтирилган шаклда юритиш тавсия этилади.

БАНҚДАГИ ВАЛЮТА СЧЕТИДАГИ ПУЛ МАБЛАҒЛАРИНИНГ ҲИСОБИ

Амалий машғулотда муҳокама қилинадиган саволлар:

- 1.Банкдаги валюта счёти бўйича операцияларнинг моҳияти ва уларни ҳужжатлаштириш тартиби
- 2.Валюта счётидан кўчирма ва унга ишлов бериш тартиби
- 3.Валюта счётидаги пул маблағларининг ҳолати ва ҳаракатининг ҳисоби

4-МАСАЛА

200_ йил декабр ойида «Чўпон - Ота» МЧЖ да валюта счёти бўйича қуйидаги операциялар юз берган:

1. 200_ йил 7 декабр куни «Хоскаплан» компаниясидан В 01480 – тўлов топширикномаси асосида 25000 АҚШ долларилек дебиторлик қарз транзит валюта счётига келиб тушди. Валюта курси 1230 сўм.
2. 200_ йил 7 декабр куни транзит счётга келиб тушган валюта маблағларининг 50 %и, яъни 12500 АҚШ доллари «Самарқанд» банк томонидан сотиб олинди ва 4915-электрон мемориал ордер асосида, марказий банкнинг эълон қилган курси бўйича (1230 сўм) МЧЖнинг ҳисоб – китоб счётига ўтказилди (3-масалага қаранг).
3. 200_ йил 7 декабр куни транзит валюта счётига келиб тушган 25000 АҚШ долларининг 50 %и, яъни 12500 АҚШ доллари 4916-электрон мемориал ордер асосида асосий валюта счётига ўтказилди. Валюта курси – 1230 сўм.
4. 200_ йил 25 декабр куни В 611- тўлов топширикномаси асосида марказий банкдан конвертация қилинган 12000 АҚШ доллари келиб тушди. Валюта курси – 1240 сўм.
5. 200_ йил 25 декабр куни В 021 – сон тўлов топширикномаси асосида «Ота - Турк» компанияси (Туркия) га 30000 АҚШ доллари миқдоридаги кредиторлик қарз асосий валюта счётидан ўтказиб берилди. Валюта курси – 1240 сўм.
6. 200_ йил 31 декабр куни асосий валюта счёти бўйича декабр ойи учун курс фарқи ҳисобланди (суммани топинг). Валюта курси – 1250 сўм.

Талаб қилинади:

1. Транзит ва асосий валюта счётлари бўйича юз берган операцияларга бухгалтерия ёзувларини беринг ва уларни хўжалик операцияларини қайд этиш журналига ёзинг.

2. 5210 «Мамлакат ичидаги валюта счёти» (асосий) бўйича курс фарқларини ҳисоб-китоб қилинг, унга бухгалтерия ёзувларини беринг ва хўжалик операцияларини қайд этиш журналига ўтказинг.

3. 200_ йил декабр ойи учун 5210 «Мамлакат ичидаги валюта счёти» (асосий), 5211 «Мамлакат ичидаги валюта счёти» (транзит) бўйича 2-сон журнал ордерлар ва 2-сон қайдномаларни юритинг;

4. 200_ йил декабр ойи учун 5210 «Мамлакат ичидаги валюта счёти» (асосий), 5211 «Мамлакат ичидаги валюта счёти» (транзит) бўйича Бош китобни юритинг ва ёпинг.

Услубий кўрсатмалар:

1. Валюта счётидаги пул маблағлари

- чет эл валюталарида

- миллий валютада ҳисобга олинади.

5210 «Мамлакат ичидаги валюта счёти» (асосий)да пул маблағларининг ҳолати ва ҳаракати миллий валютада марказий банк томонидан эълон қилинган курслар бўйича юритилади.

Валюта счётида сақланаётган чет эл валютаси бўйича курслар ўзгариши санасига ижобий (салбий) курс фарқлари аниқланади.

Курс фарқларини ҳисоб – китоб қилиш учун қуйидаги жадвални тузиш тавсия этилади:

Дебет **5210 «Мамлакат ичидаги валюта счёти» (асосий)**

Кредит

Операция номери	Доллар	Курс	Сумма	Операция номери	Доллар	Курс	Сумма
Давр бошига қ- қ							
Дебет оборот				Кредит оборот			

Давр охирига қ- қ							
-------------------------	--	--	--	--	--	--	--

Изоҳ: а) Жадвалнинг биринчи қаторида ой бошига валюта счётининг қолдиғи кўрсатилади

б) Кейинги қаторларда чет эл валютасининг кирими ва чиқими моч равишда жадвалнинг дебет ва кредит томонларида кўрсатилади.

в) Барча операциялар қайд этилгач дастлаб кредит обороти суммаси аниқланади. Ой охирида валюта счёти бўйича вужудга келган курс фарқи қуйидаги формула ёрдамида топилади:

$$Кф = КО + С2 - С1 - ДО$$

Бу ерда: КО – Кредит оборот суммаси;

С1,2 – валюта счётидаги пул маблағларининг ой боши ва ой охиридаги

қолдиғи.

ДО – счётнинг дебетида курс фарқлари ҳисоблангунгача акс эттирилган

хўжалик операциялари суммаларининг йиғиндиси.

Топилган курс фарқлари суммаси жадвалда қуйидагича акс эттирилади:

- ижобий курс фарқи дебетда
- салбий курс фарқи кредитда

8-МАВЗУ. МЕХНАТ ВА ИШ ҲАҚИ ҲИСОБИ

Масала №

Иш ҳақи ҳисоби

№	Операциялар мазмуни	Сумма	Дебет	Кредит
1	Корхона ишчиларига иш ҳақи ҳисобланган:			
	а) маҳсулот ишлаб чиқариш бўйича	175 000		
	б) ёрдамчи цехлар ишчиларига	112 500		
	в) цех раҳбарларига	70 000		
	г) корхона раҳбарларига	90 000		
	д) асосий воситаларни ўрнатишга банд ишчиларга	15 000		
	е) асосий воситаларни тугатиш билан банд ишчиларга			

	ж) тайёр маҳсулот омбори ишчисига з) ошхона ишчиларига Жами	8 000 29 500 25 000		
2	Ягона ижтимоий тўлов ҳисобланди: а) маҳсулот ишлаб чиқариш бўйича б) ёрдамчи цехлар ишчиларига в) цех раҳбарларига г) корхона раҳбарларига д) асосий воситаларни ўрнатишга банд ишчиларга е) асосий воситаларни тугатиш билан банд ишчиларга ж) тайёр маҳсулот омбори ишчисига з) ошхона ишчиларига Жами			
3	Корхона ишчиларига мукофот ҳисобланди (иш ҳақидан 40%): а) маҳсулот ишлаб чиқариш бўйича б) ёрдамчи цехлар ишчиларига в) цех раҳбарларига г) корхона раҳбарларига д) асосий воситаларни ўрнатишга банд ишчиларга е) асосий воситаларни тугатиш билан банд ишчиларга ж) тайёр маҳсулот омбори ишчисига Жами			
4	Корхона ишчиларига мукофот суммасидан ягона ижтимоий тўлов ҳисобланди: а) маҳсулот ишлаб чиқариш бўйича б) ёрдамчи цехлар ишчиларига в) цех раҳбарларига г) корхона раҳбарларига д) асосий воситаларни ўрнатишга банд ишчиларга е) асосий воситаларни тугатиш билан банд ишчиларга ж) тайёр маҳсулот омбори ишчисига Жами			
5	Иш ҳақидан ушланди: А) даромад солиғи Б) пенсия фондига В) касаба уюшма бадали Г) алиментлар Д) шахсий суғурта Е) олинган кредит Жами	150 500 13 125 5250 13 000 18 000 25 000		
6	Иш ҳақидан ишлатилмаган ҳисобдор сумма қолдиғи ушланди	3000		
7	Иш ҳақидан ишчиларни обуна бўлган акциялар бўйича қарзи ушланди	77 000		
8	Иш ҳақидан камомад суммаси ушланди	5 000		
9	Меҳнатга вақтинча қобилиятсизлиги учун иш ҳақи ҳисобланди	9 000		
10	Корхонанинг ишловчи пенсионерларига пенсия ҳисобланди	11 000		

11	ИНПС га ҳисобланди (1%)			
12	Ўқиб – китоб счётидан ўтказилди: А) ягона ижтимоий тўлов Б) даромад солиғи В) шахсий суғурта бадаллари Г) ИНПС			
13	Ўқиб – китоб счётига Пенсия фондидан келиб тушди	20 000		
14	Кассага ҳисоб – китоб счётидан иш ҳақи тўлаш учун олинди			
15	Кассадан иш ҳақи ва бошқалар берилди			
16	Берилмаган иш ҳақи депонентга ўтказилди	20 000		
17	Депонентланган иш ҳақи топширилди	20 000		

9 МАВЗУ. ТОВАР-МОДДИЙ ЗАХИРАЛАР ХИСОБИ

Масала. Материаллар ҳисоби бўйича масала 2009 йил январь ойида корхона фаолиятида қуйидаги хўжалик операциялари содир бўлган

№	Операцияларнинг мазмуни	Сумма	Дебет	Кредит
---	-------------------------	-------	-------	--------

1	Таъминотчилардан материаллар олинди: - шартномавий қиймати, ҚҚС сиз - ҚҚС Жами	700 000		
2	Таъминотчининг счёти тўланди			
3	Транспорт ташкилотидан материаллар ташилганлиги учун счёт олинди: - шартномавий қиймати, ҚҚС сиз - ҚҚС Жами	60 000		
4	Транспорт ташкилотининг счёти тўланди			
5	Материалларни юклаб ортгани учун юк ортувчиларга иш ҳақи ҳисобланди	12 000		
6	Юк ортувчилар иш ҳақиға нисбатан ягона ижтимоий тўлов ҳисобланди			
7	Асосий воситаларни йиқитгандан яроқли эҳтиёт қисмлар олинди	70 000		
8	Шартномавий нархлар билан материаллар сарфланди: а) маҳсулот ишлаб чиқаришга б) асосий цехдаги ускуналарни таъмирлашга в) ёрдамчи цехлардаги ускуналарни таъмирлашга г) маъмурий бинони таъмирлашга Жами	400 000 150 000 120 000 130 000 800 000		
9	Таъминотчилардан омборга инвентар ва хўжалик ашёлари олинди - шартномавий қиймати, ҚҚС сиз - ҚҚС Жами	80 000		
10	Таъминотчининг счёти тўланди			
11	Фойдаланишга берилган инвентар ва хўжалик ашёлари ҳисобдан чиқарилди: а) ишлаб чиқаришга б) маъмурий эҳтиёжларга Жами	40 000 30 000 70 000		
12	Фойдаланишга берилган инвентар ва хўжалик ашёлари баланسدан ташқари счётга акс эттирилган			
13	Омборни инвентаризация қилинганда аниқланган: а) эҳтиёт қисмлар ошиқчаси б) ёқилғи камомоди	74 000 97 000		
14	Табийий камайиш меъёри доирасида ёқилғи камомоди ҳисобдан чиқарилган	12 000		
15	Моддий жавобгар шахс айби билан ёқилғи камомоди ҳисобдан чиқарилган: - бозор баҳоси билан – 125 000 - ҳисоб баҳоси билан – 85 000 сўм			
16	Омбор мудури камомад суммасини кассага			

	топширди	125 000		
17	Керак бўлмаган материаллар сотилди: а) ҳақиқий қиймати б) шартномавий қиймати, ҚҚС билан – 72 000 в) ҚҚС г) Сотишдан кўрилган молиявий натижа	48700		
18	Харидордан ҳисоб – китоб счётига келиб тушди			
19	Четга инвентарь сотилди: а) ҳақиқий қиймати б) шартномавий қиймати, ҚҚС билан – 10 000 в) ҚҚС г) молиявий натижа	15 000		
20	Товар – моддий заҳираларни қайта баҳолаши ўтказилган: Материаллар нархи туширилган Ёқилғи нархи оширилган	12 000 18 000		
21	Асосий ишлаб чиқаришни чиқиндилари олинган	20 000		
22	Материалларни чиқимидан яроқли инвентар ва хўжалик ашёлари олинган	7 000		
23	Қисобдор шахсга ТМЗ сотиб олиш учун берилган	40 000		
24	Қисобдор шахсдан омборга материаллар олинган	40 000		
25	Яроқсиз ҳолга келган инвентар ва хўжалик ашёлари ҳисобдан чиқарилган	55 000		

**11-МАВЗУ. АСОСИЙ ВОСИТАЛАР ВА НОМОДДИЙ АКТИВЛАР
ҲИСОБИ**

Масала № Асосий воситалар ҳисоби 2013 йил январ ойида
қуйидаги
хўжалик операциялари содир бўлган

№	Операцияларнинг мазмуни	Сумма	Дебет	Кредит
1	Устав капиталига улуш сифатида таъсисчилардан тикиш машиналари келиб тушган	700 000		
2	Ўқимдан автомобил келиб тушган	800 000		
3	Ўрнатишга мўлжалланган ускуналар учун ишлаб чиқарувчи заводдан счёт олинган: Шартномавий нархи ҚҚС сиз ҚҚС	1600 000		
4	Ускуналар ўрнатишга (монтажга) берилган			
5	Ўрнатиш (монтаж) билан бан ишчиларга иш ҳақи ҳисобланган	16 000		
6	Иш ҳақидан ЯМТ га ажратма қилинган, 25%			
7	Ўрнатиш (монтаж) учун қурилиш материаллари сарфланган	24 000		
8	Ускуна бошланғич қиймати билан фойдаланишга берилган			
9	Инвентаризация пайтида тугалланмаган қурилишда камомад аниқланган	79 000		
10	Ускуналар бўйича қолдиқни камайиб бориш усули билан эскириш ҳисобланган: бошланғич қиймати – 5500 минг сўм, тугатиш қиймати 500 минг сўм, 2013 йил март ойида олинган, хизмат қилиш муддати 7 йил			
11	Компьютер бўйича йиллар суммаси усулида (кумулятив усул) эскириш ҳисобланган: бошланғич қиймати 792 минг сўм, тугатиш қиймати 50 минг сўм, 2013 йил июнь ойида олинган, фойдали хизмат муддати 5 йил			
12	Автомобил бўйича эскириш ҳисобланган: қиймати 8000 минг сўм, фойдаланиш муддати 5 йил, умумий босиб ўтадиган масофа 500 минг км, январь ойида босиб ўтган масофа 1,8 минг км.			
13	Яроқсиз ҳолга келган омбор биноси ҳисобдан чиқарилган: а) бошланғич қиймати б) ҳисобланган эскириш суммаси в) йиқитишдан кирим қилинган қурилиш материаллари г) йиқитиш бўйича ҳисобланган иш ҳақи д) чиқиндиларни йиғиштирганлиги учун хизмат кўрсатувчи корхона счёти олинган е) асосий восита бўйича қайта баҳоланган сумма ҳисобдан чиқарилган ж) ҳисобдан чиқариш молиявий натижаси акс эттирилган	650 000 480 000 40 000 25 000 18 000 15 000		
14	Электросварка аппарати сотилган:			

	а) бошланғич қиймати б) ҳисобланган эскириш суммаси в) шартномавий нархи г) ҚҚС д) қайта баҳоланган сумма ҳисобдан чиқарилган е) сотишдан молиявий натижа акс эттирилган	285 000 169 000 390 000 35 000		
15	Ёзув машинкасининг камомади акс этирилган: а) бошланғич қиймат б) эскириш в) қолдиқ қиймат бўйича камомад	43 000 29 000 14 000		
16	Қолдиқ бўйича камомад моддий жавобгар шахс бўйича олиб борилган	14 000		
17	Бепул ускуна берилган: а) бошланғич қиймати б) эскириш в) бозор қиймати (200 000 сўм) г) қайта баҳоланган сумма ҳисобдан чиқарилган д) молиявий натижа	600 000 500 000 30 000		
18	Шўъба корхона устав капиталига улуш сифатида компьютер берилган: а) бошланғич қиймат б) эскириш в) қайта баҳолаш г) баҳоланган қиймат д) молиявий натижа	800 000 200 000 50 000 700 000		
19	Ускуна таъмири учун сарфланган: эҳтиёт қисмлар таъмирчи ишчиларга иш ҳақи ягона ижтимоий тўловга ажратма Жами	15 000 45 000 14 850 74 850		
20	Жорий ижарага станок берилган	750 000		
21	Жорий ижарага берилган станок бўйича ижара ҳақи ҳисобланган	33 000		
22	Ижара ҳақи олинган	33 000		
23	Жорий ижарага бино олинган	1500 000		
24	Бино бўйича ижара ҳақи ҳисобланган	69 000		
25	Ижара ҳақи кўчириб берилган	69 000		

Масала № Амортизация ҳисоб – китоби

2013 йил март ойида 60000 минг сумга бино сотиб олинган.
Тугатиш қиймати – 15000 минг сўм. Фойдаланиш муддати 20 йил.

Талаб қилинади: 2014 йилна амортизацияни ҳисобланг:

- а) бир маромли усул билан
- б) кумулятив усул билан

в) қолдикни камайиб бориш усули билан

Масала № Амортизация ҳисоб – китоби

«Афросиёб – Палас» ресторани маҳсулот ташиш учун автомобил сотиб олди. Машина қиймати – 16 000 минг сўм. Хизмат муддати 5 йил. Шундан сўнг унинг тахминий тугатиш қиймати 2500 минг сўмни ташкил этади. Ресторанни тахмини бўйича ушбу 5 йил давомида машина 300 000 км йўл босиб ўтади, шулардан 1 чи йилда - 68 000 км, 2 чи йилда - 75 000, 3 чи йилда – 80 000 км, 4чи йилда – 40 000 км ва 5 чи йилда – 37 000 км.

Талаб қилинади: 5 йил учун амортизацияни ҳисобланг:

1. Бир маромли усул билан
2. Ишлаб чиқариш усули билан
3. Қолдикни камайтириб бориш усули билан
4. Кумулятив усул билан

**12- МАВЗУ. МАХСУЛОТ (ИШ, ХИЗМАТЛАРНИ) ИШЛАБ
ЧИҚАРИШ ВА СОТИШ БИЛАН БОҒЛИК ХАРАЖАТЛАР
ХИСОБИ ХАМДА КАЛЬКУЛЯЦИЯ КИЛИШ**

Масала № Ишлаб чиқариш харажатларининг ҳисоби
Январ ойида корхонада қуйидаги хўжалик
операциялари содир
бўлган

№	Операцияларнинг мазмуни	Сумма	Дебет	Кредит
1	Ҳақиқий таннархи билан материаллар сарфланган: а) А маҳсулотни ишлаб чиқаришга б) Б маҳсулотни ишлаб чиқаришга в) Асосий цехнинг ускуналарини таъмирлашга г) истувчи қозон ускуналарини таъмирлашга д) маъмурий бинони	1200 000 450 000 100 000 30 000 80 000		
2	Ишчиларга иш ҳақи ҳисобланди: а) А маҳсулотни ишлаб чиқаришга б) Б маҳсулотни ишлаб чиқаришга в) Асосий цехнинг ускуналарини таъмирлашга г) истувчи қозон ускуналарини таъмирлашга д) маъмурий бинони	500 000 300 000 50 000 70 000 100 000		
3	Иш ҳақидан ягона ижтимоий тўлов ҳисобланди (25 %): А) А маҳсулотни ишлаб чиқаришга Б) Б маҳсулотни ишлаб чиқаришга В) Асосий цехнинг ускуналарини таъмирлашга Г) истувчи қозон ускуналарини таъмирлашга Д) маъмурий бинони			
4	Ҳойдаланишга булунган инвентар ва хўжалик ашёлари ҳисобдан чиқарилди: А) А маҳсулот ишлаб чиқаришга Б) Б маҳсулотини ишлаб чиқаришга В) цехларнинг эҳтиёжларига Г) иситувчи қозонн эҳтиёжларига Д) маъмурият эҳтиёжларига	90000 60000 40000 20000 10000		
5	Ҳойдаланишга берилган инвентар ва			

	хужалик ашёлари баланسدан ташқари счётга акс эттирилган.			
6	Асосий воситалар бўйича эскириш хисобланди: А) цех ускуналарига Б) Иситувчи қозон ускуналарига В) маъмуриятга таалуқлиларига	94000 37000 58000		
7	Номоддий активларга эскириш хисобланди: а) цехларга таьлуқлиларига б) маъмуриятга таьлуқлиларига	42000 63900		
8	Исситувчи қозоннинг харажатлари тахсимланди: а) А маҳсулотини ишлаб чиқаришига (2000 Ккал) б) Б маҳсулотини ишлаб чиқаришига (1500 Ккал) в) маъмурият эхтиёжларига (500 Ккал) Жами			
9	Умум ишлаб чиқариш харажатлари тахсимланди (тўғри харажатлар бўйича): а) А маҳсулотини ишлаб чиқарилишига б) Б маҳсулотини ишлаб чиқарилишига Жами			
10	Ишлаб чиқарилган тайёр маҳсулотнинг таннархи аниқланган ва ҳисобдан чиқарилган: Бошланғич қолдиқ «А» - 34200 сўм, «Б»- 24700 сўм Охирги қолдиқ «А» - 25100 сўм, «Б» - 36800 сўм			

Узбекистон Республикаси Молия Вазирлигининг 2002 йил 27 декабрдаги 140-сонли
 Буйруғига 1-Илова.
 Приложение 1 к Приказу Министерства Финансов Республики Узбекистан от 27 декабря
 2002 года № 140

БУХГАЛТЕРИЯ БАЛАНСИ – 1-СОНЛИ ШАКЛ
БУХГАЛТЕРСКИЙ БАЛАНС – ФОРМА № 1

_____ 20 _____ йилга на _____ 20 _____ года	БХУТ буйича 1- шакл Форма №1 по ОКУД	Кодлар Коды 0710001
Корхона, ташкилот _____ _____ Предприятие, организация	КТУТ буйича по ОКПО	
Тармок(фаолият тури) _____ _____ отрасль(вид деятельности)	ХХТУТ буйича по ОКОНХ	
Ташкилий-хукукий шакли _____ _____ организационно-правовая форма	ТХШТ буйича по ОКПО	
Мулкчилик шакли _____ _____ Форма собственности	МШТ буйича по КФС	
Вазирлик, идора ва бошкалар _____ _____ Министерства, ведомства и другие	ДБИБТ буйича по СООГУ	
Солик туловчининг идентификацион раками Идентификационный номер налогоплательщика	СТИР ИНН	
Худуд Территория Манзилгох _____	МХОБТ СОАТО	
_____ Адрес	Жунатилган сана Дата высылки	
Улчов бирлиги, минг сум Единица измерения, тыс.сум Адрес	Кабул килинган сана Дата получения	

Такдим килиш
муддати
Срок
представления

<i>Курсаткичларнинг номи</i> <i>Наименование показателей</i>	<i>Сатр коди Код стр</i>	<i>Хисобот даври бошига На начало отчетног о года</i>	<i>Хисобот даври охирига На конец отчетног о периода</i>
1	2	3	4
А К Т И В			
I. Узок муддатли активлар I. Долгосрочные активы			
Асосий воситалар : Основные средства:			
Бошлангич (кайта тиклаш) киймат (0100,0300) Первоначальная (восстановительная) стоимость (0100,0300)	010		
Эскириш суммаси (0200) Сумма износа (0200)	011		
Колдик (баланс) киймати 010-011 Остаточная (балансовая) стоимость 010-011	012		
Номоддий активлар : Нематериальные активы :			
Бошлангич киймати (0400) Первоначальная стоимость (0400)	020		
Амортизация суммаси (0500) Сумма амортизации (0500)	021		
Колдик (баланс) киймати 020-021 Остаточная (балансовая) стоимость 020-021	022		
Узок муддатли инвестициялар, жами (040+050+060+070+080), шу жумладан Долгосрочные инвестиции, всего (040+050+060+070+080), в том числе	030		
Кимматли когозлар (0610) Ценные бумаги (0610)	040		
Шуъба хужалик жамиятларига инвестициялар (0620) Инвестиции в дочерние хозяйственные общества (0620)	050		
Карам хужалик жамиятларига инвестициялар (0630) Инвестиции в зависимые хозяйственные общества (0630)	060		
Чет эл сармоясига эга ташкилотларга инвестициялар (0640) Инвестиции в предприятия с иностранным капиталом (0640)	070		

<i>Курсаткичларнинг номи Наименование показателей</i>	<i>Сатр коди Код стр</i>	<i>Хисобот даври бошига На начало отчетног о года</i>	<i>Хисобот даври охирига На конец отчетног о периода</i>
1	2	3	4
Бошка узок муддатли инвестициялар (0690) Прочие долгосрочные инвестиции (0690)	080		
Урнатилган асбоб-ускуналар (0700) Оборудование к установке (0700)	090		
Капитал куйилмалар (0800) Капитальные вложения (0800)	100		
Узок муддатли дебиторлик карзлари (0910,0920,0930,0940) Долгосрочная дебиторская задолженность (0910,0920,0930,0940)	110		
Шундан: муддати утган Из нее: просроченная	111		
Узок муддатли кечиктирилган харажатлар (0950,0960,0990) Долгосрочные отсроченные расходы (0950,0960,0990)	120		
I-булим буйича жами 012+022+030+090+100+110+120 Итого по разделу I 012+022+030+090+100+110+120	130		
II. Жорий активлар II. Текущие активы			
Товар-моддий захиралари, жами (150+160+170+180) шу жумладан: Товарно-материальные запасы, всего (150+160+170+180), в том числе:	140		
Ишлаб чикариш захиралари (1000,1100,1500,1600) Производственные запасы (1000,1100,1500,1600)	150		
Тугалланмаган ишлаб чикариш (2000,2100,2300,2600,2700) Незавершенное производство (2000,2100,2300,2600,2700)	160		
Тайер махсулот (2800) Готовая продукция (2800)	170		
Товарлар (2900 дан 2980 нинг айирмаси) Товары (2900 за минусом 2980)	180		
Келгуси давр харажатлари (3100) Расходы будущих периодов (3100)	190		
Кечиктирилган харажатлар (3200) Отсроченные расходы (3200)	200		
Дебиторлар, жами (220+230+240+250+260+270+280+290+300+310) Дебиторы, всего (220+230+240+250+260+270+280+290+300+310)	210		
Шундан: муддати утган Из нее: просроченная	211		

Харидор ва буюртмачиларнинг карзлари (4000 дан 4900 нинг айирмаси) Задолженность покупателей и заказчиков (4000 за минусом 4900)	220		
Ажратилган булинмаларнинг (4110) Задолженность обособленных подразделений (4110)	230		
Шуъба ва карам хужалик жамиятларининг карзи (4120) Задолженность дочерних и зависимых хозяйственных обществ (4120)	240		
Ходимларга берилган бунаклар (4200) Авансы, выданные персоналу (4200)	250		
Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга берилган бунаклар (4300) Авансы, выданные поставщикам и подрядчикам (4300)	260		
Бюджетга солик ва йигилмалар буйича бунак туловлари (4400) Авансовые платежи по налогам и сборам в бюджет (4400)	270		
Максадли давлат жамгармалари ва сугурталар буйича бунак туловлари (4500) Авансовые платежи в государственные целевые фонды и по страхованию (4500)	280		
Таъсисчиларнинг устав капиталига улушлар буйича карзлар (4600) Задолженность учредителей по вкладам в уставный капитал (4600)	290		
Ходимларнинг бошка операциялар буйича карзлари (4700) Задолженность персонала по прочим операциям (4700)	300		
Бошка дебиторларлик карзлари (4800) Прочие дебиторские задолженности (4800)	310		
Пул маблаглари, жами (330+340+350+360), шу жумладан: Денежные средства, всего (330+340+350+360), в том числе:	320		
Кассадаги пул маблаглари (5000) Денежные средства в кассе (5000)	330		

<i>Курсаткичларнинг номи Наименование показателей</i>	<i>Сатр коди Код стр</i>	<i>Хисобот даври бошига На начало отчетног о года</i>	<i>Хисобот даври охирига На конец отчетног о периода</i>
1	2	3	4
Хисоблашиш сетидаги пул маблаглари (5100) Денежные средства на расчетном счете (5100)	340		
Чет эл валюталаридаги пул маблаглари (5200) Денежные средства в иностранной валюте (5200)	350		
Бошка пул маблаглари ва эквивалентлари (5500,5600,5700) Прочие денежные средства и эквиваленты (5500,5600,5700)	360		

Киска муддатли инвестициялар (5800) Краткосрочные инвестиции (5800)	370		
Бошка жорий активлар (5900) Прочие текущие активы (5900)	380		
II-булим буйича жами (140+190+200+210+320+370+380) Итого по разделу II (140+190+200+210+320+370+380)	390		
Баланс активи буйича жами 130+390 Всего по активу баланса 130+390	400		
ПАССИВ			
I. Уз маблаглари манбалари I. Источники собственных средств			
Устав капитали (8300) Уставный капитал (8300)	410		
Кушилган капитали (8400) Добавленный капитал (8400)	420		
Резерв капитали (8500) Резервный капитал (8500)	430		
Сотиб олинган хусусий акциялар (8600) Выкупленные собственные акции (8600)	440		
Таксимланмаган фойда (копланманган зарар) (8700) Нераспределенная прибыль (непокрытый убыток) (8700)	450		
Максадли тушумлар (8800) Целевые поступления (8800)	460		
Келгуси давр харажатлари ва туловлари учун резервлар (8900) Резервы предстоящих расходов и платежей (8900)	470		
I-булим буйича жами (410+420+430+440+450+460+470) Итого по разделу I (410+420+430+440+450+460+470)	480		
II. Мажбуриятлар II. Обязательства			
Узок муддатли мажбуриятлар, жами (500+510+520+530+540+550+560+570+580+590) Долгосрочные обязательства, всего (500+510+520+530+540+550+560+570+580+590)	490		
Шу жумладан: узок муддатли кредиторлик карзлари (500+520+540+560+590) В том числе: долгосрочная кредиторская задолженность (500+520+540+560+590)	491		
Шундан: муддати утган узок муддатли кредиторлик карзлари Из нее: просроченная долгосрочная кредиторская задолженность	492		
Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга узок муддатли карз (7000) Долгосрочная задолженность поставщикам и подрядчикам (7000)	500		
Ажратилган булинмаларга узок муддатли карз (7110) Долгосрочные задолженность обособленным подразделениям (7110)	510		

Шуъба ва карам хужалик жамиятларига узок муддатли карз (7120) Долгосрочная задолженность дочерним и зависимым хозяйственным обществам (7120)	520		
Узок муддатли кечиктирилган даромадлар (7210,7220,7230) Долгосрочные отсроченные доходы (7210,7220,7230)	530		
Солик ва мажбурий туловлар буйича узок муддатли кечиктирилган мажбуриятлар (7240) Долгосрочные отсроченные обязательства по налогам и обязательным платежам (7240)	540		
Бошка узок муддатли кечиктирилган мажбуриятлар (7250,7290) Прочие долгосрочные отсроченные обязательства (7250,7290)	550		

<i>Курсаткичларнинг номи Наименование показателей</i>	<i>Сатр коди Код стр</i>	<i>Хисобот даври бошига На начало отчетног о года</i>	<i>Хисобот даври охирига На конец отчетног о периода</i>
1	2	3	4
Харидорлар ва буюртмачилардан олинган бунаклар (7300) Авансы, полученные от покупателей и заказчиков (7300)	560		
Узок муддатли банк кредитлари (7810) Долгосрочные банковские кредиты (7810)	570		
Узок муддатли карзлар (7820,7830,7840) Долгосрочные займы (7820,7830,7840)	580		
Бошка узок муддатли кредиторлик карзлари (7900) Прочие долгосрочные кредиторские задолженности (7900)	590		
Жорий мажбуриятлар, жами (610+630+640+650+660+670+680+690+700+710+720+730+740+750+760) Текущие обязательства, всего (610+630+640+650+660+670+680+690+700+710+720+730+740+750+760)	600		
Шу жумладан: жорий кредиторлик карзлар (610+630+650+670+680+690+700+710+720+760) В том числе: текущая кредиторская задолженность (610+630+650+670+680+690+700+710+720+760)	601		
Шундан: муддати утган жорий кредиторлик карзлари Из нее: просроченная текущая кредиторская задолженность	602		
Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга карзлар (6000) Задолженность поставщикам и подрядчикам (6000)	610		
Ажратилган булинмаларга карз (6110) Задолженности обособленным подразделениям (6110)	620		

Шуъба ва карам хужалик жамиятларига карзлар (6120) Задолженность дочерним и зависимым хозяйственным обществам (6120)	630		
Кечиктирилган даромадлар (6210,6220,6230) Отсроченные доходы (6210,6220,6230)	640		
Солик ва мажбурий туловлар буйича кечиктирилган карзлар (6240) Отсроченные обязательства по налогам и обязательн. платежам (6240)	650		
Бошка кечиктирилган мажбуриятлар (6250,6290) Прочие отсроченные обязательства (6250,6290)	660		
Олинган бунаклар (6300) Полученные авансы (6300)	670		
Бюджетга туловлар буйича карзлар (6400) Задолженность по платежам в бюджет (6400)	680		
Сугурталар буйича карзлар (6510) Задолженность по страхованию (6510)	690		
Мақсадли давлат жамгармаларига туловлар буйича карзлар (6520) Задолженность по платежам в государственные целевые фонды (6520)	700		
Таъсисчиларга булган карзлар (6600) Задолженность учредителям (6600)	710		
Мехнатга ҳақ тулаш буйича карз (6700) Задолженность по оплате труда (6700)	720		
Киска муддатли банк кредитлари (6810) Краткосрочные банковские кредиты (6810)	730		
Киска муддатли карзлар (6820,6830,6840) Краткосрочные займы (6820,6830,6840)	740		
Узок муддатли мажбуриятларнинг жорий кисми (6950) Текущая часть долгосрочных обязательств (6950)	750		
Бошка кредиторлик карзлари (6950 дан ташкари 6900) Прочие кредиторские задолженности (6900 дан ташкари 6950)	760		
II-булим буйича жами (490+600) Итого по разделу II (490+600)	770		
Балансинг пассиви буйича жами 480+770 Всего по пассиву баланса 480+770	780		

**БАЛАНСДАН ТАШКАРИ СЧЕТЛАРДА ХИСОБГА ОЛИНАДИГАН
КИЙМАТЛИКЛАРНИНГ МАВЖУДЛИГИ ТУГРИСИДА
МАЪЛУМОТ**

СПРАВКА
О НАЛИЧИИ ЦЕННОСТЕЙ, УЧИТЫВАЕМЫХ НА ЗАБАЛАНСОВЫХ СЧЕТАХ

<p style="text-align: center;"><i>Курсаткичларнинг номи</i> <i>Наименование показателей</i></p>	<p style="text-align: center;"><i>Сатр коди Код стр</i></p>	<p style="text-align: center;"><i>Хисобот даври бошига На начало отчетног о года</i></p>	<p style="text-align: center;"><i>Хисобот даври охирига На конец отчетног о периода</i></p>
1	2	3	4
Киска муддатли ижарага олинган асосий воситалар (001) Основные средства, полученные по краткосрочной аренде (001)	790		
Масъул саклашга кабул килинган товар-моддий кийматликлар (002) Товарно-материальные ценности, принятые на ответственное хранение (002)	800		
Кайта ишлашга кабул килинган материаллар (003) Материалы, принятые в переработку (003)	810		
Комиссияга кабул килинган товарлар (004) Товары, принятые на комиссию (004)	820		
Урнатиш учун кабул килинган ускуналар (005) Оборудование, принятое для монтажа (005)	830		
Катъий хисобот бланкалари (006) Бланки строгой отчетности (006)	840		
Туловга кобилиятсиз дебиторларнинг зарарга хисобдан чиқарилган қарзи (007) Списанная в убыток задолженность неплатежеспособных дебиторов (007)	850		
Олинган мажбурият ва туловларнинг таъминоти (008) Обеспечение обязательств и платежей – полученные (008)	860		
Берилган мажбуриятлар ва туловларнинг таъминоти (009) Обеспечение обязательств и платежей – выданные (009)	870		
Узок муддатли ижара шартномасига асосан берилган асосий воситалар (010) Основные средства, сданные по договору долгосрочной аренды (010)	880		
Ссуда шартномаси буйича олинган мулклар (011) Имущество, полученное по договору ссуды (011)	890		
Келгуси даврларда солиқ солинадиган базадан чиқариладиган харажатлар (012) Расходы, исключаемые из налогооблагаемой базы следующих периодов (012)	900		
Вактинчалик солиқ имтиёзлари (турлари буйича) (013) Временные налоговые льготы (по видам) (013)	910		
Фойдаланишдаги инвентар ва хужалик жихозлари (014) Инвентарь и хозяйственные принадлежности в эксплуатации (014)	920		

Рахбар _____

Руководитель
бухгалтер

Бош бухгалтер

Главный

2-Илова
Приложение № 2

МОЛИЯВИЙ НАТИЖАЛАР ТУГРИСИДА ХИСОБОТ – 2-СОНЛИ ШАКЛ
ОТЧЕТ О ФИНАНСОВЫХ РЕЗУЛЬТАТАХ – ФОРМА № 2

20__ йил 1 январдан 1 _____ гача с 1 января по 1 _____ 20__ года	БХУТ буйича 2- Форма №1 по ОКУД	Кодлар Коды 0710002
Корхона, ташкилот _____		
Предприятие, организация Тармок(фаолият тури) _____	КТУТ буйича по ОКПО	
_____ отрасль(вид деятельности) Ташкилий-хукукий шакли _____	ХХТУТ буйича по ОКОНХ	
_____ организационно-правовая форма Мулкчилик шакли _____	ТХШТ буйича по ОКПО	
_____ Форма собственности	МШТ буйича по КФС	

Вазирлик, идора ва бошкалар

Министерства, ведомства и другие
Солик туловчининг идентификацион раками
Идентификационный номер налогоплательщика
Худуд
Территория
Манзилгох

ДБИБТ буйича
по СООГУ

СТИР
ИНН

МХОБТ
СОАТО

Адрес

Улчов бирлиги, минг сум
Единица измерения, тыс.сум Адрес

Жунатилган сана
Дата высылки
Кабул килинган сана
Дата получения
Такдим килиш муддати
Срок представления

Курсаткичлар номи Наименование показателей	Сатр коди Код строк и	Утган йилнинг шу даврида За соответствующий период прошлого года		Хисобот даврида За отчетный период	
		Даромадл ар (фойда) Доходы (прибыль)	Харажатл ар (зарар) Расходы (убыток)	Даромадл ар (фойда) Доходы (прибыль)	Харажатл ар (зарар) Расходы (убыток)
1	2	3	4	5	6
Махсулот (товар, иш ва хизмат) ларни сотишдан тушган тушум Чистая выручка от реализации продукции (товаров, работ и услуг)	010		X		X
Сотилган махсулот (товар, иш ва хизмат) ларнинг таннархи Себестоимость реализованной продукции (товаров, работ и услуг)	020	X		X	
Махсулот (товар, иш ва хизмат) ларни сотишнинг ялпи фойдаси (зарари) 010-020 Валовая прибыль (убыток) от реализации продукции (товаров, работ и услуг) 010-020	030				
Давр харажатлари, жами (050+060+070+080), шу жумладан: Расходы периода, всего (050+060+070+080), в том числе:	040	X		X	

Сотиш харажатлари Расходы по реализации	050	X		X	
Маъмурий харажатлар Административные расходы	060	X		X	
Бошка операцион харажатлар Прочие операционные расходы	070	X		X	
Келгусида соликка тортиладиган базадан чикариладиган хисобот даври харажатлари Расходы отчетного периода, исключаемые из налогооблагаемой базы в будущем	080	X		X	
Асосий фаолиятнинг бошка даромадлари Прочие доходы от основной деятельности	090		X		X
Асосий фаолиятнинг фойдаси (зарари) 030- 040+090 Прибыль (убыток) от основной деятельности 030-040+090	100				
Молиявий фаолиятнинг даромадлари, жами (120+130+140+150+160), шу жумладан: Доходы от финансовой деятельности, всего (120+130+140+150+160), в том числе:	110		X		X
Дивидендлар шаклидаги даромадлар Доходы в виде дивидендов	120		X		X
Фоиз шаклидаги даромадлар Доходы в виде процентов	130		X		X

Курсаткичлар номи Наименование показателей	Сагр коди Код строки	Утган йилнинг шу даврида За соответствующий период прошлого года		Хисобот даврида За отчетный период	
		Даромадл ар (фойда) Доходы (прибыль)	Харажатл ар (зарар) Расходы (убыток)	Даромадл ар (фойда) Доходы (прибыль)	Харажатл ар (зарар) Расходы (убыток)
1	2	3	4	5	6
Узок муддатли ижара (молиявий лизинг) дан даромадлар Доходы от долгосрочной аренды (финансовый лизинг)	140		X		X
Валюта курси фаркидан даромадлар Додохы от валютных курсовых разниц	150		X		X
Молиявий фаолиятнинг бошка даромадлари Прочие доходы от финансовой деятельности	160		X		X

Молиявий фаолият буйича харажатлар, жами (180+190+200+210), шу жумладан: Расходы по финансовой деятельности, всего (180+190+200+210), в том числе:	170	X		X	
Фоизлар шаклидаги харажатлар Расходы в виде процентов	180	X		X	
Узок муддатли ижара (молиявий лизинг) буйича фоизлар шаклидаги харажатлар Расходы в виде процентов по долгосрочной аренде (финансовому лизингу)	190	X		X	
Валюта курси фаркидан зарарлар Убытки от валютных курсовых разниц	200	X		X	
Молиявий фаолият буйича бошка харажатлар Прочие расходы по финансовой деятельности	210	X		X	
Умумхужалик фаолиятининг фойдаси (зарари) 100+110-170 Прибыль (убыток) от общехозяйственной деятельности 100+110-170	220				
Фавкулотдаги фойда ва зарарлар Чрезвычайные прибыли и убытки	230				
Даромад (фойда) солиги тулангунга кадар фойда (зарар) 220+/-230 Прибыль (убыток) до уплаты налога на доходы (прибыль) 220+/-230	240				
Даромад (фойда) солиги Налог на доходы (прибыль)	250	X		X	
Фойдадан бошка соликлар ва йигимлар Прочие налоги и сборы от прибыли	260	X		X	
Хисобот даврининг соф фойдаси (зарари) 240-250-260 Чистая прибыль (убыток) отчетного периода 240-250-260	270				

**БЮДЖЕТГА ТУЛОВЛАРНИНГ ТУГРИСИДАГИ МАЪЛУМОТ
СПРАВКА О ПЛАТЕЖАХ В БЮДЖЕТ**

Курсаткичлар номи Наименование показателя	Сатр коди № строки	Хисоб буйича туланади Причитается по расчету	Хакикатда туланган Фактически внесено
Даромад (фойда) солиги (281+282), шу жумладан: Налог на доходы (прибыль) (281+282), в том числе:	280		
Юридик шакхслардан С юридических лиц	281		
Жисмоний шахслардан	282		

С физических лиц			
Ялпи тушумдан олинадиган ягона солик Единый налог в валовой выручки	290		
Белгиланган даромаддан олинадиган ягона солик Единый налог на вмененный доход	300		
Ягона ер солиги Единый земельный налог	310		
Ягона солик Единый налог	320		
Кушилган киймат солиги Налог на добавленную стоимость	330		
Акциз солиги Акцизный налог	340		
Ер ости бойликларидан фойдаланганлик учун солик Налог за пользование недрами	350		
Экология солиги Экологический налог	360		
Сув ресерсларидан фойдаланганлик учун солик Налог за пользование водными ресурсами	370		

Курсаткичлар номи Наименование показателя	Сатр коди № строки	Хисоб буйича туланади Причитается по расчету	Хакикатда туланган Фактически внесено
Импорт буйича божхона божи Импортные таможенные пошлины	380		
Мол-мулк солиги Налог на имущество	390		
Ер солиги Земельный налог	400		
Инфраструктурани ривожлантириш солиги Налог на развитие инфраструктуры	410		
Бошка соликлар Прочие налоги	420		
Махаллий бюджетга йигимлар Сборы в местный бюджет	430		
Бюджетга туловларнинг кечиктирилганлиги учун молиявий жазолар Финансовые санкции за просроченные платежи в бюджет	440		
Жами бюджетга туловлар суммаси (280 дан 440 сатргача, 281 ва 282 сатрлардан ташкари) Всего сумма платежей в бюджет (стр. с 280 по 440 кроме стр. 281 и 282)	450		

Рахбар _____

Руководитель

Бош бухгалтер

Главный бухгалтер

4-Илова
Приложение № 4

ПУЛ ОКИМЛАРИ ТУГРИСИДАГИ ХИСОБОТ – 4-СОНЛИ ШАКЛ
ОТЧЕТ О ДЕНЕЖНЫХ ПОТОКАХ – ФОРМА № 4

_____ 20 _____ йил	БХУТ буйича 4- акл Форма №4 по ОКУД	Кодлар Коды
за _____ 20 _____ год		0710004
Корхона, ташкилот	КТУТ буйича по ОКПО	

Предприятие, организация	ХХТУТ буйича по ОКОНХ	
Тармок(фаолият тури) _____		

отрасль(вид деятельности)		

Ташкилий-хукукий
шакли _____

—
организационно-правовая форма
Мулкчилик
шакли _____

Форма собственности
Вазирлик, идора ва бошкалар

Министерства, ведомства и другие
Солик туловчининг идентификацион раками
Идентификационный номер налогоплательщика
Худуд
Территория
Манзилгох

ТХШТ буйича
по ОКПО

МШТ буйича
по КФС

ДБИБТ буйича
По СООГУ

СТИР

ИНН

МХОБТ

СОАТО

Адрес

Улчов бирлиги, минг сум
Единица измерения, тыс.сум Адрес

Жунатилган сана

Дата высылки

Кабул килинган
сана

Дата получения

Такдим килиш

муддати

Срок

представления

Курсаткичлар номи Наименование показателей	Сатр коди Код стр.	Кирим Приход	Чиким Расход
1	2	3	4
Операцион фаолият Операционная деятельность			
Махсулот (товар, иш ва хизмат) ларни сотишдан келиб тушган пул маблаглари Денежные поступления от реализации продукции (товаров, работ и услуг)	010		
Материал, товар, иш ва хизматлар учун мол етказиб берувчиларга туланган пул маблаглари Денежные выплаты поставщикам за материалы, товары, работы и услуги	020		
Ходимларга ва улар номидан туланган пул маблаглари	030		

Денежные платежи персоналу от их имени			
Операцион фаолиятнинг бошка пул тушумлари ва туловлари Другие денежные поступления и выплаты от операционной деятельности	040		
Жами: операцион фаолиятнинг соф пул кирими/чикими (010-020-030+/-040) Итого: чистый денежный приток/отток от операционной деятельности (010-020-030+/-040)	050		
Инвестиция фаолияти Инвестиционная деятельность			
Асосий воситаларни сотиб олиш ва сотиш Приобретение и продажа основных средств	060		
Номоддий воситаларни сотиб олиш ва сотиш Приобретение и продажа нематериальных активов	070		
Узок ва киска муддатли инвестицияларни сотиб олиш ва сотиш Приобретение и продажа долгосрочных и краткосрочных инвестиций	080		
Инвестицион фаолиятнинг бошка пул тушумлари ва туловлари Другие денежные поступления и выплаты от инвестиционной деятельности	090		
Жами: инвестицион фаолиятнинг соф пул кирими/чикими (060+/-070+/-080+/-090) Итого: чистый денежный приток/отток от инвестиционной деятельности (060+/-070+/-080+/-090)	100		
Молиявий фаолият Финансовая деятельность			
Олинган ва туланган фоизлар Полученные и выплаченные проценты	110		

Курсаткичлар номи Наименование показателей	Сатр коди Код стр.	Кирим Приход	Чиким Расход
1	2	3	4
Олинган ва туланган дивидендлар Полученные и выплаченные дивиденды	120		
Акция чикаришдан ёки хусусий капитал билан боглик булган бошка инструментлардан келган пул тушумлари Денежные поступления от выпуска акций или других инструментов, связанных с собственным капиталом	130		
Хусусий акциялар сотиб олингандаги пул туловлари Денежные выплаты при выкупе собственных акций	140		
Узок ва киска муддатли кредит ва карзлар буйича пул тушумлари ва туловлари Денежные поступления и выплаты по долгосрочным и краткосрочным кредитам и займам	150		

Узок муддатли ижара (молиявий лизинг) буйича пул тушумлари ва туловлари Денежные поступления и платежи по долгосрочной аренде (финансовому лизингу)	160		
Молиявий фаолиятнинг бошка пул тушумлари ва туловлари Другие денежные поступления и выплаты от финансовой деятельности	170		
Жами: молиявий фаолиятнинг соф пул кирими/чикими (110+/-120+130-140+/-150+/-160+/-170) Итого: чистый денежный приток/отток от финансовой деятельности (110+/-120+130-140+/-150+/-160+/-170)	180		
Соликка тортиш Налогообложение			
Туланган даромад (фойда) солиги Уплаченный налог на доход (прибыль)	190		
Туланган бошка соликлар Уплаченные прочие налоги	200		
Жами: туланган соликлар (190+200) Итого: уплаченные налоги (190+200)	210		
Жами: молиявий-хужалик фаолиятнинг соф пул кирими/чикими (050+/-100+/-180-210) Итого: чистый денежный приток/отток от финансово-хозяйственной деятельности (050+/-100+/-180-210)	220		
Йил бошидаги пул маблаглари Денежные средства на начало года	230		
Йил охиридаги пул маблаглари Денежные средства на конец года	240		

ЧЕТ ЭЛ ВАЛЮТАСИДАГИ ПУЛ МАБЛАГЛАРИНИНГ ХАРАКАТИ ТУГРИСИДА
МАЪЛУМОТ

СПРАВКА
О ДВИЖЕНИИ ДЕНЕЖНЫХ СРЕДСТВ В ИНОСТРАННОЙ ВАЛЮТЕ

Наименование показателей	Сатр коди Код стр.	Микдори Сумма
--------------------------	-----------------------------	------------------

Йил бошига колдик	250	
Остаток на начало года		
Келиб тушган валюта маблаглари, жами (261+262+263+264), шу жумладан:	260	
Поступило валютных средств, всего (261+262+263+264), в том числе:		
Сотишдан олинган тушум	261	
Выручка от реализации		
Конвертация килинган	262	
Проконвертировано		
Молиявий фаолият буйича	263	
По финансовой деятельности		
Бошка манбалар	264	
Другие источники		

Наименование показателей	Сатр коди Код стр.	Микдори Сумма
Сарфланган валюта маблаглари, жами (271+272+273), шу жумладан:		
Израсходовано валютных средств, всего (271+272+273), в том числе:	270	
Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга туловлар		
Выплаты поставщикам и подрядчикам	271	
Молиявий фаолият буйича туловлар		
Выплаты по финансовой деятельности	272	
Бошка мақсадлар учун		
На другие цели	273	
Йил охиридаги колдик (250+260+270)		
Остаток на конец года (250+260+270)	280	

Рахбар

Руководитель _____

Бош бухгалтер

Главный бухгалтер _____

5-Илова
Приложение № 5

ХУСУСИЙ КАПИТАЛ ТУГРИСИДАГИ ХИСОБОТ – 5-СОНЛИ ШАКЛ
ОТЧЕТ О СОБСТВЕННОМ КАПИТАЛЕ – ФОРМА № 5

МАЪЛУМОТ УЧУН: СПРАВОЧНО:								
Чикарилган акциялар сони, дона, шу жумладан: Количество выпущенных акций, штук, в том числе:	130	X	X	X	X	X	X	
Имтиёзли Привилегированные	131	X	X	X	X	X	X	
Оддий Простые	132	X	X	X	X	X	X	
Акциянинг номинал киймати Номинальная стоимость акций	140	X	X	X	X	X	X	
Муомаладаги акциялар сони, дона, шу жумладан: Количество акций в обращении, штук, в том числе:	150	X	X	X	X	X	X	
Имтиёзли Привилегированные	151	X	X	X	X	X	X	
Оддий Простые	152	X	X	X	X	X	X	

Рахбар
Руководитель _____

Бош бухгалтер
Главный бухгалтер _____

**21 МАВЗУ. БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБОТИНИНГ МОҲИЯТИ, ТУРЛАРИ,
ТАРКИБИ, УЛАРНИ ТУЗИШ ВА ТАҚДИМ ЭТИШНИНГ КОНЦЕПТУАЛ
АСОСЛАРИ**

Амалий машғулотда муҳокама қилинадиган саволлар

1. Бухгалтерия ҳисоботининг моҳияти, мақсади ва аҳамияти

2. Бухгалтерия ҳисоботининг турлари ва таркиби
3. Бухгалтерия ҳисоботининг алоҳида шаклларининг таркибий элементлари ва уларнинг тавсифи

Мавзу бўйича назорат саволлари

1. Ҳисобот нима?
2. Ҳисоботнинг қандай турлари бор?
3. Ҳисоботнинг қандай шакллари бор?
4. Ҳисоботнинг элементлари деганда нимани тушунаси?

Мавзу бўйича тест савол-жавоблари

1. Молиявий ҳисобот

- а) ҳар чорақда тузилади
- б) ҳар ярим йилда тузилади
- в) йил якуни бўйича тузилади
- г) Барча жавоблар тўғри.

2. Чорақлик ҳисобот таркибига кирмайди

- а) Бухгалтерия баланси;
- б) Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот;
- в) Пул оқимлари тўғрисида ҳисобот;
- г) Хусусий капитал тўғрисида ҳисобот ва (в) жавобда кўрсатилган ҳисобот

3. Йиллик ҳисобот таркибига киради

- а) Бухгалтерия баланси;
- б) Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот;
- в) Пул оқимлари тўғрисида ҳисобот;
- г) Юқоридаги жавобларда келтирилган ҳисобот шакллари ва «Хусусий капитал тўғрисида ҳисобот»

4. Кичик корхоналар йиллик ҳисобот таркибига киради

- а) Бухгалтерия баланси;
- б) Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот;
- в) Пул оқимлари тўғрисида ҳисобот;
- г) (а) ва (в) жавобларда келтирилган ҳисобот шакллари

5. Пул маблағлари қайси ҳисобот шакллари элементи ҳисобланади?

- а) Бухгалтерия баланси;
- б) Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот;
- в) Пул оқимлари тўғрисида ҳисобот;
- г) (а) ва (в) жавобларда келтирилган ҳисобот шакллари

17 МАВЗУ. БУХГАЛТЕРИЯ БАЛАНСИ ВА МОЛИЯВИЙ НАТИЖАЛАР ТЎҒРИСИДА ҲИСОБОТ

Амалий машғулотда муҳокама қилинадиган саволлар

1. Бухгалтерия баланси ва молиявий натижалар тўғрисида ҳисоботни тузиш ва тақдим этиш.
2. Бухгалтерия баланси ва молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот шакллари ўртасидаги ўзаро алоқалар ва мувофиқликлар.

27 –ТОПШИРИҚ

5 ва 6- топшириқларда келтирилган маълумотларга асосан шартли равишда:

1. 20__ йил 1 феврал ҳолатига бухгалтерия балансини тузинг.
2. 200 ---йил 1 феврал ҳолатига молиявий натижалар тўғрисида ҳисоботни тузинг.

Изоҳ: молиявий ҳисобот шакллари услубий кўрсатмаларнинг охирида келтирилган

Ўз-ўзини назорат қилиш учун саволлар

1. Бухгалтерия баланси ва молиявий натижалар тўғрисида ҳисоботнинг таркиби, тузилиши ва моҳияти.
2. Бухгалтерия баланси ва молиявий натижалар тўғрисида ҳисоботни тақдим этиш ва тасдиқлаш тартиби.
3. Бухгалтерия баланси ва молиявий натижалар тўғрисида ҳисоботни тузиш тамойиллари.

Фикрлаш учун тестлар

1. Ушбу ҳисобот шаклларида қайси бири молиявий ҳисобот шаклларига тегишли эмас?
 - а) Пул оқимлари тўғрисида ҳисобот
 - б) Бухгалтерия баланси
 - в) Товар баланси
 - г) Хусусий капитал тўғрисида ҳисобот
2. Қайси давр ҳисобот даври ҳисобланади?
 - а) Ҳар қандай давр.
 - б) 1 январ ойдан 31 декабр ойигача.
 - в) Ҳисобот даврининг 1 март ойдан келгуси йилнинг 31 март ойигача
 - г) Рўйхатга ўтган кундан бошлаб келгуси йилнинг ҳисобот даврининг 15 март ойигача

3. Қўйидагилардан қайси бири чораклик ҳисобот таркибига крмайди?

- а) Асосий воситалар ҳаракати тўғрисида ҳисобот.**
- б) Бухгалтерия баланси.**
- в) Дебитор ва кредитор қарздорлик тўғрисида маълумотнома.**
- г) Молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот.**

4. Қайси счётлар маълумотларига асосан молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот тузилади?

- а) Пассив счётлар**
- б) Вақтинчалик счётлар**
- в) Актив счётлар**
- г) балансдан ташқари счётлар**

5. Қўйидагилардан кимларга корхона молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботни сўровга биноан тақдим этади?

- а) Солиқ инспекциясига**
- б) Банкка**
- в) Аудиторлик фирмасига**
- г) Юқори ташкилотга.**

6. Қандай принципга асосан молиявий ҳисобот тузилади?

- а) Касса усули бўйича.**
- б) Ҳисоблаш усули бўйича.**
- в) Тўғри жавоб йўқ.**
- г) Юқоридаги усуллардан хоҳлаганида.**

18 МАВЗУ. ПУЛ ОҚИМЛАРИ ВА ХУСУСИЙ КАПИТАЛ ТЎҒРИСИДАГИ ҲИСБОТЛАР

Амалий машғулотда муҳокама қилинадиган саволлар

1. Пул оқимлари ва хусусий капитал тўғрисида ҳисоботни тузиш ва тақдим этиш.

2. Пул оқимлари ва хусусий капитал тўғрисида ҳисобот шакллари ўртасидаги ўзаро алоқалар ва мувофиқликлар.

28 –ТОПШИРИҚ

5- ва 6- топшириқларда келтирилган маълумотларга асосан шартли равишда:

1.20__ йил 1 феврал ҳолатига хусусий капитал тўғрисидаги ҳисоботни тузинг.

Изоҳ: *молиявий ҳисобот шакллари услубий кўрсатмаларнинг охирида келтирилган*

Пул маблағларининг ҳаракати тўғрисидаги ҳисоботни тузиш учун «Ман» компаниясининг 2010 йил 31 декабрга маълумотларидан фойдаланамиз.

2010 йил 31 декабрга «Ман» компаниясининг БАЛАНСИ Ўлчов бирлиги: сўм.				
	Ҳисобот даврининг бошига	Ҳисобот даврининг охирига	Фарқ	
Активлар				
Жорий активлар				
Пул маблағлари	12,500	39,900		
Олинадиган ҳисобварақлар	26,000	21,000		
Товар – моддий заҳиралар	48,400	43,400		
Келгуси давр харажатлари	2,600	3,200		
Жами жорий активлар	89,500	107,500		
Узоқ муддатли активлар				
Асосий воситалар	60,000	55,000		
Ҳисобланган амортизация	(5,000)	(9,000)		
Жами асосий воситалар	55,000	46,000		
Узоқ муддатли инвестициялар		30,000		
Жами узоқ муддатли активлар	55,000	76,000		
Жами активлар	144,500	183,500		
Мажбуриятлар				
Жорий мажбуриятлар				
Тўланадиган ҳисобварақлар	14,000	13,000		
Тўланадиган даромад солиғи	1,800	1,200		
Жами жорий мажбуриятлар	15,800	14,200		
Узоқ муддатли мажбуриятлар				
Тўланадиган вексел	35,000	37,000		
Жами узоқ муддатли мажбуриятлар	35,000	37,000		
Жами мажбуриятлар	50,800	51,200		
Хусусий капитал				
Оддий акциялар, номинал 5 ш.б.	90,000	115,000		
Тақсимланмаган фойда	3,700	17,300		
Жами	93,700	132,300		
Жами мажбуриятлар ва акциядорлик капитал	144,500	183,500		

МОЛИЯВИЙ-ХҲЖАЛИК ФАОЛИЯТИ ТЎҒРИСИДАГИ ҲИСОБОТ 2010 йил 1 январдан 31 декабргача бўлган давр учун «Ман» компанияси Ўлчов бирлиги: сўм.	
Даромад	234,000
Сотиш таннари	(156,000)
Ялпи фойда	78,000
Операцион харажатлар	(45,000)
Операцион фаолиятдан фойда	33,000
Операцион бўлмаган фаолиятдан даромад ва харажатлар	
Инвестициялардан даромад	1,000
Фоишлар тўланиши бўйича харажатлар	(3,800)
Жами операцион бўлмаган фаолиятдан даромад ва харажатлар	(2,800)
Солиқ тўлангунга қадар фойда	30,200
Даромад солиғи	12,300
Соф фойда	17,900

Қўшимча маълумот:

- асосий воситаларни олиш учун компания 22,000 с. тўланадиган вексел берди.
- компания дастлабки қиймати 27,000 с., жамғарилган амортизация 15,300 с. бўлган мебел жиҳозларини сотди. Мебел баланс қиймати бўйича сотилди
- асосий воситалар амортизацияси ушбу йилда 19,300 с.ни ташкил этди.
- компания қиймати 30,000 с. облигацияни сотиб олди.
- компания 20,000 с. вексел пулини тўлади.
- компания номинал қиймати 25,000 с. бўлган оддий акцияларни чиқарди.
- 4,300 с. дивидендлар тўланди.

Пул маблағлари тўғрисидаги ҳисобот – тўғри усул

ПУЛ МАБЛАҒЛАРИ ҲАРАКАТИ ТЎҒРИСИДАГИ ҲИСОБОТ 2010_ йил 1 _____ дан 1 _____ гача бўлган давр учун «Ман» компанияси Ўлчов бирлиги: сўм.	
Операцион фаолиятдан пул маблағларининг ҳаракати	
Пул маблағларининг тушуми:	
Сотувдан тушум	
Олинадиган фоизлар	
Жами тушумлар	
Пул маблағларининг чиқиб кетиши:	
Товарларни сотиб олиш	
Операцион харажатлар	
Тўланадиган фоизлар	
Фойда солиғи	
Жами чиқимлар	
Операцион фаолиятдан пул маблағларининг ҳолати	
Инвестиция фаолиятдан пул маблағларининг ҳаракати	
Қимматли қоғозларнинг сотиб олиниши	
Қимматли қоғозларнинг сотилиши	
Асосий воситаларнинг олиниши	
Асосий воситаларнинг сотилиши	
Инвестиция фаолиятдан пул маблағларининг ҳолати	
Молиявий фаолиятдан пул маблағларининг ҳаракати	
Займларни тўлаш	
Оддий акцияларни чиқариш	
Дивидендларни тўлаш	
Молиявий фаолиятдан пул маблағларининг ҳолати	
Пул маблағларининг ҳолатидаги соф ўзгаришлар	
Йил бошига пул маблағлари	
Йил охирига пул маблағлари	
Инвестиция ва молиявий фаолият билан боғлиқ бўлган пулсиз муомалаларнинг рўйхати:	
Асосий воситаларни олиш учун вексел берилди	

Пул маблағлари ҳаракати тўғрисидаги ҳисобот – эгри усул

<p align="center">ПУЛ МАБЛАҒЛАРИ ТЎҒРИСИДАГИ ҲИСОБОТ 2010_ йил 1 _____ дан 1 _____ гача бўлган давр учун</p>	
<p align="center">«Ман» компанияси Ўлчов бирлиги: сўм.</p>	
Операцион фаолиятдан пул маблағларининг ҳаракати	
Соф фойда	
Соф фойдани тузатилиши	
Амортизация	
Қимматли қоғозларнинг сотилишидан фойда (зарарлар)	
Асосий воситаларни сотилишидан фойда (зарарлар)	
Олинадиган ҳисобварақлар	
Товар-моддий захиралар	
Келгуси давр харажатлари	
Тўланадиган ҳисобварақлар	
Ҳисобланган мажбуриятлар	
Фойда солиғи	
Соф фойдага жами тузатишлар	
Операцион фаолиятдан пул маблағларининг ҳолати	
Инвестиция фаолиятидан пул маблағларининг ҳаракати	
Қимматли қоғозларнинг сотиб олиниши	
Қимматли қоғозларнинг сотилиши	
Асосий воситаларнинг сотиб олиниши	
Асосий воситаларнинг сотилиши	
Инвестиция фаолиятдан пул маблағларининг ҳолати	
Молиявий фаолиятдан пул маблағларининг ҳаракати	
Займларни тўлаш	
Оддий акцияларни чиқариш	
Дивидендларни тўлаш	
Молиявий фаолиятдан пул маблағларининг ҳолати	
Пул маблағларининг ҳолатидаги соф ўзгариш	
Йил бошига пул маблағлари	
Йил охирига пул маблағлари	
Инвестиция ва молиявий фаолият билан боғлиқ бўлган пулсиз муомалаларнинг рўйхати	
Асосий воситаларни олиш учун вексел берилди	

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
САМАРҚАНД ИҚТИСОДИЁТ ВА СЕРВИС ИНСТИТУТИ

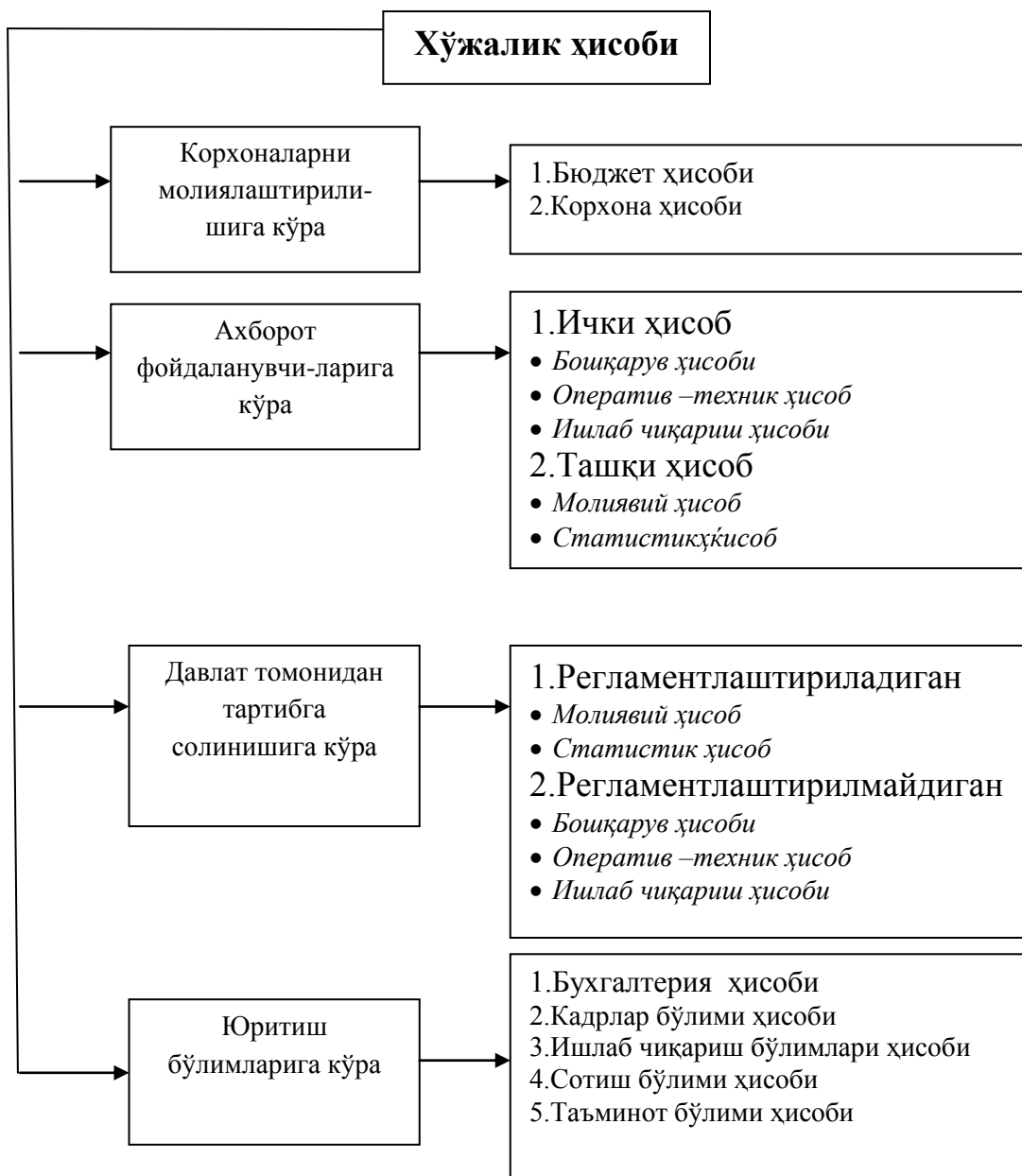
«БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ»

фанидан

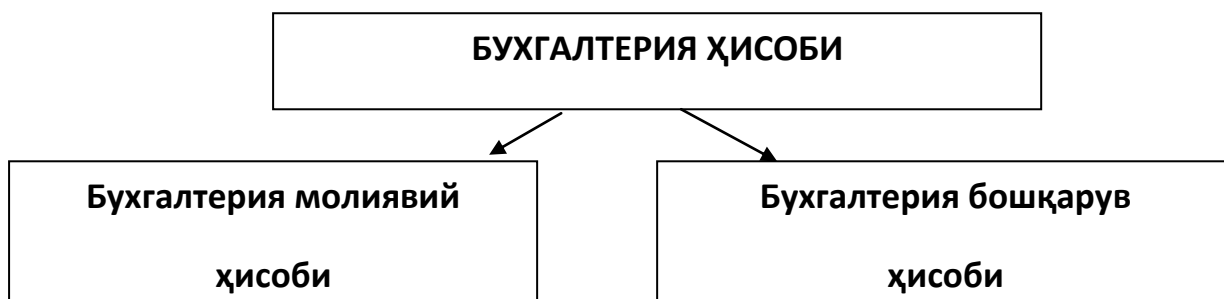
МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МАШҒУЛОТЛАРИ

САМАРҚАНД 2020

1-МАВЗУ. “БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ” ФАНИНИНГ ПРЕДМЕТИ, ОБЪЕКТИ ВА ТАМОЙИЛЛАРИ

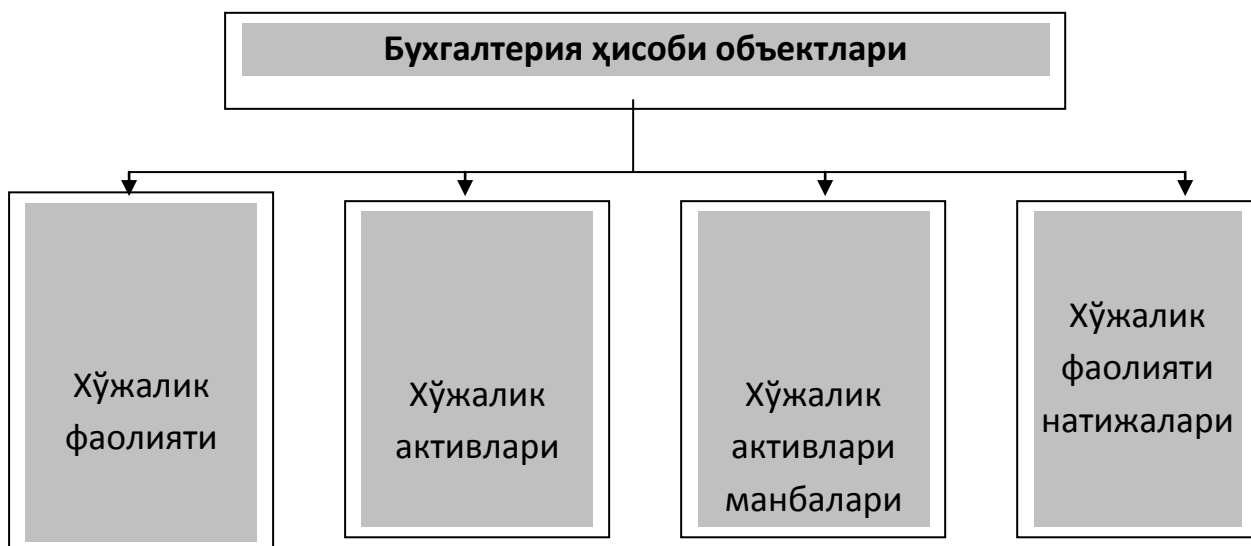
Хўжалик ҳисобини таснифлаш асослари

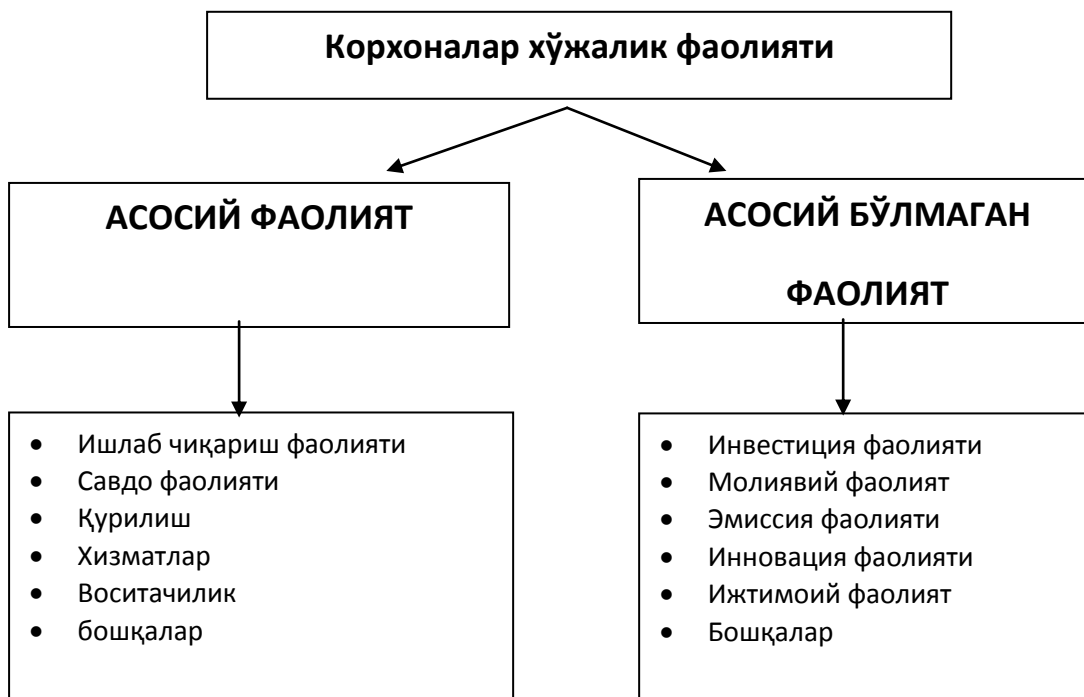
Бухгалтерия ҳисобининг таркибий қисмлари

Бухгалтерия ҳисоби ахборотларидан фойдаланувчилар

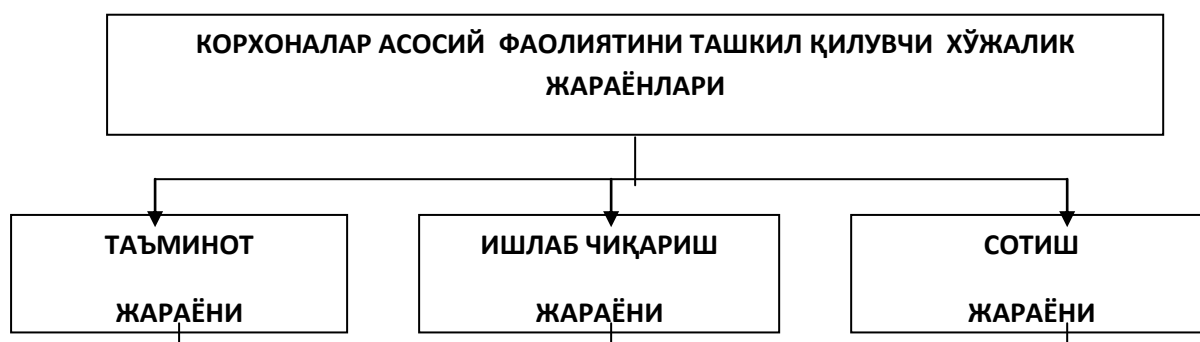

Бухгалтерия ҳисоби объектлари

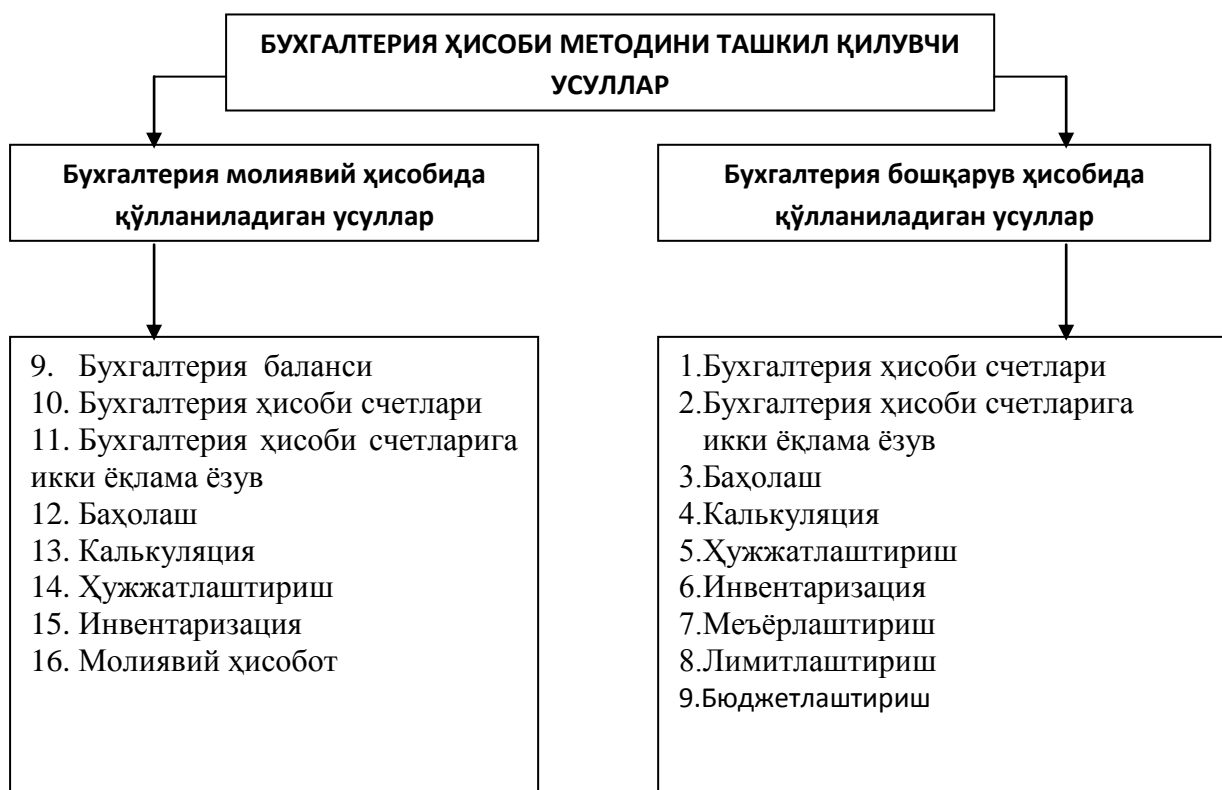

Корхоналар хўжалик фаолиятининг турлари

Хар қандай корхонанинг асосий фаолияти ўз ичига *таъминот, ишлаб чиқариш* ва *сотиш жараёнларини* олади (қуйидаги расмгақаранг).

Корхоналар асосий фаолиятини ташкил қилувчи хўжалик жараёнлари

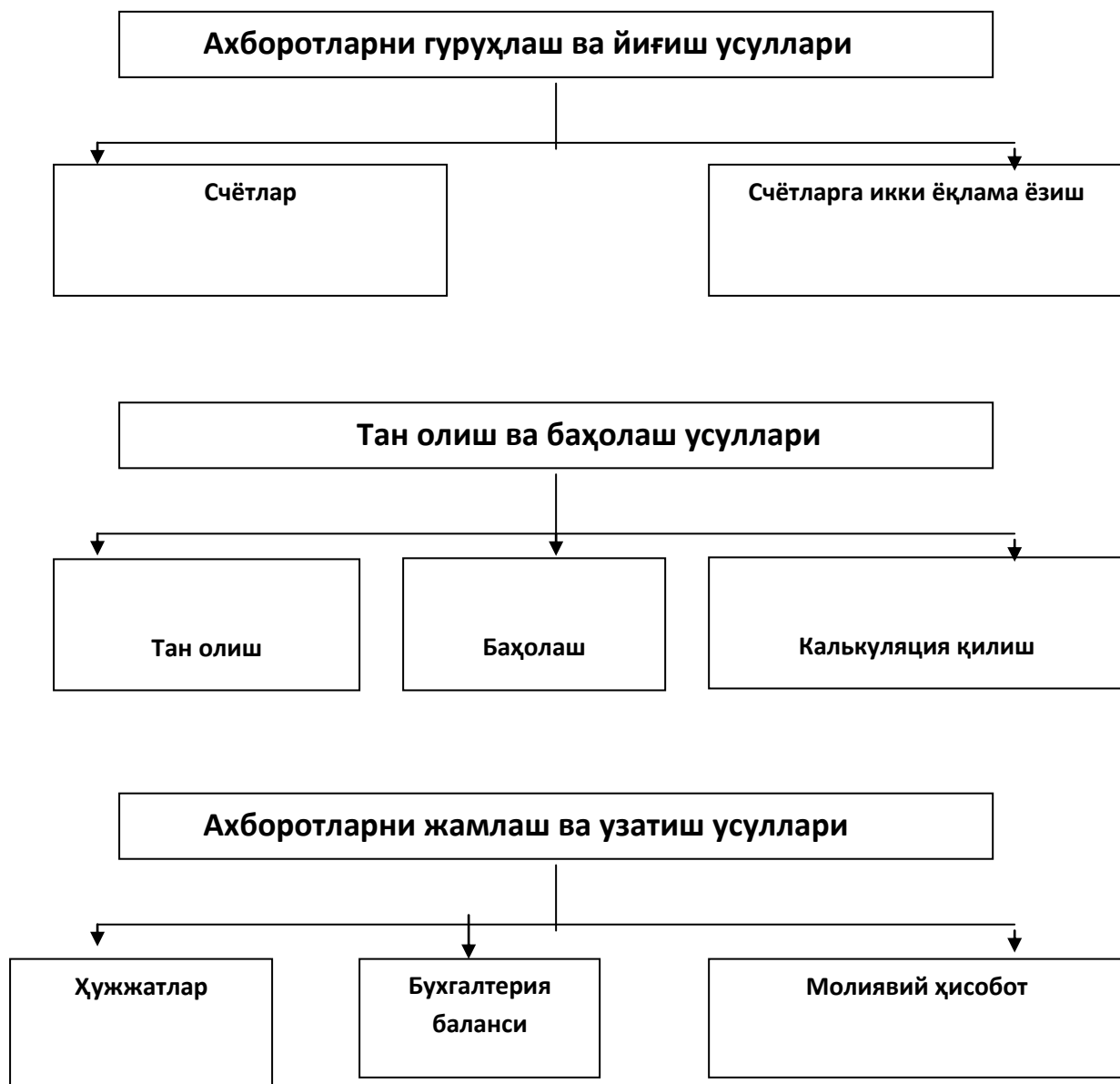

Бухгалтерия ҳисоби функцияларига тегишлилигига кўра унда қўлланиладиган усулларни қуйидаги гуруҳга ажратиш мумкин:

5. Кузатиш ва ахборотларни қайд этиш усуллари
6. Ахборотларни гуруҳлаш ва йиғиш усуллари
7. Тан олиш ва баҳолаш усуллари
8. Ахборотларни жамлаш ва узатиш усуллари

Бухгалтерия ҳисоби усуллари ушбу гуруҳлар кесимидаги таркиби қуйидаги расмларда келтирилган.

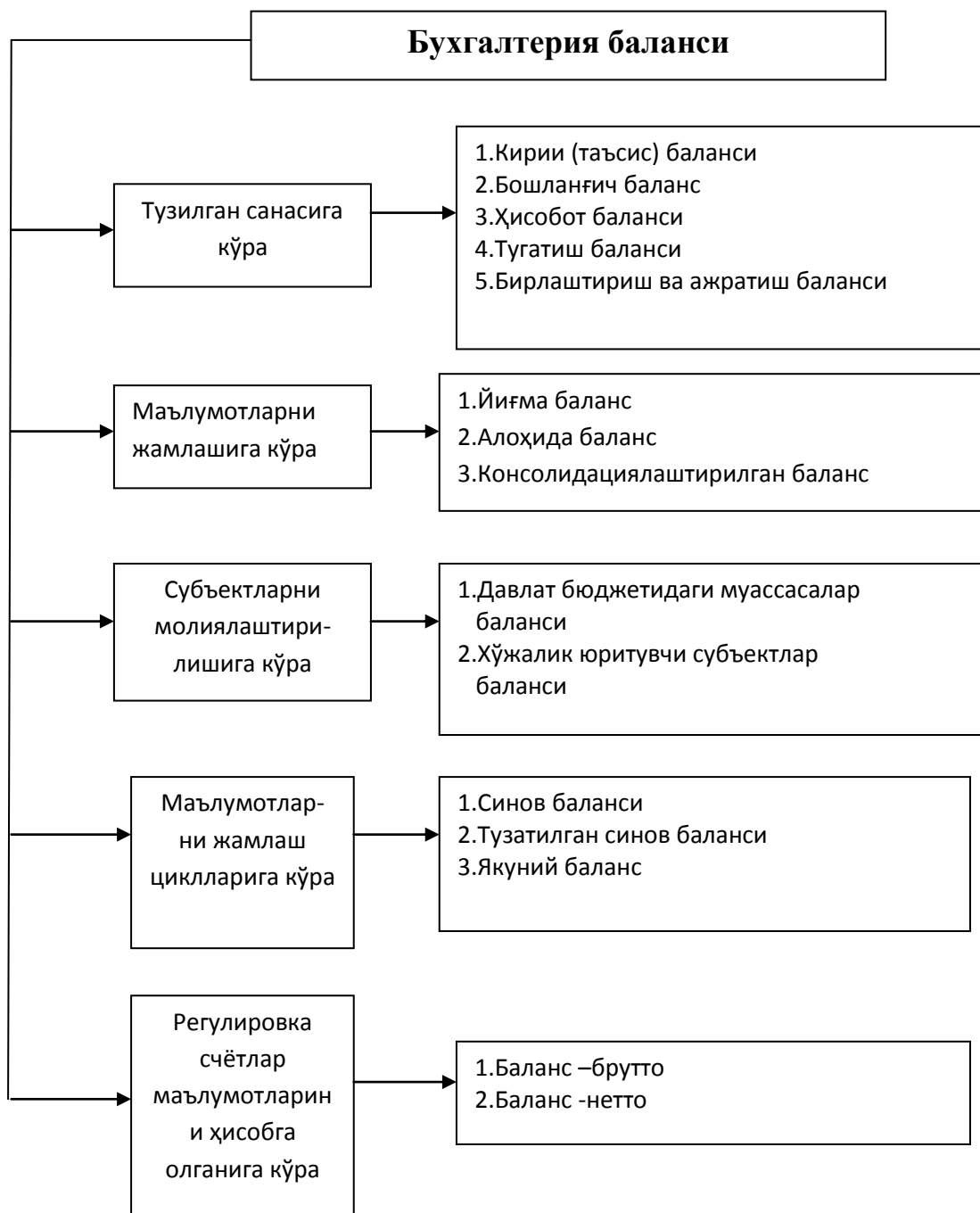

БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИНИ УМУМЖАҲОН МИҚИЁСИДА ТАРТИБГА СОЛИШ ВА БИРХИЛЛАШТИРИШНИНГ ЗАРУРАТЛАРИ

- маблағларнинг таркибан ва мазмунан бир хиллиги
- маблағларни ташкил топиш манбаларининг бир хиллиги
- фаолият турларининг мазмунан бир хиллиги
- фаолият натижасининг бир хиллиги
- ахборот фойдаланувчилар синфларининг бир хиллиги
- ахборот фойдаланувчилар мақсадларининг ўхшашлиги
- ахборот фойдаланувчилар манфаатларининг ўхшашлиги
- биргаликда фаолият юритишга интилишларнинг мавжудлиги, манфаатлар бирлиги
- инвестицияларга талабнинг борлиги

2-МАВЗУ. БУХГАЛТЕРИЯ БАЛАНСИ, УНИНГ ТУЗИЛИШИ ВА МАЗМУНИ

Бухгалтерия балансини таснифлаш асослари

«Баҳор» хусусий корхонасининг бухгалтерия баланси
(минг сум ҳисобида)

Актив	Сумма	Пассив	Сумма
1- бўлим. Узоқ муддатли активлар		1-бўлим. Ўз маблағларининг манбаи	
Асосий воситалар	2000	Устав капитали	5000
Номоддий активлар	100	Тақсимланмаган фойда	1000
Молиявий инвестициялар	500	Резервлар	200
1-бўлим бўйича жами	2600	1-бўлим бўйича жами	6200
2-бўлим. Жорий активлар		2-бўлим. Мажбуриятлар	
Ишлаб чиқариш захиралари	4500	Қисқа муддатли кредитлар	1000
Тайёр маҳсулотлар	1500	Тўланадиган счетлар	600
Товарлар	1300	Олинган аванслар	1400
Пул маблағлари	200	Бюджет олдидаги қарзлар	600
Дебиторлик қарзлар	500	Иш ҳақи бўйича қарзлар	500
2- бўлим бўйича жами	8000	Суғурта бўйича қарзлар	200
		Бошқа қарзлар	100
		2- бўлим бўйича жами	4400
БАЛАНС	10600	БАЛАНС	10600

Ўзгариш типи	Ўзгаришнинг номи
1-тип	Бухгалтерия балансининг активи таркибидаги ўзгаришлар
2-тип	Бухгалтерия балансининг пассиви таркибидаги ўзгаришлар
3-тип	Бухгалтерия баланси активи ва пассивининг кўпайишига олиб келувчи ўзгаришлар
4-тип	Бухгалтерия баланси активи ва пассивининг камайишига олиб келувчи ўзгаришлар

№	Хўжалик операцияси мазмуни	Операцияни баланс моддаларига таъсири
1	Кассадаги пуллар банкдаги ҳисоб-китоб счётига топширилди	Касса моддасидаги сумма камаяди, Ҳисоб-китоб моддасидаги сумма кўпаяди. Бироқ баланснинг олдинги суммаси ўзгармайди
2	Кассага пуллар банкдаги ҳисоб-китоб счётидан келиб тушди	Касса моддасидаги сумма кўпаяди, Ҳисоб-китоб моддасидаги сумма камаяди. Бироқ баланснинг олдинги суммаси ўзгармайди
3	Омбордан материаллар ишлаб чиқаришга сарфланди	Материаллар моддасидаги сумма камаяди, тугалланмаган асосий ишлаб чиқариш моддасидаги сумма кўпаяди. Бироқ баланснинг олдинги суммаси ўзгармайди
4	Ишлаб чиқаришдан тайёр маҳсулот олинди	Тугалланмаган асосий ишлаб чиқариш моддасидаги сумма камаяди, тайёр маҳсулот моддасидаги сумма кўпаяди. Бироқ баланснинг олдинги суммаси ўзгармайди
5	Корхона банкдаги ҳисоб-китоб счётидан бошқа корхонага қарз сифатида пул ўтказиб берди	Ҳисоб-китоб моддасидаги сумма камаяди, молиявий инвестиция моддасидаги сумма кўпаяди. Бироқ

		балансинг олдинги суммаси ўзгармайди
6	Корхонанинг ҳисоб-китоб счётига бошқа корхонага олдин берилган қарз суммаси келиб тушди	Ҳисоб-китоб моддасидаги сумма кўпаяди, молиявий инвестиция моддасидаги сумма камаяди. Бирок баланснинг олдинги суммаси ўзгармайди

3-МАВЗУ. СЧЁТЛАР ТИЗИМИ ВА ИККИЁКЛАМА ЁЗУВ

АКТИВ СЧЁТ

Дебет	Кредит
Бош қолдиқ (С1)	
Кўпайиши (+)	Қамайиши (-)
Дебет оборот (До)	Кредит оборот (Ко)
Охириги қолдиқ (С2)	

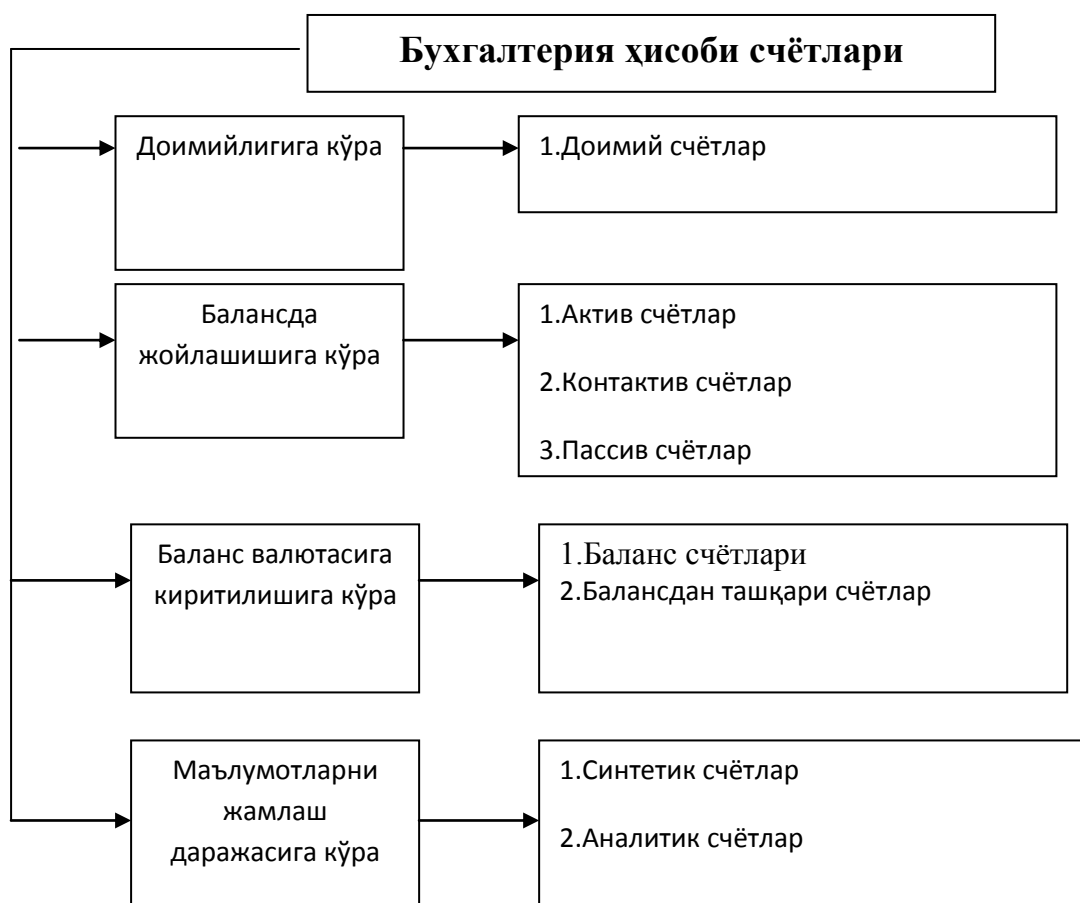
ПАССИВ СЧЁТ

Дебет	Кредит
	Бош қолдиқ (С1)
Қамайиш (-)	Кўпайиш (+)
Дебет оборот (До)	Кредит оборот (Ко)
	Охириги қолдиқ (С2)

Актив ва пассив счётларда давр охиридаги қолдиқ сумма қуйидаги математик алгоритмлар ёрдамида топилади:

Актив счётларда	Пассив счётлар
Оқ = Бқ + До – Ко	Оқ = Бқ + Ко – До

8.Бухгалтерия ҳисоби счётлар тизими ва режаси

Бухгалтерия ҳисоби счётларини таснифлаш асослари

21- сон БХМС га мувофиқ счётлар режасининг таркибий тузилиши

Қисмларнинг номи	<i>Бўлимларнинг номи</i>	Счётларнинг серияси
I. Узоқ муддатли активлар	1. Асосий воситалар, номоддий активлар ва бошқа узоқ муддатли активлар	0100 - 0900
II. Жорий активлар	2. Товар-моддий захиралар 3. Келгуси давр харажатлари ва муддати узайтирилган харажатлар – жорий қисми. 4. Олинадиган счётлар 5. Пул маблағлари, қисқа муддатли инвестициялар ва бошқа жорий активлар	1000 - 2900 3000 - 39 4000 - 49 5000 - 5900
III. Мажбуриятлар	6. Жорий мажбуриятлар 7. Узоқ муддатли мажбуриятлар	6000 - 6900 7000 - 7900
IV. Хусусий капитал	8. Капитал, фойда ва резервлар	8000 - 8900
V. Молиявий натижаларни шаклланиши ва ишлатилиши	9. Даромадлар ва харажатлар	9000 - 9900
VI. Балансдан ташқари счётлар		001 - 014

Хўжалик операцияларини қайд этиш журнали

№	Хужжат		Операция мазмуни	Дебет счёт	Кредит счёт	Сумма	Счётларга ўтказилганлиги тўғрисида белги
	№	Сана					
1	1	2.01.09	Кассага банкдаги ҳисоб-китоб	5010	5110	2000000	√

			счётидан пул олинда				
Жами							

Синтетик счётлар бўйича йиғма айланма қайднома

Счёт №	Счётнинг номи	Бош қолдик		Ойлик айланма		Охирги қолдик	
		Дебет	Кредит	Дебет	Кредит	Дебет	Кредит
0100	Асосий воситалар	500000		100000	50000	550000	
0200	АВ эскириши		100000	20000	50000		130000
9900							
		Σ1	Σ1	Σ2	Σ2	Σ3	Σ3
		8000000	8000000	45000000	45000000	10000000	10000000

11.Баҳолаш

Корхоналарда бухгалтерия ҳисоби объектларини баҳолаш турлари ва уларнинг қўлланилиши

Активларнинг турлари	Баҳолашни қўллаш				
	Бозор баҳоси	Ҳақиқий қиймат	Қолдик қиймат	Номинал қиймат	Режали, меъёрий қиймат
Асосий воситалар	ҳа	ҳа	ҳа	йўқ	йўқ
Ўрнатиладиган асбоб-ускуналар	ҳа	ҳа	йўқ	йўқ	йўқ
Номоддий активлар	ҳа	ҳа	ҳа	йўқ	йўқ
Капитал қўйилмалар	ҳа	ҳа	йўқ	йўқ	йўқ
Узоқ муддатли инвестициялар	ҳа	ҳа	ҳа	Ҳа	йўқ
Материаллар	ҳа	ҳа	йўқ	йўқ	ҳа
Тугалланмаган ишлаб чиқариш	ҳа	ҳа	йўқ	йўқ	ҳа
Ўзида ишлаб чиқарилган ярим тайёр маҳсулотлар	ҳа	ҳа	йўқ	йўқ	ҳа
Ишлаб чиқаришдаги яроқсиз маҳсулот	йўқ	ҳа	йўқ	йўқ	ҳа
Тайёр маҳсулот	ҳа	ҳа	йўқ	йўқ	ҳа
Товарлар	ҳа	ҳа	йўқ	йўқ	ҳа
Юклар жўнатилган товарлар	ҳа	ҳа	йўқ	йўқ	ҳа
Нақд пул маблағлари	йўқ	йўқ	йўқ	ҳа	йўқ
Пул ҳужжатлари	йўқ	ҳа	йўқ	ҳа	йўқ

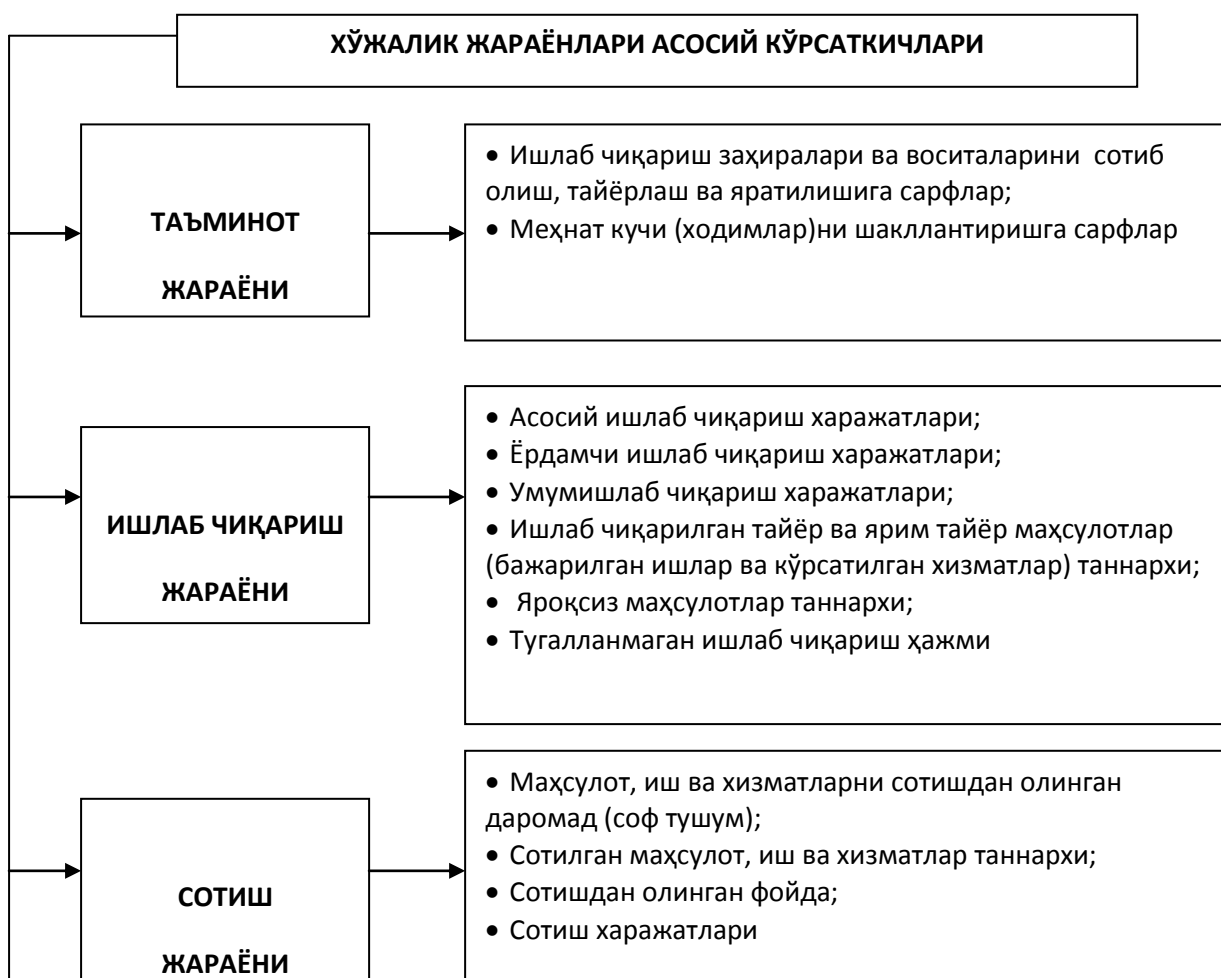
Банкдаги маблағлари	счётлардаги пул	йўқ	ҳа	йўқ	йўқ	йўқ
Йўлдаги ўтказмалар		йўқ	ҳа	йўқ	йўқ	йўқ
Молиявий қўйилмалар		ҳа	ҳа	йўқ	ҳа	йўқ
Келгуси даврлар харажатлари		йўқ	ҳа	йўқ	йўқ	йўқ

12. Калькуляция

1 порция паловнинг норматив (режали) таннархининг калькуляцияси

100 порция паловга кетадиган харажатлар	Сумма
1. Гўшт 6 кг *17000 сўм	102000
2. Гуруч 20 кг *3000 сўм	60000
3. Ёғ 8 кг *5000 сўм	40000
4. Сабзи 20 кг*1000 сўм	20000
5. Пиёз 3 кг *1000 сўм	3000
6. Туз ва зироворлар	3000
7. Жами харажатлар	228000
<i>1 порция паловнинг ўртача норматив таннархи</i>	2280-00

4-МАВЗУ. АСОСИЙ ХУЖАЛИК ЖАРАЁНЛАРИ ҲИСОБИ

№	Операциянинг мазмуни	Дебет счёт	Кредит счёт	Ёзувга асос бўлувчи ҳужжат
1.	Материаллар таъминотчилардан қабул қилинганда: - захираларни ҚҚСсиз сотиб олиш қийматиغا - ҚҚС суммасига	1010-1090 4410	6010, 4110 6010	Шартнома, счет-фактура
2.	Ёрдамчи ишлаб чиқаришдан олинганда	1010-1090	2310	Ҳисобот, накладной
3.	Ҳисобдор шахслардан олинганда	1010-1090	4220- 4230	Бўнак ҳисоботи
4.	Ярим тайёр материаллар хом ашё ва материаллар таркибига киритилганда	1010-1090	2110	Қарор, накладной
5.	Тайёр маҳсулотлар материалларга айлантирилганда	1010-1090	2810- 2820	Қарор, накладной, талабнома
6.	Хўжалик инвентарлари ва буюмлари материалларга айлантирилганда	1010-1090	1080	Қарор, талабнома, накладной
7.	Таъсисчилардан олинганда	1010-1090	4610	Устав, шартнома, далолатнома, счет-фактура
8.	Даъволар бўйича олинганда	1010-1090	4860	Қарор, счет-фактура
9.	Бепул олинганда	1010-1090	8530,	Қарор, счет-фактура, далолатнома
10.	Молиявий ёрдам сифатида олинганда	1010-1090	9380	Шартнома, счет-фактура, далолатнома
11.	Камомадлар ўрнига қабул қилинганда	1010-1090	4730	Қарор, счет-фактура, далолатнома
12.	Нақд сотиб олинганда	1010-1090	5010- 5020	Счет-фактура, чиқим касса ордери
13.	Инвентаризация аниқланган ортиқчалар суммасига	1010-1090	9390	Инвентаризация варағи, қарор
14.	Ички аламушув бўлганда	1010-1090	1010- 1090	Инвентаризация варағи, накладной, талабнома
15.	Қайта баҳоланганда: - нархи оширилганда - нархи камайтирилганда	1010-1090 9430	9390 1010- 1090	Далолатнома

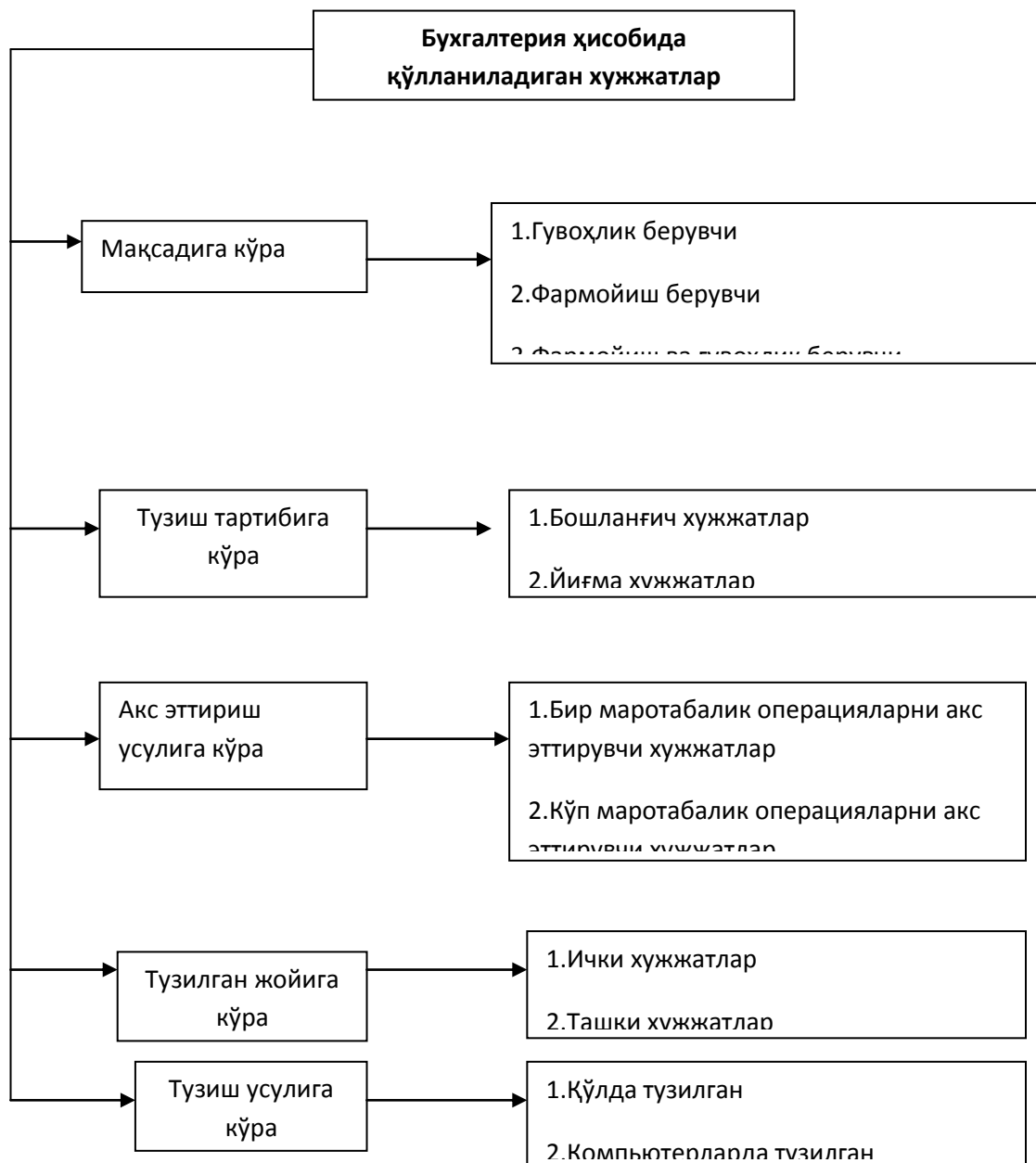
15.Ишлаб чиқариш жараёнининг ҳисоби

№	Операциянинг мазмуни	Дебет счет	Кредит счет	Ёзувга асос бўлувчи ҳужжат
1.	Материал харажатларига	2010, 2310, 2510	1010- 1090	Моддий ва ишлаб чиқариш ҳисоботлари
2.	Ҳисобланган иш ҳақи харажатларига	2010, 2310, 2510	6710	Иш ҳақи ҳисоб-китоблари
3.	Ижтимоий суғурта органларига иш ҳақи фондига нисбатан белгиланган меъёрлардаги ажратмаларга	2010, 2310, 2510	6510- 6520	Ажратмаларга доир ҳисоб-китоблар
4.	Ишлаб чиқаришга доир асосий воситаларга ҳисобланган амортизация суммаларига	2010, 2310, 2510	0210- 0299	Амортизация ҳисоб-китоби
5.	Ишлаб чиқаришга доир бошқа харажатлар	2010, 2310, 2510	6010, 6910- 6990	Счет-фактура, далолатнома
6.	Ёрдамчи ишлаб чиқариш харажатлари счётини ёпиш	2010	2310	Бухгалтерия ҳисоб-китоби
7.	Умум ишлаб чиқариш харажатлари счётини ёпиш	2010	2510	Бухгалтерия ҳисоб-китоби
8.	Ишлаб чиқариш харажатларини тайёр маҳсулотнинг таннархига киритиш	2810	2010	Бухгалтерия ҳисоб-китоби
9.	Ишлаб чиқариш харажатларини бажарилган ишлар ва хизматлар таннархига киритиш	9130	2010	Бухгалтерия ҳисоб-китоби
10.	Ишлаб чиқаришдан олинган қайтариладиган чиқиндилар қийматига	1090	2010	Далолатнома
11.	Ишлаб чиқаришдан олинган бракга	2610	2010	Далолатнома
12.	Ишлаб чиқаришда аниқланган камомадларга	5910	2010, 2310, 2510	Далолатнома
13.	Ишлаб чиқаришдан олинган ярим маҳсулотларга	2110	2010 2310, 2510	Ҳисоботлар
14.	Тугалланмаган ишлаб чиқаришни қайта баҳолашда: - ошиш томонига - камайиш томонига	2010 3210	6230 2010	Инвентаризация варағи, Далолатнома

15. Сотиш жараёнининг ҳисоби

№	Операциянинг мазмуни	Дебет	Кредит	Асос
1	Маҳсулотларни сақлаш ва ташиш харажатларига	9410	6710, 6990	Ведомостлар, счет-фактуралар
2	Реклама харажатларига	9410	1010, 6710 6990	Ведомост, счет- фактура
3	Упаковкалаш, сортларга ажратиш ва идишларга қилинган харажатлар	9410	6710, 6520 1010-1090	Счет-фактура, далолатномалар
4	Савдо ходимларига иш ҳақи ҳисобланди	9410	6710	Ҳисоб-китоб
5	Иш ҳақидан ижтимоий суғурта фондларига ажратмаларга	9410	6520	Ҳисоб-китоб
6	Бошқа корхонлар томонидан кўрсатилган хизматларга	9410	6910-6990	Счет-фактура
7	Сотиш харажатларининг ёпилиши	9900	9410	-
8	Тайёр маҳсулотларни сотишдан тушган тушум (ҚҚС ва акциз солиғисиз)	4010, 4110, 4120, 5010	9010	Счет-фактура, кирим касса ордери
9	Товарларни сотишдан тушган тушум (ҚҚС ва акциз солиғисиз)	4010, 4110, 4120, 5010	9020	Счет-фактура, кирим касса ордери
10	Хизматлар кўрсатишдан тушган тушум (ҚҚС ва акциз солиғисиз)	4010, 4110, 4120, 5010	9030	Счет-фактура, далолатнома, кирим касса ордери
11	Ҳисобот давр охирида сотишдан олинган даромад счётларининг ёпилиши	9010, 9020, 9030	9910	

5- МАВЗУ.ХУЖЖАТЛАШТИРИШ ВА ИНВЕНТАРИЗАЦИЯ

Бухгалтерия ҳисобида қўлланиладиган ҳужжатларни таснифлаш асослари

**Ҳужжатлар айланиш графиги
(кирим ва чиқим касса ордерлари мисолида)**

Ҳужжат айланишига доир операциялар	Бўлимлар					
	Бошқарув аппарати	Касса	Банк	Омбор	Бухгалтерия	Архив
1. Ҳужжатни тузиш ва журналга қайд этиш						
2. Ҳужжатни бажаришга узатиш						
3. Ҳужжатни ҳисоботга киритиш						
4. Ҳужжатни ҳисобот билан бухгалтерияга топшириш						
5. Ҳужжатга ишлов бериш						
6. Ҳужжатни архивга топшириш						→

18. Инвентаризация

Инвентаризация объекти	Инвентаризацияни ўтказиш муддатлари	Қайси БХМСга мувофиқ
<i>Асосий воситалар</i>	Икки йилда бир марта йиллик ҳисобот олдиан	5- сон БХМС, 19-сон БХМС
Кутубхона фонди	Беш йилда бир марта	5- сон БХМС, 19-сон БХМС
Товар-моддий бойликлар (ёқилғи, озик –овқатлар, қимматбаҳо металллардан ташқари)	Йилига камида бир марта	4-сон БХМС, 19-сон БХМС
Ёқилғи, озик –овқатлар	Хар чорақда	4 –сон БХМС 19-сон БХМС

Қимматбаҳо металлар	Тармоқ йўриқномасига мувофиқ белгиланган муддатларда	Махсус йўриқнома
Пул маблағлари, Пулли эквивалентлар ва ҳужжатлар	Хар ойда бир марта	12- сон БХМС 19—сон БХМС
Ҳисоб-китоблар	Бир марта йиллик ҳисобот олдидан	19-сон БХМС

6-МАВЗУ.БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИНИНГ РЕГИСТРЛАРИ ВА ШАКЛЛАРИ

Журнал-ордер № 1
5010 «Касса» счёти кредити бўйича
20__ йил

№	Сана	Операция мазмуни	5010 счёт кредитидан дебет счётларга:				5010 «Касса» кредити бўйича
			6710	6990	5110		
1	2	3	4	5	6	7	12

1-сон қайднома
20__ йил _____
ой бошига қолдиқ 60 сўм

№	Сана	Операция мазмуни	Кредит счётлардан 5010 счёт дебети:				5010 «Касса» дебети бўйича
			5110				
1	2	3	4	5	6	7	12

ой охирига қолдиқ _

Тўлдирилган сана « » 20__ й.

Бажарувчи _____

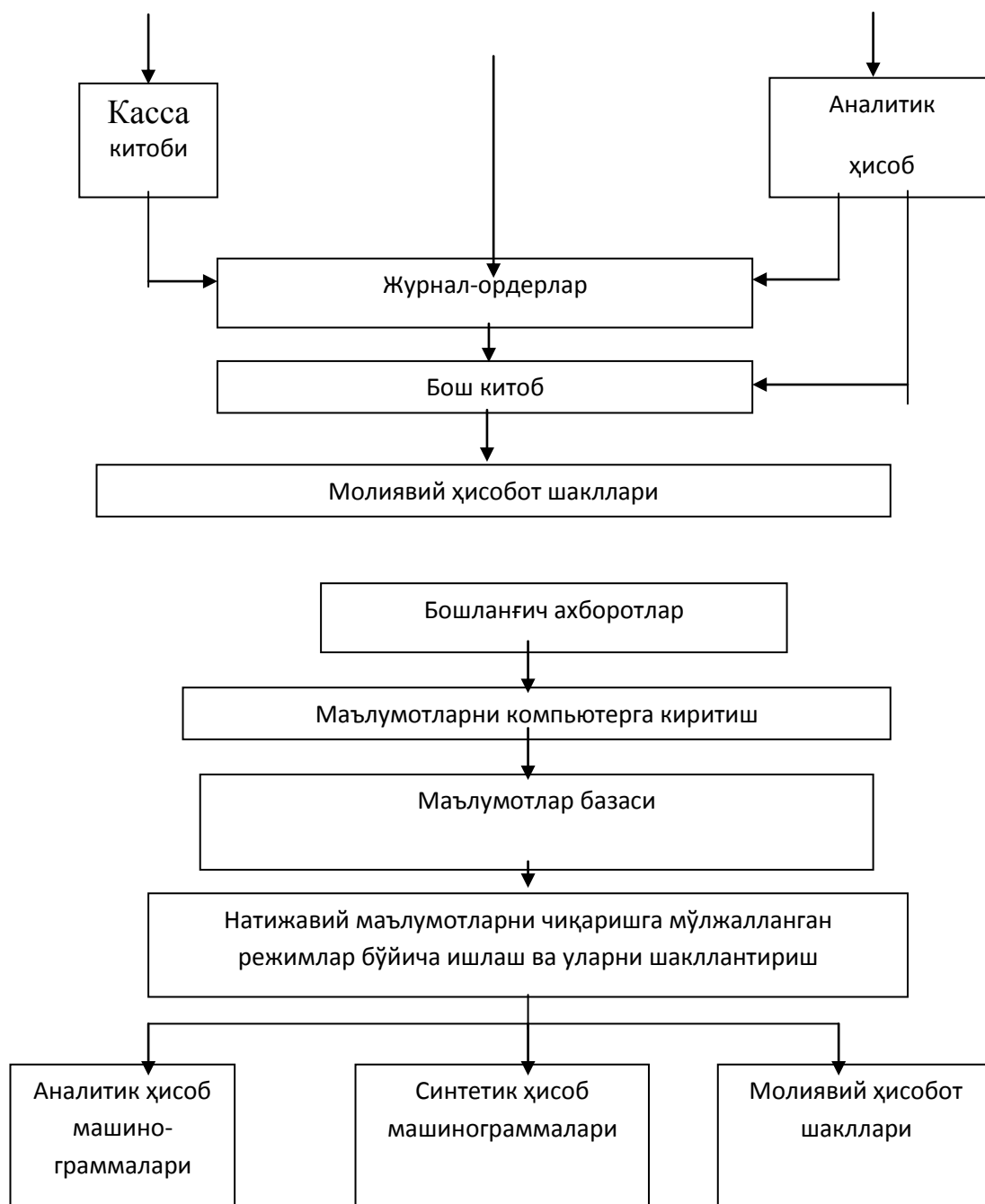
Бош ҳисобчи _____

Имзо

Имзо

Мемориал-ордер № 1 «Касса»
_____ 20__ й.

Операциянинг мазмуни	Дебет	Кредит	Сумма
----------------------	-------	--------	-------

21. Бухгалтерия ҳисоботининг моҳияти, турлари, таркиби, уларни тузиш ва тақдим этишнинг концептуал асослари

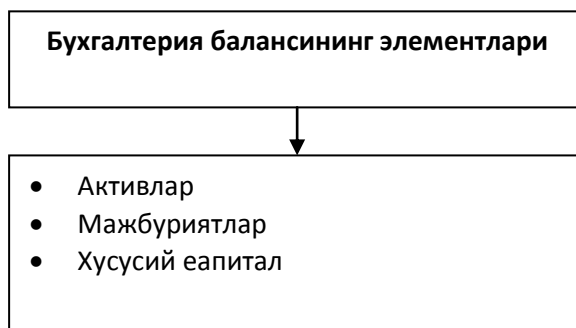
Йиллик молиявий ҳисобот:

- а) бухгалтерия баланси - 1-сон шакл;
- б) молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот - 2-сон шакл;
- в) пул оқимлари тўғрисида ҳисобот - 4-сон шакл;
- г) ўз сармояси тўғрисида ҳисобот - 5-сон шакл.

Ярим йиллик ва чорақлик молиявий ҳисоботлар:

- а) бухгалтерия баланси - 1-сон шакл;
 б) молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот - 2-сон шакл.

БУХГАЛТЕРИЯ БАЛАНСИНИНГ АСОСИЙ ЭЛЕМЕНТЛАРИ

АКТИВ=МАЖБУРИЯТЛАР +ХУСУСИЙ КАПИТАЛ

$$A = M + XK$$

ёки

$$A1Б + A2Б = П1Б+П2Б$$

Бу ерда: А- актив; П- пассив; 1Б, 2Б - баланс автиви ва пассивиннг бўлимлари.

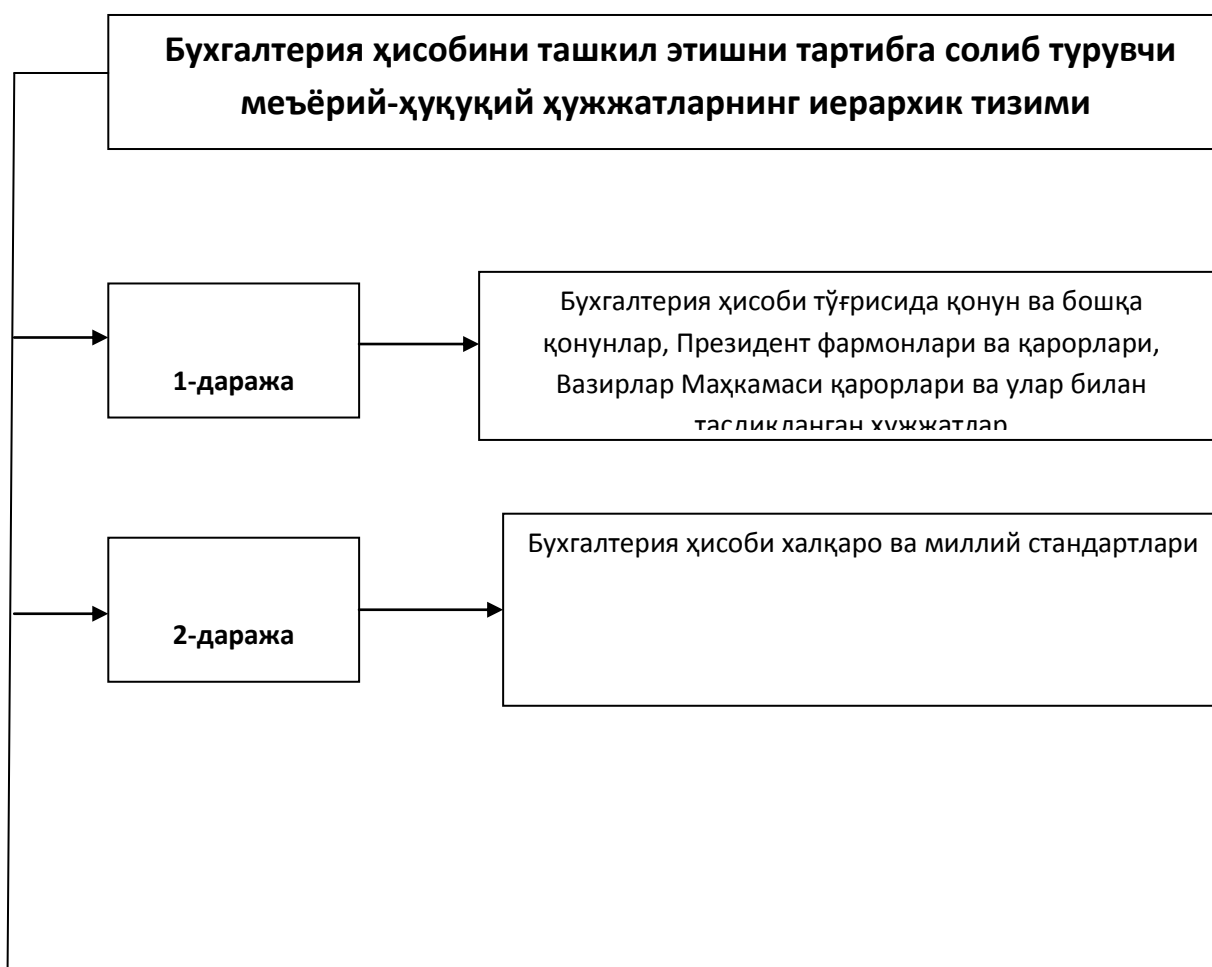
22.Бухгалтерия баланси ва молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот

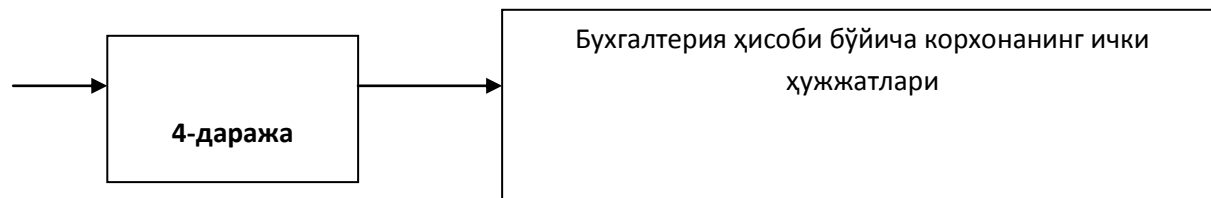
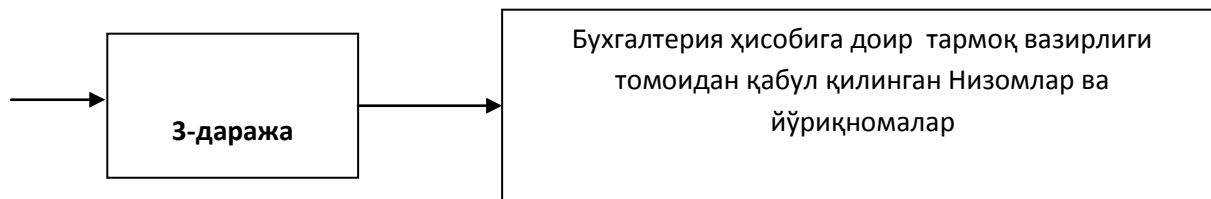
Халқаро амалиётда қўлланилаётган баланс ҳисоботи ва бизнинг мамлакатимизда қўлланилаётган бухгалтерия балансининг таркибий тузилмасидаги асосий фарқлар

Халқаро таълимотда	Ўзбекистонда
I. Узоқ муддатли активлар бўйича	
1. Узоқ муддатли молиявий инвестициялар 2. Узоқ муддатли дебиторлик қарзлар. 3. Кечиктирилган харажатлар 4. Номоддий активлар. 5. Кўчмас мулк, бино ва жиҳозлар.	1. Асосий воситалар. 2. Номоддий активлар. 3. Ўрнатилмаган жиҳозлар. 4. Капитал куйилмалар. 5. Молиявий инвестициялар 6. Узоқ муддатли дебиторлик қарзлар ва муддати узайтирилган харажатлар
II. Жорий активлар бўйича	
1. Пул маблағлари. 2. Қисқа муддатли инвестиция. 3. Олинадиган счётлар. 4. ТМЗ. 5. Келгуси давр харажатлари. 6. Муддати кечиктирилган харажатлар.	1. ТМЗ. 2. Келгуси давр харажатлари. 3. Муддати кечиктирилган харажатлар. 4. Дебиторлик қарзлар 5. Пул маблағлари. 6. Қисқа муддатли инвестициялар
III. Мажбуриятлар бўйича	

1. Қисқа муддатли мажбуриятлар. 2. Узоқ муддатли мажбуриятлар.	1. Узоқ муддатли мажбуриятлар. 2. Қисқа муддатли мажбуриятлар.
IV. Хусусий капитал бўйича	
1. Акционерлик капитали. 2. Қўшимча капитал. 3. Тақсимланмаган фойда	1. Устав капитали. 2. Қўшилган капитал. 3. Резерв капитали. 4. Тақсимланмаган фойда. 5. Мақсадли тушумлар. 6. Келгуси харажатлар ва тўловлар учун резервлар

26. Бухгалтерия ҳисобинининг меъёрий-ҳуқуқий асослари

Бухгалтерия ҳисоби халқаро стандартлари

I. Умумий стандартлар
Молиявий ҳисоботни тузиш ва тақдим қилиш концепцияси
II. Ҳисобот стандартлари
БҲҲС-1 Молиявий ҳисоботни тақдим қилиш
БҲҲС-7 Пул маблағлари ҳаракати тўғрисидаги ҳисобот
БҲҲС-8 Даврдаги соф фойда, фундаментал хатолар ва ҳисоб сиёсатидаги ўзгаришлар
БҲҲС-10 Ҳисобот санасидан кейинги ходисалар
БҲҲС-30 Банклар ва бошқа аналогик муассасалар молиявий ҳисоботларидаги ахборотлар тавсифи.
БҲҲС-14 Сегментлаш ҳисоботи
БҲҲС-26 Пенсия таъминоти (пенсия режалари) дастурлари бўйича ҳисоб ва ҳисобот
БҲҲС-29 Гиперинфляция шароитида молиявий ҳисобот
БҲҲС-34 Оралиқ молиявий ҳисобот
БҲҲС-34 Тугалланаётган фаолият
БҲҲС-15 Баҳолар ўзгариши таъсирини акс эттирувчи ахборотлар
БҲҲС-21 Валюта курслари ўзгаришининг таъсири
БҲҲС-24 Боғлиқ томонлар тўғрисида ахборотлар тавсифи
БҲҲС-33 Акцияларга фойда
БҲҲС-27 Йиғма молиявий ҳисобот ва шўъба компанияларда сармоялар ҳисоби
БҲҲС-31 Қўшма корхоналарда иштирок этиш тўғрисида молиявий ҳисобот
III. Махсус стандартлар
БҲҲС-2 Заҳиралар
БҲҲС-16 Асосий воситалар
БҲҲС-40 Сармояли мулк
БҲҲС-38 Номоддий активлар
БҲҲС-36 Активларнинг кадрсизланиши
БҲҲС-12 Фойда солиғи ҳисоби
БҲҲС-37 Резервлар, шартли мажбуриятлар ва шартли активлар
БҲҲС-17 Ижара
БҲҲС-19 Ходимларни рағбарлантириш
БҲҲС-18 Тушумлар
БҲҲС-11 Қурилишдаги битимлар
БҲҲС-20 Давлат субсидиялари ҳисоби ва давлат ёрдами тўғрисидаги ахборотлар тавсифи
БҲҲС-23 Қарзлар бўйича харажатлар
БҲҲС-32 Молиявий инструментлар: ахборотларни очиқлаш ва тақдим қилиш
БҲҲС-39 Молиявий инструментлар: тан олиш ва баҳолаш
БҲҲС-22 Компанияларни бирлаштириш
БҲҲС-28 Ассоциациялашган компанияларда сармоялар ҳисоби
БҲҲС-41 Қишлоқ хўжалиги

Бухгалтерия Ҳисоби Миллий Стандартлари (БҲМС)	Кучга кириш санаси
Молиявий ҳисоботни тузиш ва тақдим қилишнинг концептуал асослари	14.08.1998
№1 БҲМС Ҳисоб сиёсати ва молиявий ҳисобот	14.08.1998
№2 БҲМС Асосий хўжалик фаолияти даромадлари	26.08.1998
№3 БҲМС Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот	26.08.1998
№4 БҲМС Товар-моддий захиралар	28.08.1998
№5 БҲМС Асосий воситалар ҳисоби	23.08.1998
№6 БҲМС Ижара ҳисоби	02.07..2004
№7 БҲМС Номоддий активлар	20.09.1998
№8 БҲМС Консолидацияланган молиявий ҳисобот ва шўба хўжалик жамиятларида сармоялар ҳисоби	28.12.1998
№9 БҲМС Пул оқими тўғрисидаги ҳисобот	04.11.1998
№10 БҲМС Давлат субсидиялари ҳисоби ва давлат ёрдамлари тавсифи	03.12.1998
№11 БҲМС Илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишланмалари харажатлари	28.12.1998
№12 БҲМС Молиявий инвестициялар ҳисоби	16.01.1999
№14 БҲМС Хусусий капитал тўғрисидаги ҳисобот	17.04.2004
№15 БҲМС Бухгалтерия баланси	20.03.2003
№16 БҲМС Олдиндан кўра билинмаган ҳолатлар ва бухгалтерия балансини тузиш санасидан кейинги хўжалик фаолиятида юз берган ҳодисалар	23.12.1998
№17 БҲМС Капитал курилишда пудрат шартномалари	23.12.1999
№19 БҲМС Инвентаризацияни ташкил қилиш ва ўтказиш	2.11.1999
№20 БҲМС Кичик тадбиркорлик субъектлари томонидан ҳисобни юритиш ва ҳисоботни тузишнинг ихчамлаштирилган тартиби тўғрисида	24.01.2000
№21 БҲМС Хўжалик субъектлари молиявий-хўжалик фаолияти бухгалтерия ҳисоби счётлар режаси ва уни қўллаш бўйича йуриқнома	23.10.2002
№22 БҲМС Хорижий валютада ифодаланган активлар ва мажбуриятлар ҳисоби	31.05..2004
№23 БҲМС Қайта ташкил этишни амалга оширишда молиявий ҳисоботни шакллантириш	12.04..2005

БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ БЎЙИЧА КОРХОНАЛАРНИНГ ИЧКИ МЕЪЁРИЙ ҲУЖЖАТЛАРИ

Корхона ҳисоб сиёсати

Корхона бухгалтерияси тўғрисида Низом

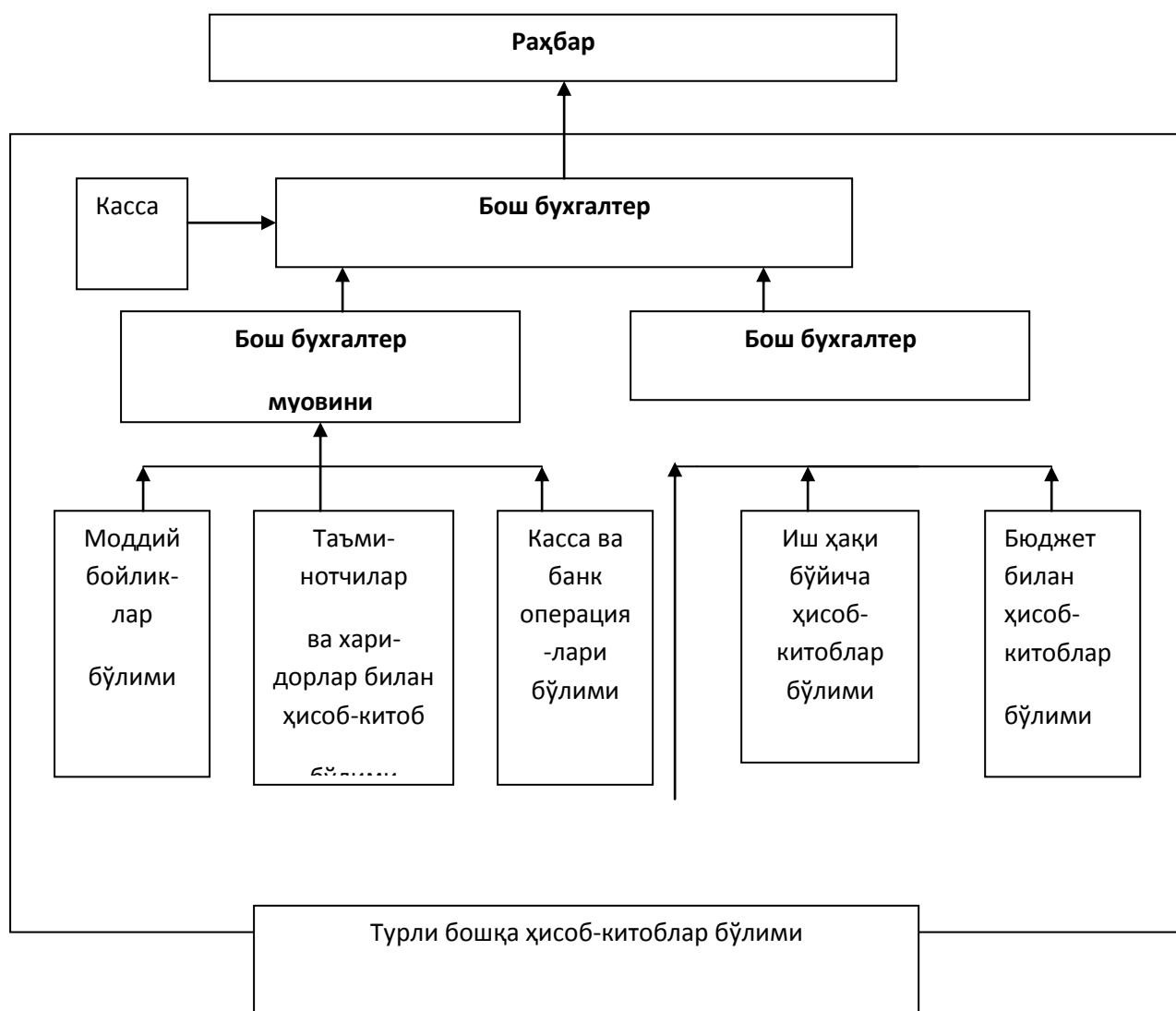
Бош бухгалтер тўғрисида Низом

Бухгалтерия ходимлари функционал мажбуриятлари

Инвентаризация графиги

Ишчи счётлар режаси

27. Бухгалтерия ҳисобининг ташкилий асослари

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
САМАРҚАНД ИҚТИСОДИЁТ ВА СЕРВИС ИНСТИТУТИ**

«БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ»

фанидан

ГЛОССАРИЙ

САМАРҚАНД 2020

Ахборот бериш функцияси – бу ички ва ташқи фойдаланувчиларни хўжалик фаолияти, унинг маблағлари, маблағларни ташкил топиш манбалари, фаолият натижалари тўғрисидаги ахборотлар билан таъминлаш.

Активлар - аввалги даврларда содир этилган ҳодисалар натижасида олинган ва корхона томонидан назорат қилинадиган, уларни фойдаланишдан келажакда иктисодий наф олиниши кутиладиган ресурслардир.

Асосий воситалар- бинолар, иншоотлар, машина ва механизмлар, транспорт воситалари, компьютер техникаси, мебел ва бошқалар.

Аниқ хўжалик ситуациялари – бу мажбуриятлар қайси даврга тегишлилигини, нима учунлигига изоҳ берувчи, ифодаловчи ҳолатлар.

Асосий фаолият – бу товар, маҳсулот, иш ва хизматларни ишлаб чиқиш ва сотиш жараёнлари мажмуаси.

Ажратиш баланси – бу корхона ихтиёридан мустақил бошқа корхона ажралиб чиқганда бир – бирига маблағларни топшириш ва қабул қилиш санасига тузилган баланс.

Алоҳида баланс –бу ҳар бир хўжалик юритувчи субъект томонидан тузилган баланс.

Актив счётлар – корхона активларини акс эттиришга мулжалланган счётлар.

Алоҳида молиявий ҳисобот– бу гуруҳни ҳар бир аъзосининг мустақил молиявий ҳисоботи.

Аналитик счётлар – бу маълумотларни турли батафсилликларда ва турли ўлчов бирликларида қайд этиб ва жамлаб берувчи счётлар

Баланс ҳисоботи – бу корхонанинг ҳисобот даври боши ва охиридаги молиявий ва мулкӣ ҳолатини ягона пул бирлигидаги ахборотларни ўзида мужссамлаштирувчи жадвал.

Баҳолаш - бу молиявий ҳисоботда акс эттириладиган элементларни пул суммаларини аниқлаш, тан олиш ва баланс ҳамда фойда ва зарарлар тўғрисидаги ҳисоботга киритиш жараёнидир.

Баланс- брутто - бу активлар суммасидан жамланган амортизация ва эскириш суммаларини, шунингдек савдо устамаларини, шубҳали қарзлар бўйича мавжуд резерв суммасини чегириб ташламасдан тузилган баланс.

Баланс-нетто – бу активлар суммасидан жамланган амортизация ва эскириш суммаларини, шунингдек савдо устамаларини, шубҳали қарзлар бўйича мавжуд резерв суммасини чегириб ташлаш йўли билан тузилган баланс.

Баланс бўлими деганда корхона активларини ва уларнинг ташкил топиш манбаларини ифодаловчи моддалар суммасини у ёки бу белгисига қараб жамлаш усули тушунилади.

Баланс моддаси деганда баланснинг ҳар бир қатори тушунилади, ҳар бир қатор эса ўз навбатида битта ёки бир нечта бухгалтерия ҳисоби счетларини ўз ичига олади.

Бош қолдиқ –бу счёт бўйича ҳисобот даври бошидаги қолдиқ сумма. Бухгалтерлар тилида уни «**бош сальдо**» ҳам деб атайдилар.

Биринчи харид баҳолари бўйича баҳолаш усули (FIFO) - (биринчи кирим - биринчи чиким) - биринчи навбатда сотиб олинган товарларнинг таннархи биринчи навбатда сотиб юборилган товарларга олиб борилиши керак деган тахминга асосланган усул.

Бухгалтерия баланси - корхонанинг маълум бир санага бўлган активлари ва уларни ташкил топиш манбалари ҳолатини ягона пул бирлигида ифодалаш усули

Бухгалтерия ҳисоби счетлари- бу корхона активлари, хусусий капитали, мажбуриятлари, даромад, харажат, фойда ва зарарларини ҳисобот давридаги ҳолати (бошланғич ва охири), шунингдек уларнинг шу даврдаги ҳаракати (кўпайиши ва камайиши) тўғрисидаги маълумотларни пул ифодасида акс эттириш усули.

Бухгалтерия ҳисоби счетларига икки ёқлама ёзув - юз берган операциянинг суммасини икки марта, яъни бир счетнинг дебетига, бошқа бир счетнинг кредитига ёзиш усули.

Баҳолаш - бу корхона активларининг қийматини пулда ифодалаш усули.

Бюджет ҳисоби деганда, давлат томонидан молиялаштириладиган муассасаларда юритиладиган ҳисоб тушунилади.

Бухгалтерия ҳисоби - бу хўжалик юритувчи субъектлар маблағлари, фаолият турлари ва улар натижаларини узлуксиз кузатиш, ҳужжатлаштириш, пул бирлигида ахборотларни йиғиш, қайд этиш, гуруҳлаш, жамлаш ва узатиш тизимидир.

Бухгалтерия молиявий ҳисоби деганда хўжалик молиявий фаолияти тўғрисидаги ахборотларни асосан ташқи фойдаланувчилар учун тақдим этувчи ҳисоб тизими тушунилади. Молиявий ҳисоб ташқи фойдаланувчилар учун асосан ҳисоботлар кўринишида тақдим этилади. Молиявий ҳисоб маълумотларидан ички фойдаланувчилар ҳам кенг фойдаланадилар.

Бухгалтерия бошқарув ҳисоби – бу хўжалик раҳбарияти талабларига кўра бошқарувга тегишли қарорларни қабул қилиш мақсадида батафсил (аналитик) тарзда юритиладиган ҳисоб тизими. Бундай ҳисобни хўжаликнинг ҳамма бўлимлари олиб боришлари мумкин.

Бухгалтерия ҳисобининг предмети деганда умуман олганда корхона ва ташкилотларнинг хўжалик фаолияти, ушбу фаолиятни ташкил этувчи жараёнлар ва уларни юритилишини таъминловчи маблағлар, маблағларнинг ташкил топиш манбалари, шунингдек хўжалик фаолиятининг натижалари тушунилади.

Бошқа кредиторлар олдидаги қарзлар – бу турли хизматлар, фоизлар, камомадлар, даъволар ва бошқа тўловлар бўйича корхонанинг бошқа юридик ва жисмоний шахслар олидаги қарзи.

Бюджет олдидаги қарзлар – бу ҳисобот даврида ҳисобланган, лекинда бюджетга ўтқазиб берилмаган солиқ ва тўловлар бўйича қарз суммаси.

Бюджетлаштириш - корхона хўжалик фаолияти бизнес режа кўрсаткичлари, пул оқимларини прогнозлаштириш усули.

Бухгалтерия ҳисоби тамойиллари деганда уни уни юритишда амал қилиш лозим бўлган қоида ва тартиблар мажмуаси тушунилади.

Бирлаштириш баланси – икки ва ундан ортиқ корхоналар бир бири билан қўшилганда қўшилиш санасига тузилган баланс.

Баланс счётари –бу қолдиқлари балансга киритиладиган счёта. Активлар, мажбуриятлар ва хусусий капитални акс эттиришга мўлжалланган барча счёта. баланс счёта.ри ҳисобланади.

Балансдан ташқари счёталар – корхонада вақтинчалик сақланаётган, фойдаланилаётган, лекин унга тегишли бўлмаганлиги учун балансга киритиб бўлмайдиган активларни, шартли ҳуқуқ ва мажбуриятларни акс эттиришга мўлжалланган счёта.лар.

Бошланғич қиймат – бу активларни сотиб олиш, куриш, ишлаб чиқариш ва бошқа йўллар билан келиб тушган вақтида шаклланган қиймати.

Бухгалтерлик ҳисоб-китобларини акс эттирувчи ҳужжатлар деганда бевосита юз берган хўжалик операциясини акс эттирмайдиган, лекин у ёки бу кўрсаткични, қарзни топиш учун бухгалтер томонидан тузилган ҳужжатлар тушунилади.

Бошланғич ҳужжатлар деб хўжалик операцияси содир бўлган вақтда тузилган ҳужжатлар тушунилади.

Бош корхона – бу битта ёки ундан кўп шўба хўжалик жамиятларига эга бўлган ва улар фаолиятини назорат қиладиган корхона.

Бошланғич баланс деганда ҳисобот даври бошига, **ҳисобот баланси** деганда эса ҳисобот даврининг охирига тузилган баланс тушунилади. Ҳисобот баланси кейинги давр учун бошланғич баланс бўлиб ҳисобланади.

Гувоҳлик берувчи ҳужжатлар деганда, юқорида айтиб ўтганимиздек, хўжалик операцияларини ҳақиқатда юз берганлигига гувоҳ берувчи ҳужжатлар тушунилади.

Грантлар (Г) -- бу корхонага қайтариб олинмаслик шарти билан давлат, нодавлат, халқаро ташкилот ва фондлардан аниқ мақсадлар учун келиб тушган моддий ва номоддий маблағлар мажмуаси. Ушбу маблағлар фақатгина қатъий мақсадларга ишлатилиши лозим.

Гуруҳ – бу бош корхона ва унинг барча шўба хўжалик жамиятларининг биргаликда олинган тизими.

Гуруҳ аъзоларининг ҳиссаси – бу бош корхонага тегишли бўлмаган, гуруҳнинг консолидациялаштирилган молиявий ҳисоботида унинг аъзоларини алоҳида ҳиссаси сифатида кўрсатиладиган даромад (зарар) ва активларнинг суммаси.

Дастлабки назорат – хўжаликда юз берган ва берадиган ходиса ва операцияларни қонунийлиги, улар бўйича тайёрланган бошланғич ҳужжатларни тўғрилигини уларни имзолаш чоғида текшириш.

Даромадлар - бу активларни келиб тушиши ёки кўпайиши ёхуд мажбуриятларни камайиши шаклида вужудга келадиган ва пировард натижасида хусусий капитални оширадиган иқтисодий нафларни кўпайиши, аммо акциядор капиталга таъсисчилар томонидан тўланадиган бадаллар бундан мустаснодир.

Доимий счёталар деганда ҳисобот даврининг охирида қолдиққа эга бўладиган ва бухгалтерия балансида акс этириладиган активлар, хусусий капитал ва мажбуриятларни ҳисобга олишга мўлжалланган счёта.лар тушунилади.

Дисконтланган қиймат - бу активлар ва мажбуриятларнинг келгуси қиймати бўлиб, у жорий қийматни пулнинг келгусидаги вақтинчалик қиймати коэффициентига кўпайтириш йўли билан топилади.

Дастлабки (синов) баланси деганда бу айрим даромад ва харажатларни тўлиғича эътиборга олинмасдан шунингдек, вақтинчалик (транзит) счёта.лар ёпилмасдан тузилган балансга айтилади.

Долзарблик- моддада мавжуд булган маълумотларнинг фойдаланувчилар томонидан қабул қилинадиган қарорларга таъсир этишга қодирлиги.

Жорий назорат – юз берган жараён ва операцияларни улар бўйича тузилган ҳисоботларни қабул қилиш чоғида текшириш.

Журнал-ордерлар – бу маълумотларни счетларнинг кредити бўйича гуруҳланган ҳолда қайд этишга мўлжалланган регистрлар

Журнал-ордерлар – бу маълумотларни счетларнинг кредити бўйича гуруҳланган ҳолда қайд этишга мўлжалланган регистрлар

Зарарлар - бу асосий фаолият ва барча хўжалик муомалалари, ходисалар, шароитлар натижасида хусусий капиталнинг камайиши бўлиб, харажатлар ёки хусусий капиталнинг тақсимланиши натижасидаги камайиш бундан мустаснодир.

Ички ҳисоб деганда фақат хўжаликнинг ўзида юритиладиган ҳисоб тушунилади.

Ишлаб чиқариш ҳисоби – бу хўжаликни ишлаб чиқариш жараёнлари ва уларнинг натижаларини у ёки бу усулларда акс эттирувчи ҳисоб тизими

Ишлаб чиқариш захиралари – хом-ашё ва материаллар, ёқилғи, тара ва тара материаллари, эҳтиёт қисмлар, қурилиш материаллари, хўжалик инвентарлари, боқувдаги ва ўстиришдаги ёш моллар.

Ижтимоий суғурта бўйича қарзлар – бу ижтимоий суғурта бўйича ҳисобот даврида ҳисобланган, лекинда тегишли суғурта органларига ўтқазиб берилмаган қарз суммаси.

Иш ҳақи бўйича қарзлар – бу корxonанинг ходимларига ҳисобланган ва вақтинча сақланаётган иш ҳақларини тўланмай қолинган қисми.

Ишочлилик - моддада мавжуд бўлган маълумотлар ишончли, бетарафли ва текшириш қобилиятига эга ҳисобланиши.

Изоҳ – баланс моддасида кўрсатилган суммага берилган тушунтириш.

Инвестиция фаолияти – бу корxonалар маблағларини ўзга корxonаларга киритиш.

Инновацион фаолият – бу янги техника ва технологияларни жорий этиш, янги маҳсулот, товар, иш ва хизматларни яратилиши.

Инвестиция фаолияти – корxonанинг ўз маблағларини узининг моддий техника базасини яхшилашга, шунингдек ўзга корxonаларга ёрдам бериш ва қўшимча даромад олиш мақсадида киритиш билан боғлиқ фаолияти.

Инновация фаолияти – корxonанинг ишлаб чиқариш нинг моддий-техника базаси, маҳсулот (иш, хизмат) тури ва сифатини яхшилаш, янги технологияларни киритиш, жорий қилиш билан боғлиқ фаолияти

Иш ҳажми – бу иш вақти мобайнида бажарилган ишнинг натурал ўлчов бирликларидаги миқдори.

Инвентаризация- бухгалтерия ҳисобида унинг маълумотларини тўғрилигини, корxона активларини ҳақиқий ҳолатини, моддий жавобгар шахсларнинг ўз функцияларини сидқидилдан виждонан бажараётгалигини, мулкни талон-тарож қилинмаганлигини аниқлаш усули.

Йиғма баланс - бу бир тизим корxonалари баланслари моддаларини горизонтал ҳолда жамлаш натижасида тузилган баланс, масалан трест, концерн, компания, вазирлик ва шу каби юқори органлар томонидан тузилган баланс.

Йиғма ҳужжатлар деганда бошланғич ҳужжатлар асосида тузилган ва уларнинг маълумотларини маълум давр учун жамлаб берадиган ҳужжатлар тушунилади.

Кейинги назорат – хўжаликда юз берган жараён ва операцияларни, маблағлар ҳолатини инвентаризация қилиш, тафтиш ўтқазиш, таққослама далолатномаларни тузиш йўллари билан текшириш.

Корxона деганда ўз-ўзини маблағ билан таъминлайдиган, мустақил фаолият юритадиган хўжалик тушунилади.

Капитал инвестициялар - тугалланмаган қурилишларга, ҳаракатдаги асосий воситаларни кенгайтириш, реконструкция ва модернизация қилишга сарфланган, шунингдек янги узок муддатли активларни сотиб олишга киритилган маблағлар, сотиб олинган, лекин ўрнатилмаган жиҳозлар.

Келгуси давр харажатлари - ҳисобот йилида келгуси даврлар учун қилинган харажатлар, масалан обуна тўловлари, ижара тўловлари.

Контр моддалар – бу асосий счётларда акс эттирилган суммани камайтирилишига олиб боровчи моддалар

Кириш ёки таъсис баланси деганда корхонанинг давлат рўйхатидан ўтган санасига, яъни таъсис этилган кунига тузилган баланси тушунилади. Одатда ушбу санага тузилган балансининг активида фақат таъсисчиларнинг янги ташкил этилган корхона олдидаги қарзи, балансининг пассивида эса эълон қилинган устав капиталининг миқдори кўрсатилади.

Контрактив счётлар – корхона активларининг соф қийматини топишда чегириб ташланадиган суммаларни акс эттиришга мўлжалланган счётлар.

Контрпассив счётлар – корхонанинг хусусий капитали ва мажбуриятларининг соф қийматини топишда чегириб ташланадиган суммаларни акс эттиришга мўлжалланган счётлар.

Кредит оборот - бу счётнинг кредит тарафига ёзилган суммаларнинг йиғиндиси. Актив счётларда ушбу оборот ҳисобот даврида счётнинг бош қолдиғи суммасини жами қанчага камайганлигини билдиради, пассив счётларда эса - ҳисобот даврида счётнинг бош қолдиғи суммасини жами қанчага кўпайганлигини билдиради.

Корхоналар бухгалтерия ҳисоби ишчи счётлари режаси – бу айнан бита олинган корхонада унинг хусусиятларидан келиб чиқиб, ишлаб чиқилган счётлар режасидир.

Камомад деганда, инвентаризациядан ўтказилган мулк ва мажбуриятлар ҳақиқий ҳолатининг ҳисоб маълумотларидан кам чиқиши тушунилади.

Китоблар –булар хўжалик операцияларини қайд этиш учун мўлжалланган ҳисоб варақаларини ўз ичига олган, муковаланган ва тикилган ҳисоб регистрлари.

Кредит ва қарз олиш – бу банклардан ва бошқа шахслардан маълум мақсадларда маблағни вақтинчалик қайтариб бериш шарти билан олиш.

Карточкалар - булар хўжалик операцияларини қайд этиш учун мўлжалланган ва алоҳида ҳисоб варақалари сифатида қалин қоғозга ёки картон қоғозга типографик усулда маълум шаклда тайёрланган регистрлар.

Консолидациялаштирилган молиявий ҳисобот деганда битта гуруҳга бирлашган шўъба хўжалик жамиятларининг бош корхонаси томонидан гуруҳнинг ҳисобот санасига молиявий ҳолатини ва ҳисобот даври учун молиявий натижаларини акс эттирувчи кўрсаткичлар тизими тушунилади.

Калькуляция - бу хўжалик активларининг сотиб олиш, ишлаб чиқариш ва сотиш қийматларини ҳисоблаб топиш усули.

Лимитлаштириш - корхона активларининг зарур қолдиқларининг энг кичик миқдорларини белгилаш ва қўллаш усули.

Машинограммалар - булар замонавий компьютерларда тегишли алгоритмлар ва дастурлар асосида шаклланган аналитик ва синтетик ҳисоб, шунингдек молиявий ҳисобот регистрлари.

Молиявий инвестициялар - сотиб олинган қимматли қоғозлар, берилган кредит ва қарзлар, киритилган пай ва бадаллар.

Муддати узайтирилган харажатлар - ҳисобот йилида келгуси даврда ҳисобига тўланган солиқлар ва бошқа харажатлар.

Мақсадли тушумлар (МТ) – корхонага турли мақсадларда турли манбалардан келиб тушган маблағлар мажмуаси (грантлар, субсидиялар, аъзолик бадаллари, солиқлар бўйича имтиёзлар ва бошқалар).

Мажбуриятлар – бу корхонанинг бошқа юридик ва жисмоний шахслар олдидаги қарзлари.

Муддати кечиктирилган узоқ ва қисқа муддатли қарзлар – бу солиқлар ва бошқа тўловлар бўйича муддати мос равишда 1 йилдан кўп ва 1 йилгача бўлган даврга узайтирилган қарз суммаси.

Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот - корхона ва ташкилотларнинг ҳисобот давридаги даромадлари, харажатлари, фойда (ёки зарар), фойдадан солиқлар тўғрисида ягона пул бирлигидаги ахборотларни ўзида мужссамлаштирувчи жадвал.

Муҳит тамойиллари - алоҳида хўжалик субъекти, давомийлик, баҳолаш ва даврийлик.

Молиявий фаолият – бу ўзга шахслар маблағларини корхона фаолиятига жалб этиш.

Молиявий ҳисобот - маълум даврдаги молиявий хўжалик фаолияти кўрсаткичларини пулда белгиланган шакл ва мазмунда ифодалаш усули.

Меъёрлаштириш- корхона активлари минимал миқдори, эскириш даражаси, сарф-харажатларини ҳисобдан чиқариш, солиқ ва тўловлар ва бошқа ҳисоб-китобларда давлат томонидан белгиланган меъёрларни қўллаш усули.

Методологик ёки соҳа тамойиллари деганда бевосита бухгалтерия ҳисобини юритишга ва молиявий ҳисоботларни тузиш ҳамда тақдим этишга тегишли тамойиллар тушунилади.

Мураккаб ўтказмалар – бу уч ва ундан кўп счетлар қатнашиб тузилган ўтказмаларга айтилади.

Мемориал-ордерлар - бу маълумотларни бир вақтнинг ўзида счетларнинг ҳам дебети, ҳам кредити бўйича гуруҳланган ҳолда қайд этишга мўлжалланган регистрлар.

Молиявий фаолият – ўзга корхоналар (банк ва бошқалар) маблағларини корхонага кредит ва қарз сифатида киритиш ҳамда жалб қилиш билан боғлиқ фаолият.

Меҳнатни илмий асосда ташкил этиш деганда, одатда, уни фан-техниканинг энг янги ютуқлари асосида, инсоннинг жисмоний, ақлий, руҳий ҳолатларига салбий таъсир этмаган ҳолда юқори натижаларга эришишга имкон берувчи тизими тушунилади.

Мажбуриятлар - бу аввалги даврларда содир этилган ҳодисалар натижасида пайдо бўлган корхонанинг жорий қарзи, ушбу қарзлар қайтарилиши натижасида корхонанинг иктисодий нафни ўз ичига олган ресурсларни камайишига олиб келади.

Назорат – бу юз берган, бераётган ва берадиган ходиса ва жараёнларни қонунийлиги, ҳаққонийлиги ва тўғри расмийлаштирилганлигини текшириш

Номоддий активлар – лицензия, патент, савдо маркаси, товар белгиси, гудвил, муаллифлик ҳуқуқи ва бошқалар.

Оператив-техник ҳисоб деганда хўжалик бўлимлари томонидан у ёки бу мақсадда юритиладиган тезкор ҳисоб тушунилади.

Олинадиган счётлар - бошқа юридик ва жисмоний шахсларнинг корхона олдидаги дебиторлик қарзлари.

Олинган узоқ ва қисқа муддатли қарзлар – бу мос равишда 1 йилдан кўп ва 1 йилгача муддатга бошқа юридик шахслардан вақтинчалик молиявий ёрдам сифатида олинган маблағларни қайтариш бўйича қарзлар суммаси.

Олинган узоқ ва қисқа муддатли кредитлар - бу мос равишда 1 йилдан кўп ва 1 йилгача муддатга банклардан кредит шартномалари асосида олинган кредит ресурсларини қайтариш бўйича қарзлар суммаси.

Охириги харид нархлари бўйича баҳолаш усули (LIFO) - (охирги кирим - биринчи чиқим) - охириги харид килинган товарларнинг таннархи биринчи навбатда сотилган товарларнинг кийматини аниқлаш учун, ҳисобот даврининг охирига булган

захираларнинг таннархи эса биринчи навбатда харид килинган товарлар таннархи асосида ҳисоб килинади деган таҳминга асосланган усул.

Охириги қолдиқ - бу счёт бўйича ҳисобот даври охиридги қолдиқ сумма. Бухгалтерлар тилида уни «**охириги сальдо**» ҳам деб атайдилар.

Оддий бухгалтерия ўтқазмаси деганда иккита счёт қатнашган, шундан бири дебётланган ва бошқаси кредитланган ўтқазмага айтилади.

Ортиқча деганда, инвентаризациядан ўтказилган мулк ва мажбуриятлар ҳақиқий ҳолатининг ҳисоб маълумотларидан кўп чиқиши тушунилади.

Пул маблағлари – кассадаги, йўлдаги ва банклардаги миллий ва чет эл валюталари.

Пул эквивалентлари – пулли чеклар, йўлланмалар, чипталар, талонлар, маркалар ва бошқалар.

Пул оқимлари – бу пул маблағларининг кирими ва чиқими

Пул оқимлари тўғрисида ҳисобот – бу ҳисобот даврида юз берган пул оқимлари (кирим ва чиқим), шунингдек пул маблағларининг давр боши ва охиридаги ҳолати тўғрисида йиғма маълумотларни ўзида мужассамлаштирувчи ҳисобот шакли

Пассив счётлар – корхона активларини ташкил топиш манбаларини кўрсатувчи хусусий капитал ва мажбуриятларни акс эттиришга мулжалланган счётлар.

Қисқа муддатли активлар – 1 йилгача муддатда хизмат қиладиган ва оборотда бўладиган маблағлар.

Қўшилган капитал (ҚК) – бу акцияларни сотиш ва номинал қийматлари ўртасидаги ижобий фарқ, шунингдек чет эл инвесторларини устав капиталига киритган маблағлари бўйича вужудга келган валюталар ўртасидаги ижобий фарқлар суммаси.

Қолдиқ қиймат – бу активларнинг бошланғич қийматидан фойдаланиш даврида жамланган эскириш суммасини чегиришдан кейин қолган қиймати.

Қайдномалар –бу счётларнинг дебети бўйича аналитик ҳисобни олиб боришга мўлжалланган регистрлар.

Регламентлаштириладиган ҳисоб деганда шакли ва мазмуни, юритиш техникаси ва тартиби маълум меъёрий ҳужжатлар билан тартибга солинган ҳисоб тизими тушунилади.

Регламентлаштирилмайдиган ҳисоб деганда шакл ва мазмуни, юритиш тартиби ва техникаси давлат томонидан белгилаб қўйилмаган ҳисоб тизими тушунилади.

Резерв капитали (РК) – бу корхонанинг соф фойдасидан ташкил этилган резерв капитали, мулкни қайта баҳолашдан олинган қўшимча қиймат ва бепул келиб тушган мулклар қийматининг мажмуаси.

Резервлар (Р) – бу турли жорий тўловларни амалга ошириш учун ҳисобот давр даромадлари эвазига шаклланган захира суммаси, масалан жорий ва капитал таъмирлаш учун, меҳнат таътили ҳақларини тўлаш учун ва шу кабилар.

Расшифровка – тафсилотнома - баланснинг у ёки бу моддасига киритилган суммаларни очиб берилиши.

Режали инвентаризация – бу корхонанинг моддий жавобгар шахсларни навбатдаги меҳнат таътилига чиқариш режасига кўра ўтқазиладиган инвентаризация.

Режадан ташқари инвентаризация – бу кўзда тутилмаган ҳолларда, масалан фавқулотдаги ҳодисалар юз берганда (ўғрилиқ,тошқин ва шу каби ҳодисалар содир бўлганда) ўтқазиладиган инвентаризация.

Статистика ҳисоби деганда жамиятда юз берган ва бераётган ёппа ҳодиса ва жараёнларни соний акс эттирадиган ва сифат жиҳатдан изоҳлайдиган ҳисоб тизими тушунилади.

Сотиш жараёни деганда ишлаб чиқариш жараёнида яратилган тайёр маҳсулотларни, бажарилган ишларни, кўрсатилган хизматларни харидорларга сотиш тушунилади.

Субсидиялар (С) – бу корхонага унинг фаолиятини ривожлантириш мақсадида маълум бир шартларга кўра давлат томонидан берилган ёрдам ва имтиёзлар суммаси.

Счётларнинг очилиши деганда уларнинг бош қолдиғини мос равишда дебет ва кредитда кўрсатиш тушунилади.

Счётларга ёзиш деганда юз берган операция суммасини уларнинг дебет ва кредит томонларида акс эттириш тушунилади.

Счётларнинг ёпилиши деганда уларнинг дебет ва кредит оборотлари суммаларини ҳисоблаш ва охири қолдиқ суммаларини топиш тушунилади.

Сотиш тамойиллари - таннарх, ҳисоблаш, мувофиқлик, тўлиқ очиб бериш.

Соф активлар – бу мажбуриялар чегирилгандан кейинги хусусий активлардир.

Соф кирим – пул киримининг пул чиқимидан ортиқ қисми

Соф чиқим - пул чиқимининг пул кирими ортиқ қисми

Сифат тамойиллари деганда бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботи ахборотларини сифат жиҳатларини ифодаловчи тамойиллар тушунилади.

Синов баланси – бу вақтинчалик счётлар ёпилмасдан тузилган, шунингдек 1 январгача айрим счётлар бўйича ҳисоб-китоблар маълум сабабларга кўра охиригача амалга оширилмаган ҳолда тузилган дастлабки баланс.

Счётларнинг очилиши деганда уларнинг бош қолдиғини мос равишда дебет ва кредитда кўрсатиш тушунилади.

Счётларга ёзиш деганда юз берган операция суммасини уларнинг дебет ва кредит томонларида акс эттириш тушунилади.

Счётларнинг ёпилиши деганда уларнинг дебет ва кредит оборотлари суммаларини ҳисоблаш ва охири қолдиқ суммаларини топиш тушунилади.

Синтетик счётлар – бу маълумотларни фақат пул ифодасида қайд этиб ва жамлаб берувчи счётлар.

Счётлар режаси – бу корхоналар, ташкилотлар ва муассасаларнинг молиявий хўжалик фаолиятини бухгалтерия ҳисобида акс эттиришда қўлланиладиган счётларнинг тартиблаштирилган тизими.

Соф сотиш қиймати - бу активнинг сифати, ҳолати, шунингдек бозордаги талаб ва таклифдан келиб чиқган ҳолда шаклланган қиймати.

Ташқи ҳисоб деганда хўжалик фаолияти тўғрисидаги ахборотларни ташқи ахборот фойдаланувчиларга тақдим этувчи ҳисоб тизими тушунилади.

Тугалланмаган ишлаб чиқариш харажатлари – тайёр ҳолга етмаган маҳсулотларларга тўғри келадиган харажатлар, ярим маҳсулотлар.

Тайёр маҳсулотлар – омборларга қабул қилинган тайёр буюмлар.

Товарлар - магазин ва омборларда сақланаётган истеъмол буюмлари.

Таксимланмаган фойда(ТФ) – бу корхонанинг таъсисчилари ўртасида таксимланмай қолган соф фойдасининг суммаси.

Таъминотчиларга тўланадиган счётлар – бу олинган товар-моддий бойликлар учун таъминотчиларга ўтказилмай қолинган қарз суммаси.

Таъсисчилар олдидаги қарзлар – бу таъсисчиларга ҳисобланган, лекинда тўланмаган дивидендлар бўйича корхонанинг қарзи, шунингдек таъсисчилар сафидан чиқиб кетган шахсларнинг устав капиталидаги ҳиссасини қайтарилмаган қисми.

Тузатиш ёзувлари - бу балансга киритилмасдан қолган айрим даромад ва харажатларга, шунингдек хатоликларга эга бўлган моддаларни тузатиш мақсадида берилган тузатиш ёзувлари.

Тузатилган синов баланс - тузатиш ёзувларини эътиборга олган ҳолда тузилган баланс.

Таксимланмаган фойда тўғрисидаги ҳисобот – бу корхона ва ташкилотларнинг ҳисобот давридаги таксимланмаган фойдасининг ҳолати ва ҳаракати тўғрисида ягона пул бирлигидаги ахборотларни ўзида мужссамлаштирувчи жадвал.

Тан олиш -моддани суз билан ифодалаш ва унинг пул кийматида акс эттириш, шунингдек ушбу суммани баланс ва фойда ва зарарлар тўғрисидаги ҳисоботда акс эттиришдир.

Тушунтириш хати бу баланснинг айрим моддаларида келтирилган суммаларини асослаш

Тугатиш баланс – корхона тугатилиши санасига тузилган баланс.

Тузатилган синов баланс - мавжуд камчиликлар тузатилгандан сўнг, лекинда вақтинчалик ҳисобот ёзилмасдан тузилган баланс.

Транзит счётлар деганда ҳисобот даврида корxonанинг даромад ва харажатларини ҳисобга олиш учун қўлланилиб, ҳисобот даврининг охирида ёпилиб кетадиган ва қолдиққа эга бўлмайдиган счётлар тушунилади.

Узоқ муддатли активлар – 1 йилдан кўп муддатда хизмат қиладиган ва оборотда бўладиган моддий ва номоддий маблағлардир

Устав капитали (УК) – бу корхонага унинг таъсисчилари томонидан киритилган маблағлар мажмуаси.

Ўлчаш ёки ҳисоблаш мезонлари – ҳисобот моддалари тушунарлилиги, аҳамиятлилиги, ишончлилиги ва таққосланувчанлиги.

Ўртача тортилган қиймат усули (AVECO) -ТМЗлар хар бир бирлиги кийматини ҳисобот даври бошидаги бирликлари ва ҳисобот даври давомида сотиб олинган ёки ишлаб чиқарилган бирликлари билан биргаликда олинган ҳолда ўртача тортилган кийматини аниқлаш усули.

Ўлчаш- модда кийматини пул бирлигида ифодалаш.

«Хўжалик» деганда маълум мақсадларга йўналтирилган, ўзининг базиси ва устқурмасига эга бўлган субъектлар тушунилади

«Ҳисоб» - бу хўжаликда юз берган ва бераётган ҳодиса ва жараёнлар, уларнинг натижалари тўғрисидаги ахборотларни йиғиш, қайд этиш, гуруҳлаш ва узатиш тизими.

«хўжалик ҳисоби» халқ хўжалигининг турли бўғинларида юз берган ва бераётган ҳодиса ва жараёнлар, уларни натижаларини соний ва сифат жиҳатдан характерловчи ахборотларни йиғиш, қайд этиш, гуруҳлаш ва узатиш тизимидир.

Хўжалик фаолияти деганда корхонада юз берадиган *таъминот, ишлаб чиқариш* ва *сотиш жараёнларининг* мажмуаси тушунилади.

Хусусий капитал - бу барча мажбуриятларни айрилгандан кейин корxonанинг активлардаги бўлган улуши.

Харажатлар - бу активларни сарфланиши ёки емирилиши ёхуд мажбуриятларни кўпайиши шаклида вужудга келадиган ва пировард натижасида хусусий капитални камайтирадиган иқтисодий ифлларни камайиши, аммо акциядор капитални таъсисчилар орасида таксимланиши бундан мустаснодир

Хусусий капитал – бу корxonанинг мажбуриятларини чегириб ташлагандан сўнг қоладиган активларидир

Харидорлардан олинган аванслар - бу харидорлардан товар-моддий бойликларни сотиб олиш учун олдиндан келиб тушган пуллар бўйича қарз суммаси.

Хужжатлаштириш – бу хўжалик операцияларини маълум бир хужжатлар билан расмийлаштириш ва қайд этиш ҳисобланади.

Ҳисоб сиёсати – бу бухгалтерия балансининг алоҳида моддаларида акс эттирилган суммаларига изоҳ.

Хужжатлаштириш - бу хўжалик операцияларини маълум бир хужжатлар билан расмийлаштириш усули.

Хужжат – бу хўжалик операцияларини ҳақиқатда юз берганлигига гувоҳ берувчи ёки уларни келгусида юз беришига асос бўлувчи ёзма гувоҳнома.

Хужжатларни унификациялаштириш деганда бир хил мазмундаги операцияларни барча корхоналарда ягона шакл ва мазмундаги хужжатлар билан расмийлаштирилиши тушунилади.

Хужжатларни стандартлаштириш деганда бир хил номдаги хужжатлар учун ягона размер ва шаклларни ўрнатилиши тушунилади.

Ҳисоб регистрлари – бу бухгалтерия ҳисоби маълумотларини қайд этиш, гуруҳлаш ва жамлашда ишлатиладиган ахборот ташувчилардир.

Фундаментал ёки муҳит тамойиллари деганда бевосита ҳисоб бирлиги ёки субъекти ҳисобланган корхонанинг макон ва замонда мавжудлигини, фаолият олиб бораётганлигини, шу сабабли бу фаолиятни ўлчаш, баҳолаш лозимлигини ифодаловчи тамойиллар тушунилади.

Фармойиш берувчи хужжатлар деганда у ёки бу ҳаракатни келгусида амалга оширишга фармойиш берувчи хужжатлар тушунилади.

Фармойиш ва гувоҳлик берувчи хужжатлар деганда бир вақтнинг ўзида хўжалик операциясини амалга оширишга берилган фармойишни ифодаловчи, ҳам бу фармойиш асосида ҳақиқатда юз берган хўжалик операциясига гувоҳлик берувчи хужжатлар тушунилади.

Фойда - бу хўжалик субъектига таъсир этадиган асосий ва асосий бўлмаган фаолият, ходисалар, шароитлар натижасида капитални кўпайиши бўлиб, хусусий капиталга тўланадиган капитал бундан мустаснодир. Фойдани ўлчаш билан бевосита боғлиқ элементлар - бу даромадлар ва харажатлардир.

Эмиссия фаолияти – қимматли қоғозлар (акциялар ва облигациялар) чиқариш йўли билан бошқа корхоналар ва шахслар маблағларини жалб этиш.

Шўба хўжалик жамияти – бу бош корхона томонидан назорат қилинадиган хўжалик юритувчи субъект.

Штат жадвали деганда бухгалтерия аппаратида ишловчи ходимларнинг лавозим ставкалари ва сонлари, уларнинг разрядлари, энг кам иш ҳақига нисбатан белгиланган разряд таърифини ўзида мутасамлаштирувчи хужжат тушунилади.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
САМАРҚАНД ИҚТИСОДИЁТ ВА СЕРВИС ИНСТИТУТИ

ИЛОВАЛАР

САМАРҚАНД 2020

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

САМАРҚАНД ИҚТИСОДИЁТ ВА СЕРВИС ИНСТИТУТИ

Рўйхатга олинди
№ _____

Тасдиқлайман
Ўқув ва тарбиявий ишлар
бўйича проректор,
проф. Қ. Ж. Мирзаев

« ____ » _____ 2020 йил

«24» июнь 2020-й

**БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ
ИШЧИ ДАСТУР**

Билим соҳаси: 100000 - Гуманитар соҳа;
200000 - Ижтимоий соҳа, иқтисод ва ҳуқуқ
Таълим соҳаси: 230000 - Иқтисод

Таълим йуналиши: Иқтисодиёт (тармоқлар ва соҳалар
бўйича)
5230100 Менежмент (тармоқлар ва соҳалар
бўйича)
5230200
5230300 Маркетинг (тармоқлар ва соҳалар
бўйича)

Умумий ўқув соати – 144 соат
Шу жумладан:
Маъруза машғулотлари – 32 соат (5
семестр)
Амалий машғулотлар – 32 соат (5
семестр)
Мустақил таълим
ва мустақил ишлар – 80 соат (5
семестр)

Самарқанд - 2020

Фаннинг ишчи дастури Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги томонидан 2019 йил 2 майдаги 394–сонли буйруғи билан тасдиқланган “Бухгалтерия ҳисоби” фан дастури асосида тайёрланган.

Фаннинг ишчи дастури Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти ўқув -услугий Кегашининг 2020 йил 24-июндаги 10- сон мажлис баёни билан тасдиқланган.

Тузувчи:

Пўлатов М.Э. - СамИСИ, «Бухгалтерия ҳисоби ва аудит»
кафедраси ассистенти;

Такризчилар:

Уразов К.Б. – СамИСИ «Бухгалтерия ҳисоби ва аудит» кафедраси
профессори

Абдуллаев З.Х. – Тошкент Давлат иқтисодиёт университети Самарқанд
филиали, “Рақамли иқтисодиёт ва ахборот
технологиялари” кафедраси мудири, PhD (Турдош
ОТМ)

СамИСИ “Иқтисодиёт”

факультети декани

2020 йил “ _____ ” _____

Исломов

Ш.М.

“Бухгалтерия ҳисоби ва аудит”

кафедраси мудири, и.ф.д., профессор

2020 йил “ _____ ” _____

Уразов

К.Б.

1. Ўқув фани ўқитилиши бўйича услубий кўрсатмалар

Ушбу ишчи дастур иктисодиётни модернизациялаш шароитида иктисодиёт реал секторларида бухгалтерия хисобининг урни ва ахамияти, бухгалтерия хисоби методлари ва тамойиллари, бухгалтерия хисобининг счётлар тизими, хужжатлаштириш ва инвентаризация, бухгалтерия хисобининг регистрлари ва шакллари, субъектлар маблаглари ва уларнинг келиб чиқиш манбаларини, пул маблаглари хисоби, меҳнат ва иш хақини хисобга олиш, товар-моддий захиралар хисоби, инвестициялар хисоби, асосий воситалар хисоби, номоддий активлар хисоби, маҳсулот (иш, хизмат) ишлаб чиқариш харажатлари ва маҳсулот таннари хисоби, бюджетлаштириш ва харажатларни назорат қилиш, тайёр маҳсулот ва унинг сотилишини хисобга олиш, хусусий капитал хисоби, молиявий натижалар хисоби, хисоботларни тузиш ва тақдим этиш, унинг меъёрий тартибга солиниши, даромадлар ва харажатларни хисобга олиш ҳамда ҳозирги кунда бухгалтерия хисобининг ривожланиш тенденцияси, истикболи ҳамда республика миқёсидаги ижтимоий- иктисодий ислохотлар натижалари ва устувор вазифалари масалаларини камрайд.

“Бухгалтерия хисоби” фаннинг асосий максуди - талабаларда бухгалтерия хисобининг объектлари, яъни хужалик маблаглари ва уларнинг келиб чиқиш манбалари, уларнинг хужалик юритиш жараёнидаги харақати, хужалик муомалаларини хисобга олиш, уларни хужжатлаштириш ва умумлаштириш, корхона (ташкilot, муассаса)ларнинг мулкый, молиявий фаолияти ва улар тугрисидаги тулик-ишонарли маълумотларни шакллантириш ҳамда тақдим этиш, бухгалтерия хисобини ташкил қилиш, унинг меъёрий ҳуқуқий асослари бўйича йуналиш профилига мос билим, қуникма ва малака шакллантиришдир.

Фаннинг вазифаси - талабаларга хужалик юритувчи субъектлардаги маблаглар, уларнинг ташкил топиш манбаларининг харақатини тугри акс эттириш, хисоботларни тузиш, молиявий хисобот маълумотларини реаллигини таъминлаш, ташкilotлар билан хисоблашишларни тугри ташкил қилишни давлатимиз қонунлари, ҳуқумат қарорлари, меъёрий хужжатлар асосида ургатишдан иборат.

Фан бўйича талабаларнинг билими, қуникмалари ва малакаларига қўйиладиган талаблар

“Бухгалтерия хисоби” фанини ушлаштириш жараёнида бақалавр:

- хисоб, хужалик хисоби турлари;
- бухгалтерия хисобининг предмети, бухгалтерия хисобининг усуллари, бухгалтерия баланси, хужжатлаштириш ва инвентаризация, бақолаш ва қалькуляция, бухгалтерия хисобининг счётлари ва иқкиёклама ёзув, асосий хужалик жараёнлари хисоби, бухгалтерия хисоби регистрлари ва шакллари, бухгалтерия хисобини ташкил этиш, хужалик маблаглари ва уларнинг ташкил топиш манбалари, бухгалтерия хисобининг объектлари ва

субъектлари;

- пул маблаглари ва валюта операциялари хисоби, меҳнат ва иш хакини хисобга олиш, товар-моддий захиралар хисоби, инвестициялар хисоби, асосий воситалар хисоби, номоддий активлар хисоби, маҳсулот (иш, хизмат) ишлаб чиқариш харажатлари ва маҳсулот таннархи хисоби, бюджетлаштириш ва харажатларни назорат қилиш, тайёр маҳсулот ва унинг сотилишини хисобга олиш, хусусий капитал хисоби, молиявий натижалар хисоби, хисоботларни тузиш ва тақдим этиш **ҳақида тасаввурга эга бўлиши**;

- хужалик операцияларини қайд этиш ва хисоб регистрларида акс эттириш тартиби ҳамда молиявий хисобот курсаткичларини шакллантириши;

- самарали бошқарув қарорларини қабул қилиш учун ички хисоб ва хисобот маълумотларни қайта ишлаш

- маълумотларни таҳлил этиш ва уларнинг узгариши устидан назорат қилиш услубларини куллаш

- бухгалтерия хисоби ва хисоботини ривожланиши тенденцияларини аниқлаш мақсадида илмий-амалий тадқиқотларни утқизиши;

- бухгалтерия хисобини ташкил этиш ва юритиш бўйича меъёрий-ҳуқуқий асосларини **билиши ва улардан фойдалана олиши**;

- бухгалтерия хисобини тугри ташкил этиш ҳамда юритиш

- хужалик юритувчи субъектларнинг молиявий-хужалик фаолиятини молиявий-иктисодий курсаткичларни аниқлаш;

- узлуксиз таълим муассасаларида укув жараёнини ташкил этиш ва утқазилишига кумаклашиш, тадқиқотларда иштирок этиш, маълумотларни туплаш, умумлаштириш ва таҳлил этиш, умумий урта, урта махсус, касб-хунар таълим муассасаларида укув машғулотларини утқазиш, замонавий педагогик ва ахборот технологияларини эгаллаш ҳамда уни тадбиқ этиш;

- уз билими ва қуникмасини эгаллаган лавозимида профессионал даражада куллашга эришиш **қуникмаларига эга бўлиши керак**.

- дастлабки ва йигма хужжатларни тузиш;

- инвентаризация утқазиш ва унинг натижаларини

расмийлаштириш;

- бухгалтерия хисоботларини тузиш

- меҳнат ва иш хаки хисоблаш;

- тавор моддий захиралар хисоби ва уларни баҳолаш;

- асосий воситалар ва номоддий активлар хисоби ва уларга эскириш хисоблаш;

- хусусий капитал ва якуний молиявий натижаларни аниқлаш;

- молиявий хисоботларни тузиш ва тақдим этиш **малакаларига эга бўлиши керак**.

2. Маъруза машғулоти

1- жадвал

	Мавзу номи	Соат
	“Бухгалтерия ҳисоби” фанининг предмети, усуллари	2
	<i>Кассадаги пул маблағларининг ҳисоби</i>	2
	<i>Ҳисоб-китоб ва валюта счётидаги пул маблағларининг ҳисоби</i>	2
	<i>счётидаги пул маблағларининг ҳисоби</i>	2
	Асосий воситалар ҳисоби	2
	Номоддий активлар ҳисоби	2
	Инвестициялари ҳисоби	2
	Материаллар ҳисоби	2
	Меҳнат ва унга ҳақ тулаш ҳисоби	2
	Харажатлар ҳисоби	2
0	Маҳсулот товар (иш хизмат) лар ва уларни сотиш ҳисоби	2
1	Капитал фондлар ва молиявий натижалар ҳисоби	2
2	Солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар	2
3	Бухгалтерия балансини тузиш Молиявий натижалар тўғрисида ҳисоботни тузиш	2
4	Пул оқимлари тўғрисида ҳисоботни тузиш. Хусусий капитал тўғрисида ҳисоботни тузиш	2
5	Бошқарув ҳисобининг назарий асослари	2
6	Бюджетлаштириш ва харажатларни назорат қилиш	2
	Жами	32

Маъруза машғулоти мультимедиа қурилмалари билан жиҳозланган аудиторияда ўтилади.

3. Амалий машғулотлар бўйича кўрсатма ва тавсиялар

2- жадвал

	Мавзу номи	Соат
	“Бухгалтерия ҳисоби” фанининг предмети, усуллари	2
2	<i>Пул маблағларининг турлари, моҳияти ва улар ҳисобининг вазифалари</i>	2
3	Кассадаги пул маблағларининг ҳисоби Ҳисоб-китоб счётидаги пул маблағларининг ҳисоби	2
4	Асосий воситалар ҳисоби	2
5	Номоддий активлар ҳисоби	2
6	Инвестициялари ҳисоби	2

7	Материаллар ҳисоби	2
8	Мехнат ва унга ҳақ тулаш ҳисоби	2
9	Харажатлар ҳисоби	2
10	Маҳсулот товар (иш хизмат) лар ва уларни сотиш ҳисоби	2
11	Капитал фондлар ва молиявий натижалар ҳисоби	2
12	Солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар	2
13	Бухгалтерия балансини тузиш Молиявий натижалар тўғрисида ҳисоботни тузиш	2
14	Пул оқимлари тўғрисида ҳисоботни тузиш.Хусусий капитал тўғрисида ҳисоботни тузиш	2
15	Бошқарув ҳисобнинг назарий асослари	2
16	Бюджетлаштириш ва харажатларни назорат қилиш	2
	<i>Жами</i>	32

Амалий машғулотлар мультимедиа қурилмалари билан жиҳозланган аудиторияда ҳар бир академик гуруҳга алоҳида ўтилади. Машғулотлар интерфаол усуллар ёрдамида ўтилади, “Кейс-стади”, фан мавзуларига оид масалалар ишлатилади, кейслар ва масалалар мазмуни ўқитувчи томонидан белгиланади. Кўргазмали материаллар ва ахборотлар мультимедиа воситалари ёрдамида узатилади.

Фан бўйича курс иши. Ўқув режада режалаштирилмаган

4. Мустақил таълим ва мустақил ишлар

3- жадвал

	Мустақил таълим мавзулари	Соат
	“Бухгалтерия ҳисоби” фанининг предмети, усуллари	6
2	<i>Пул маблағларининг турлари, моҳияти ва улар ҳисобининг вазифалари</i>	4
3	Кассадаги пул маблағларининг ҳисоби Ҳисоб-китоб счётидаги пул маблағларининг ҳисоби	4
4	Асосий воситалар ҳисоби	6
5	Номоддий активлар ҳисоби	4
6	Инвестициялари ҳисоби	4
7	Материаллар ҳисоби	4
8	Мехнат ва унга ҳақ тулаш ҳисоби	6
9	Харажатлар ҳисоби	4
10	Маҳсулот товар (иш хизмат) лар ва уларни сотиш ҳисоби	4
11	Капитал фондлар ва молиявий натижалар ҳисоби	4
12	Солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар	6
13	Бухгалтерия балансини тузиш Молиявий натижалар тўғрисида ҳисоботни тузиш	6

14	Пул оқимлари тўғрисида ҳисоботни тузиш.Хусусий капитал тўғрисида ҳисоботни тузиш	6
15	Бошқарув ҳисобнинг назарий асослари	6
16	Бюджетлаштириш ва харажатларни назорат қилиш	6
	<i>Жами</i>	80

Талабалар мустақил ишни тайёрлашда ушбу фаннинг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда қуйидаги шакллардан фойдаланилади ва жорий назорат сифатида баҳоланади.

– **Мавзу бўйича конспект (реферат ва тақдимот)** – назарий материалларни пухта ўзлаштиришга ёрдам берувчи бундай усул ўқув материалига асосий диққатни кўпроқ жалб этишга ёрдам беради. Талаба конспекти турли назорат ишларига тайёргарлик ишларини осонлаштиради, вақтни тежайди;

– **Ўқитиш ва назорат қилишнинг автоматлаштирилган тизимлари билан ишлаш** – талаба назарий ва амалий машғулотларда олган билимларини ўзлаштиришлари, турли назорат ишларига тайёргарлик кўришлари учун тавсия этилган электрон манбалар, инновацион дарс лойиҳаси намуналари, ўз-ўзини назорат учун тест топшириқлари ва бошқалар;

– **Фан бўйича қўшимча адабиётлар билан ишлаш** – мустақил ишлаш учун берилган топшириқлар бўйича талабалар тавсия этилган асосий адабиётлардан ташқари қўшимча ўқув, илмий адабиётлардан фойдаланади. Бунда рус ва хорижий адабиётлардан фойдаланиш рағбатлантирилади; 6

– **Интернет тармоғидан фойдаланиш** – фан мавзуларини ўзлаштириш, курс иши, БМИ ёзишда мавзу бўйича интернет манбаларини топиш, улар ишлаш назорат урларининг барчасида қўшимча рейтинг баллари билан рағбатлантирилади;

– **Мавзуга оид масалалар, кейс-стадилар ва ўқув лойиҳаларини ишлаб чиқиш ва унда иштирок этиш.**

Мустақил таълимни ташкил этиш бўйича услубий кўрсатма ва тавсиялар ишлаб чиқилади. Унда талабаларга асосий маъруза мавзулари бўйича амалий топшириқ, кейс стадилар ечиш услуби ва мустақил ишлаш учун вазифалар белгиланади.

5. Фан бўйича талабалар билимини баҳолаш ва назорат қилиш

Фан бўйича талабалар билимини баҳолаш ва назорат қилиш мезонлари 4-жадвалда келтирилган.

4- жадвал

Қўйиладиган баҳо	Баҳолаш мезони
------------------	----------------

5 (“аъло”) баҳо	Талаба мустақил хулоса ва қарор қабул қилади, ижодий фикрлай олади, мустақил мулоҳаза юритади, олган билимини амалда қўллай олади, фаннинг (мавзунинг) моҳиятини тушунади, билади, ифодалай олади, айтиб беради, ҳамда фан (мавзу) бўйича тасаввурга эга деб топилганда.
4 (“яхши”) баҳо	Талаба мустақил мулоҳаза юритади, олган билимини амалда қўллай олади, фаннинг (мавзунинг) моҳиятини тушунади, билади, ифодалай олади, айтиб беради, ҳамда фан (мавзу) бўйича тасаввурга эга деб топилганда.
3 (“қоникарли”) баҳо	Талаба олган билимини амалда қўллай олади, фаннинг (мавзунинг) моҳиятини тушунади, билади, ифодалай олади, айтиб беради, ҳамда фан (мавзу) бўйича тасаввурга эга деб топилганда.
2 (“қоникарсиз”) баҳо	Талаба фан ўзлаштирмаган, фаннинг (мавзунинг) моҳиятини тушунмайди ҳамда фан(мавзу) бўйича тасаввурга эга эмас деб топилганда.

6. Асосий ва қўшимча ўқув адабиётлар ҳамда ахборот манбаалари Асосий адабиётлар

1. Бакиева Х., Ризаев Н. Бухгалтерия хисоби назарияси. Уқув кулланма. -Т.: Иқтисод-молия, 2008
2. Каримов А., Исломов Ф., Авлокулов А. Бухгалтерия хисоби. Дарслик.-Т.: Шарк, 2004.
3. Пардаев А.Х., Пардаев Б.Х. Бошқарув хисоби. Уқув кулланма./ - Т.: Г.Еулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 2008.
4. Сатывалдыева Д.А. Бухгалтерский учет. Учебник. -Т.: IQTISODIYOT. 2015 г. 580 с.
5. Хамдамов Б.К., Исломов Ф.Р., Авлокулов А.З. Молиявий хисобот. Уқув кулланма./ - Т.: “ИҚТИСОД-МОЛИЯ”, 2008.
7. Дусмуратов Р. Кишлоқ хужалигида бухгалтерия хисоби ва статистика асослари.-Т:”Фан ва технология”, 2014.
8. Жураев Н., Абдувоҳидов Ф., Сотиволдиева Д. Молиявий ва бошқарув хисоби. Дарслик (лотин алифбосида). -Т.: 2012 й. 480 б.
9. Холбеков Р.О. Бухгалтерия хисоби назарияси (лотин алифбосида). -Т.: Чулпон номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2011 й. 200 б.

Кўшимча адабиётлар:

10. Бакиева Х., Ризаев Н. Бухгалтерия ҳисоби назарияси. Масалалар туплами. -Т.: ТМИ, 2006. -61б.
11. Булатов М.А. Теория бухгалтерского учета. Учебное пособие. -М. 2005, 3е изд., 256с.
12. Гадоев Э. ва бошқ. Йиллик ҳисобот-2008. -Т.: 2009.- 597б.
13. Хасанов Б.А., Хошимов А.А., Пардаева З.А. “Бухгалтерия ҳисоби назарияси” фанидан мустақил таълим учун кургазмали укув кулланма. -Т.: Иктисодиёт, 2012 й. 207 б.
14. Гадоев Э. ва бошқалар. Бухгалтер учун амалий кулланма: икки жилдлик. Тошкент НОРМА 2010
15. Холбеков Р.О., Махкамбоев А.Т., Эргашева Ш.Т., Тошпулатов А.Ш. Молиявий ва бошқарув ҳисоби фанидан масалалар туплами. Услубий кулланма. Т.: Иктисодиёт, 2013. Б.107.
16. Уразов К.Б. Бухгалтерия ҳисоби назарияси. Замонавий педагогик

Интернет сайтлари:

- технологияларга асосланган кўргазмали маърузалар курси. – Самарқанд, СамИСИ, 2018.
17. Уразов К.Б. Молиявий ҳисоб ва ҳисобот. Замонавий педагогик технологияларга асосланган кўргазмали маърузалар курси, 1-қисм. – Самарқанд, СамИСИ, 2019.
 18. Intermediate Accounting (15th Edition) English, 557 pages, Kieso, Weygandt and Warfield, 2013.

17. www.gaap.ru;
18. www.buhgalt.ru;
19. www.bilim.uz;
20. www.gov.uz;
21. www.ziyonet.uz;
22. www.norma.uz

